

BART D. EHRMAN

AUTHOR OF *MISQUOTING JESUS*



JESUS  
BEFORE  
—THE—  
GOSPELS



HOW THE EARLIEST CHRISTIANS REMEMBERED,  
CHANGED, AND INVENTED THEIR STORIES  
OF THE SAVIOR

# **Ježíš před evangelií**

**Jak si první křesťané pamatovali, měnili a  
vymýšleli příběhy o Spasiteli**

**Bart D. Ehrman**

# Obsah

Věnování

Úvod

1. Ústní tradice a ústní tvorba

2. Historie tvorby

3. Svědectví očitých svědků a dochovaná evangelia

4. Zkreslené vzpomínky na Ježíšovu smrt

5. Zkreslené vzpomínky na Ježíšův život

6. Kolektivní paměť: naše nejstarší Markovo evangelium

7. Kaleidoskop vzpomínek na Ježíše: Jan, Tomáš a řada dalších

8. Na závěr: Chvalozpěv o paměti

Poděkování

Poznámky

O autorovi

## Věnování

Tuto knihu věnuji památce mého velmi dobrého přítele Darryla Glesse, který zemřel téměř před rokem po udatném a odvážném boji s nemocí, která otřásla jeho tělem, ale jeho mysl zůstala nedotčená a pronikavá až do konce. Zanechal po sobě manželku, moji velmi dobrou přítelkyni Friedu Seegerovou a jejich tehdy ještě nenarozenou dceru Leni. Darryl byl milovaný, oddaný a vlivný profesor angličtiny na UNC, byl bývalým děkanem na vysoké škole, byl to bystrý a kreativní vědec a mimořádně milá a velkorysá lidská bytost. Neustále si ho pamatujeme a chybí nám.

*Překlad této knihy je neautorizován. Pokud v překladu narazíte na chyby, potom je přijměte s pochopením. Pokud by se některé české vydavatelství rozhodlo knihu přeložit a vydat, bylo by to jistě velmi záslužné. Prozatím tak přijměte laskavě tento překlad.*

# ÚVOD

Ježíš zemřel v roce 30 n. l., Ale naše nejstarší dochované zprávy o jeho životě se začaly objevovat až asi o čtyřicet let později (počínaje Markovým evangeliem). Během následujících let - a dokonce i v letech po napsání našich evangelií - byly příběhy o Ježíši stále v ústním oběhu, počínaje příběhy vyprávěnými těmi, kteří byli očitými svědky věcí, které udělal a řekl. Hluboce se zajímám o to, jak si Ježíše „pamatovali“ anebo „nepamatovali“ ti, kdo vyprávěli takové příběhy, a to jak ti, kteří ho skutečně znali, tak i ti, kteří jen slyšeli tyto příběhy od ostatních a to o několik let, nebo dokonce desetiletí později, před našimi dochovanými evangelií.

Tato kniha ve zkratce pojednává o historickém Ježíši, o paměti a o zkreslené paměti. Historický Ježíš mě zajímal od té doby, co jsem koncem 70. let poprvé začal studovat Nový zákon z akademické perspektivy. V té době jsem slyšel názory některých mých učitelů, které mnozí lidé slyší i dnes: evangelia jsou založena na zprávách očitých svědků; lze je proto přijmout jako historicky spolehlivé; lidé v ústních kulturách (například ve starověkém římském světě) měli lepší paměť než my dnes ; a takoví lidé si vždy přesně uchovávali své tradice o minulosti, protože nebyli gramotní, a tak se nemohli dozvědět o minulosti ze psaných zpráv.

Jsou tyto názory správné?

Jak si tito lidé - lidé na konci období ústního předávání - vyprávěli své příběhy o Ježíši? Pamatovali si velmi dobře, co slyšeli od ostatních (kteří to slyšeli od dalších ostatních, kteří to slyšeli ještě od jiných ostatních)? Byly příběhy, které vyprávěly, přesným odrazem toho, co slyšeli? Nebo byly vzdáleny tomu, co Ježíš řekl a udělal? Nebo byly jejich příběhy formovány anebo dokonce vynalezeny v procesu vyprávění, vzpomínání a převyprávování příběhů? Jak moc se tyto příběhy změnily během čtyřiceti až šedesáti pěti let v období mezi Ježíšovou smrtí a prvními zprávami o jeho životě? Kolik z toho si přesně zapamatovali? Moderní studie o paměti nám možná mohou poskytnout některé velmi potřebné poznatky o této otázce.

Asi dva roky jsem prakticky celý svůj volný čas nedělal nic jiného než četl o paměti - co kognitivní psychologové říkají o individuálních vzpomínkách, co nám sociologové mohou říci o kolektivní paměti a co antropologové napsali o ústních kulturách a způsobech zachovávání jejich nepsané tradice.

## Vzpomínky na Ježíše

Pokud jde o Ježíše, máme jen vzpomínky. Neexistují žádné realistické portréty z jeho doby, žádné stenografické poznámky zaznamenané na místě, žádné zprávy o jeho aktivitách napsaných v jeho době. Pouze vzpomínky na jeho život, na to co řekl a udělal. Vzpomínky

psané podle faktů. Dlouho po tom. Vzpomínky napsané lidmi, kteří tam ve skutečnosti nebyli, aby ho pozorovali.

Kritici již dlouho tvrdí, že dochované záznamy o Ježíši - evangelia - nejsou vzpomínkami zaznamenanými těmi, kteří byli očitými svědky.<sup>1</sup> Jsou to vzpomínky pozdějších autorů, kteří slyšeli o Ježíši od ostatních, kteří jim vyprávěli to co slyšeli od dalších ostatních, kteří jim vyprávěli, co slyšeli ještě od jiných ostatních. Jsou to vzpomínky na vzpomínky na vzpomínky. Abychom porozuměli tomu, co jsou evangelia, a abychom cokoli věděli o člověku Ježíši, musíme vědět něco také o paměti.

Naše vlastní vzpomínky jsou celkem přiměřeně dobré. Kdyby nebyly, nebyli bychom schopni fungovat nebo dokonce přežít jako lidské bytosti ve velmi složitém světě. Počítáme se svými vzpomínkami na tisíce věcí, které děláme každý den, od chvíle, kdy se ráno probudíme, až do doby, kdy to v noci zapáchnem. Ale také zapomínáme na spoustu věcí - nejen na naše klíče a jména lidí, o kterých jsme si jisti, že bychom si je měli pamatovat, ale také faktické informace, které jsme znali, a události, dokonce i velmi důležité události v životě. Ještě znepokojivější je, že si věci také pamatujeme špatně. Čím jsme starší, tím více si to uvědomujeme: někdy si jasně pamatujeme, co se stalo a jak se to stalo. A pak se ukáže, že se mýlíme.

Stává se to každému z nás. A stalo se to každému, kdo kdy žil. Včetně Ježíšových následovníků. Včetně těch, kteří o něm vyprávěli. Včetně těch, kteří tyto příběhy slyšeli a poté je předávali ostatním. Včetně těch, kteří slyšeli tyto příběhy z třetí ruky a vyprávěli je potom ostatním, kteří je vyprávěl ostatním, kteří je vyprávěl dalším ostatním, kteří poté psali evangelia. Každý člověk v tomto zástupu paměti od Ježíše po pisatele evangelií si pamatoval, to co slyšel. Nebo se o to alespoň pokusil.

Pokud jde o znalosti o evangeliích a o samotném historickém Ježíši, je to všechno o paměti. A to o velmi křehké paměti. A vadné paměti. A falešné paměti.

Paměť není jen o nás jako jednotlivcích, když si pamatujeme věci v našem světě a informace, které jsme se naučili, nebo když si vzpomínáme na události, které se nám staly, a na osoby, se kterými jsme se setkali. Paměť - „vyvolání něčeho zpátky na mysl“ - zahrnuje také skupiny lidí, když si pamatují, co se stalo v jejich kolektivní minulosti. Samotná společnost nemůže fungovat bez vzpomínky na lidi a události, které ji spojily a nadále spojují. Jako společnost si musíme pamatovat náš původ, naši historii, naše války, naše ekonomické krize, naše chyby a naše úspěchy. Bez vzpomínek na naši minulost nemůžeme žít v přítomnosti ani se těšit na budoucnost.

Je ale zarážející, jak my, jednotlivci nebo jako společnost, máme tak odlišné vzpomínky na události a lidi z minulosti a jak často jsou naše vzpomínky na důležité okamžiky a postavy tak daleko od historické reality.

Dovolte mi uvést příklad „sociální paměti“, abych demonstroval svůj názor. To nám pomůže připravit půdu pro to, co chci říci o vzpomínkách na Ježíše.

## ***Vzpomínka na Lincolna***

V roce 2014 byl proveden průzkum mezi 162 členy Americké politologické asociace a požádali je o seřazení všech minulých prezidentů Spojených států od nejlepšího po nejhoršího.<sup>2</sup> Pravděpodobně nebylo žádným velkým překvapením že nejlepším prezidentem byl Abraham Lincoln. Většina z nás - i když určitě ne všichni - si pamatujeme Lincolna jako skutečně velkého a ušlechtilého muže, který pro svou zemi udělal pozoruhodné věci. Ale ne vždy se o něm takto uvažovalo. V jeho době nebyl Lincoln ve skutečnosti považován za velkého prezidenta. A to nejen v jižních státech, jejichž obyvatelé zpravidla skutečně opovrhovali jím a tím, za čím stál. Ani mezi svými příznivci nebyl příliš populární. Jak naznačuje sociální historik Barry Schwartz ve své stěžejní studii *Abraham Lincoln a Forge of National Memory*: „Když se Abraham Lincoln poslední den svého života probudil, téměř každý na něm mohl vidět něco, co se mu nelíbilo.“<sup>3</sup>

Schwartzova kniha se snaží ukázat, že Lincoln nebyl považován za „velkého“ ani po jeho smrti, a i poté jeho hodnota v paměti rostla a klesala v závislosti na tom, co se v zemi jako celku obecně dělo. Každý zlom v americké historii vedl k revidování obrazu Lincolna, a to jak toho, jaký byl jako člověk, tak toho, čeho se snažil dosáhnout (a dosáhl).

Myslím, že je spravedlivé říci, že většina z nás si dnes pamatuje Lincolna jako jednoho z prvních velkých hrdinů občanských práv, jako toho, který agresivně prosazoval myšlenku, že „všichni lidé jsou stvořeni sobě rovnými“, že si bílí a černí zaslouží stejné zacházení před zákonem, že černí otroci by měli být osvobozeni a měli by mít stejná práva a svobody jako jejich bílí vlastníci.

Obecně si nepamatujeme jinou stránku Lincolna. Před občanskou válkou byl Lincoln jednoznačně na straně těch, kteří neupřednostňovali občanská práva. Jeho názory se samozřejmě časem změnily. Naše názory se často také mění. Proč si ale pamatujeme jen jednu část jeho života – a ne tu, která je nepříjemná pro náš moderní pohled? Nepamatujeme si, že Lincoln veřejně prohlásil, že černoši by měli být propuštěni a poté deportováni do kolonie. Že prohlásil, že černošům by nemělo být dovoleno volit nebo být v porotě nebo požívat výsad a odpovědnosti bělochů ve společnosti. Že se výslovně postavil proti myšlence rasové rovnosti, a to v nemalé míře, protože věřil (podle jeho slov), že mezi černochoy a bělochy existuje „fyzický rozdíl“, který to znemožňuje

Toto je vzpomínka na Lincolna, kterou většina z nás nikdy neměla, a zdá se nám dnes neuvěřitelná, je však snadné ji zdokumentovat z vlastních projevů a spisů Lincolna. Jak řekl například celkem jasně a poněkud šokujícím způsobem ve své čtvrté debatě se Stephenem A. Douglašem v roce 1858:

Nejsem, ani jsem nikdy nebyl, za to, abychom jakýmkoli způsobem dosáhli sociální a politické rovnosti bílé a černé rasy. . . a navíc k tomu řeknu, že mezi bílou a černou rasou existuje fyzický rozdíl, který, jak věřím, navždy znemožní oběma rasám žít společně z hlediska sociální a politické rovnosti.<sup>4</sup>

Pokud Lincoln veřejně uvedl takové názory - které bychom dnes považovali za odporně rasistické - proč je dnes tak široce považován za zastánce občanských práv? Je to proto, jak tvrdí někteří historici, že se Lincoln nakonec obrátil a stal se zastáncem nejen zrušení, ale také úplné rovnosti? Jedná se o kontroverzní problém. Sám Schwartz tvrdí, že si Lincolna pamatujeme dnes takto, protože vůdci hnutí za občanská práva na počátku 60. let zaútočili na Lincolna jako na hlas z minulosti, který by mohl poskytnout zdůvodnění a morální ospravedlnění jejich snahám zajistit úplnou rovnost v rámci zákon pro afroameričany, tlak který si téměř každý z nás uvědomuje, přišel až o mnoho, mnoho let později.

Ať už si myslíme, že se Lincoln úplně obrátil, nebo ne, tento příklad naší vlastní selektivní paměti může být poučný. Když si pamatujeme minulost, ať už myslíme jednoduše na naše individuální myšlenky, nebo rekonstruuujeme naši předchozí historii jako kolektivní celek, jako společnost, děláme to vždy a nutně s ohledem na naši současnou situaci. Minulost není pevnou entitou zpět v čase. Vždy se transformuje v našich myslích, v závislosti na tom, čím je naše mysl zaměstnána tady a teď. Jak tvrdí Schwartz, poněkud ironické ztvárnění Abrahama Lincolna jako proroka občanských práv „demonstruje tvárnost minulosti a ospravedlňuje tvrzení Maurice Halbwachse, že „kolektivní paměť je v podstatě rekonstrukcí minulosti, která přizpůsobuje obraz historických faktů víře a duchovním potřebám současnosti.“<sup>5</sup>

Maurice Halbwachs, kterého zde Schwartz cituje, je jedním ze skutečně velkých průkopníků ve studiu paměti - konkrétně paměti, kterou si uchovávají sociální skupiny, „kolektivní paměti“.<sup>6</sup> Setkáme se s ním znovu v kapitole 6. Halbwachs měl docela extrémní pohled na to, jak si pamatujeme. Myslel si, že doslova všechny naše vzpomínky jsou sociální vzpomínky, že ve skutečnosti nemůžeme mít žádné osobní, soukromé vzpomínky, ale že každá naše vzpomínka je nutně ovlivňována, formována a poskytována prostřednictvím našich různých sociálních kontextů. Ne každý s tímto názorem souhlasí, ale v jednom bodě existuje mnohem širší shoda. My - ať už jako jednotlivci nebo jako členové kolektivu - si „pamatujeme“ minulost kvůli její hodnotě pro současnost. Jinak nemáme důvod myslet ani na minulost - ať už jsou to naše vlastní minulé životy a zkušenosti nebo životy a zkušenosti naší společnosti. A - to je klíčový bod, který se snažím učinit - někdy, často nebo vždy jsou naše vzpomínky na minulost zkresleny právě kvůli požadavkům současnosti.<sup>7</sup>

Zejména Schwartz chce zdůraznit, že tato realita paměti neznamená, že to, co si pamatujeme o naší minulosti - jako jednotlivci nebo jako sociální skupiny - je jednoduše vymyšlené a nespolehlivé. Naopak, většina z toho, co si pamatujeme, je přesná a historická. Způsob, jakým si to pamatujeme, je však vysoce selektivní a někdy zkreslený důvody, které jsme si vybrali k zapamatování. Podle Schwartzových slov náš moderní způsob vzpomínání na Lincolna „oceňuje historii pozvednutím morálně významných prvků Lincolnova života nad jeho všednost.“<sup>8</sup> Jinými slovy, pamatujeme si minulost nejen tak, jak se skutečně stala, ale také ve světle toho, co je pro nás v našem vlastním životě nejdůležitější.

## ***Vzpomínka na Kolumba***

Totéž lze říci o většině historických postav, kterých si vážíme, od Caesara Augusta přes Johanku z Arku po Kryštofa Kolumba. Kolumbus je zajímavým příkladem. Ne vždy si ho dnes pamatujeme stejně zářivě, jak jsme si ho pamatovali, když jsem jako dítě vyrůstal v 50. a 60. letech. V té době jsme si pamatovali Kolumba jako jednoho z velkých hrdinů naší minulosti, toho, který „objevil Ameriku“, který umožnil civilizovaným lidem expandovat do Nového světa a vnést jejich křesťanské ideály do zaostalé a pohanské divočiny která se táhla od břehu k břehu. Byl to Kolumbus, kdo umožnil všechno to dobré, co k nám v naší demokratické, bohaté a ušlechtilé společnosti přišlo. Mimo jiné to byl dobrý a laskavý muž, který s původními obyvateli zacházel důstojně a s respektem.

Na Kolumba se již dnes takto nevzpomíná. Za prvé, dnes, když lidé hovoří o jeho „objevu“ Ameriky, mají sklon dávat ho do uvozovek. Amerika, v dnes rozšířenějším pohledu, nebyla „objevena“. Byla už tady a byla osídlena civilizovanými národy, i když se jejich forma civilizace výrazně lišila od civilizace evropské. A Kolumbus zde nebyl ani jako první Evropan. Předcházelo ho mnoho dalších.

Více než jen to, ale Kolumbus je dnes často připomínán ne jako dobrý a přínosný člověk, ale spíše jako bezohledný a násilný, člověk zodpovědný za masivní zničení ohromného počtu lidských bytostí a špatné zacházení s mnoha dalšími. Podle slov jednoho historika, který pečlivě přehodnotil Kolumbův přínos, James Loewen:

Křištof Kolumbus nastolil dva jevy, které způsobily revoluci v rasových vztazích a transformovaly moderní svět: odnímání půdy, bohatství a práce domorodým obyvatelům na západní polokouli, což vedlo k jejich postupnému vyhlazení, a transatlantický obchod s otroky, který vytvořil rasovou podtřídu.<sup>9</sup>

Ve svém pokusu vykreslit Kolumba v jiném světle Loewen zmiňuje nejen to, jak nemoci z Evropy zničily domorodé kmeny Američanů, ale také to, jak Kolumbus zavedl a řídil se zcela bezohledným zacházením s lidmi, které našel na amerických březích, a schválil znásilňování, drancování a tělesné mrzačení.

Proč se tedy má generace učila vzpomínat na něj s takovou úctou? Podle Loewenova názoru: Úctyhodná biografická viněta Kolumba, kterou poskytuje většina našich učebnic, slouží k indoktrinaci studentů k bezduché podpoře kolonialismu, která je v dnešní postkoloniální době nápadně nevhodná.<sup>10</sup>

Pro mé účely zde neříkám, zda má Loewen ve svém revizionistickém chápání Kolumbuse pravdu, nebo ji nemá. Říkám jen, že jsme byli vychováni, abychom si pamatovali Kolumba takovým způsobem, který je dnes pro mnohé historiky sporný. Na Kolumba se dnes často vzpomíná zcela jinak, než když jsem byl dítě.

Můj závěrečný bod přímo nesouvisí ani s Abrahamem Lincolnem, ani s Křištofem Kolumbem. Chci říct, že to, co jsme u nich viděli, platí pro každou historickou postavu. Naše vzpomínky na ně jsou formovány našimi současnými zájmy a obavami, a částečně - i když ne výlučně - jsou kvůli tomu tyto vzpomínky někdy křehké, vadné nebo dokonce falešné. Pro historiky je

samozřejmě důležité zjistit, které vzpomínky jsou přesné a které nikoli. Je však také důležité pochopit, proč mají lidé tyto vzpomínky, které mají - zejména zkrácené vzpomínky -, protože takové vzpomínky nám mohou hodně říci o tom, čeho si lidé ve svém životě vážili. Studium paměti o minulosti se můžeme dozvědět důležité věci o současnosti.

### ***Vzpomínka na Ježíše***

Jak uvidíme podrobně v této knize, tyto úvahy se vztahují také na vzpomínky na Ježíše. Dnešní lidé - věřící i nevěřící - si ho pamatují velmi odlišně. A lidé to tak vždy měli. Dokonce i první lidé, kteří si ho pamatovali. Dokonce i jeho učedníci. Dokonce i autoři našich evangelií. Některé z těchto vzpomínek jsou bezpochyby přesné. Některé ale mohou být zkrácené. Všechny nám budou nápomocny jak při rekonstrukci minulosti, tak při porozumění osobním a sociálním silám, které vedou lidi k tomu, aby si pamatovali minulost tak, jak to dělají.

Jednou z historických obtíží, které naše evangelia představují, je to, že nebyla napsána během Ježíšova života nebo během několika týdnů, měsíců nebo dokonce let po jeho smrti. Kritici po celá staletí si uvědomovali, že evangelia byla napsána až o několik desetiletí později. Již od počátku dvacátého století vědci tvrdí, že tyto nejstarší písemné zprávy (sepsané čtyřicet až šedesát pět let po jeho smrti) o Ježíšových slovech a činech byly založeny na příbězích o něm, které se šířily ústní formou.

To vyvolává řadu velkých otázek, o kterých mnoho lidí nikdy nepřemýšlelo: Kdo vyprávěl tyto příběhy? Bylo to jen dvanáct učedníků anebo další očití svědkové? Nebo to byli také jiní lidé? To znamená, že tyto příběhy vyprávěli i lidé, kteří příběhy slyšeli od očitých svědků? Je možné, že příběhy vyprávěli lidé, kteří znali lidi, kteří znali další lidi, kteří znali jiné lidi, kteří tvrdili, že slyšeli příběhy od lidí, kteří znali další lidi, kteří znali očité svědky? Co se stane, když se příběhy šíří orálně od jedné osoby k druhé, a to nejen den za dnem, ale rok co rok a desetiletí za desetiletím mezi takovými lidmi, než jsou sepsány?

Mnoho lidí to nikdy nepovažovalo za znepokojivý problém, ale zjevně je to obrovský problém. Z vlastní zkušenosti všichni víme, kolik novinek se při převyprávění změní (nemluvě o nás osobně) jen za pár hodin, natož za dny, týdny, měsíce, léta a desetiletí. Byly příběhy o Ježíši osvobozeny od těchto procesů pozměňování a úprav, které my sami pořád zažíváme?

Někteří lidé, včetně některých vědců, si myslí, že odpověď je ano. Tvrdí, že to s Ježíšem mužem z Palestiny z prvního století muselo být jiné. Někteří argumentovali, že to bylo jiné, protože evangelia nebyla napsána autory, kteří by získali informace od ostatních, kteří by získali informace od dalších ostatních, kteří získali informace od jiných ostatních - v průběhu desetiletí. Podle jejich názoru byla evangelia napsána očitými svědky Ježíšova života. Je to pravda? Je to určitě otázka, která stojí za prozkoumání.

Někteří argumentovali, že i když se příběhy mohou v naší současné době změnit, tehdy to bylo jiné, zejména v ústních kulturách. Jednak sami Ježíšovi apoštolové zajistili, že nikdo nikdy žádný z příběhů výrazně nezměnil. Že ano?

Jiní tvrdili, že v ústních kulturách byli lidé zručnější v paměti a tvrdě pracovali na zachování přesné tradice beze změn. Protože se takoví lidé nemohli spolehnout na psaní a mohli se spoléhat pouze na ústní komunikaci, museli se ujistit, že se v procesu vyprávění a převyprávění nic důležitého nezměnilo. Existuje nějaký způsob, jak zjistit, zda tomu tak skutečně bylo?

Někteří lidé zašli tak daleko, že tvrdili, že Ježíšovi učedníci se během jeho života naučili nazpaměť jeho učení. Jako rabín v prvním století měl Ježíš v úmyslu, aby se jeho slova naučili se svědomitou péčí, aby, když by byla sdělována druhým, byla sdělována s velkou přesností. Stejně tak se příběhy o jeho skutcích staly zápisem, který byl pevně zapsán do jejich paměti a předán dalším, kteří si je zapamatovali, ještě před sepsáním evangelií. Existuje způsob, jak zjistit, zda je to správné tvrzení?

Je zřejmé, že tato kniha nebude první, která se zabývá podobnými problémy. Poprvé se dostala do vědeckých kruhů a ve skutečnosti se z nich stala něco jako vědecká posedlost, téměř přesně před sto lety mezi německými specialisty na Nový zákon, kteří jsou dnes známí jako „Formová kritika“ (nazývají se tak z důvodů, které vysvětlím později v tomto článku). Jedním z těchto kritiků byl pravděpodobně nejvlivnější učenec Nového zákona dvacátého století, profesor na univerzitě v Marburgu známý jako Rudolf Bultmann. Bultmann a jeho kolegové byli zaujati otázkami, jak se tradice o Ježíši dostala do oběhu, a tvrdili (na rozdíl od toho, co si mnozí lidé myslí), že Ježíšova slova a příběhy o jeho životě byly vážně změněny, transformovány, „vylepšeny“ a dokonce je i vynalezli vypravěči v letech předtím, než byl kterýkoli z nich zapsán do našich dochovaných evangelií.

O tom však je i tato kniha. Jde o to, jak si křesťané, kteří o něm vyprávěli, rok za rokem, předtím, než byli zapsáni v evangeliích, pamatovali na Ježíše a o tom, zda tyto příběhy byly v tomto procesu vynalezeny nebo alespoň pozměněny.

Kniha se navíc zeptá, zda je nutně špatná věc, když se příběhy změnily když byly vyprávěny a převyprávěny. Nezměníme často příběh na základě kontextu, ve kterém ho vyprávíme? A na základě lidí, kterým příběh vyprávíme? A na základě toho, co považujeme za nejdůležitější, fascinující a poutavé? Když měníme příběhy, nutně neděláme něco klamného. Často děláme něco velmi užitečného: vyprávíme příběh ve světle aktuální situace a potřeb lidí, s nimiž mluvíme. Bylo by to jiné s ranými vypravěči, kteří předávali vzpomínky na Ježíše?

Studium paměti tedy není jen o tom, vidět, co se v průběhu času mění; je to také o lidech, kteří si pamatují věci tak, jak si je pamatují. Je možné se podívat na to, jak byly později posluchačům prezentovány vzpomínky na Ježíše, aby nám to pomohlo pochopit, co vypravěči považovali za nejdůležitější body pro jejich vlastní kontext. A díky tomu můžeme lépe ocenit, co tito vypravěči a jejich posluchači ve svém světě řešili a zažívali.

Podle mého názoru patří tyto otázky k těm nejnaléhavějším a nejdůležitějším, na které se lze ptát jak o Ježíši, tak o těch, kteří ho následovali v prvních letech po jeho smrti. Jak budu opakovaně zdůrazňovat, nemáme přímý přístup k tomu, co Ježíš řekl, udělal a zažil, ale pouze k pozdějším příběhům o něm. Původně by příběhy vyprávěli očití svědkové jeho života. A tak se zeptáme, zda samotní autoři evangelia byli ve skutečnosti očitými svědky. I kdyžby tomu

tak bylo, znamenalo by to, že jejich záznamy jsou nutně spolehlivé? Je ve skutečnosti svědectví očitých svědků vždy spolehlivé? Právníci a psychologové tuto otázku dlouho zkoumali a mají k ní co říci. Jejich odpovědi jsou velmi zajímavé a bezprostředně relevantní pro jakékoli vyšetřování Ježíšova života a smrti.

Jakmile starověcí křesťanští očití svědkové vyprávěli příběhy o Ježíši, jejich posluchači pak tyto příběhy opakovali - očividně vlastními slovy. Ti, kdo slyšeli tyto nové příběhy, je zase řekli jiným svými vlastními slovy. A další pak vyprávěli tyto příběhy ostatním - a tak rok za rokem. Jinými slovy, Ježíšovy příběhy se šířily v „ústní tradici“, než naši autoři evangelia zaznamenali své zprávy. Co víme o orálních tradicích šířených v neliterárních nebo semiliterárních kulturách? Mají orální kultury tendenci zachovávat svou tradici přesně, protože je nemohou zapsat, aby zajistily, že zůstane pokaždé stejná? Jak se ukázalo, antropologové se s touto otázkou zabývali při studiu těchto kultur. Jak uvidíme, jejich odpovědi jsou velmi poučné pro každého, kdo se zajímá o ústní tradice o Ježíši.

Všichni lidé, kteří vyprávěli příběhy o Ježíši - očití svědci, lidé, kteří je slyšeli od očitých svědků, a lidé, kteří je slyšeli od lidí, kteří je slyšeli od lidí, kteří je slyšeli od dalších lidí, kteří je slyšeli od očitých svědků - si pamatovali, to co viděli a slyšeli. A jejich vlastní příběhy byly založeny na těchto vzpomínkách. Co víme o paměti? Psychologové se touto otázkou intenzivně zabývali od konce devatenáctého století a jejich zjištění jsou zajímavá a často neočekávaná - nemluvě o tom, co se přímo týká otázky raně křesťanských vzpomínek na Ježíše. Pokud nás zajímají příběhy evangelií, uděláme dobře, když budeme dbát na to, co nám odborníci řekli o paměti.

Navíc, jak jsem již naznačil ve své diskusi o Abrahamu Lincolnovi a Křištofu Kolumbovi, paměť není jen záležitostí individuální vzpomínky člověka na to, co se stalo v jeho osobní minulosti. Existuje také sociální složka. Sociální skupiny - rodiny, organizace, národy - si „pamatují“ věci na základě jejich sociálního prostředí a sociálních vlivů v jejich životě. Sociologové tento fenomén studovali od 20. let 20. století. Každý, kdo chce vidět, jak si skupiny lidí (různé rané církve) pamatovaly Ježíše, by udělal dobře, kdyby tomuto sociologickému výzkumu věnoval pozornost.

Stručně řečeno, tato kniha se liší od ostatních knih o Ježíši, které jsou k dispozici běžnému čtenáři. Zabývám se v ní některými z nejvýznamnějších a nejzásadnějších otázek, které můžeme mít ohledně postavy, která stojí v čele celé křesťanské tradice. Tyto otázky jsou hluboce zakořeněny v tom, co já a nejkritičtější učenci považují za historickou realitu: existuje čtyřicet až šedesát pět let mezi smrtí Ježíše a sepsáním prvních zpráv o jeho životě, a musíme vědět, co se dělo se vzpomínkami na Ježíše právě během této časové mezery. Přistupuji k těmto otázkám z pohledu studijních oborů, o kterých jsem nikdy předtím nepsal a které mnozí novozákonní učenci prostě nikdy nezkoumali, včetně kognitivní psychologie, kulturní antropologie a sociologie.

## KAPITOLA 1

### Ústní tradice a ústní tvorba

**B**ěhem posledních několika let jsem s lidmi mluvil o paměti. Uvědomil jsem si, že ne každý tím ale myslí to samé. Někteří lidé jsou zmateni samotnou myšlenkou, že dnes máme „vzpomínky“ na Ježíše nebo Abrahama Lincolna nebo Kryštofa Kolumba. Nikdo z nás tyto muže přece nikdy nepotkal. Jak si na ně můžeme vzpomenout? To bude zásadní otázka, kterou je třeba řešit při uvažování nad tím, jak si Ježíše „pamatovali“ v letech a desetiletích mezi jeho smrtí a prvními zprávami o jeho životě.

Abychom se s tímto problémem vyrovnali, musíme nejprve trochu prozkoumat, co tím vědci myslí, když diskutují o paměti – **osobní** - individuálních vzpomínkách, které máme všichni (a které měli všichni myslící lidé, včetně prvních Ježíšových následovníků), a - **kolektivní** - vzpomínkách které mají různé sociální skupiny, do kterých (a dalších) patříme.

Psychologové již dlouho uznávají, že existují různé druhy osobních vzpomínek, které máme jako jednotlivci. Památovat si, jak jezdit na kole, není to samé jako památovat si, jaké je hlavní město Francie; a ani to není jako vzpomenout si, co jsme měli včera na večeři.

Vzpomínka na to, jak zacházet se svým tělem - jak hluboce dýchat, jak plavat, jak udeřit bekhendem - se někdy označuje jako „procedurální“ paměť. Je to zjevně nesmírně důležitá forma paměti. Ale protože není relevantní pro můj výzkum v této knize, nebudu ji zde rozebírat. Existují však dva další druhy paměti, které jsou přímo relevantní a které je třeba od sebe odlišit.

V roce 1972 publikoval experimentální psycholog jménem Engel Tulving průkopnický článek, který obhajoval rozdíl mezi tím, co nazýval „epizodickou“ pamětí a „sémantickou“ pamětí.<sup>1</sup> Epizodická paměť je to, co většina z nás myslí, když hovoří o „zapamatování si“ něčeho z naší minulosti. Jedná se o ten druh paměti, který zahrnuje připomenutí věcí, které se vám osobně staly: to, co jste dělali na svém prvním rande, poslední hádka s členem rodiny, kde jste byli v loňském roce na dovolené. Na tyto otázky samozřejmě existují správné a špatné odpovědi, i když po většinu času neexistuje způsob, jak zkontrolovat, zda jsou vaše vzpomínky na ně správné. Možná máte naprosto jasnou a živou vzpomínku na to, kde jste byli, když jste se dozvěděli o útocích na Světové obchodní centrum 11. září 2001, ale v mnoha případech - prokázali to psychologové - jsou jasné vzpomínky na takové věci naprosto špatné.<sup>2</sup>

Psychologové rozlišují mezi různými druhy epizodických vzpomínek, ale jako celek se vždy jedná o vzpomínky na epizody z vašeho vlastního života. Na druhé straně sémantická paměť zahrnuje faktické informace o světě, nezávisle na tom, zda jste je osobně zažili. Můžeme vědět, že Nil je největší egyptská řeka, aniž byste na ní podnikli výlet lodí, nebo že Duke vyhrál

basketbalové mistrovství NCAA v roce 2015, aniž byste výhru viděl. Většina našich znalostí o světě zahrnuje informace, s nimiž se osobně nezabýváme, od matematických rovnic (jaká je druhá odmocnina z 81?), Přes geologii (co je tektonická deska?), Až po historii (kdo byl Charlemagne?) většinou jsou to vědomosti, které jsme se naučili buď ve škole, nebo mimo ni.

Mělo by být jasné, že epizodické a sémantické vzpomínky jsou v mnoha ohledech úzce propojeny. Důvod, proč znáte druhou odmocninu čísla 81 (část sémantického poznání), je ten, že vás jí někdy v minulosti učil vypočítat učitel nebo ji znáte z knihy. To znamená, že to zahrnuje i epizody z vašeho života. Ale téměř určitě nemáte epizodickou vzpomínku na to, kdy a jak se něco z toho stalo. Prostě na to máte sémantickou paměť. Na druhou stranu nemůžete skutečně vnímat svět, ve kterém žijete, a ukládat si vzpomínky z tohoto vnímání, aniž byste si zapamatovali sémantické znalosti: Co je to za číslo? Co je to za učitele? Co je to za test? Oba druhy paměti jsou tedy navzájem úzce propojeny, ale také jsou zcela odlišné.

Jedním z pozoruhodných rysů epizodické i sémantické paměti je, že někdy jsou velmi přesné a jindy ne. Jedním z nápadných rysů epizodické i sémantické paměti je, že někdy jsou velmi přesné a jindy ne. Většinu věcí si pamatujeme přiměřeně dobře, ale nepříjemnou realitou je, že si věci neustále pamatujeme také špatně. „Falešná“ nebo „zkreslená“ paměť, takto budu tyto termíny používat v této knize, zahrnuje paměť, která je chybná.<sup>3</sup> Někdy si špatně pamatujeme věci o naší vlastní minulosti, jak si to čas od času bolestně uvědomujeme (čím jsme starší, častěji!). A někdy si špatně pamatujeme i faktické informace. Pokud se vám zdá, že si pamatujete, že Barcelona je hlavním městem Španělska, je to falešná vzpomínka (někteří lidé by to označili za chybu – což je samozřejmě naprosto správné; ale v jiném smyslu si to pamatujete špatně); a pokud si pamatujete, že vaše líbánky byly v San Franciscu, když to bylo ve skutečnosti ve Philadelphii, byla by to také falešná vzpomínka.

Kromě tohoto druhu individuálních vzpomínek máme také společné vzpomínky na minulost, sdílené s ostatními v různých sociálních skupinách, ke kterým patříme. „Kolektivní paměť“ je termín používaný sociology k označení toho, jak různé sociální skupiny konstruuji, chápou a „pamatují“ si minulost. S odkazem na mé předchozí příklady si určitým způsobem „pamatujeme“ Abrahama Lincolna. Pokud použijeme termín „paměť“ pouze pro epizodické vzpomínky, pak si očividně nikdo z nás Lincolna nepamatuje, protože ho nikdo z nás neznal. Ale paměť je více než to. Dalo by se říci, že to, co víme nebo si myslíme, že víme o Lincolnovi, je prostě druh sémantické paměti, kterou má mnoho z nás. I to by byla pravda. Sociologové však tvrdí, že vzpomínky na Lincolna nejsou pouhými individuálními vzpomínkami na minulost. Tyto vzpomínky jsou sociálně konstruované. To znamená, že naše různé sociální skupiny utvářely tuto paměť. Společnost, ve které žijeme (všichni žijeme v široké škále společností nebo sociálních skupin), určuje, jak si pamatujeme minulost. Tyto vzpomínky jsou tedy nejen o tom, co se stalo, ale také o souvislosti a životě těch, kteří je opatrují a uchovávají.

Proto si například reformaci pamatují tak odlišně fundamentalisté a pevní římská katolíci; nebo proč si odkaz Ronalda Reagana nebo Malcoma X pamatujeme u různých sociálních

skupinách v naší zemi tak odlišně; nebo proč si studenou válku pamatují odlišně lidé ve státě Georgia a lidé v Gruzii.

Jde mi o to, že existují různé druhy paměti. A lidé si pamatují věci jinak. Někdy není přesné, jak si pamatují věci - o své osobní minulosti, o faktických informacích, o své kolektivní historii. Znovu zdůrazňuji: naše vzpomínky jsou většinou docela dobré. Jinak bychom nemohli fungovat jako jednotlivci nebo jako společnost. Ale jsou chvíle, kdy si jednoduše minulost nepamatujeme přesně. Stojí za to prozkoumat, proč si věci pamatujeme dobře nebo špatně; stojí za to také prozkoumat, zda by takové křehké nebo falešné vzpomínky mohly být užitečné pro pochopení kontextu, v němž si pamatujeme věci, které děláme - a důvodů, proč si je pamatujeme.

### **Vzpomínka na Ježíše**

A co Ježíš? Jak si ho pamatujeme?

Různí lidé a různé skupiny lidí si dnes Ježíše připomínají pravděpodobně více než kdokoli jindy v historii velmi odlišnými způsoby.

V roce 2013 došlo k významné vydavatelské události. Kniha o Ježíši se ve skutečnosti dostala na samý vrchol seznamu bestsellerů v New York Times. Nenapsal ji odborník na Nový zákon, ale sociolog náboženství Reza Aslan, který je profesorem tvůrčího psaní na University of California-Riverside. Ve svém zajímavém příběhu nazvaném Zélót není Ježíš zobrazen jako mírumilovný a laskavý pastýř z vitrážového okna, ale jako židovský učitel, který byl zvláště horlivý pro svůj lid Izrael, a pro uzdravení jejich země, která jim právem patřila.<sup>4</sup> Zaslíbená země však byla ovládána tolik opovrhovanými Římany. Ježíš upřednostňoval vojenské svržení římské okupace země, což bylo ve skutečnosti jeho hlavní poselství. Ježíš byl zatčen a ukřižován, protože byl vojenský vzbouřenec. Teprve později jeho následovníci změnili jeho poselství na takové, které hlásalo v učení „Miluj svého nepřítele“ a „Nastav druhou tvář.“ Sám Ježíš byl fanatik, který upřednostňoval revoluci.

Aslan nebyl první, kdo si takto pamatoval Ježíše. Jak uvidíme v následující kapitole, tyto pohledy jsou v oběhu od 70. let 17. století (ačkoli Aslan neuznává své předchůdce). Přesto je jeho zpráva o Ježíši zdaleka nejoblíbenější, která se vydala touto cestou. Mnoho lidí, kteří četli jeho zprávu, ji bezpochyby považovalo za urážlivou pro jejich náboženské cítění. Jiným připadala jako přesvědčivá. A takto si nyní budou pamatovat Ježíše.

Jen pár měsíců poté, co Aslanova kniha vyšplhala na seznam nejprodávanějších, se objevila další kniha o Ježíši, od Billa O'Reillyho, komentátora zpráv Fox (spoluautor Martin Dugard). O'Reilly také, ještě zřetelněji, není novozákonní učenec. Ale jeho zobrazení zakladatele křesťanství se ukázala být víc populárnější než Aslanovo. Byla šíleně populární. Byla to jediná nejprodávanější kniha faktů v roce 2013. Prodalo se jí miliony. V knize „Zabití Ježíše“ vykresluje Ježíše takovým způsobem, který je vzdáleně podobný pohledu Aslana: Ježíš byl velmi rozzuřen římskou kontrolou Zaslíbené země.<sup>5</sup> Cizí vláda neměla právo vykonávat svou

vůli nad Izraelem. Podle O'Reillyho pohoršovala Ježíše skutečnost, že lid Izraele musel vzdát hold římským úřadům. To byly problémy, které Ježíše obzvlášť trápily: nadměrná politická kontrola vzdálenou politickou mocí a příliš mnoho fiskálních požadavků. Ježíš chtěl menší vládu a nižší daně.<sup>6</sup>

Je snadné vidět, jak by tento pohled na Ježíše mohl dnes rezonovat v širokém pásmu naší populace. Vzpomínka na Ježíše není jen antikvariát. Jde o dnešek. Minulost se nám nejen vnucuje, když si ji pamatujeme; ale také naše vzpomínky na minulost jsou vždy ovlivněny našim pohledem na přítomnost.

Jiní autoři viděli Ježíše téměř přesně opačně. Někteří vysoce důvěryhodní bibličtí badatelé, kteří zastávají liberálnější politickou tradici, poněkud nepřekvapivě vykreslili Ježíše jako zastánce liberálnějších politických hodnot. Jedni z nejlepších Ježíšových učenců naší generace jsou lidé, kteří sami dospěli v 60. letech. Ježíš, kterého si pamatují, dobře zapadá do agendy, která byly tehdy dominantní a která se i dnes ozývá v sálech liberální akademické obce. Někteří učenci zdůrazňují, že Ježíšovi šlo především o to, aby jeho učedníci opustili své hmotné statky, aby se soustředili na věci, které jsou duchovní. Neměli se starat o osobní majetek. Měli sdílet vše, co bylo jejich, a sami nic nevlastnit, žít životy v jednoduchosti a společném sdílení. Ježíš byl tedy antimaterialista – prakticky protomarxista, nebo alespoň ten, kdo byl vehementně proti kapitalistickému systému zaměřenému na chamtivost a majetek.<sup>7</sup>

Jiní zdůraznili významnou roli, kterou v životě Ježíše hrály ženy - nejen ženy, které jsou prominentně jmenovány v evangeliích, jako je Marie, Ježíšova matka nebo jeho následovnice Marie Magdaléna -, ale také další ženy, často nejmenované, které se objevují na důležitých místech, ženy, s nimiž hovoří otevřeně, kterým se zjevuje, kterých se dotýká na veřejnosti, které vítá ve své skupině následovníků, aniž by je diskriminoval kvůli jejich pohlaví, ženy, které mu byly věrné do konce, i když ho mužští učedníci zradili, zapřeli a opustili. Tyto ženy mu skutečně rozuměly a Ježíš prosazoval jejich osvobození od drsných omezení jejich patriarchální společnosti. Ježíš je v tomto smyslu připomínán jako jakýsi protofeminista, předchůdce moderních pohledů na rovnoprávnost.<sup>8</sup>

Pravděpodobně většina moderních učenců si pamatuje na Ježíše jako na apokalyptického proroka, který předpovídal, že se blíží konec světa, že Bůh brzy zasáhne do chodu lidských záležitostí a zničí síly zla, které působí na Zemi takovou katastrofu, vytváření tak obrovského množství bolesti, bídy a utrpení; tento kataklyzmatický Boží zásah měl přijít velmi brzy, během Ježíšovi vlastní generace. Bůh by poslal kosmického soudce na Zemi, aby zničil vše a všechny, kteří se postavili proti němu a jeho záměrům, a přinesl by na zemi dobré království, ve kterém by již nebyla válka, nenávist, přírodní katastrofa, násilí, hřích nebo smrt. Toto je názor, který jsem sám zastával od doby, kdy jsem byl na začátku 80. let postgraduálním studentem. Je to ale náhoda, že tento názor tak silně vyjádřili vědci v jaderném věku,<sup>9</sup>

Všechny tyto pohledy - a další, které jsem neuváděl podrobně - mají tak či onak jasnou historickou hodnotu. O všechny je možné argumentovat z akademických, historických důvodů. Co je však pro můj účel významnější, je to, že všechny představují různé způsoby, jak

si kompetentní moderní autoři vybavují, kdo byl Ježíš.<sup>10</sup> Všichni tito autoři mají mezi svými čtenáři své následovníky, kteří si Ježíše pamatují různými způsoby, někdy radikálně odlišnými.

A to nemluvě o tom, jak si Ježíše v naší společnosti obecně pamatují neučenci, z nichž někteří nemají čas poslouchat učence. Pro mnoho lidí bylo samozřejmě Ježíšovým hlavním cílem poskytnout klíč k věčnému životu. Jiní si pamatují Ježíše jako léčitelské duši, který by mohl (a může) poskytnout útěchu v dobách tísně nebo jehož síla může uzdravit tělo, které je slabé, zmrzačené nebo zdeformované. Jiní si Ježíše pamatují jako toho, kdo se hlavně zajímal o to, aby jeho následovníci byli úspěšní, a který zaručil velké množství majetku lidem, kteří jednoduše následovali jeho evangelium prosperity. Jiní si Ježíše pamatují jako toho, kdo prostřednictvím svého etického učení a osobního příkladu ukázal, jak je třeba obětovat sebe a své osobní pohodlí, abychom pomohli potřebným.

Neříkám, že každá z těchto různých vzpomínek na to, kdo byl Ježíš, co udělal, co učil a co zamýšlel, se vzájemně vylučují. Mnoho lidí zastává najednou několik těchto názorů. Proč je ale tolik vzpomínek na Ježíše? Mohou být všechny tyto vzpomínky přesné? Nebo zde existuje také spousta zkreslených vzpomínek - vzpomínek na Ježíše, které neodpovídají tomu, kým ve skutečnosti byl a co ve skutečnosti učil? Vymýšlí někdo tyto věci? Myslím, že je celkem jisté říci, že někdo tyto věci vynalézá. Nemohou být všechny v cíli. Ježíš neučil obojí, že cílem života je zbohatnout následováním jeho božsky inspirovaných pokynů k prosperitě a že bychom se měli vzdát všech našich světských statků kvůli ostatním.

Zde je však můj hlavní bod, a to jak pro tuto kapitolu, tak pro celou knihu: toto vynalézání vzpomínek na Ježíše není jen moderním fenoménem. Probíhalo to vždy. Od nejranějších dob. Už když jsme zaznamenávali první vzpomínky na Ježíše, máme velmi různorodé zprávy o jeho slovech a činech. A události jeho života. A událostech ze života těch, kteří ho znali.

Jedním ze způsobů, jak začít zkoumat, jak byly vynalezeny starověké vzpomínky na Ježíše, je zkoumání pozdějších vzpomínek lidí, kteří jsou s ním spojeni. První křesťané velmi zajímavým způsobem připomínali Ježíšovy spolupracovníky - členy jeho rodiny, učedníky a nepřátele - jak dokládají příběhy, které se dochovali. Podíváme-li se na širokou škálu takových příběhů, můžeme získat určité vhledy do toho, jak fungovala křesťanská paměť, a zjistit, jak se tato paměť někdy zkreslila (v mnoha případech zcela zjevně). Tyto postřehy nám mohou pomoci lépe porozumět raně křesťanským vzpomínkám na samotného Ježíše, jak si ho pamatovali jeho pozdější následovníci.

## Vzpomínky na Ježíšovy společníky

V raném křesťanství byla spousta vzpomínek na lidi nějakým způsobem spojených s Ježíšem. Myslím, že je spravedlivé říci, že mnoho z nich to byly „zkreslené“ vzpomínky - to znamená vzpomínky, které nebyly zakořeněny natolik v historii, jako jen v živé představivosti lidí.

Vezměte si například apoštola Petra, Ježíšovu pravou ruku. Samozřejmě máme příběhy o Petrovi v Novém zákoně. Ale prozatím pro ilustraci mého názoru o raně křesťanských vzpomínkách můžeme uvažovat o zprávách mimo Nový zákon. Některé z nejpopulárnějších příběhů o Petrovi pocházejí z knihy z druhého století známé jako Skutky Petra. Zde je Petr zobrazen jako velký zázračný pracovník, schopný uzdravovat nemocné, vyhánět demony a křísit mrtvé. Jsou to přesné vzpomínky?

V jedné epizodě, poté, co Petr ve svém domě uzdravil mnoho nemocných, se ho někdo zeptá, proč neuzdraví svou vlastní dceru, mladou a krásnou dívku, která je ochrnutá a leží v koutě. Aby dokázal, že je schopen uzdravit své dítě, mluví s ní a říká jí ve jménu Ježíše, aby se uzdravila. Její ochrnutí zmizí, vstane a jde k němu.

Poté jí řekne, ať se vrátí zpět, sedne si a ať je znovu nemocná. Když mu vyhoví, dav pochopitelně pláče a je zděšen. Petr jim vysvětluje, že Pán ho informoval, že pokud bude to dítě zdravé, zraní mnoho duší, pravděpodobně proto, že jí budou chtít muži. Ve skutečnosti naznačuje, že je na prvním místě ochrnutá proto, že ji už sváděl starší muž. Ale předtím, než s ní mohl vykonat svůj zlý skutek, ji Bůh paralyzoval. Nyní je Pánova vůle, aby zůstala paralyzována, i když je Petr zcela schopen ji uzdravit. Autor tohoto spisu to výslovně neříká, ale zdá se, že čtenáři by s ním měli souhlasit, že je to dobrá věc.<sup>11</sup>

Někdy nejsou Petrovy léčivé síly tak srdcervoucí. V další epizodě káže davům o Ježíšově moci a oni ho žádají, aby předvedl zázračné znamení, aby mu uvěřili. Stál u rybníku a když se otočil, uviděl soleného tuňáka pověšeného na okně v okně. Ptá se davu: „Pokud teď uvidíte plavat ve vodě (jako živou) tuto rybu, budete schopni věřit v toho, kterého kážu?“ (Skutky Petra, 13). Dav nadšeně odpovídá, že skutečně uvěří, pokud dokáže takový zázrak. Petr vezme rybu, hodí ji do vody a nařídí jí ve jménu Ježíše Krista, aby žila a plavala. Učiní tak a dav se obrací. Většina Skutků Petrových pojednává o konfliktech, které má Petr s archetikem známým jako Šimon Mág (to je ten samý Šimon, který se objevuje v Novém zákoně ve Skutcích 8: 14–24). Šimon Mág je také velkým zázračným pracovníkem, který svými mocnými skutky vede lidi na scestí tím, že je přesvědčí, že představuje pravdu. Hodně ze Skutků Petrových pojednává o zázračném zápolení mezi Šimonem a Petrem, ve kterých Petr neustále dokazuje, že má navrch nad svým kacířským oponentem. Žádná z epizod není úchvatnější než ta poslední.

Šimon oznámil obyvatelům města Říma, že je to on, kdo je od Boha, a následující den to prokáže tím, že odletí vzhůru k Bohu v jejich přítomnosti. Lidé se shromáždili, aby byli svědky této události, a poté, co přednesl krátkou řeč o své moci, Šimon skutečně vystoupil a začal létat nad chrámy a pahorky Říma. Petr, pravý Boží muž, však není šarlatánem. Volá k Bohu, aby zbavil Šimona jeho schopnosti létat ve vzduchu, a chce ať se Šimon zřítí k zemi a zlomí si

nohu na třech místech. Stane se tak a davy pak na Šimona házejí kameny. Každý se tak přesvědčil, že to je Petr a nikdo jiný, kdo představuje pravého Boha.

Nikdo na dnešní planetě si jistě nemyslí, že Petr tyto věci skutečně udělal. Mnoho starověkých křesťanů si to však myslelo. Byl to způsob jak si Petra pamatovali jako velkého zázračného pracovníka, který činil velkolepé skutky, aby dokázal, že byl zmocněn nebeským Ježíšem, Pánem všech. Ale tyto epizody jistě představují jen zkreslené vzpomínky. Je pravda, že v některých případech mohl být autorem této knihy ten, kdo tyto příběhy o Petrovi také skutečně vymyslel - to znamená, že tyto příběhy nemusel sám slyšet od nikoho jiného. V takovém případě si sám takto „nepamatoval“ Petra. Jen si vymýšlel. Ale - a to je velmi velké „ale“ - ten, kdo si tyto příběhy poté přečetl a uvěřil jim (a máme všechny důvody si myslet, že lidé, kteří je četli nebo je slyšeli číst, jim také věřili) měl na Petra pak své vlastní vzpomínky jím vytvarované. A byli to zkreslené vzpomínky, protože je autor spisu sám vytvořil.

Nyní můžeme přejít od uvažování o jednom z dobrých lidí z evangelijních příběhů, abychom prozkoumali naopak jednoho z velmi špatných lidí, Jidáše Iškariotského. Křesťané si téměř vždy pamatovali Jidáše jako zlého učeníka, který zradil svého pána na smrt a dostal za to božský trest. V Novém zákoně existují dva různé příběhy o Jidášově smrti, jeden je v Matoušově evangeliu, kde se údajně oběsil (Mt 27: 3–10), a druhý v knize Skutky apoštolů, kde se o něm říká že se střemhlav zřítíl, takže se mu roztrhlo břicho a střeva mu vyhrězly (Skutky 1,16-19). Sladit tyto záznamy je velmi obtížné, možná nemožné. (Přečtěte si je oba dva sami a zeptejte se: Kdo skutečně koupil Pole krve, kde zemřel Jidáš? A proč se jmenovalo Pole krve?) Zajímavé je, že pozdější křesťané měli ještě další vzpomínky na události kolem Jidášovy smrti.

Jeden z mých oblíbených se nachází v rukopisu nekanonického evangelia známého jako Nikodémovo evangelium, kde je popis Ježíšova soudu, smrti a vzkříšení údajně napsán tajemnou postavou Nikodéma, která se v Novém zákoně objevuje pouze v evangeliu Jana (viz Jan 3). V tomto rukopisu nám je řečeno, že Jidáš po zradě Ježíše pocítil strašnou lítost a vrátil se domů, aby se oběsil. Našel svou ženu v kuchyni jak peče kohouta nad ohněm. Řekl jí, že udělal ten zlý čin a že se teď oběsí, protože Ježíš brzy vstane z mrtvých a pak běda mu. Jidášova žena mu nevěřícně odpovídá: Ježíš nemůže vstávat z mrtvých o nic víc, než by tento kohout kterého peču v hrnci mohl kokrhát. Jakmile vysloví tato slova, kohout třikrát zakokrhá na rožni a začne kokrhát. Jidáš jde hned pryč a oběsí se.

Ve spisech církevního otce jménem Papias je zachována další, zcela odlišná zpráva. S Papiasem se znovu setkáme v kapitole 3. Na počátku druhého století napsal pětidílnou knihu s názvem Expozice výroků Pána. Křesťanští zákoníci se bohužel z nějakého důvodu rozhodli tuto knihu nekopírovat pro své potomky, takže ji ve skutečnosti nemáme. Ale pozdější autoři z této knihy občas citovali, takže víme několik věcí, které Papias řekl. Jeden z jeho příběhů pojednává o Jidášově smrti, příběh, který může představovat legendární rozšíření verze, kterou nyní najdeme v novozákonní knize Skutků.

Podle Papiase byl poté, co Jidáš zradil Ježíše, na něj uvalen Boží trest. Jeho tělo se nafouklo do obrovské velikosti. Stal se tak velkým, že se nemohl vejít do ulice, která měla budovy na

obou stranách. Nevešla se mu tam ani hlava. Jeho obličej ztloustl tak, že lékař nemohl pomocí optického přístroje lokalizovat jeho oči. Jeho genitálie enormně naběhly a začal z nich vytékat hnis a červi. Nakonec zemřel na své vlastní půdě tak, že se z něj vylili jeho vnitřnosti. To vytvořilo takový smrad, že ani v Papiasově době, téměř o století později, lidé nemohli projít kolem, aniž by se drželi za nos.

Jsou to přesné vzpomínky? Možná je pravdivá myšlenka, že Jidáš byl velmi špatný člověk, který dostal to, co si zasloužil (jak raně křesťanští vypravěči ze srdce věřili), ale konkrétní vzpomínky jsou samy o sobě jistě zkreslené.

Dalo by se namítnout, že stejně špatný jako byl Jidáš Iškariotský, byl i římský místodržitel Pontius Pilát a byl i horší. Jidáš možná Ježíše zradil, ale Pilát byl tím, kdo odsoudil Ježíše k zbičování a poté ukřižování. Je zajímavé pozorovat, že i když byl Jidáš v křesťanské paměti stále více očerňován, Pilát byl zobrazován v pozoruhodně pozitivním světle. Pilát? Pamatovali si to dobře? Vskutku ano.

Existuje celá řada nekanonických textů, které jsou souhrnně označovány jako „Pilátova evangelia“. Patří mezi ně Nikodémovo evangelium, které jsem právě zmínil a které se někdy nazývá Skutky Piláta (protože Pilát hraje v jeho první části klíčovou roli), spolu s takovými apokryfními knihami, jako je Pilátův list Herodovi, Zpráva Piláta a předání Piláta. Na těchto záznamech je zarážející, že jak čas plynul, Pilát byl stále více ospravedlňován za smrt Ježíše. Na počátku křesťanské tradice - již v polovině druhého století - se předpokládalo, že Pilát poslal dopis římskému císaři Tibérii, aby mu vysvětlil velkou chybu, kterou právě udělal při ukřižování Božího Syna (Tertullian, Apologie, 21–24). Verze tohoto dopisu byla dokonce později vytvořena křesťanským autorem. To je Pilátova „Zpráva“ ze čtvrtého nebo pátého století, kde říká císaři, že za jeho smrt není vinen. K popravě ho přinutilo „velké množství Židů“, i když ho „nemohli usvědčit z jediného zločinu“.<sup>12</sup> Pilát dále vysvětluje, že Ježíš udělal mnoho zázraků, uzdravil slepé, očistil malomocné a vzkřísil mrtvé. Ježíš se ve skutečnosti ukázal být mocnějším než bohové, které Římané sami uctívají. Židé však hrozili, že podniklí vzpouru proti Pilátovi, a tak musel ukřižovat Božího Syna. Ale Ježíš se poté pomstil: všechny synagogy nevěřících Židů v Jeruzalémě byly zničeny a Židé byli pohlceni planoucími propastmi v zemi.

Jedná se o velice zajímavý dokument, který obsahuje velmi negativní vzpomínky na Židy, i když má očividně pozitivnější vzpomínky na Piláta. Ale jsou obě tyto paměti přesné?

Pozdější křesťanský autor navázal na tuto pozoruhodnou zprávu tím, že naznačil, jak Tiberius reagoval na Pilátovu zprávu. Tiberius byl velmi znepokojen tím, že Pilát souhlasil s ukřižováním Syna Božího, poslal vojáky, aby ho přivedli zpět k soudu v Římě. Tiberius začíná soudní řízení slovy: „Jak ses mohl opovážit udělat takovou věc, ty bezbožný človče, když jsi viděl tak velká znamení doprovázející toho muže? Tím, že jsi se odvážil udělat tento zlý čin, jsi zničil celý svět.“ Pilát odpovídá, že to byla zcela vina jen Židů. On za to nemohl; donutili ho k tomu. Tiberius nic z toho neuslyší a říká Pilátovi, že ze znamení, která Ježíš dělal, bylo přece jasné, že „byl Kristus, král Židů“. Jakmile Tiberius vyslovil Ježíšovo jméno, všechny sochy pohanských bohů v soudní síni padli k zemi a rozpadli se na prach.

Císař nařídí Piláta popravit. Ale je jasné, že Pilát hluboce lituje toho, co udělal, a do smrti trvá na tom, že jeho ruku si vynutili vzdorní Židé. Navíc uvěřil v Krista. Než kat zvedne meč, Pilát se modlí k Ježíši za odpuštění a z nebe se ozve hlas: „Všechny rasy a rodiny národů ti budou žehnat, protože za tvé vlády se naplnilo vše, co o mně mluvili proroci.“ Pilát se ve skutečnosti objeví s Ježíšem, až se vrátí při svém druhém příchodu, aby soudil izraelské kmeny. Když pak kat usekne Pilátovi hlavu, sestoupí anděl Páně a vezme ji do nebe.

Jak pozoruhodný příběh. Jak bylo možné, že byl Pilát připomínán jako křesťanský konvertita obzvlášť požehnaný od Krista? Nebyl to přece brutální a nelítostný římský správce, který se vůbec nestaral o city židovského národa a vůbec se nezajímal o Ježíše, kterého nařídil ponížit, zbičovat a umučit k smrti? Ano, takový mohl být v historii. Ale není to ten který byl v paměti raných křesťanů. Vzpomněli si na minulý život Piláta ve světle svých vlastních současných okolností. Vzpomínali na Piláta jako na nevinného za Ježíšovu smrt. A proč tomu tak bylo? Z velmi prostého důvodu. Pokud byl Pilát nevinný, kdo byl tedy vinen? Byli to ti bezbožní Židé. Tyto vzpomínky byli utvářeny světem, ve kterém žili vypravěči a ti, kdo jejich příběhy poslouchali, světem hlubokého, hořkého a narůstajícího nepřátelství mezi křesťany a Židy. Křesťané si připomínali minulost kvůli tomu, co se dělo v jejich době. Obávám se, že to děláme všichni i dnes, v té či oné míře.

Měli však raní křesťané křehké, chybné nebo dokonce falešné vzpomínky také na Ježíše? Ano, také.

### **Vzpomínky na narození a počátek života Ježíše**

Pravděpodobně nejpoblárnějším evangeliem mimo kánon Nového zákona byla v průběhu staletí kniha, o které dnes většina lidí nikdy neslyšela. Vědci mu dali název Protoevangelium Jakubovo. „Protoevangelium“ se mu říká, protože líčí události související s Ježíšovým životem, které se údajně staly před jeho narozením. Je to kniha, která je především o Ježíšově matce Marii: o jejím vlastním zázračném narození z Anny, která byla neplodná; o její výchově v židovském chrámě, kde na ni dohlíželi kněží a denně ji krmil anděl z nebe; o jejím zasnoubení s bohatým mužem Josefem, který byl o mnoho starší. Jeden z jeho synů z předchozího manželství Jakub, prý napsal tento spis. Skutečností ale je, že kniha byla napsána až dlouho poté, co byl Jakub pochován v hrobě. Pochází pravděpodobně z druhého století.

Po celý středověk měla tato kniha nesmírný vliv na křesťanské umění, vyprávění a paměť. Všimli jste si někdy, jak středověké obrazy vždy vykreslují Josefa jako starého muže, ale Marii jako velmi mladou ženu? Pochází to z protoevangelia. Nebo možná znáte staré katolické učení, že Ježíšovi bratři nebyli ve skutečnosti jeho bratři, ale byli to buď jeho bratrance, nebo synové Josefa z prvního manželství? Tento pohled také pochází z této knihy. Nebo představa, že během cesty svatého páru do Betléma těsně před narozením Ježíše jela Marie na oslátku? Ještě jednou protoevangelium. Tato kniha v některých ohledech po celá staletí ovlivňovala to, jak si křesťané pamatovali události kolem Ježíšova narození více než knihy Nového zákona.

Jakkoli jsou všechny tyto jeho příběhy zajímavé – a většina z nich je skutečně velmi zajímavá – žádný není pro moderního čtenáře zajímavější než samotný příběh Ježíšova narození. Podle tohoto popisu, když se Josef a Marie blížili k Betlému, ona začala родit. Josef pro ni rychle našel osamělé místo k porodu v jeskyni. Nechal jí tam, aby šel najít porodní asistentku. A pak se stane zázrak. Při chůzi Josef náhle vidí, jak se zastavil čas. Ptáci ve vzduchu se zastavili uprostřed letu; dělníci před ním na poli, kteří měli přestávku na oběd, zamrzli na místě, s rukama v misce nebo na cestě k ústům; pastýř se nehybně zastavil, zatímco natahuje svou hůl, aby udeřil ovci. Ale „pak se najednou všechno vrátilo do původního stavu.“<sup>13</sup> Svět se zastavil na počest Syna Božího, který se právě stal člověkem.

Josef najde hebrejskou porodní bábu a přivede ji zpět do jeskyně, ale ta je zastíněna zářivým mrakem. Když mrak zmizí, zevnitř zazáří oslepující světlo. Nakonec i to pomine a Josef a porodní bába uvidí nemluvně, které jde k Marii a chytá se jejího prsu. Porodní bába je ohromena tím zázrakem a jde to říct jiné porodní bábě, jménem Salome, že panna porodila. Salome však pochybuje a říká, že tomu nevěří, dokud sama neprovede u Marie poporodní prohlídku, aby se o tom na vlastní oči přesvědčila. Opravdu. Přicházejí do jeskyně a první porodní bába říká Marii: "Připrav se." Salome provede vnitřní kontrolu a okamžitě se stane věřící. Marie nejen že počala jako panna, ale jako panna i porodila: její panenská blána je stále nedotčená. Ale protože Salome pochybovala o Boží moci, její ruka jí začne pálit, jako by hořela. Modlí se proto k Bohu o milost a je jí řečeno, aby zvedla dítě, aby se její ruka uzdravila. Udělá to a oslavuje Boha. Máme zde tedy dosti zvláštní, ale velmi dobře zapamatovatelné – a široce zapamatovatelné – vyprávění o zázračných událostech při vtělení Krista, Syna Božího. Jistě si dokážete představit křesťany, kteří si po celé věky připomínali Ježíšův život jako dítěte a navzájem si opakovali tyto příběhy o jeho zázračném mládí. Několik nejzajímavějších zpráv lze najít v jiném raně středověkém evangeliu, které vědci nazývají. Stejně jako jeho předchůdce a zdroj, Protoevangelium Jakubovo, bylo i pseudoevangelium Matouše nesmírně populární. Jeden z jeho nejznámějších příběhů popisuje cestu malého Ježíše do Egypta se svými rodiči Josefem a Marií, aby unikli před hněvem krále Heroda. Tato cesta je popsána bez jakýchkoli podrobností v samotném Novém zákoně, v Matoušově evangeliu (Mt 2: 13–15). V této pozdější zprávě, údajně také napsané Matoušem jsou na druhou stranu uvedeny některé zábavné podrobnosti.

V této verzi příběhu nejsou Ježíšovi ani dva roky. Tento výlet nevykonala jen on a jeho rodiče, ale také několik otroků spolu s některými poněkud zvláštními zvířaty. Na začátku cesty, když se svatá rodina zastavila, vyšla z jeskyně skupina draků a přiblížila se k nim, k velkému strachu a zděšení Ježíšových rodičů. Ale ne Ježíše. Stál před draky a ti ho začali uctívat, aby se splnilo proroctví Písma: „Chvalte Pána ze země, draci a všechny propasti.“<sup>14</sup> Ježíš říká svým rodičům, aby se nebáli a neuvažovali o něm jako o malém dítěti, které potřebuje ochranu, protože jim řekl: „Vždy jsem byl dokonalý muž a jsem i nyní; a je nutné, abych zkrotl každý druh divokých zvířat.“ Brzy tak rodinu na jejich cestě doprovází celá skupina zvířat: krotcí lvi a leopardi spolu s voly, osly a kozami.

Poté, co rodina tři dny cestuje, Marie je unavená přílišným sluncem. Zastaví se a ona chvíli sedí ve stínu palmy. Vzhledne a spatří vrcholek stromu s jeho šťavnatým ovocem a lituje, že je tak vysoko mimo dosah. Josef je překvapen, že se tak bojí o jídlo; protože jejich hlavním problémem je nedostatek vody. Nemají kde doplnit její zásoby. Jezulátko, který sedí matce na klíně, vyřeší oba jejich problémy. Promluví ke stromu: „Skloň se strome a občerstvi mou matku svým ovocem. Palma udělá, co přikázal. Každý se nají z jejího ovoce a osvěží se. Ježíš pak stromu nařídí, aby otevřel skryté prameny, které leží u jeho kořenů. Vyvěrají prameny čerstvé, čisté, studené a sladké vody.

Jako odměnu palmě za její věrnou reakci na jeho příkazy ji Ježíš příštího dne informuje, že jedna z jejích větví bude vzata a zasazena v ráji. Anděl Páně sestoupí shůry, usekne jednu z větví a odnese ji do nebe. Ježíš oznamuje, že tatáž palma, která občerstvila jeho rodinu, občerství všechny svaté v ráji. Zde je Ježíš připomínán -již jako nemluvně- jako podivuhodný Boží Syn.

Další zpráva o Ježíši jako malém chlapci se k nám dostává v knize nazvané Tomášovo evangelium dětství. I když ve starověku nebyla tato kniha tak populární jako Protoevangelium Jakubovo, je dnes nesmírně populární, alespoň mezi čtenáři obeznámenými s apokryfními popisy Ježíšova života. Popisuje údajně události z Ježíšova života mezi pěti až dvanácti lety. Co bylo hnacím motorem tohoto spisu, je otázka, kterou mají někteří lidé dodnes, i když nikdy neslyšeli o raných křesťanských apokryfech: pokud Ježíš během svého veřejného působení dělal tak fantastické zázraky, co dělal předtím? Konkrétně, jaký byl jako kluk?

Tento záznam ukazuje, jaký byl. Moderní učenci se rozcházejí v tom, zda má evangelium ukazovat, že Ježíš měl nadpozemské schopnosti ale také zlomyslnou stránku, kterou musel ovládnout, nebo zda má naopak ukázat, že mocné události z Ježíšova pozdějšího života byly předznamenány již v jeho předpubertálním věku. Nebo obojí. Když už nic jiného, čtenáři se dnes široce shodují v tom, že příběhy které jsou zde zaznamenány jsou velmi zábavné.

Příběh začíná tím, že si Ježíš jako pětiletý hraje u potoka. Rozhodne se shromáždit část bahnité vody do jezírka; pak nařídí, aby se stala čistou – a na jeho slovo se to okamžitě stane. Z bahna pak vymodeluje dvanáct vrabců. Žid který jde kolem, však vidí co udělal, a rozčílí se: je sobota a Ježíš porušil Mojžíšův zákon, který v ten den zakazuje pracovat. Muž to spěchá oznámit Ježíšovu otci Josefovi, který přichází k potoku a vidí Ježíše s vrabci z bláta. I on se zlobí a ptá se Ježíše, proč něco takového udělal. Ježíš se podívá na svého otce, pak se podívá na vrabce, pak tleská rukama a říká: "Jděte pryč!" Vrabci obživnou a s cvrlikáním odlétají. Je to skvělý příběh. Ježíš nejen ukázal, že je Pánem soboty a Pánem života, ale také zničil všechny důkazy o znesvěcení soboty. Vrabci? Jací vrabci?

V dalším příběhu uvidíme, proč někteří čtenáři objevili u chlapce Ježíše podlou stránku. Další dítě, syn židovského písaře, si s ním hraje u potoka a rozhodne se vzít si vrbovou větev a zničit hráz s vodou, kterou Ježíš nashromáždil a vyčistil. Ježíš se rozzlobí. Obrátí se k chlapci a řekne mu, ať uschne jako strom bez vody a nikdy nezakoření a nenese ovoce. Dítě na místě uschne. Jeho rodiče přijdou a odnesou ho pryč a stěžují si na toho ztraceného mladíka.

Ježíšova pověst u měšťanů se nezlepšuje ani v dalším příběhu. V následující scéně prochází Ježíš svou vesnicí a jiný chlapec, který běží kolem, do něj náhodou vrazí ramenem. Ježíš je naštvaný a oznamuje mu: „Dál po své cestě nepůjdeš. Chlapec padá mrtev na zem.

Josef se pak rozhodne, že Ježíš potřebuje vzdělání. Určitě mu prospěje nějaké vyučování. Třikrát se snaží najít pro chlapce učitele. Nikdy to nedopadne dobře. Ježíš poníží prvního učitele tím, že mu přednese učenou přednášku o významu prvního písmene řecké abecedy, přednášku, kterou nikdo nedokáže pochopit. Učitel to po jednom setkání vzdá. Další učitel je na tom hůř. Když s ním Ježíš odmítne recitovat abecedu, frustrován plácne chlapce po hlavě. Byl to velký omyl. Ježíš ho na místě prokleje a on upadne do bezvědomí. A tak to pokračuje. Ježíš nakonec začne používat svou sílu k dobru. V jednu chvíli si hraje se skupinou dalších dětí na ploché střeše. Jeden z nich, chlapec jménem Zenon, nešťastnou náhodou zakopne, spadne na zem a zemře. Ostatní děti se leknou a utečou. Ježíš jde na okraj střechy a dívá se dolů, a jak se dívá, vidí, že Zenonovi rodiče přišli a vidí svého mrtvého syna. Když vzhlednou, uvidí Ježíše a domnívají se, že se znovu pustil do svých triků, a obviňují ho ze zabití jejich syna. Ale Ježíš tentokrát neudělal nic špatného. Seskočí proto ze střechy, přistane u těla a nařídí Zenonovi, aby vstal z mrtvých a řekl, zda ho zabil. Zenon je navrácen k životu a oznamuje: "Ne, Pane, ty jsi mě neshodil, ty jsi mě vzkřísil!"

Ježíš pak začíná využívat svou sílu k dobrému, křísí ty, které zabil, a uzdravuje ty, kterým ublížil. Navíc se svými zázračnými schopnostmi prokazuje, že je pozoruhodně šikovný v domácnosti i v truhlářské dílně. Zpráva končí tím, že Ježíš jako dvanáctiletý zmátl židovské učitele zákona v Jeruzalémském chrámu, příběhem který je převzat z novozákonního Lukášova evangelia.

### **Vzpomínky na Ježíšův život a smrt**

Jak bychom mohli očekávat -na základě všeho, co jsme doposud viděli- apokryfní příběhy, živily křesťanskou představivost a doplnily křesťanskou paměť o Ježíši, neomezovaly se přitom pouze na jeho narození a dětství. Bylo mnoho legendárních příběhů o jeho životě, učení, smrti a vzkříšení.

Často se mě lidé ptají, proč podle mého názoru Ježíš nikdy nic nenapsal.<sup>15</sup> Vždyť podle některých příběhů skutečně psal. Slavná zpráva o Ježíši a ženě přistižené při cizoložství se nalézá v pozdějších rukopisech Janova evangelia, a kapitola 8, je dnes známá čtenářům Bible, protože ji lze stále najít ve většině anglických překladů (i když je obvykle uvedena v závorkách -protože není originální) a protože tento příběh miluje každý hollywoodský režisér, který kdy točil film o Ježíši.<sup>16</sup> V tomto příběhu Ježíš řekne židovským vůdcům, kteří chtějí vykonat rozsudek nad ženou: „Ať hodí nejprve kamenem ten, kdo z vás je bez hříchu,“ skloní se a začal psát po zemi. Bohužel nevíme, co napsal, i když pozdější vykladači, až do dnešních dnů, předložili řadu návrhů: Možná napsal verš z písma o falešných soudcích? Možná seznam hříchů žalobců té ženy? Možná božské hrozby proti těm, kteří se postaví proti němu? Možností je spousta.

Mnohem méně známý moderním čtenářům je Ježíšův spis s legendárním příběhem známým jako Korespondence s Abgarem. V této zprávě která, jak se zdá, kolovala hlavně v Sýrii od počátku třetího století, si Ježíš dopisuje s králem města Edessa, mužem jménem Abgar. Abgar nejprve posílá Ježíšovi dopis, ve kterém píše, že slyšel o Ježíšových velkých zázracích: může dát slepým zrak, chromí chodí, malomocní jsou čisti a mrtví vzkříšeni. Abgar je také nemocen a chtěl by, aby ho Ježíš přišel uzdravit. Jako vedlejší užitek může Ježíš tím, že přijde do Sýrie uniknout Židům, kteří se mu snaží ublížit.

Ježíš odpovídá na Abgarovu žádost v jediném dopise, který máme údajně napsán jeho rukou. Chválí Abgara za to, že mu uvěřil, aniž by ho viděl (viz Jan 20:29). Bohužel však nemůže přijít do Edessy. Potřebuje splnit poslání, které přijal. Poté vystoupí do nebe. Ježíš říká, že po svém nanebevstoupení pošle jednoho ze svých učedníků, aby Abgara uzdravil.

V pozdější legendě se dozvídáme, že po Ježíšově vzkříšení jeho bratr Juda Tomáš skutečně poslal křesťanského misionáře jménem Addai (nebo někdy jménem Thaddeus) za Abgarem. Uzdravil krále a poté obrátil město Edessa na křesťanskou víru. Tyto dva dopisy a legenda byly v oběhu dlouhou dobu. Kde byli známí, tam vytvořili jasnou vzpomínku na Ježíše a jeho zahraniční korespondenci.

Čtenářům raně křesťanských apokryfů jsou dnes o něco známější nekanonická evangelia, která popisují Ježíšovo učení, které bylo v oběhu v různých církvích po celé říši. Žádné není slavnější než koptské Tomášovo evangelium, (nezaměňovat za Tomášovo evangelium dětství, o kterém jsme hovořili dříve.) V kapitole 6 budu mít mnohem více co říci o Tomášově evangeliu a o tom, jak jeho autor a čtenáři vzpomínali na Ježíše. Zde bych chtěl pouze poukázat na to, že tyto vzpomínky na Ježíšovo učení byly někdy vzdáleny tomu, jak si jiní křesťané ve starověku připomínali slova Spasitele. Nemluvě o většině dnešních křesťanů.

Toto evangelium bylo objeveno v roce 1945 spolu s řadou dalších raně křesťanských textů (celkem padesát dva) ve sbírce knih vázaných v kůži poblíž města Nag Hammadi v Egyptě.<sup>17</sup> Většina z těchto dalších textů představuje názory raných křesťanských gnostiků. Moderní učenci nazývají tyto následovníky Ježíše jako gnostiky, protože jejich verze křesťanské víry zdůrazňovala nutnost „vědění“ (řecké slovo je gnóze) pro spasení. Nezáleželo na Ježíšově smrti a zmrtvýchvstání, ale na jeho tajném učení, jehož význam vysvětloval, jak vznikla božská říše a tento hmotný svět. Ti, kteří se naučili těmto tajným znalostem, mohly uniknout z hmotné pastí tohoto světa, a nalézt spásu ve světě nahoře.

Gnosticismus je neuvěřitelně složitá odnož náboženství, s různými sektami, které mají různé mytologie, různé posvátné spisy, různé rituální praktiky a různé organizační vzorce. Naštěstí zde nemusíme diskutovat o gnostickém náboženství.<sup>18</sup> Jedna z debat o Tomášově evangeliu během posledních zhruba dvaceti let se vedla o tom, zda by mělo být, stejně jako ostatní knihy z takzvané knihovny Nag Hammadi, vůbec považováno za gnostické. Většina odborníků si dnes myslí, že odpověď zní ne. Ale znovu říkám, že to je debata, do které se zde nemusíme pouštět. V této fázi chci poukázat na základní věc: způsob, jakým si tento autor a pravděpodobně i jeho publikum pamatovali Ježíšovo učení, se nápadně liší od způsobu, jakým si je pamatovali a pamatují ostatní křesťané.

Tomášovo evangelium se skládá výhradně z Ježíšových výroků, celkem ze 114. Mezi těmito výroky jsou jistě některé – ve skutečnosti jich je hodně – které budou znít povědomě každému, kdo je obeznán s evangeliem podle Matouše, Marka a Lukáše. Způsobem, který je velmi podobný těmto ostatním evangeliím, Ježíš předkládá následující učení:

- “Vidíš třísku, která je v oku tvého bratra, ale nevidíš trám, který je v tvém oku. Když vytáhneš trám ze svého oka, uvidíš dobře na to, abyste vytáhl třísku z oka svého bratra.” (Výrok 26)
- “Pokud slepý povede slepého, oba spadnou do jámy.” (Výrok 34)
- “Blahoslavení chudí, neboť vaše je nebeské království.” (Výrok 54)

Ale také si pamatuje, že říkal věci, které většině čtenářů mohou připadat velmi záhadné. Následující příklady mohou ilustrovat tento bod:

- Jeho učedníci řekli: „Kdy se nám ukážeš a kdy tě uvidíme?“ Ježíš řekl: „Až se svléknete, bez studu a vezmete své šaty a položíte si je pod nohy jako docela malé děti a pošlapete je, tehdy uvidíte Syna Živého a nebudete mít strach.“ (Výrok 37)
- Když vám řeknou: „Odkud jste?“ řekněte jim: „Vyšli jsme ze světla, z místa, kde světlo vzniklo ze sebe sama, vyvstalo a zjevilo se v jejich obraze.“ Když vám řeknou: „Jste to vy?“ řekněte: „Jsme jeho synové vyvolení živého Otce.“ Když by se vás zeptali: „Co je ve vás znamením vašeho Otce?“ řekněte jim: „že je to pohyb a klid.“ (Výrok 50)
- Když uvidíte toho, kdo je vám podoben, radujete se. Když však uvidíte své obrazy, které vznikly před vámi - ani neumírají, ani se nezjevují- kolik snesete! (Výrok 84)
- Blahoslavený je lev, kterého sní člověk, takže ten lev se stane člověkem. Zavržený je však člověk, kterého sní lev, a lev se stane člověkem. (Výrok 7)

Nebo zde existuje přísloví, které je pravděpodobně tím nejzamotanějším, nejslavnějším a možná i nejvíce urážejícím naše moderní pocity, kterým ukončím tuto sbírku:

- Šimon Petr jim řekl: „Ať Marie od nás odejde, neboť ženy nejsou hodny života.“ Ježíš řekl: „Dávejte pozor, povedu ji, abych ji udělal mužnou, aby se stala živým duchem, mužným podobně jako vy. Říkám vám: Každá žena, která se učiní mužnou, vejde do nebeského království.“ (Výrok 114).

Naštěstí (alespoň pro mě) zde nemusím poskytovat rozšířený výklad těchto konkrétních výroků. Jak jsem již naznačil, více se vyjádřím o způsobech, jakými je Ježíš v tomto textu připomínán v kapitole 6. Nyní bych chtěl pouze zdůraznit, že jakkoliv si tato slova vykládáme, jsou skutečně velmi odlišná od těch, která lze nalézt v Ježíšových ústech v kanonických evangeliích. Ti, kteří si pamatovali Ježíše, který říkal takové věci, si pamatovali jiného Ježíše, než kterého vylíčil Matouš, Marek, Lukáš nebo Jan.

Kromě vzpomínek na Ježíše ve spisech a učení existuje mnoho alternativních vzpomínek na to, co se stalo při jeho smrti a vzkříšení. Pravděpodobně nejzajímavější je fragmentární zpráva známá jako Petrovo evangelium. To se k nám dostalo díky knize, která byla objevena na hřbitově v Horním Egyptě v roce 1886, v hrobce mnicha, kterou archeologové našli. Kniha obsahuje čtyři různé texty – takže šlo o takovou malou antologii – z nichž první, zabírající deset stran, je evangelium, o kterém se tvrdí, že ho napsal Ježíšův nejbližší učedník

Petr. Tato konkrétní kopie evangelia – jediná kopie, kterou máme – byla pravděpodobně sepsána koncem šestého století a bohužel, písař, který ho vytvořil, zkopíroval pouze zlomek většího evangelia (jehož zbytek již zjevně nemáme k dispozici). Dochovaná část evangelia předkládá zprávu o Ježíšově soudu, smrti a vzkříšení. Učenci jsou celkem jednotní v názoru, že původně byla tato kniha vytvořena na počátku druhého století. O tom, zda čerpá z příběhů které se nacházejí v kanonických evangeliích, se hodně diskutuje.

Nediskutuje se však o tom, že jde o neobvykle fascinující vzpomínku na Ježíšovo umučení. Jedním z nejvíce zarážejících rysů spisu je především odpovědnost, kterou za smrt Ježíše nesou Židé - jak židovští vůdci, tak židovský národ. Stejně jako u pozdějšího Pilátova evangelia zde není zásadní chybou římský guvernér, ale vzpurní Židé, kteří svým nevěrným a bezohledným chováním uvalili Boží soud na svou hlavu. Možná ještě pozoruhodnější jsou zajímavé odchylky od kanonických zpráv o Ježíšově skutečné smrti a vzkříšení. Například v této zprávě jeden z ukřižovaných lupičů nenadává Ježíši, ale římským vojákům, kteří bezdůvodně ukřižovali Ježíše. Vojáci reagují tak, že mu nezlomí nohy, takže zemře v agónii. Předpokládá se zde, že smrt při ukřižování přichází pomalu udušením: ukřižovaný člověk může dýchat pouze pokud se vzepře nohama o stupátko, aby uvolnil tlak na plíce. Jakmile jsou jeho nohy zlomené, není to možné a umírá. A tak když vojáci nezlomili nohy zločinci tak prodloužili jeho muka.

Další příklad zahrnuje samotného Ježíše na kříži. Je nám řečeno, že „mlčel, protože necítil žádnou bolest“. Od objevení tohoto textu to vyvolalo řadu interpretačních otázek. Naznačuje autor, že Ježíš mlčel „jako by“ neměl žádnou bolest? V takovém případě by prokázal stoický postoj k vlastnímu umučení, možná jako příklad pro křesťany, kteří sami mohou být v budoucích dnech mučeni. Nebo autor naznačuje, že Ježíš mlčel skutečně jako ten, kdo necítil žádnou bolest? Zdá se, že tak tento text četli již ve starověku někteří křesťané, kteří jej chápali tak, že ve skutečnosti Ježíš neměl skutečné tělo a krev jako ostatní lidé, protože sám byl božskou bytostí, která se jen vypadala jako člověk. Byl to přízrak, nemateriální tělo, tělo bez nervových zakončení.

Zdaleka nejzajímavější odchylka od kanonických evangelií přichází na konci Petrova vyprávění, kde máme skutečný popis Ježíšova vzkříšení. Žádný takový popis nenalezneme v Novém zákoně. Ve všech čtyřech kanonických evangeliích je Ježíš ukřižován, je mrtev a pohřben, a pak třetího dne, po sabatu, jedna nebo více jeho následovníci přijde k hrobu, aby zajistili jeho mrtvole náležité obřady k pohřbu, a naleznou hrob prázdný, tělo je pryč a Pán je vzkříšen z mrtvých. Samotná událost vzkříšení, kdy Ježíš vyšel z hrobu jako Pán života, není v Novém zákoně nikde popsána. Stalo se to nějakou dobu předtím, než se tam ženy objevily. Ale ne tak v Petrově evangeliu. Zde je nám řečeno, že (stejně jako v Matoušově zprávě) Pilát poslal římské strážce, aby hlídaly hrob, aby zabránili Ježíšovým následovníkům ukrást tělo. Zatímco strážci plní svou povinnost, tak ke svému úžasu vidí, jak se nebesa otevřela, dvě andělské bytosti sestoupily, kámen před hrobem se odvalil a andělé vstoupili do hrobky a pak se objevili tři lidé. Dva z nich jsou pravděpodobně andělé, jsou tak vysocí, že jejich hlavy sahají až k nebi. Ten, kterého podpírají na cestě ven, je ještě vyšší – jeho hlava sahá nad

oblohu. Za nimi z hrobky vychází kříž. Z nebe přichází hlas a ptá se: "Kázal jsi těm, kdo spí?" Kříž odpovídá: "Ano."

Toto je naprosto ohromující zpráva. To zda autor chtěl, aby to jeho čtenáři brali jako něco, co se doslova stalo, si může každý jen domyslet. Jak rádi bychom to věděli. Bez ohledu na tuto formu doslovného popisu historické události je tento popis jasně naplněn hlubokou symbolikou. Andělé jsou gigantičtí, protože jsou nadlidé, a samozřejmě nadlidé jsou o mnoho větší než lidé. Ježíš jako Syn Boží je mnohem větší než tito andělé. Boží hlas promlouvá ke kříži, aby zjistil (nebo aby to věděli ostatní), zda poselství o spáse, které přineslo ukřižování, bylo zvěstováno těm, kteří již byli mrtví a v té době přebývali v šeolu neboli v Hádu. Kříž potvrzuje, že dobrá zpráva o spasení skutečně dorazila do podsvětí.

Jak skvělý způsob, jak si první křesťané připomínat Ježíše. Nevzpomíná se na něj jako na ukřižovaného zločince, který byl ponížen a umučen k smrti mocnějšími nepřáteli než byl on. Právě naopak, on je mocným Spasitelem, který přemohl všechny síly, které jsou proti Bohu: mocnosti Říma, mocnosti ďábla, mocnosti hříchu a smrti. Jeho vítězství je nyní vidět jak na stránkách textu, který hlásá toto jeho vítězství, tak v srdcích těch, kteří je čtou a slyší, co udělal a kým je. Kristus je Pán nejen živých, ale i mrtvých. To je dokonalá vzpomínka na Ježíše.

### **Skutečné vzpomínky na Ježíše**

Dnes by asi nikdo vážně netvrdil, že tyto vzpomínky na Ježíše a jeho následovníky byly historicky přesné. Toto nejsou popisy minulosti, které by zobrazovali události, které se skutečně staly tak, jak jsou napsány. Ale skutečně na tom záleží?

Důležité to může být pro lidi, jejichž jedinou starostí je zjistit, co se skutečně stalo v minulosti. Ale proč by to mělo být jedinou starostí nějakého člověka? Neměli bychom se starat také o jiné věci? Když chceme číst knihu, chceme skutečně číst pouze dějiny a historicky přesné životopisy? Jsou naše jediné lidské zájmy spjaty s tím, co se skutečně stalo v minulosti? Nechceme také číst romány? A povídky? A poezii? Nemají nám důmyslní vypravěči, kteří dávají dohromady komplikované zápletky se složitými, ale vymyšlenými postavami, co říct? Nemůže být jejich „pravda“ větší než strohý popis toho, co se stalo dříve?

Jak zdůrazním v kapitole 8, pravda může být ztělesněna i pomocí jiných uměleckých forem. Když stojíme v úžasu před obrazem s biblickou scénou nebo s apokryfním příběhem od Giotta, Caravaggia nebo Rembrandta, naší první otázkou nikdy není (nebo by alespoň nikdy nemělo být), zda je historicky přesným. Nebo zda jeho zobrazení Marie, Ježíšovy matky nebo jeho učedníka Petra, nebo samotného Ježíše je skutečně takové, jak by mělo vypadat. Estetiku samozřejmě nelze zredukovat na historickou přesnost, ani na ní záviset. Proč by měla být historická přesnost naším jediným zájmem v jakékoli oblasti diskurzu mimo dějiny samotné? Pokud jde o to, jak byl Ježíš během staletí rané církve, počínaje samotným Novým zákonem, zobrazován, chápán, věřen, přemýšleno o něm, jak si ho představovali a jak si ho pamatovali, není důvod upřednostňovat historii jako jedinou otázku našeho zájmu. Může to být jedna z našich otázek – pro některé z nás nesmírně důležitá – ale nemusí být jediná. V této kapitole

jsem hovořil o způsobech, jakými si křesťané připomínali Ježíše poté, co zemřel. Musíme si vždy pamatovat, že vzpomínky nemusí být historicky přesné, aby byly živé a smysluplné – a pravdivé v našem vlastním vědomí. „Zkreslené“ vzpomínky na Ježíše – tím mám na mysli vzpomínky, které nejsou přesné v přísně historickém smyslu – jsou pro ty, kdo si je drží a sdílejí, stejně skutečné jako „pravdivé“ vzpomínky (tj. historicky pravdivé).

Ve skutečnosti je otázkou, zda někdo z nás má nějaké „pravdivé“ vzpomínky na Ježíše v technickém smyslu. Jak bychom to zjistili? Historici se samozřejmě mohou ptát, co se pravděpodobně stalo v minulosti, například při pozemské službě Ježíše s jeho učedníky. A historici mohou s určitou relativní pravděpodobností stanovit, že to, ono nebo některá tradice je pravděpodobně něčím, co se stalo nebo nestalo. A předmětem historie je plno takových větších či menších pravděpodobností. Při jednání s postavou, jako je Ježíš, jsou tyto pravděpodobnosti založeny pouze na kritickém zkoumání vzpomínek, které zaznamenali až pozdější autoři. Úkolem tedy je uvažovat o těchto samotných vzpomínkách a studovat je jako vzpomínky, ať už jsou zakořeněny v historické realitě, nebo byly vynalezeny, ať už nevědomky či záměrně, pozdějšími vypravěči.

V této knize mě zajímají oba zdroje. Zajímá mě, které vzpomínky na Ježíše jsou historicky pravděpodobné. Opravdu si ochočil skupinu draků? Vážně zabil své vrstevníky, když mu lezli na nervy? Opravdu je blahoslavený lev, kterého sní člověk a lev se stane člověkem? Byl Popravili Ježíše skutečně „Židé“? Opravdu uzdravoval nemocné, vyháněl demony a vzkřísil mrtvé? Opravdu zemřel na příkaz římského místodržitele Pontského Piláta? Nebo jsou některé z těchto příběhů jen výsledkem křehkých, chybných nebo dokonce falešných vzpomínek? Abychom na tyto otázky odpověděli, musíme se dozvědět více o tom, jak si lidé pamatují a to jak jako jednotlivci (předmět kapitol 3, 4 a 5), tak jako sociální skupiny (předmět kapitol 6 a 7).

Co můžeme říci o vzpomínkách samotných a co nám mohou říci o lidech, kteří je zachovávali a sdíleli? Co nám říkají o jejich chápání Ježíše, o jeho důležitosti pro jejich životy, o jeho úloze při poskytování spásy? Co nám mohou říci o komunitách, ve kterých byly tyto vzpomínky sdíleny? Jak byly některé z těchto vzpomínek vytvořeny, utvářeny a předávány autory, kteří žili v křesťanských církvích s odlišným chápáním toho, kdo byl Ježíš a co znamená ho následovat? Tyto otázky o křesťanské kolektivní paměti nás také budou zaměstnávat (v kapitole 6).

Než se pustíme do zkoumání těchto otázek, musíme se také věnovat studiu toho, jak byl Ježíš připomínán v raných dobách křesťanské víry. Tento výzkum byl již prováděn historickými učiteli Nového zákona, z nichž většina se buď nezajímala, nebo nevěděla o tom, co jsme se dozvěděli o individuálních vzpomínkách od kognitivních psychologů nebo o společných vzpomínkách od antropologů a sociologů. Pro ty z nás, kteří se zajímají o to, jak byl Ježíš připomínán ve starověku ve světle toho, co nyní můžeme vědět o paměti – jak u jednotlivců, tak skupinové –, je důležité zjistit, jak se učenci vypořádali s touto otázkou, jak si Ježíše pamatovali křesťané během let, desetiletí a staletí po jeho smrti. To bude předmětem dalších kapitol.

## KAPITOLA 2

### Historie tvorby

**K**dyž vědci kteří zkoumají paměť mluví o „zkreslených“ vzpomínkách, nemusí to nutně znamenat nic negativního. Jednoduše jen odkazují na vzpomínky na věci, které se ve skutečnosti nestaly.<sup>1</sup> Většina, nebo pravděpodobně všechny vzpomínky na Ježíše probírané v předchozí kapitole jsou v tomto smyslu zkreslené. Lidé si připomínali Ježíšova slova a činy, které historický Ježíš ve skutečnosti neřekl a neudělal.

Pro většinu lidí s minimálním vzděláním a zdravým rozumem je poměrně snadné uvědomit si, že Ježíš ve skutečnosti nezkrotl draky, nezabil své otravné kamarády ani nežehnal lvům, kteří se stali lidmi. Je snadné poznat, že tyto vzpomínky byly „vymyšleny“. To nutně neznamená, že se někdo rozhodl oklamat svět vymyšlením příběhů o Ježíši. V životě si pamatujeme mnoho věcí, které se tak nestaly, aniž bychom chtěli být zlomyslní nebo lstiví. To se prostě běžně stává. Navíc příběhy o důležitých lidech se často vymýšlejí. I když tyto příběhy nejsou „pravdivé“ a historické, může být jejich úmyslem sdělit nějaký druh pravdy, stejně jako i fikce může sdělovat důležité pravdy. Příběhy jsou vymyšleny kdykoliv lidé mluví o někom nebo něčem, co viděli nebo slyšeli. Když jsou tyto příběhy přijaty, je jim uvěřeno a jsou dále přenášeny jako historické příběhy, stávají se z nich zkreslené vzpomínky – i když lidé, kteří je vyprávějí, jsou přesvědčeni, že jsou historicky přesné.

Stalo se toto s vyprávěním o Ježíšových slovech a skutcích - nejen v pozdějších dobách, kdy byla psána apokryfní evangelia, ale dříve, v letech a desetiletích, kdy byla psána i naše kanonická evangelia?

Je zajímavé, že tolik lidí dokáže okamžitě rozpoznat zkreslené vzpomínky na Ježíše mimo Nový zákon, ale uvnitř je nevidí. Předpokládám, že to je ze stejného důvodu, proč čtenáři Bible obvykle nevidí rozpory v novozákonních evangeliích, dokud je na ně někdo neupozorní. Každý kritický znalec Nového zákona, který vyučuje hodinu o historickém Ježíši, bude mít vždy stejnou zkušenost. Stráví hodinu ve třídě podrobným zkoumáním stejného příběhu vyprávěného ve dvou nebo více evangeliích a bude identifikovat a vysvětlovat rozdíly, z nichž některé jsou zcela zjevné rozpory. Po hodině přijde student a řekne: „Četl jsem tato evangelia celá léta a nikdy jsem si těchto nesrovnalostí nevšiml. Proč jsem je neviděl dříve?“

To je skvělá otázka. Proč nevidíme věci, které máme přímo před očima? Jedním z důvodů podle psychologů je, že často něco nevidíme, pokud to nehledáme.

Jeden z nejslavnějších psychologických experimentů, které byly kdy zveřejněny, provedli dva poměrně kreativní a dobře naladěni psychologové jménem Daniel Simons a Christopher Chambris. Svou studii nazvali „Gorily v našem středu“. Je to experiment o slepotě našeho zraku, je o tom, že něco nevidíme, pokud to neočekáváme.<sup>2</sup>

Simons a Chambris provedli tento experiment mnohokrát, vždy se stejným základním výsledkem. Účastníkům experimentu byl promítnut asi minutový film, ve kterém dvě skupiny lidí, jedni jsou v bílém a druzí v černém, hrají basketbal. Diváci filmu byli požádáni, aby věnovali pozornost lidem kteří drží míč a spočítali počet přihrávek týmu v bílém. Tyto pokyny – věnovat pozornost konkrétnímu ději ve filmu – mají soustředit pozornost diváků. V průběhu filmu na scénu vejde žena oblečená v gorilím obleku, postaví se čelem ke kameře, udeří se do hrudi a poté odejde. Je na obrazovce asi devět sekund. Poté jsou účastníci experimentu dotázáni, zda viděli na scéně něco neobvyklého. Zde je ohromující výsledek. Obvykle si jen asi polovina pozorovatelů všimla někoho v gorilím obleku.

Zdá se naprosto neuvěřitelné, že by lidé neviděli něco tak zjevně bizarního a neočekávaného. Poté, co provedli tento experiment, řekli Simons a Chambris nevědomým divákům o gorile. Obvykle se setkali s velkou nedůvěrou. Když jim potom film znovu přehráli, tito účastníci často reagovali slovy: „to musí být jiný film. Určitě bych to viděl! Je to přece přímo na obrazovce.“ Kdokoli by to přece viděl. Že ano?

To je špatně. Pokud něco nehledáte, často to nevidíte.

Simons a Chambris vyvozují vlastní závěr: „Vnímáme a pamatujeme si pouze ty předměty a detaily, kterým věnujeme soustředěnou pozornost.“<sup>3</sup> Pokud se zaměříte na lidi v bílém triku, kteří mají basketbalový míč, možná si nevšimnete, že se gorila bije do hrudi. A abych se vrátil k mé otázce: je možné, že někteří lidé – mnoho lidí – vidí „vymyšlené“ tradice o Ježíši nebo „zkreslené“ vzpomínky na to, co se stalo v jeho životě, když je hledají v knihách mimo Nový zákon? Ale když jsou tyto knihy v Novém zákoně, tak tam nehledají takové věci, a proto je nevidí?

Jak se ukázalo, kritičtí znalci Nového zákona – tak dlouho, jak existují kritičtí znalci Nového zákona – tvrdí, že odpověď na tuto otázku je jednoznačná: ano. To byla ve skutečnosti odpověď, kterou na tuto otázku dal úplně první biblický učenec, který napsal zprávu o Ježíšově životě nikoliv z náboženského nebo teologického hlediska, které by potvrzovalo absolutní inspiraci Bible, ale z kritického hlediska, které zkoumalo evangelia jako historické prameny, které je stejně jako všechny historické prameny nutno zkoumat bystrým pohledem kvůli nesrovnalostem a výmyslům. Tento učenec se jmenoval Hermann Samuel Reimarus (1694–1768).

### **Hermann Samuel Reimarus**

Reimarus byl učenecem který žil v osmnáctém století a stejně jako ostatní myslitelé byl polapen intelektuálním hnutím osvícenství, které zápasilo s novými objevy ve vědách a o tom, jak to souvisí se staršími církevními dogmaty, které trvají na tom, že Bůh ve světě aktivně dělá zázraky – a to jak v současnosti, tak v biblických dobách. Reimarus však nebyl vědec, ale filozof, lingvista a biblický učenec. Během svého života vydal významné dílo, ale skryl svůj magnum opus před zraky lidí a rozhodl se jej nevystavovat na veřejnosti z několika velmi

zjevných důvodů. Říct, že tato skrytá kniha byla kontroverzní, by bylo velkým podhodnocením pro historii biblického bádání. Kniha by po zveřejnění byla jistě brutálně napadena jinými vědci jeho doby a Reimarus by téměř jistě ztratil svou učitelskou pozici, jak se to stalo později jiným, odvážnějším biblickým vědcům, kteří se rozhodli zveřejnit své názory během rozkvětu jejich kariéry. V důsledku Reimarovy zdrženlivosti tak během jeho života nikdo - ani jeho rodina - neznal jeho názory na Ježíše a evangelia.

Jeho kniha se poté dostala do rukou velkého německého filozofa G.E. Lessinga, který ji posmrtně publikoval v sérii knih, které jsou nyní známé jako Wolfenbüttelské fragmenty nebo jen „Fragmenty“ (nazývané tak, protože vycházely po částech a protože se zabývají řadou vzájemně souvisejících témat; publikováno 1774-78). Všechny Fragmenty jsou o nesrovnalostech, rozporech a historických nepřesnostech Bible, Starého i Nového zákona. Čtení Fragmentů nám rychle odhalí Reimarovu jasnou, pronikavou a mocnou mysl. S břitkou kritikou rozebírá různé biblické zprávy a ukazuje jejich vnitřní rozpory a historické nevěrohodnosti s horlivostí a stěží potlačovanou radostí, kterou člověk stěží najde i v dnešní době.

Zdaleka nejdůležitější fragment, který byl publikován, byl nazván „Záměr Ježíše a jeho učení.“<sup>4</sup> Právě zde Reimarus vysvětluje své chápání historického Ježíše jako židovského kazatele, který nebyl a nikdy neměl být duchovním mesiášem, který zemře za hříchy světa a poté vstane z mrtvých. Podle Reimara tento pohled na Ježíše si vymysleli jeho učedníci po jeho smrti. Během svého života byl Ježíš někým úplně jiným. Řečeno jazykem, který v této knize používám, vzpomínky na Ježíše, které se zapsaly do dějin církve, jsou zkreslené. Nejsou věrné životu samotného člověka Ježíše.

Reimarus začíná s velmi silným tvrzením, které se v jeho době jevilo jako radikální, ale nyní se zdá být zcela rozumné každému, kdo chce uvažovat o Ježíši z přísně historické perspektivy. Když Ježíš kázal, používal slova, termíny a pojmy, které jeho židovskému publiku dávaly smysl v jeho vlastním historickém prostředí. Nezměnil význam těchto myšlenek ve světle pozdějších teologických názorů křesťanů. Jeho slova znamenala to, co znamenala v jeho době. Nemysleli tím něco jiného.

Když tedy Ježíš mluvil o přicházejícím Božím království, měl na mysli „království“. To znamená, že měl na mysli to, co si Židé normálně mysleli, když mluvili o království: skutečnou politickou říši, která měla v čele krále. Ježíš nemyslel něco jako „nebe po smrti“ nebo „církve, která přijde po mé smrti“. Protože v žádném svém učení Ježíš nikdy nevysvětlil, že by říkal jednu věc, ale myslel by jinou, měl skutečně na mysli, že zde na zemi bude království, kterému bude nakonec vládnout Bůh, bude to fyzická, prostorná, politická říše, do které budou někteří lidé patřit a z níž budou ostatní lidé vyloučeni.

Stejně tak, když Ježíš mluvil o mesiáši, měl na mysli „mesiáše“. Mesiáš pro Židy v prvním století nebyl nějaký druh duchovní bytosti, která bydlela s Bohem v nebi. A rozhodně to nebyl někdo, kdo měl být popraven a poté vzkříšen z mrtvých. Židé neměli žádnou takovou představu o mesiáši. Když Židé v prvním století používali termín mesiáš, odkazovalo to na „pomazaného“ (doslovný význam tohoto termínu) od Boha. A kdo to byl? Byl to král Izraele,

jak je jasně uvedeno v samotném Starém zákoně. Když Ježíš mluvil o přicházejícím mesiáši, měl na mysli muže, který se měl stát králem Izraele, skrze něhož bude Bůh vládnout svému lidu v nadcházejícím království.

Podle Reimara si Ježíš myslel, že on sám je tím budoucím králem. Rozhodně to nechápal tak, že je vládcem, který má sedět po Boží pravici na nebeském trůnu. Měl se stát skutečným pozemským vládcem ve skutečném pozemském království.

Jak se to mělo stát? Ježíš očekával, že Židé, kteří se doslechnou, že bude Izraeli brzy vládnout jeho vlastní král namísto Římanů, nadšeně přijmou toto poselství i posla. Masy se shromáždí za jeho věc. Dojde k lidovému povstání proti nenáviděným vládcům z pohanů; zaslíbená země bude osvobozena od cizího útlaku; Izrael se opět stane suverénním státem, jako tomu bylo za dnů velkého krále Davida; a králem se stane jejich vůdce, sám Ježíš. Ježíšovi učedníci byli tomuto poselství zcela oddáni a byli Ježíšem posláni do vesnic a měst Izraele, aby pro něj získali podporu (viz Lukáš 9:1–10; 10:1–12). Ježíš řekl učedníkům, že Židé budou zoufale dychtiví slyšet tuto „dobrou zprávu“ a nadšeně uvítají ty, kdo ji budou hlásat. Ve skutečnosti Ježíš řekl svým učedníkům, kteří šli na tuto misi, že si nemusí s sebou brát peníze ani jídlo. Vše jim poskytnou ti, kteří netrpělivě očekávali příchod království.

Ježíš pak v posledním týdnu svého života vpochodoval do Jeruzaléma se svou skupinou následovníků v očekávání, že již nastává ten vrcholný okamžik. Obyvatelé Jeruzaléma ho přivítali a on přirozeně očekával, že to bude začátek konce římské nadvlády. Ale věci nešly podle jeho plánu. Židé přes svou počáteční podporu Ježíše nepodpořili. K žádnému povstání nedošlo. Ta tam byla myšlenka o vyhnání Římanů. Právě naopak, navzdory svému očekávání, místo toho aby byl Ježíš povýšen na izraelský trůn, byl zatčen, odsouzen a ukřižován jako politický povstalec, který se postavil proti moci Římu. Namísto toho, aby se Ježíš stal slavným králem Božího království na zemi, byl kvůli svým královským aspiracím neobradně svlečen, zbičován a ukřižován.

Učedníci byli zcela zničeni. Jak se to mohlo stát? Očekávali, že oni sami budou jmenováni do mocenských pozic v novém izraelském království, které mělo přijít, až se jejich pán stane králem. Jejich pán byl nyní odhalen, ponížen a popraven a oni byli bez naděje.

Co měli dělat? Opustili své domovy, své rodiny a zaměstnání, aby následovali tohoto falešného ukřižovaného mesiáše. Nezbylo jim nic. A s láskou si vzpomínali, na ty týdny a měsíce předtím, když byli tak srdečně vítáni v Izraelských vesnicích a městech těmi, kteří dychtili slyšet poselství, které hlásali. Učedníci se toho všeho nechtěli vzdát. Takže si vymysleli plán.

Reimarus tvrdil, že hned po Ježíšově smrti si učedníci uvědomili, že mohou pokračovat ve své kazatelské službě a stále za to přijímat odměnu, která jim patřila za Ježíšova života. Jednoduše jen museli změnit poselství, které Ježíš i oni hlásali. Když byl Ježíš ještě s nimi, kázali o příchodu mesiáše, který nastolí Boží království. Rozhodli se posunout toto poselství od politického mesiáše k duchovnímu. Zformulovali poselství, ve kterém Ježíš nebyl a nikdy neměl v plánu být doslovným králem na izraelském trůnu. Ježíš plánoval být duchovním spasitelem. Plánoval zemřít na kříži kvůli ostatním. Bůh dal svůj souhlas s Ježíšovou obětí

smrtí tím, že ho vzkřísil z mrtvých. Učedníci hned po Ježíšově ukřižování vymysleli tuto myšlenku duchovního mesiáše, jehož smrt a vzkříšení přinesla spasení.

Jak ale mohli někoho přesvědčit, že Ježíš byl duchovním zachráncem, který byl vzkříšen z mrtvých? Zjevně museli toto své tvrzení učinit věrohodným. Aby se tak stalo, musel tam být prázdný hrob. Učedníci tedy ukradli Ježíšovo tělo a znovu ho pohřbili někde jinde. Podle Reimara nebyl Ježíš nikdy vzkříšen z mrtvých. Učedníci si vymysleli tento příběh, aby mohli začít nové náboženství. V tomto novém náboženství měli být oni sami vůdci. Tak tedy začalo křesťanství, náboženství, které Ježíš nikdy, ale nikdy nezamýšlel. Sám hlásal židovskou víru zakořeněnou v historických očekáváních Izraele. Jeho učedníci vynalezli novou, křesťanskou víru zakořeněnou v myšlence o umírajícím a vystupujícím duchovním spasiteli.

Jak si asi dokážete představit, když Lessing publikoval „Záměr Ježíše a jeho učení“, vyvolalo to obrovský rozruch. Mnoho čtenářů bylo pobouřeno. Ostatní byli přímo zděšeni. Mohla by být tato zpráva o Ježíšově životě a učení pravdivá? Bylo tím křesťanství vyvráceno? Jeden současný biblista, Johann S. Semler, popisuje dopad této knihy:

Mnoho přemýšlivých a vážných mladých mužů, kteří se oddali křesťanské službě, bylo uvrženo do velkého zmatku v důsledku toho, že jejich vlastní přesvědčení bylo tak strašně otřeseno. Mnozí se rozhodli zvolit si pro svou budoucí práci jiné povolání, než aby vydrželi uprostřed rostoucí nejistoty.<sup>5</sup>

V dnešní době, více než 230 let po vydání Reimarova frontálního útoku na evangelia a jejich zobrazení Ježíše, prakticky nikdo nepřijímá jeho konkrétní rekonstrukci Ježíšova života, i když některé jeho aspekty se stále znovu objevují, někdy v populárních knihách, které při opakování těchto starších názorů nepřiznávají jejich intelektuální původ.<sup>6</sup>

Ale na obecné úrovni, v průběhu historie vědy, zejména od devatenáctého století, si učenci široce uvědomili, že křesťané v prvních letech po Ježíšově smrti nejen měnili tradice o Ježíšově životě a jeho učení, které zdědili, ale také je vynalézali. Nemusíme čekat jen na nekanonická evangelia, jako je Tomášovo dětské evangelium, Petrovo evangelium nebo Nikodémovo evangelium, aby se mezi autory a jejich čtenáři objevily „zkreslené“ vzpomínky na Ježíše. (Připomeňme si: „zkreslenými“ vzpomínkami mám jednoduše na mysli jakékoli vzpomínky na minulost, které nejsou přesné s ohledem na to, co se skutečně stalo.) Důkazem toho, že se zkreslené vzpomínky začaly objevovat brzy po Ježíšově životě – nebo dokonce během jeho života – lze nalézt v písemných zprávách, které se začaly objevovat o čtyřicet let později, tedy v našich kanonických evangeliích. Tyto zprávy velmi často nelze vzájemně sladit. A kdykoli máte dvě nebo více neslučitelných zpráv, je jisté, že nemohou být všechny historicky přesné. Někdo tedy tyto příběhy změnil nebo vymyslel.<sup>7</sup>

Ale kdo to udělal? K velkému průlomů v našem chápání evangelií došlo téměř před stoletím. Někteří učenci v Německu si uvědomili, že tyto příběhy nebyly jednoduše pozměněny nebo dokonce vymyšleny samotnými pisateli evangelií. Tyto věci se děly v letech před sepsáním evangelií, když křesťané vyprávěli a převyprávěli zprávy o Ježíšově životě. Právě během této ústní fáze přenosu, kdy se příběhy o Ježíši šířily ústním podáním, byly někdy vytvořeny

zkreslené vzpomínky na Ježíše. Učenci, kteří nejrozhodněji rozvinuli a rozpracovali tyto názory, jsou známí jako „kritici formy“.

## **Kritici formy**

Abychom porozuměli názorům kritiků formy, je potřeba poskytnout alespoň základní informace o historii bádání o Novém zákoně, počínaje devatenáctým stoletím.<sup>8</sup>

### ***Učené kulisy***

Počátkem toho století si někteří kritičtí učenci v Německu široce uvědomili, že evangelia nemohou být očitými svědectvími o Ježíšově životě protože mezi nimi ve skutečnosti existují závažné rozpory.<sup>9</sup> Jak by tedy někdo mohl zjistit, co se skutečně stalo během Ježíšovy veřejné služby a při jeho smrti a vzkříšení? Zřejmým řešením bylo pokusit se najít nejstarší z těchto evangelií za předpokladu, že zdroj který je nejbližší událostem, o kterých vypráví, je pravděpodobně historicky přesný.

Bylo Janovo evangelium napsáno očitým svědkem? V průběhu devatenáctého století probíhaly debaty o stavu této knihy. Mnoho učenců si nadále myslelo, že jde o zprávu z první ruky, kterou napsal Ježíšův učedník Jan, syn Zebedeův, označený v evangeliu za „milovaného učedníka“. Ale mnoho dalších o tom pochybovalo, že ji napsal Jan. I kdyby tomu tak bylo, bylo tak odlišné od ostatních tří evangelií, že se zdálo – jako tomu bylo od velmi rané církve – být spíše „duchovním“ neboli teologickým popisem Ježíše než tím, že by se přísně zajímalo o historická fakta.

Další tři evangelia se nazývají synoptická. Je to proto, že mají podobný obsah a vyprávějí mnoho stejných příběhů, často ve stejném pořadí, někdy velmi stejnými slovy, tak že je můžete dát vedle sebe do sloupců, aby je bylo možné „vidět společně“ (doslovný význam slova „synoptický“). Začalo se tehdy všeobecně přijímat, že tyto tři zprávy byly méně teologické, byly dřívější a historičtější než čtvrté evangelium. Ale které z těchto tří bylo napsáno nejdříve?

Řada učenců se v té době zabývala analýzou „synoptického problému“. To je problém vysvětlení, proč mají Matouš, Marek a Lukáš tolik a tak detailních podobností – místy se shodují slovo od slova – a přitom mají tolik rozdílů. Řešení, které vzešlo z těchto analýz, naznačovalo, že Marek byl prvním evangeliem, které bylo napsáno. Je to náš nejkratší popis a existují dobré důvody si myslet, že byl použit jako literární zdroj pro autory Matouše a Lukáše pro mnoho jejich příběhů.<sup>10</sup>

Zdá se, že Matouš a Lukáš měli také nějaký jiný zdroj pro své tradice o Ježíši, který se u Marka nenachází. Jsou to především výroky. Například Matouš i Lukáš mají modlitbu Páně a Blahoslavenství („Blahoslavení chudí...“). Ale protože tyto nejsou v Markovi, museli je získat odjinud. Nakonec se dospělo k názoru, že Matouš nezískal tyto tradice od Lukáše nebo Lukáš od Matouše, takže je museli přepsat z nějakého již neexistujícího zdroje, který pak učenci

nazvali „Q“ (převzato ze slova pro „zdroj“ - německy Quelle). Matouš měl také jiné zdroje pro své tradice, které nebyly nalezeny u Marka nebo Lukáše, a Lukáš měl jiné zdroje pro své tradice, které se nenašly u Marka nebo Matouše.

Pro naše účely zde záleží na tom, že Marek byl nakonec uznán za nejstarší evangelium. Zdálo se také, že je ze všech čtyř nejméně teologicky motivovaný, mnohem kompaktnější a stručnější, a proto, jak se soudilo, je nejvíce historický. Jakmile to bylo rozeznáno, začala se objevovat spousta knih, které se pokoušely podrobně popsat život Ježíše, a byli založené především na vyprávění uvedeném v Markovi, které bylo posouzeno jako historické. Problém s Markem je ale v tom, že je tak stručný, že ve vyprávění jsou obrovské mezery. Je těžké určit, co řídí Ježíšovo jednání a jaký je jeho konečný cíl. Aby tento problém učenci píšící o Ježíši vyřešili, zaplnili tyto mezery buď vynalezenými příběhy, které vytvořili ve své vlastní představivosti, nebo psychologickými analýzami o tom, co muselo Ježíše v té či oné fázi života motivovat.<sup>11</sup>

Všechny tyto snahy byly založeny na tom základě, že Marek je nejstarší a nejhistoričtější zpráva bez jakéhokoli vážného teologického přesahu (nebo toho, čemu jsem říkal „zkreslené vzpomínky“). Tento názor však vyvrátil na počátku dvacátého století německý učenec William Wrede v knize nazvané Mesiášské tajemství.<sup>12</sup> Wrede se ponořil do hluboké a vnímavé analýzy Markova evangelia a poukázal na to, že jeden z hlavních organizačních prvků v evangeliu nebyl vůbec historický. Místo toho představoval teologické chápání Ježíše. Byl to názor, že se Ježíš snažil udržet svou mesiášskou identitu v tajnosti.

Když v celém Markovi někdo pozná, že Ježíš je mesiáš, snaží se to Ježíš ututlat. Někoho uzdraví a poté mu dá pokyn, aby to nikomu neřekl (1:44). Když démoni, které vymítá, vykřikují jeho totožnost, nařizuje jim, aby mlčeli (Marek 3: 11–12). Jeho učedníci ho nazývají mesiášem a on jim nařizuje, aby to nikomu neřekli (Marek 8: 29–30). Jeho tři nejbližší následovníci ho vidí proměněného v zářivou božskou bytost v jejich přítomnosti a on jim říká, aby nikomu neodhalili to, co viděli, až po jeho vzkříšení (Marek 9: 1–9).

Wrede tvrdil, že tyto příkazy nemají velký smysl u samotného historického Ježíše, který, kdyby byl mesiášem, by jistě chtěl, aby to lidé věděli. Jeho příkazy mlčet o tom proto nebyly historickými vzpomínkami na to, co se skutečně stalo. Byl to Markův pokus, nebo pokus křesťanské komunity za Markovým evangeliem, vysvětlit něco, co bylo jinak záhadné. Zde byla Markova hlavní otázka: proč byl Ježíš uctíván jako mesiáš v komunitě jeho doby, když - jak věděli - nebyl během svého života široce uznáván jako mesiáš? Marek představil své řešení. Ježíš to musel tajit.

Markovo mesiášské tajemství tedy není historickým údajem, ale teologickým vysvětlením Ježíšovy identity. Podle Marka, přestože se zdá, že to nikdo během jeho života nepoznal, byl Ježíš ve skutečnosti mesiášem.<sup>13</sup> To zase musí znamenat, že Markovo evangelium není historickým popisem toho, co se vlastně stalo. Stejně jako ostatní evangelia je i ono teologicky motivováno.

Jestliže nejstarší z našich evangelií není jen historické, ale je také teologické, jak je to s tradicemi o Ježíši před napsáním evangelií? To se stalo předmětem zájmu kritiků formy,

učenců zvláště aktivních ve 20. letech 20. století, kteří chtěli přesunout těžiště pozornosti od psaných evangelií k tradicím, které se za nimi skrývaly. Učencem, který zahájil tento posun, byl Karl Ludwig Schmidt, jehož význam velmi brzy zastínily dvě skutečné hvězdy mezi biblisty dvacátého století, Martin Dibelius a Rudolf Bultmann.<sup>14</sup>

## **Kritici rané formy**

Schmidt napsal knihu s argumentem, že když autor Markova evangelia vytvořil svůj příběh, byl v zásadě zodpovědný za vymyšlený narativní rámec pro jeho příběhy. Jak Schmidt zdůraznil, je možné číst Marka a izolovat jeho příběhy do jednotlivých skupin: jedná se o příběhy o vyléčení; jsou tu příběhy o exorcismu; další pasáže jsou sbírkou Ježíšova učení; a tak dále. Aby ale autor seřadil tyto různé příběhy, poskytl jim jakési narativní pozadí: například píše, že Ježíš šel z jednoho místa na jiné místo, a když se blížil k tomuto městu... a pak tam vkládá svůj příběh.

Pokud byl Marek zodpovědný za narativní rámec pro příběhy, odkud pocházejí samotné příběhy? Kritici formy tvrdili, že nepocházejí od autorů, kteří byli Ježíšovými následovníky nebo kteří by získali tyto informace přímo od očitých svědků. Příběhy místo toho pocházely z ústních tradic, které byly v oběhu v letech před sepsáním evangelií. Autoři evangelií - všichni, nejen Marek - sepsali příběhy, které se šířily ústním podáním po celá léta a desetiletí, než byli sepsány. Z tohoto důvodu, když pisatelé evangelia předkládali své zprávy, nevymýšleli si jednoduše tyto příběhy; ale také nezaznamenávali, to co se vlastně stalo, na základě přímého svědectví. Poskládali příběhy, které mezi křesťanskými komunitami kolovaly už dlouho. Podle Dibelie, je „Spojení“ přesně to, co autoři evangelia udělali. Příběhy evangelia jsou jako „perly na provázku“. Autoři jen poskytli provaz, na který umístili perly, které zdědili.

Kritici formy jako Dibelius a Bultmann se zajímali hlavně o perly, ne o provázek. Chtěli se více dozvědět o příbězích, které v křesťanských církvích ústně kolovaly. K těmto příběhům dnes máme samozřejmě přístup pouze v písemné formě, jak se objevují v evangeliích. Zkoumáním těchto příběhů však můžeme lépe porozumět tomu, odkud se vzaly a jak získali podobu, kterou mají.

I když existovaly významné rozdíly v tom, jak Dibelius a Bultmann přistupovali k této analýze, shodli se ve svých konečných cílech. Zaměstnávali je především dva rysy ústních tradic zaznamenaných v evangeliích. Chtěli analyzovat „formu“ neboli podobu, kterou příběhy nabyly (proto se jim říká kritici formy), a chtěli určit Sitz im Leben, neboli česky „situaci v životě“, která vedla k zformování příběhů.

Pokud jde o podobu příběhů, zjistili tito kritici, že existují určité druhy příběhů, které se v evangeliích opakují. A každý druh příběhu má svůj vlastní osobitý tvar. Podrobnosti vyplňující příběh se pak liší. A všechny příběhy konkrétního druhu mají stejnou podobu. Například pokud máte příběh o vyléčení, funguje to takto: někdo je popsán jako nemocný; přijde k Ježíši; žádá o uzdravení; Ježíš mu něco odpoví; pak ho uzdraví slovem nebo dotykem;

a všechny davy se diví. Je to stále stejný základní příběh. Mění se pouze podrobnosti o tom, kdo to je, co to je za nemoc, co říká Ježíš atd.

Nebo existují příběhy o Ježíšových sporech: Ježíš nebo jeho učedníci něco udělají (např. v sobotu); židovští vůdci něco namítají; Ježíš jim odpovídá tím, že ukazuje, proč se mýlí; a příběh končí tím, že Ježíš řekne jednu poznámku, která zapouzdřuje jeho pointu a ponižuje jeho protivníky. Stejný příběh, opakovaně.

Dibelius a Bultmann měli různé způsoby kategorizace různých forem příběhů, ale shodli se na tom, že příběhy dostaly svůj tvar kvůli způsobu, jakým byly vyprávěny a převyprávěny během let ústního předávání. Když chtěli diskutovat o „životní situaci“ příběhů, kritici formy se neptali na konkrétní příběh, ale na žánr nebo formu příběhu samotného. To znamená, co se dělo s křesťanskou komunitou, co je vedlo k vyprávění příběhů o vyléčení, příběhů o sporech, o podobenstvích a tak dále? A co je vedlo k tomu, aby vyprávěli tento druh příběhu tímto konkrétním způsobem, s těmito konkrétními (konzistentními) rysy? Pokud byste na to přišli, mohli byste začít psát dějiny raného křesťanství, v klíčových letech před sepsáním evangelií, když nemáte téměř žádné jiné písemné zdroje, které by vám pomohly zjistit, co se dělo v církvi (kromě dopisů Pavla, které se však netýkají historie raného křesťanství jako takového, ale jsou zaměřeny na problémy v konkrétních komunitách).

Tak například, v jakém kontextu by se objevily příběhy o Ježíšových konfliktech s farizeji, které by skončily důmyslným jednoduchým příběhem? Pravděpodobně by se objevili v kontextu, kdy byli křesťané konfrontováni s nekřesťanskými Židy, například kvůli jejich odmítnutí dodržovat židovské zákony o sabatu. Vzhledem k tomu, že takové příběhy ukazují, jak Ježíš v takových otázkách porazil farizeje, poskytly by legalizaci pro chování křesťanů o desetiletí později. Nebo v jakém kontextu by se objevily příběhy o tom, jak Ježíš uzdravoval nemocné nebo křísil mrtvé? Pravděpodobně v kontextu, kdy se křesťané snažili cizincům dokázat, že Ježíš byl Syn Boží, který přišel, aby naplnil proroctví o uzdravující moci nadcházejícího mesiáše. Jinými slovy, tyto příběhy nejsou ani tak o Ježíši, jako spíše o komunitě, která tyto příběhy vyprávěla.

Pokud si vzpomínáte, v první kapitole jsem naznačil, že když si pamatujeme, co se stalo dříve, je to stejně o současnosti jako o minulosti. Je to závažnost minulosti, která nás nutí pamatovat si ji v přítomnosti. Ačkoli by to kritici formy takto neřekli, totéž platí pro raně křesťanské vypravěče v ústních fázích předávání příběhů o Ježíši. Vyprávěli příběhy, které si pamatovaly Ježíšovu minulost ve světle přítomnosti komunity.

Mohly to být „zkreslené“ vzpomínky v tom smyslu, že – pro kritiky formy – zahrnovaly slova a činy, které ve skutečnosti nepatřili historickému Ježíši. Byly to však cenné vzpomínky a pro lidi, kteří se jich drželi a sdíleli je, nebyli o nic méně skutečné než vzpomínky, které ve skutečnosti měly kořeny v životě historického Ježíše.

Jak si jistě dokážete představit, kritici formy byli velmi kontroverzní jak v době svého rozkvětu ve 20. letech, tak v následujících letech.<sup>15</sup> Ne všichni vědci s nimi souhlasili. Často bylo (a je) namítáno, že jen proto, že se příběh mohl ukázat jako užitečný pro pozdější křesťanskou komunitu, tak to samo o sobě není důkazem, že se nestal. A mnoho učenců

považovalo názory kritiků formy za příliš skeptické, pokud jde o naši schopnost proniknout skrze ústní tradice o Ježíši k životu samotného člověka. I tak když se na věc podíváme zpětně, je tu klad přístupu kritiků formy, že zápasí s realitou, které čelíme, když se zabýváme našimi kanonickými evangelií. Jak je všeobecně známo, autoři těchto knih je napsali čtyřicet až pětadesát let po smrti Ježíše. Nebyli to přitom jeho osobní společníci. Nebyli ani ze stejné země.

Nikdo, alespoň mezi dnešními kritickými učiteli, si nemyslí, že si autoři evangelií jednoduše vymysleli všechny své příběhy sami. Ale odkud je potom vzali? Konečně většina příběhů, které převyprávěli, musela pocházet z ústních tradic, jak je Ježíšovi následovníci vyprávěli a převyprávěli příběhy o něm – počínaje, když byl naživu, a ještě více poté, co zemřel.<sup>16</sup> Tyto ústní tradice byly v oběhu rok za rokem, a desetiletí za desetiletí, než je zdělili autoři našich evangelií. Kritici formy si to uvědomovali, i když jejich přístup k ústnímu podání narážel na značný odpor.

Dnes, téměř století poté, co Schmidt, Dibelius a Bultmann vykonali svou práci, jsme stále víceméně na stejné lodi, i když je nyní poháněna novějším vybavením. Každý, kdo se zajímá o samotného historického Ježíše, nebo o raně křesťanské vzpomínky na Ježíše, musí brát velmi vážně skutečnost, že dochované zprávy o Ježíšově životě ztělesňují vzpomínky na Ježíše, jak byly po celá léta předávány ústním podáním.<sup>17</sup>

### ***Tradice nebyla zapamatována?***

Mnoho lidí, když se poprvé zamyslí nad realitou, že tradice v našich evangeliích musely ústně kolovat po celá desetiletí, než byly sepsány, přichází s rozumnou odpovědí. Ježíšovy výroky a zprávy o jeho životě si jeho následovníci skutečně pamatovali, a proto byli zachováni přesně. Nejsou přece orální kultury známy tím, že dokážou bezvadně zachovat své tradice? Koneckonců, protože nemají písemné záznamy, které by udržely jejich vzpomínky naživu, lidé v těchto kulturách museli pilně pracovat, aby si zapamatovali, co se naučili, a plynule pak předávali své příběhy z jedné osoby a jedné generace na další. Že ano?

Bohužel desítky let intenzivního výzkumu ukázaly, že tato myšlenka není pravděpodobně vůbec správná, jak podrobněji uvidíme v kapitole 5, kde budu mluvit o tom, co antropologové zjistili o orálních kulturách a jak uchovávají své tradice. Nyní se chci zaměřit na konkrétní otázku: nenaučili se Ježíšovi následovníci nazpaměť jeho učení a nedbali na to, aby se příběhy o jeho životě nezměnily tak, jak byly vyprávěny a převyprávěny? Učencem, který je nejvíce známý při prosazování takového názoru, byl skandinávský specialista na Nový zákon a raný judaismus jménem Birger Gerhardsson. Nejvýznamnější Gerhardssonova kniha vyšla v roce 1961, *Memory and Manuscript*.<sup>18</sup> Kniha byla napsána se speciálním cílem zaútočit na názory kritiků formy, kteří v jeho době nadále prosazovali svůj vliv, již více než čtyřicet let poté, co se jejich práce začaly objevovat. Předností Gerhardssonovy velmi dlouhé studie bylo, že bral vážně skutečnost, že Ježíš byl Žid z prvního století, a abychom pochopili,

co v té době znamenalo být židovským učitelem, musíme se podívat na historické zdroje informací.

Gerhardsson se zvláště zajímal o to, čemu se říká rabínský judaismus. Jedná se o judaismus založený na učení rabínů, které je známo z pozdějších židovských zdrojů, jako je Mišna a Talmud.<sup>19</sup> Z těchto dlouhých a komplikovaných posvátných textů je známo, že rabíni vyvinuli zvláštní učení o židovském právu a že ve skutečnosti vymysleli soubor zákonů, které byly důsledkem psaného Mojžíšova zákona, jak se nachází v hebrejské Bibli, Tóře. Tyto další zákony jsou někdy známy jako ústní právo. Gerhardsson tvrdil, že starověký rabín učil své studenty o ústním zákoně nejen tím, že ho přednášel, ale také tím, že je nechal naučit se jeho učení nazpaměť. Zapamatování bylo úplně prvním krokem v učení a probíhalo díky neustálému opakování. To znamená, že ještě předtím, než se učeň mohl naučit výroky svého rabína interpretovat, potřeboval si je slovo od slova zapamatovat. Teprve poté, jakmile se učení naučil nazpaměť, bylo studentovi dovoleno zapojit se do jeho výkladu. V Gerhardssonově souhrnném prohlášení čteme: „Žák je tedy povinen dodržovat přesná slova svého učitele. Ale učitel je také zodpovědný za to, aby bylo zachováno jeho přesné znění. . . . Musí je opakovat stále dokola, dokud je skutečně nepředá svému žákovi nebo žákům, t.j. dokud dotyčnou pasáž neznají nazpaměť.“<sup>20</sup>

Gerhardsson tvrdil, že vzhledem k tomu, že Ježíš byl židovským učitelem, musel také své učedníky tímto způsobem vyučovat. To znamenalo být rabínem. Je to zjevně velmi přitažlivý pohled. Zasazuje Ježíše do židovského historického kontextu, který známe z jiných zdrojů, a dává smysl myšlence, že jeho následovníci byli učedníci, kteří si dychtivě zapsali jeho učení do paměti. Bohužel jen velmi málo vědců považuje Gerhardssonovy názory za přesvědčivé. Částečně je to proto, že pro ně neexistují téměř žádné důkazy.

Kritici si všimli také několika velkých problémů.<sup>21</sup> První je, že pedagogické postupy při vzniku rabínských textů jsou při aplikaci na Ježíše anachronické. To znamená – alespoň do určité míry – že Gerhardsson vkládá zpět do dřívějšího období informace, které máme jen z mnohem pozdější doby. Jak jsem uvedl, Gerhardsson zakládal své názory na tom, co známe z Mišny a Talmudu. Mišna je první dochovaný soubor rabínských materiálů a obvykle se datuje do roku 200 n. l. Babylonský Talmud je mnohem pozdější, asi z šestého století. Ježíš však samozřejmě žil dávno před oběma, jako učitel působící ve dvacátých letech prvního století – téměř dvě stě let před Mišnou, nejranějším z těchto textů. Jak Mišna, tak pozdější Talmud uchovávají materiály z dřívější doby, ale odborníci na rabínské materiály si nemyslí, že můžeme vzít praktiky sepsané kolem roku 200 a předpokládat, že mají nějaký význam pro situaci v roce 29. To by bylo něco jako vzít americké právní normy z roku 2000 a říci, že jsou směrodatné i pro rok 1820. Navíc v tradici není nic, co by naznačovalo, že Ježíš byl rabín v pozdějším technickém smyslu – nebo že v jeho době byl vůbec někdo takový. Rabínský judaismus začal být významným rysem židovského náboženství až po zničení Jeruzaléma v roce 70 n. l., kdy se mezi židovskými učiteli prosadili rabíni (kteří mohli být pravděpodobně spojeni s dřívější farizejskou formou judaismu). Ježíš však žil samozřejmě před tím. To, co se stalo později, má pro situaci v jeho době omezený význam.

Mělo by být také zdůrazněno, že každý, kdo čte evangelia, vidí, že tam není ani slovo o tom, že by Ježíš učil své následovníky zapamatovat si jeho učení. Nemá stanoven žádný „ústní zákon“, který by je učil. Necvičí učedníky, aby se ujistil, že si zapamatují přesně jeho slova. A tak se Gerhardssonovy názory zdají být anachronické. Ještě větším problémem však je, že máme jasné a přesvědčivé důkazy o tom, že Ježíšovi následovníci si nepředávali jeho učení nebo zprávy o jeho skutcích, tak jak by se je doslovně naučili. Toto je jedna z námitek, které na Gerhardssona vznášejí jiní učenci – nezabývá se podrobným zkoumáním tradic, které jsou zachovány v evangeliích, aby zjistil, zda jeho teorie funguje. Jaký je o tom důkaz, že Ježíšovo učení bylo zachováno slovo od slova stejné? Naopak, jsou nápadné rozdíly v Ježíšových slovech a skutcích, které jsou zapsány v evangeliích, jsou přesvědčivým důkazem právě toho, že jeho slova nebyla zapamatována a předána bez významné změny.

Toto jsem si poprvé uvědomil před mnoha lety, když jsem byl postgraduálním studentem na Princetonském teologickém semináři. Během jednoho semestru ve městě přednášel Harald Riesenfeld který byl učitelem Gerhardssona. Ve své řeči argumentoval náhledem, který byl v souladu s názory jeho slavnějšího studenta (ve skutečnosti původně předal tento nápad Gerhardssonovi): Ježíšova slova a činy byly předávány tak, jak byly uloženy v jejich paměti. Ráno po jeho přednášce jsem snídal s Riesenfeldem a řekl jsem mu, že mě něco mate. Zprávy o Ježíšových slovech a skutcích v Novém zákoně jsou na mnoha místech ve vzájemném rozporu. Jak by se je tedy mohli naučit nazpaměť?

Dal jsem mu jeden příklad. V Markově evangeliu přichází k Ježíšovi muž jménem Jairus a říká mu, že jeho dcera je velmi nemocná. Přál si, aby Ježíš přišel a uzdravil ji. Ježíš jde do Jairusova domu, ale mají nečekané zpoždění. Než tam dorazí, tak zemře. Členové Jairovy domácnosti přicházejí a informují ho, že nyní již není důvod, aby tam Ježíš přišel. Ježíš říká Jairovi, aby se nebál. Pokračují v cestě do domu a Ježíš pak vzkřísí dívku z mrtvých (Marek 5:21–43). Je to úžasný příběh, velmi dojemný a silný. Stejný příběh se nachází také v Matoušově evangeliu, ale s nápadným rozdílem. V Matoušově verzi přichází Jairus k Ježíši a informuje ho, že jeho dcera již zemřela. Přál si, aby Ježíš přišel a vzkřísil jí z mrtvých (Mt 9:18–26). A tak jsem se Riesenfelda zeptal: jak může být Matoušova verze správná, pokud má pravdu Marek? Buď byla ta dívka již mrtvá, když její otec přišel k Ježíšovi, nebo nebyla. Riesenfeldova odpověď byla ohromující a pamatuji si ji dodnes. Protože byl přesvědčen, že příběhy o Ježíši si jeho následovníci zapamatovali, věřil, že Matouš a Marek popisují dvě různé události, při kterých Ježíš mluvil s Jairem a přivedl jeho dceru zpět k životu. Poprvé Jairus přišel k Ježíšovi předtím, než dívka zemřela. Když se to pak stalo příště, už byla mrtvá. Ježíš ji tedy vzkřísil z mrtvých dvakrát.

Tehdy jsem si uvědomil, že tato teorie o učednících, kteří si přesně pamatují Ježíšova slova a činy, mi prostě nedává smysl. Posledním problémem Gerhardssonova názoru je, že nebere vážně realitu toho, jak byly Ježíšovy tradice šířeny v rané církvi. Autoři evangelií nezapsali to, co si zapamatovali, když seděli u Ježíšových nohou. Jak uvidíme v kapitole 3, Ježíšovi učedníci ve skutečnosti nenapsali evangelia. Učedníci byli negramotní rolníci z nižší třídy, kteří mluvili aramejsky, Ježíšovým vlastním jazykem. Na druhou stranu evangelia napsali vysoce vzdělaní

řecky mluvící křesťané o čtyřicet až šedesát pět let později. Tyto příběhy kolovaly po celá desetiletí nejen mezi učedníky, kteří si údajně zapamatovali Ježíšova slova a činy, ale také mezi nejrůznějšími lidmi, z nichž většina nikdy nespatriła tyto očité svědky a dokonce ani nikoho kdo je znal. A tak, stejně jako neexistuje žádný důkaz o tom, že by si Ježíšovi následovníci zapamatovali jeho učení, je také neuvěřitelná myšlenka, že všichni v celém křesťanstvu, kteří vyprávěli své příběhy o Ježíši, se je naučili nazpaměť. Zdá se, že tento model pro pochopení, odkud se vzaly evangelijní tradice, prostě nefunguje.

### ***Byly tradice „kontrolovány“?***

Novější teorii o tom, jak byly tradice o Ježíši předávány ústním podáním v rané církvi v letech a desetiletích před napsáním evangelií, byla předložena autorem Kennethem Bailey, jehož názory zastávalo několik vědců, včetně experta na Nový zákon Jamese Dunna. <sup>22</sup> Bailey sám není specialistou na Nový zákon. Je to křesťan, který strávil desítky let jako učitel na Blízkém východě. Na základě svých rozsáhlých zkušeností napsal knihy o tom, jak moderní kultura Blízkého východu může osvětlit život a učení Ježíše z Nového zákona. <sup>23</sup>

Nejdůležitější pro naše účely je zde článek, který napsal v roce 1991, nazvaný „Neformální kontrolovaná orální tradice a synoptická evangelia“.<sup>24</sup> V tomto článku Bailey tvrdí, že rané komunity Ježíšových následovníků byly velmi podobné dnešním vesničanům na Středním východě, kteří mají tradice, které si předávají v neformálním kontextu, ve kterém přijímají opatření, aby zajistili přesné zachování tradic.

Bailey vypráví z osobní zkušenosti o jakémsi vesnickém setkání zvaném haflat samar. Jedná se o večerní setkání, na kterém se vesničané scházejí, aby si vyprávěli příběhy, přísloví, hádanky, básně a zprávy o důležitých postavách z jejich komunity. Na těchto shromážděních nejsou žádní oficiální vypravěči. Každý, kdo vyrostl v komunitě a slyšel dlouho tradice, smí mluvit.

Klíčovým bodem, na který chce Bailey upozornit, je to, že když řečník vypráví jednu z tradic komunity, ostatní, kteří ho poslouchají, uplatňují určitý druh neformální kontroly nad recitací tím, že dotyčnou osobu opraví, pokud něco řekne špatně. Některé tradice, jak Bailey naznačuje, musí být pokaždé převyprávěny přesně stejným způsobem. Patří mezi ně takové věci, jako jsou básně a přísloví. Pokud někdo splete byť jen jedno slovo nebo je nemístné, ostatní ho k jeho hanbě veřejně opraví. Jiné druhy tradic mohou být flexibilnější – například příběhy lidí z minulosti nebo historické události v komunitě. V těchto případech je důležitější ujasnit si podstatu a podrobnosti. Příběhy se neříkají slovo od slova stejně pokaždé. Ale pokud je něco nesprávné, posluchači to mluvčímu dají jasně najevo. Jiné druhy informací předávaných v haflat samar jsou kontrolovány již méně – například nedávné události nebo zprávy o sousedních vesnicích.

Bailey tvrdí, že je to srovnatelné s tím, co se muselo dít v rané církvi. Podle jeho názoru byli v palestinské zemi v letech po Ježíšově smrti očité svědkové jediní, komu bylo dovoleno vyprávět o Ježíšově učení a skutcích. Podobenství a důležité jednořádkové Ježíšovy výroky a

jeho další promluvy byly zachovány nedotčené. Kdykoli se křesťané v komunitě sešli, očitý svědek vyprávěl tradici. Pokud by něco řekl špatně, jeden nebo více dalších členů skupiny by ho veřejně opravilo. Tento strach z toho, že se před skupinou ztrapní, zajistil, že tradice byly předány bez vážných změn. Důvodem bylo to, že se křesťané chtěli ujistit, že si přesně pamatovali, co Ježíš řekl a udělal. Jak říká Bailey: „Ve světle výše popsané skutečnosti se předpokládá, že se první křesťané nezajímali o svou historii, stává neudržitelným.“<sup>25</sup> Baileyho skutečně zajímalo, co se v historii stalo. Stejně jako dnešní moderní vypravěče na Blízkém východě.

Navzdory zjevné přitažlivosti této teorie pro vysvětlení oběhu raných evangelijních tradic je s ní řada problémů. Za prvé, na zcela základní úrovni by se člověk mohl ptát, jaké důkazy Bailey uvádí, aby dokázal, že raní křesťané se sešli, aby si vyprávěli své komunitní tradice způsobem haflat samar. Ve skutečnosti neuvádí vůbec žádné. Pokud vím, neexistují žádné důkazy. V prvním století jistě také nebyly žádné vesnice složené jen z křesťanů. Ale možná místní církve fungovaly takto? Pokud tak činili, žádný z našich zdrojů to nezmiňuje, včetně našich jediných zdrojů pro historii nejstarší církve: knihu Skutků, Pavlovy listy nebo dokonce samotné evangelia.

Navíc, proč bychom si měli myslet, že jediní lidé, kteří vyprávějí příběhy o Ježíši – dokonce i v Palestině v prvním století – byli očití svědci, kteří viděli, co Ježíš řekl a udělal? Opět neexistuje žádný důkaz, že tomu tak bylo, a trocha zdravého rozumu nám říká, jak je to nepravděpodobné. Máme si představovat, že očití svědkové se rozešli a zabydli v každé vesnici v Palestině, kde pak vyprávěli příběhy o Ježíši? Nejen, že je to ze své podstaty nepravděpodobné, ale podle novozákonní knihy Skutky apoštolů zůstávali Ježíšovi učedníci z velké části v Jeruzalémě, jakmile po Ježíšově smrti začala církev.

I kdyby se očití svědci usadili ve všech vesnicích v Palestině, jak by to souviselo s naším širším hledáním odpovědi na to, jak se ke svým informacím dostali pisatelé evangelií? Spisovatelé evangelií totiž vůbec nepocházeli z Palestiny. Nevíme, ve kterých městech žili, ale byli z řecky mluvících oblastí v Římské říši. Jaká je šance, že v jejich kostelech vyprávěli tyto příběhy pouze očití svědkové?

Na chvíli se zamysleme nad konkrétní církví, o které něco ve skutečnosti víme. O křesťanské komunitě v Korintu jsme pravděpodobně lépe informováni než o jakékoli jiné církvi v prvním století, protože jí Pavel napsal dva dlouhé dopisy, které popisují její konkrétní situaci. Korintskou církev nezaložil očitý svědek Ježíšova života, ale apoštol Pavel.<sup>26</sup>

Pavel Ježíše za jeho života nikdy nepoznal. Sám Pavel však znal několik očitých svědků. Říká nám, že tři roky poté, co se obrátil, strávil dva týdny v Jeruzalémě s Petrem (Galatským 1:18–19). Překvapivě však přísahá, že v té době neviděl žádného jiného apoštola kromě Ježíšova bratra Jakuba. Byl tam jen dva týdny a nevíme, o čem mluvili. Také nevíme, zda Pavel mluvil s nějakými jinými očitými svědky před založením církve v Korintu.<sup>27</sup>

Ale předpokládejme, že Pavel dostal informace o Ježíšových slovech a skutcích během těch dvou týdnů s Petrem a Jakubem. Později pak získával bývalé pohany v Korintu, aby se staly Ježíšovými následovníky. Pravděpodobně jim vyprávěl příběhy o Ježíši. Pravděpodobně to

pak řekli ostatním, kteří také konvertovali. Ti to řekli dalším, kteří také konvertovali. Pavel tam tehdy byl a řídil záležitosti církve. Ale pak odešel založit kostel v nějakém jiném městě. Poté, co odešel, lidé určitě pokračovali ve vyprávění svých příběhů. Stejně jako jejich nově obrácení. Je zřejmé, že křesťanský učitel jménem Apollo nakonec přišel do města a pravděpodobně se přidal k rostoucí komunitě (1. Kor 3: 6). Ale ani on nebyl během služby Ježíše jeho učedníkem. Ani on tedy nebyl očitým svědkem. Zdá se, že konvertoval více lidí, kteří pravděpodobně konvertovali další lidi, kteří konvertovali ještě další lidi.

A nyní si představte, že jsme v církvi v Korintě, řekněme, v roce 55 n. l., asi dvacet pět let po Ježíšově smrti. Když se sejde církev, kdo vypráví příběhy o Ježíši? Myslím, že můžeme předpokládat, že odpověď zní: téměř každý. Pavlovy dva dopisy jeho církvi, 1. a 2. Korintským, neříkají nic o haflat samar. A mezi lidmi, o kterých se v dopisech zmiňuje, nikdy nezmíní žádného očitého svědka. Křesťané se scházejí alespoň jednou týdně k uctívání a slavnostnímu jídlu připomínajícímu Ježíšovu smrt a vzkříšení. Když se spolu setkají, jistě si vyprávějí příběhy, které slyšeli o Ježíši. Tyto příběhy mohou být formálně vyprávěny při bohoslužbě. Ale také jim neformálně říká, ať se křesťané navzájem povzbuzují, budují se, nabádají k tomu, aby vytrvali a rostli ve víře. Možná, že když někdo něco vypráví, někdo jiný ho opraví. Ve skutečnosti se to zdá více než pravděpodobné: téměř vždy se to stává, když jeden člověk vypráví příběh, který zná i někdo jiný.

Zajišťuje tento skupinový kontext pro vyprávění příběhů, že jsou tedy přesné? Ve skutečnosti moderní psychologické studie naznačují, že za normálních okolností je tomu právě naopak. Kognitivní psychologové studovali fenomén „skupinové paměti“ a dospěli k několika velmi důležitým závěrům, které mohou být překvapivé. Jedním z nich je, že když si skupina „hromadně pamatuje“ něco, co všichni již slyšeli nebo zažili, tak „celek“ je pak menší než součet různých „částí“. To znamená, že pokud máte deset jedinců, kteří všichni zažili nějakou jednu událost, a s těmi deseti uděláte odděleně rozhovor, dozvíte se hodně o tom, co se stalo, když si všechny tyto informace poskládáte dohromady. Pokud si s nimi ale popovídáte ve skupině, získáte méně informací.

To může znít neintuitivně, ale bylo to znovu a znovu prokázáno. Někteří vědci uvažovali, zda je to kvůli tomu, co bychom mohli nazvat mentalitou „přetahování lana“. Pokud individuálně hrajete přetahovanou, pravděpodobně se budete při tahání za lano namáhat ze všech sil. Ale pokud jste v desetičlenné skupině, budete tahat méně silně, protože se vám zdá, že vaše úsilí není tak důležité. Možná, že když si lidé pamatují jako skupina, stane se jim totéž. Nepracují tak tvrdě, takže si toho méně pamatují.<sup>28</sup>

Větší problémy jsou ale také se skupinovou pamětí. Je častěji křehká a chybná než jednotlivé vzpomínky – přesně naopak, než byste očekávali. Nicméně z dobře zdokumentovaných důvodů tomu tak je. Za prvé, pokud jedna osoba – řekněme dominantní osobnost – vloží do konverzace nesprávnou vzpomínku neboli „zkreslenou paměť“, kterou si ostatní ve skupině nepamatují, mají tendenci vzít tato slova od druhé osoby. Jak ukázala jedna nedávná studie, „dezinformace implantované jednou osobou si sdílí skupina jako celek. Jinými slovy, kolem dezinformací se může vytvořit kolektivní paměť“<sup>29</sup>

Od té chvíle, kdy si více členů skupiny vypráví tuto zkreslenou vzpomínku, ostatní členové skupiny – i když si třeba zjevně myslí, že tato vzpomínka je špatná, nebo si ji nepamatují – pocítují značný společenský tlak, aby souhlasili se všemi ostatními. Jeden zajímavý experiment měl otestovat, jak často se toto děje, a zjistil, že 65 procent účastníků skutečně změnilo své názory kvůli sociálnímu tlaku, který na ně (ne nutně vědomě) vyvíjela skupina jako celek. Asi 40 procent těchto chyb bylo „trvalých“, to znamená, že se staly „trvalými“ vzpomínkami u těch, kteří je ve skutečnosti zpočátku neměli. Závěr této studie je pozoruhodný: „Lidé mohou být náchylní důvěřovat úsudku skupiny, i když je v protikladu s jejich vlastním původním přesvědčením.“<sup>30</sup>

Zdá se proto, že myšlenka že skupiny zajišťují správnost tradic není psychologicky obhajitelná. Ale co Baileyho analogie s haflat samar? Neukazuje nám to, že alespoň na Blízkém východě jsou skupinové vzpomínky zachovány nedotčené? Bohužel odpověď zní ne. Velmi vnímavý učenec Nového zákona Theodore Weeden prozkoumal „přesné“ blízkovýchodní tradice, které citoval Bailey ve svém článku, a přesvědčivě ukázal, že ve skutečnosti nebyly zachovány s doslovnou ani dokonce s přibližnou přesností. I v těchto případech se „přesné“ vzpomínky radikálně změnily, jak byly v průběhu let vyprávěny a převyprávěny. Některé z těchto převyprávěných příběhů byly tak plné nesrovnalostí a variací, že bylo vůbec těžké uvěřit, že jde skutečně o stejný příběh.

Bailey například vypráví příběhy, které slyšel o misionáři z 19. století v Egyptě jménem John Hogg. Hoggova dcera Rena napsala biografii svého otce v roce 1914. Bailey uvádí, že slyšel ústní zprávy o Hoggovi v 50. a 60. letech – tedy čtyřicet až padesát let poté, co je Rena napsala – a že verze, které slyšel byly „stejně příběhy“. Ve skutečnosti tvrdil, že asi 90 procent obsahu byla ve skutečnosti „stejná slova“.

Weeden provedl srovnání Baileyho verze příběhů s písemnou zprávou v biografii z roku 1914. Byly tyto příběhy stejné? Ani zdaleka. Příběhy byly naprosto odlišné. Epizody byly radikálně změněny. Události byly změněny. Slova nebyla vůbec stejná. Weeden to dokládá podrobně.<sup>31</sup>

Jsou tedy zvyky zachovávání tradice na Blízkém východě důkazem toho, že příběhy o Ježíši byly vyprávěny ve starověku bez vážných změn? Zde je Weedenův závěr s ohledem na jeden z příběhů o misionáři Johnu Hoggovi: „není žádný důkaz, že by díky metodologii neformálního řízení ústní tradice . . . byl udržován obsah vyprávěného příběhu po dobu čtyřiceti let od doby, kdy jej Rena Hoggová zveřejnila, do doby, kdy ho slyšel Bailey.“ Tyto příběhy tedy nebyly předávány „neformální kontrolovanou ústní tradicí, ale spíše v rozporu s Baileym jako „neformální nekontrolovaná ústní tradice“. Neexistovala zde žádná sociální kontrola.<sup>32</sup>

Jako ránu z milosti pak Weeden uvádí další příběh, který Bailey cituje o Hoggovi, a poznamenává, že když Rena tento příběh vyprávěla ve své biografii, udělala to – jak sama říká –, aby ukázala, jak se „fakta a fantazie mísí... v lidové tradici“ a že se proto vyskytuje v „mnoha verzích“. Ve skutečnosti to však je „falešný příběh“. To je stěžejním důkazem o řízené tradici.

A tak Baileyho názor, jakkoli se může na první pohled zdát atraktivní, neobstojí. Nebylo to ale v případě Ježíše jinak? Nezajistila by přítomnost očitých svědků v prvním století, že se příběhy o Ježíši výrazně nezměnily? Že si křesťané připomínali a pamatovali jeho slova a činy takové, jaké ve skutečnosti byly? Problémem se svědectvím očitých svědků – zda je vždy spolehlivé? – se budu zabývat v další kapitole, včetně otázky, zda jsou evangelia přímo založena na svědectví očitých svědků. Nyní bych rád prozkoumal trochu více, jak kolovaly příběhy o Ježíši, než byla sepsána evangelia.

### ***Jak cirkuluje tradice***

Pokud se během čtyřiceti až šedesáti pěti let oddělujících Ježíšův život a nejstarší dochovaná evangelia jeho stoupenci nenaučili jeho výroky a činy nazpaměť a poté je doslovně nepředali církví, a pokud nebyly přesně šířeny v neformálně kontrolovaném prostředí, jak tedy byli vyprávěni a převyprávěni?

Je zde jeden stresující bod, který každého hned nenapadne a sice: že příběhy o Ježíši kolovaly již za jeho života. Navíc je ani tehdy neříkali jen očití svědkové. Když někdo tehdy uviděl Ježíše jak něco udělal nebo řekl, tak to ten člověk řekl někomu jinému, kdo tam nebyl a je nemožné věřit tomu, že by tato další osoba měla zakázáno sdílet tuto zprávu s někým jiným. Takhle život prostě nefunguje. Vzpomeňte si na jakoukoli veřejnou osobu, kterou znáte: prezidenta Spojených států, filmovou hvězdu, slavného autora nebo dokonce jen oblíbeného univerzitního profesora. Lidé si o nich vyprávějí příběhy. A další lidé si tyto příběhy opakují. A tyto příběhy jsou pokaždé vyprávěny jinými slovy. Příběhy se tak změni. Navíc jsou vyprávěny i příběhy vymyšlené. Nemusíte mě brát za slovo. Zeptejte se kterékoli veřejně známé osoby. Je pravda, že lidé, o kterých se tyto příběhy vyprávějí, mohou uslyšet tuto divokou verzi a opravit ji. Ale není již zaručeno, že všichni uslyší tuto opravu, aby se od té doby vyprávěla správně. Naopak, neočití svědkové pokračují v jejím vyprávění. A ještě dalších příběhů.

To se děje, když jsou tito lidé naživu a existuje spousta očitých svědků, kteří mohou věci uvést na pravou míru. Pokud má prezident schůzku se svým kabinetem a unikne informace o tom, co tam bylo řečeno, a dostane se to do zpráv a někdo v Kansasu o tom řekne svému sousedovi od vedle, pak tato osoba to řekne své manželce. Bude v jejich obývacím pokoji očitý svědek (někdo z prezidentského kabinetu), aby se ujistil, že je tento příběh vyprávěn správně?

Lidé si vyprávěli příběhy o Ježíši, když ještě žil, ale ještě víc poté, co zemřel, hlavně proto, že po své smrti přitahoval mnohem, mnohem více následovníků, než jich měl, když žil. Na rozdíl od toho, co byste mohli běžně předpokládat, tak se mnoho očitých svědků Ježíše (většina z nich?) nikdy nestalo jeho následovníky. Jako důkaz zvažte příběhy o Ježíšově utrpení v Novém zákoně. Neříkám, že tyto záznamy jsou přesné (viz kapitola 4), ale jen se zamyslete nad tím, co nám říkají. Při Ježíšově soudu tuto událost sledoval velký zástup. Kolik bylo v davu jeho

následovníků? Všichni jeho učedníci -muži -uprchli. Takže pokud tam byly desítky očitých svědků (stovky?), tak přinejlepším tam byla jen hrstka žen, kterým byl blízký a drahý.

Jistě, po jeho smrti pravděpodobně většina lidí, kteří o něm mluvili a vzpomínali na jeho život, byli ti, kteří se o něj starali. Připomeňme si, co jsme viděli v předchozí kapitole: pamatujeme si minulost kvůli tomu, co prožíváme v přítomnosti. Většina obyvatel Jeruzaléma v době Ježíšovy smrti, řekněme v roce 30 n. l., neměla o Ježíše žádný zájem. Proč by? Lidé, kteří o něm mluvili, byli ti, kteří ho následovali předtím. Tito lidé, nebo alespoň někteří z nich, uvěřili, že vstal z mrtvých. Řekli to dalším, kteří také uvěřili, že Bůh udělal velký zázrak a vyvýšil Ježíše do nebe. Řekli to proto ostatním, kteří to řekli dalším, kteří to řekli ještě dalším. S jistotou nevíme, zda novozákonní evangelia byla prvními písemnými zprávami o Ježíšově životě. Jak jsem již dříve řekl, většina učenců si pravděpodobně myslí, že existoval dokument, kterému říkáme Q, který poskytl dvěma našim evangeliím mnoho výroků o Ježíši; a možná existovaly další písemné zprávy. Ale naprostá většina lidí, kteří vyprávěli své příběhy o Ježíši, je nezapisovala, ani je nečetla. Protože velká většina lidí v té době a na tom místě prostě neuměla číst, ani psát.

Je velmi obtížné stanovit míru gramotnosti ve starověku, ale nejlepší odhad předložila badatelka starověkého judaismu Catherine Hezser, která vytvořila masivní a autoritativní studii nazvanou Židovská gramotnost v římské Palestině. Podle jejího odborného úsudku, založeného na nejrozumnějších důkazech, které uvádí, kolem 97 procent lidí v Palestině v Ježíšově době neumělo číst ani psát. A z těch 3 procent gramotných jich bylo více těch, kteří uměli číst než psát.<sup>33</sup>

Příběhy o Ježíši tedy v zásadě nekolovaly v písemné, ale v ústní podobě. Jak rychle se mohou informace tímto médiem šířit?

Asi před deseti lety byla provedena fascinující studie, která se týkala této otázky. Dva psychologové, Kent Harber a Dov Cohen, chtěli vědět, jak rychle mohou kolovat emocionálně nabitě příběhy.<sup>34</sup> Pro svůj experiment si vzali 33 vysokoškoláků do místní márnice. Tam jim byla sdělena informace o tělu, které bylo darováno pro vědu; byl jim ukázán jeho mozek; někteří z nich byli odvedeni do jiné místnosti, aby viděli také mrtvolu.

Studenti nevěděli, že jde o experiment v sociální komunikaci. O několik dní později s nimi mluvili jejich profesori a zeptali se jich, kolika lidem řekli o své zkušenosti. Tito lidé byli poté vystopováni a zeptali se jich také, kolika lidem to oni řekli. Tito další lidé byli poté vypátráni a také jich se zeptali, kolika dalším to řekli. Stalo se toto: 97 procent studentů, kteří šli do márnice, o tom řeklo jednomu nebo více lidem; 82 procent z těchto dalších lidí to řeklo někomu jinému; a 48 procent z těchto lidí to řeklo někomu jinému. Součty jsou velmi zajímavé: během tří dnů bylo dobrodružství těchto 33 studentů vyprávěno dalším 881 lidem. Slovo o sociální zkušenosti se může šířit pozoruhodně rychle. Jak později oba vědci popisují svůj závěr: „sdílení na sociálních sítích se zdá být zcela adekvátní k šíření informací v rámci malého kolektivu, včetně populací, které postrádají psaný jazyk nebo jiná média pro masovou komunikaci.“<sup>35</sup>

Jinými slovy, příběh nemusí být napsán v novinách nebo odvysílán ve večerních zprávách nebo dokonce na moderních sociálních sítích, aby se šířil masově a velmi rychle. Navíc naprostá většina lidí, kteří tento příběh vyprávěla – jen během tří dnů – jsou lidé, kteří nebyli očitými svědky a nezískali své informace od očitých svědků. Co si myslíte, že se stane s příběhy, když jsou vyprávěny, zapamatovány, převyprávěny a poté je na ně vzpomínáno za tři dny? Nebo za tři roky? Nebo jako v případě Ježíše za čtyřicet až pětasedesát let? Kolik změn by v nich bylo provedeno?

Jedna důležitá otázka se samozřejmě týká samotných vypravěčů. Kdo vlastně vyprávěl tyto příběhy o Ježíši? Abychom se vypořádali s touto otázkou, je důležité přemýšlet o kontextu, ve kterém byly Ježíšovy příběhy vyprávěny. Na tuto otázku jsem začal odpovídat dříve, když jsem zmínil případ církve v Korintu, kterou nezaložil žádný očitý svědek, ale Pavel. Kolik církví bylo založeno očitými svědky? Byla to církev v Římě? V Thessalonice? V Efezu? V Lystře? V Derbe? Na Krétě? V Antiochii? V Tarsus? Evidentně žádná z výše uvedených, alespoň pokud máme v tomto ohledu věřit Novému zákonu. Jak tyto církve vznikly? V některých případech to víme s relativní jistotou: řadu z nich založil Pavel (např. Filippi a Thessalonice). Jiné byly založeny jinými, nejmenovanými misionáři, kteří také nebyli očitými svědky (např. Antiochie; Skutky 11:19–21). Ostatní, o kterých prostě nevíme. Církev v Římě například rozhodně nezaložil Pavel, protože ve svém dopise římským křesťanům uvádí, že tam nikdy nebyl (Řím 1:13). Navíc, když posílá pozdravy velkému počtu lidí ve sboru, nezmiňuje se o tom, že by tam byl Petr – ani žádný jiný očitý svědek. Zmiňuje dva apoštoly v Římě, muže jménem Andronikus a ženu jménem Junia (Řím 16:7). Možná založili tuto církev? Pokud ano, Pavel nám to neříká. A nic nenasvědčuje tomu, že by někdo z nich byl očitým svědkem Ježíšova života nebo společníkem některého očitého svědka.

Totéž platí o dalších misionářích, o kterých víme, například o Apollovi (1. Korintským 1:12; 3:6). Byl apoštolem, který navštěvoval jiné sbory – alespoň v Korintu – i když je těžké vědět, zda skutečně založil nějaké jiné sbory. Ale opět nebyl Ježíšovým osobním společníkem během jeho života. Totéž lze říci o zakladateli církve v Kolosy Epafrasovi (Kol 1:7) a nejmenovaných Pavlových odpůrcích v oblasti Galacie, kteří kázali evangelium v rozporu s Pavlovým poselstvím (Gal.1). Asi jediným misionářem, o kterém víme, že byl Ježíšovým společníkem během jeho služby, je apoštol Petr. Pavel naznačuje, že Petr byl misionářem pro Židy zatímco on, Pavel, byl misionářem pro pohany (Galatským 2:7–8).<sup>36</sup>

Je tedy zvláštní, že nemáme žádný jistý náznak toho, že by Petr zakládal církve, mimo Palestinu.<sup>37</sup>

Církve byly zakládány především na nežidovském území. V Pavlových církvích byla velká většina konvertitů bývalí pohané, ti, kteří uctívali mnoho bohů: bohy Říma, bohy jejich vlastních lokalit, bohy jejich rodin, bohy nejružnějšího popisu a funkce (známe to z jeho církve v Tesalonice a Korintu, viz 1. Tesal 1:9–10 a 1. Korintským 12:2).

Jak měli tito misionáři obrátit tyto lidi od jejich náboženských tradic, na kterých vyrostli a které v nich byly tak hluboce zakořeněny? Nebo, když na to přijde, jak měl misionář obrátit Žida oddaného dodržování židovského zákona jako součást „smlouvy“, kterou Bůh uzavřel se

svým lidem? Jak mohl misionář někoho přesvědčit, aby změnil své náboženské přesvědčení a přijal Ježíše jako jediného Syna od jediného Boha?

Zjevně by nedokázali nikoho obrátit jednoduše tím, že by mu řekli „uvěř v Ježíše“. Ježíš je kdo? Nikdo se nestane následovníkem osoby, o které neví absolutně nic. A tak křesťanští misionáři museli nutně vyprávět příběhy o Ježíši. Jak jinak by se někdo rozhodl v něj uvěřit? Každý potenciální konvertita se musel dozvědět, kdo je Ježíš. Že to, co udělal, bylo tak zvláštní. Že to, co učil, bylo tak přesvědčivé. O tom jak zemřel. Proč zemřel. Co se stalo poté, co zemřel. Tyto příběhy se musely vyprávět. Jinak by nebyli žádní konvertité. A lidé, kteří vyprávěli tyto příběhy - prakticky ve všech případech, o kterých víme - nebyli lidmi, kteří doprovázeli Ježíše během jeho veřejné služby.

Nebyli to však pouze tito misionáři, kteří obraceli ostatní. Také tito obrácení byli těmi, kdo dále obraceli další lidi. Vezměme si tuto hypotetickou, ale zcela věrohodnou situaci: předpokládejme, že žiji ve městě Kolossis, někdy v roce 50 n. l. Do města přijde misionář Epafras a já se s ním setkám ve svém sídle. Jsem velmi věřící člověk, a vždy mě zajímají nové myšlenky. Epafras mi začíná vyprávět o Božím Synu, který v Galileji vykonal zázračné skutky: uzdravoval nemocné, vymítal demony a křísil mrtvé. Na konci svého života byl zrazen svým vlastním lidem a ukřižován místodržitelem Pontským Pilátem. Ale pak ho Bůh vzkřísil z mrtvých.

Zpočátku si myslím, že si to Epafras vymýšlí. Nebo že je trochu blázen. Ale pak si promluví s dalšími lidmi, které již Epafras přesvědčil. Jsou také plni příběhů, jak o úžasných věcech, které Ježíš udělal, tak o tom, že ho lidé po jeho smrti skutečně viděli živého. Vyprávějí mi také o dalších zázracích, které se i nyní dějí v mocném jménu Ježíše.

Nakonec mě přesvědčí. Vzdám se svých pohanských bohů: bohů Říma, bohů Kolos, bohů mé rodiny. Přiznávám, že věřím pouze v židovského Boha, který stvořil všechny věci a poslal svého Syna na svět, aby zemřel za mé hříchy a vstal z mrtvých. Rozhodnu se dát se pokřtít, abych se připojil k tělu Kristovu. Potom se začnu každý týden scházet s malou skupinou stejně smýšlejících lidí, následovníků Ježíše, abychom hovořili o naší víře a Pánu, kterého uctíváme. Odmítám ale s někým mluvit o Ježíši, protože nejsem očitý svědek? Samozřejmě že ne. Říkám to své ženě, našim dětem a svým sousedům. To je přece ta nejdůležitější věc, která se mi kdy v životě stala. Nejde jen o změnu mého názoru. Je to radikální, revoluční nový způsob pohledu na celý svět: toho kdo jsem, odkud jsem přišel, co je svět, jak vznikl, co si mám myslet, čemu mám věřit, jak mám jednat, co mám dělat. Moje víra v Ježíše obrátila celý můj svět vzhůru nohama. Samozřejmě o tom řeknu lidem. A budu naléhat, nebo dokonce žádat, aby někteří z nich – moje žena a děti, moji otroci a kdokoli jiný z mé domácnosti – šli se mnou na bohoslužbu a setkali se s dalšími, jako jsem já, kteří jsou Ježíšovými následovníky. Někteří z nich také konvertují. Až moje žena konvertuje, bude jako já. Řekne to ostatním: své matce, svým sestřám, našemu sousedovi.

Předpokládejme, že žena od souseda také konvertuje. Začne chodit na naše týdenní setkání. Přesvědčí také svého manžela, aby přišel. O šest měsíců později on také konvertuje. Podnikne služební cestu do Smyrny. Vypráví svým obchodním společníkům o Ježíši. Dozvedí se, že v

jejich městě existuje komunita lidí, kteří následují Ježíše. Rozhodnou se tam jít. A konvertují. Řeknou to svým rodinám. Někteří z nich také konvertují.

A tak to pokračuje. V jakých kontextech se uprostřed toho všeho vyprávějí Ježíšovy příběhy? Říkají jim je evangelisté, ať už oficiální misionáři, dále váš manželský partner nebo muž od vedle. Příběhy se musí vyprávět a převyprávět, znovu převyprávět, opakovaně, aby se lidé přesvědčili, že Ježíš byl skutečně zázračným Synem Božím, který zemřel za hříchy světa, ale pak byl vzkříšen z mrtvých. Tyto příběhy si také vyprávějí konvertité mezi sebou, a to jak v neformálním kontextu – v práci, ve volných dnech, večer – tak ve strukturovanějších kontextech, jako jsou týdenní setkání. Tyto příběhy se vyprávějí, když vedoucí komunity učí obrácené více informacím o Ježíši a jeho životě a smrti a o tom, co to znamená věřit v něj. Tyto příběhy se vyprávějí během bohoslužeb, kdy lidé uctívají Ježíše a Boha, jeho Otce, modlí se k němu, přemítají o něm a uctívají ho. Příběhy se vyprávějí, když se lidé připravují na křest, jakmile se přesvědčili o pravdě o Ježíši. Říkají je vedoucí a většina ostatních členů komunity, když se navzájem nabádají, aby byli silní ve víře a pamatovali si na život a učení Ježíše, když se jim cizinci posmívají nebo je dokonce pronásledují; když se rozhodují, jak žít a jak se chovat k druhým; když přijdou k modlitbě, žádají ho, aby jim poskytl jídlo, když jsou zdroje vzácné, nebo aby se znovu uzdravili, nebo aby vyhnali démona, nebo dokonce vzkřísili mrtvé. Příběhy o Ježíši se vyprávějí při evangelizaci, při výuce před křtem, při vyučování, při bohoslužbách, v neformálních rozhovorech, při vzájemném nabádání a povzbuzování, na shromážděních v církvi, v domácnostech, při diskusích se sousedy a v nejrůznějším kontextu. Neříkají je pouze očití svědkové nebo dokonce palestínští Židé z přibližně stejné doby a místa jako žil Ježíš. Vyprávějí je hlavně lidé, kteří nikdy nebyli v Palestině, nemluví palestinským jazykem, nikdy nikoho z Palestiny nepoznali – natožpak někoho z Palestiny, kdo by se náhodou setkal s Ježíšem.

Toto je realita ústního podání o Ježíši. Toto jsou kontexty, ve kterých byly příběhy vyprávěny. To jsou lidé, kteří vyprávěli tyto příběhy.

Co se stane s příběhy, když jsou vyprávěny v takovém kontextu a těmito druhy lidí? Každý, kdo si myslí, že se tyto příběhy nezmění, že se radikálně nezmění, a dokonce jsou i vytvořeny v procesu vyprávění a převyprávění, prostě o tom neví, nebo o tom nikdy nepřemýšlel, co se děje s příběhy v orálním oběhu, jak se tradují v ústním podání, den za dnem, týden za týdnem, měsíc za měsícem, rok za rokem a desetiletí za desetiletím.

Ale je tomu skutečně tak v převážně orálních kulturách, jako tomu bylo například v prvním století? Neměli lidé v orálních kulturách lepší vzpomínky? Nezajistili, aby tradice, které si předávali, zůstaly vždy stejné? To je otázka, kterou se budu zabývat přímo v kapitole 5. Mezitím se mi vybavuje stále naléhavá a poněkud otravná otázka – alespoň mně a pravděpodobně i vám. A co očití svědkové? Jedna věc je říci, že v Kolosích za dnů Epafrase a jeho konvertitů nebyli žádní očití svědkové. Ale co to má společného s evangeliem? Nejsou to nějak autorizované záznamy? Nepíší je skuteční Ježíšovi společníci nebo alespoň lidé, kterým své příběhy vyprávěli Ježíšovi společníci? A pokud ano – nehledě na to, co by se o Ježíši mohlo říkat v Korintu, Filipech nebo Efezu – nemůžeme věřit tomu, že tyto konkrétní zprávy nejsou

pouze vzpomínkami na Ježíše, ale že to jsou přesné a „pravdivé“ vzpomínky na Ježíše? To jsou otázky, kterým se budu věnovat v následující kapitole.

### KAPITOLA 3

#### *Svědectví očitých svědků a dochovaná evangelia*

V historii studií o lidské paměti došlo v roce 1902 k významné události.<sup>1</sup> Když v Berlíně přednášel známý kriminalista von Liszt tak během přednášky vypukla hádka. Jeden student vstal a křičel, že chce ukázat, jak toto téma souvisí s křesťanskou etikou. Jiný ale vstal a křičel, že to už nevydrží. První mu odpověděl, že ho urazil. Následovala mezi nimi bitka a byla při tom vytažena i zbraň. Když zbraň vystřelila, profesor von Liszt se je pokusil od sebe oddělit. Zbytek studentů byl zděšen. Profesor von Liszt je však nakonec informoval, že celá událost byla zinscenována.

Vybral potom skupinu studentů, aby mu napsali přesný popis toho, co právě viděli. Následující den dostali další studenti pokyn, aby si zapsali, vše na co si vzpomněli, jiní pak o týden později. Výsledky těchto písemných zpráv byly překvapivé a do očí bijící. To byla jedna z prvních empirických studií o svědectví očitých svědků.

Profesor von Liszt předem pečlivě naplánovaný sled událostí rozložil do několika etap. Poté vypočítal, jak přesně studenti tyto sekvence popsali, krok za krokem. Nejpřesnější záznamy byly chybné ve 26 procentech nahlášených podrobnostech. Ostatní se mylili až v 80 procentech.

Jak byste mohli očekávat, výzkum spolehlivosti svědectví očitých svědků se v průběhu let od tohoto prvního poněkud drsného pokusu o zjištění, zda lze někomu věřit, že je spolehlivý, výrazně rozvinul. Výzkum v tomto oboru se v posledních desetiletích lavinově rozšířil. Ale výsledky výzkumu jsou konzistentní v jednom obzvláště důležitém bodě. Zpráva nemusí být nutně přesná, protože ji podává očitý svědek. Naopak očití svědkové jsou notoricky nepřesní. Bylo napsáno mnoho knih o tom, zda evangelia psali očití svědkové, nebo autoři spoléhající se na očité svědky. Některé z těchto knih jsou napsány velmi chytrými lidmi. Je skutečně velmi zvláštní, že u mnoha z nich to vypadá že je nijak nezajímá to, co nám odborníci řekli o svědectví očitých svědků.<sup>2</sup>

Tato kapitola je zaměřena na dvě otázky. Jsou evangelia založena na příbězích o Ježíši, které si křesťanští vypravěči předávali, měnili a možná i vymýšleli po celá desetiletí, než byla sepsána, nebo je napsali očití svědkové? Kdyby je napsali očití svědkové, zaručovalo by to jejich přesnost? Nejprve se budeme zabývat druhou otázkou.

## Výzkum svědectví očitých svědků

Psychologické studie zkoumající výpovědi svědků se začaly provádět v 80. letech 20. století, částečně kvůli dvěma důležitým jevům souvisejícím s vyšetřováním trestných činů. Prvním je, že lidé si začali vybavovat ošklivé, bolestivé a kriminální případy sexuálního zneužívání, ze svého dětství.<sup>3</sup> Tyto vzpomínky se obvykle vynořily během procesu terapie, zejména v hypnóze. Jak ti, kteří si náhle vzpomněli na tyto případy, tak terapeuti, kteří je léčili, často tvrdili, že tyto potlačované vzpomínky vysvětlují, proč pacienti utrpěli následně psychickou újmu. Některé z těchto vzpomínek popisovali incest spáchaný příbuznými, zejména rodiči; jiné se týkaly zneužívání jinými dospělými – například v centrech péče o děti. Když se zprávy o těchto vzpomínkách začaly množit, někteří psychologové začali uvažovat o tom, zda mohou být všechny pravdivé. Některé byly zjevně skutečnými vzpomínkami na skutečné události. Bylo však možné, že některé nebyly vůbec pravdivými vzpomínkami, ale falešnými vzpomínkami, které byly nevědomky implantovány během procesu terapie? Ukázalo se, že odpověď byla jednoznačně ano, což vytvořilo obrovské komplikace a problémy pro všechny strany: pro oběť nebo údajnou oběť, terapeuta, obviněné dospělé i soudce a poroty v právním systému.

Dalším fenoménem bylo použití důkazů z DNA při vyšetřování trestných činů. Jakmile se DNA stala spolehlivým indikátorem, který sloužil jako důkaz o přímém zapojení obviněné osoby do závažných trestných činů, jako je vražda nebo znásilnění, bylo velké množství předchozích rozsudků vráceno k přehodnocení. Četné rozsudky byly pak zrušeny. Jak nedávno napsal harvardský psycholog Daniel Schacter, u asi 75 procent těchto změněných rozsudků byla osoba obviněná z trestného činu odsouzena pouze na základě svědectví očitých svědků.<sup>4</sup> Co si o takových závěrech máme myslet? Slovy závažného článku z tohoto oboru: „Hlášení očitých svědků patří mezi nejdůležitější druhy důkazů v trestních i občanskoprávních věcech. ... Je proto znepokojivé, že tato svědectví jsou často nepřesná nebo dokonce zcela mylná“<sup>5</sup>

Toto konkrétní obvinění vzešlo ze studie, která nesouvisela s důkazy DNA. Jde o zajímavý, ale tragický případ. 4. října 1992 nákladní letadlo El-Al Boeing 707, které právě vzlétlo z letiště Schiphol v Amsterdamu, ztratilo výkon dvou motorů. Pilot se pokoušel vrátit na letiště, ale to se mu nepodařilo. Letadlo narazilo do jedenáctipatrového činžovního domu na amsterodamském předměstí Bijlmermeer. Čtyři členové posádky a třicet devět lidí v budově bylo zabito. Havárie byla pochopitelně po několik dní hlavní zprávou v Nizozemsku.

O deset měsíců později, v srpnu 1993, provedl nizozemský profesor psychologie Hans Crombag a jeho dva kolegové výzkum mezi 193 univerzitními profesory, zaměstnanci a studenty v zemi. Mezi otázkami které jim pokládali byly následující: „Viděl jsi televizní záznam toho okamžiku, kdy to letadlo narazilo do činžovního domu? 107 dotázaných (55 procent) ve svých odpovědích odpovědělo, že ano, že ten záznam viděli. O něco později výzkumníci provedli podobný průzkum se stejnou otázkou mezi 93 studenty právnické

fakulty. V tomto případě 62 (66 procent) respondentů uvedlo, že tento záznam viděli. Byl tu však jeden problém. Nebyl natočen žádný záznam nárazu.

Tyto pozoruhodné výsledky očividně vědce zmátly, částečně proto, že normální zdravý rozum měl každému napovědět, že nemohl vzniknout takový záznam. Pamatujte prosím, že to byl rok 1992, ještě před vynálezem fotoaparátů v mobilních telefonech. Jediným způsobem, jak natočit záznam o této události, by bylo, kdyby tam byl štáb s televizní kamerou a zrovna by měl kameru v tomto konkrétním činžovním domě na předměstí Amsterdamu přesně v tu dobu, kdy by očekával (nečekanou) bezprostřední havárii. A přesto polovina až dvě třetiny dotázaných – většina z nich postgraduální studenti a profesori – uvedla, že viděli neexistující film. Proč si mysleli, že viděli něco, co neexistovalo?

Ještě záhadnější byly podrobné odpovědi, které někteří z dotázaných řekli o tom, co ve filmu skutečně viděli – například to zda letadlo narazilo do budovy vodorovně nebo svisle a zda požár způsobený letadlem začal při jeho dopadu nebo až později. Žádná z těchto informací nemohla být známa z filmu, protože žádný film neexistoval. Proč si tedy tito lidé pamatovali nejen to, že viděli tuto havárii, ale také podrobnosti o tom, jak k ní došlo a co se stalo bezprostředně poté?

Očividně si to představovali na základě logických závěrů (požár musel začít hned) a na základě toho, co jim řekli ostatní (letadlo narazilo do budovy, když směřovalo přímo dolů). Psychologové tvrdili, že se představy těchto lidí staly tak živými a opakovaly si je tolikrát, že si nakonec neuvědomili, že si něco jen představují. Opravdu si mysleli, že si to pamatují. A ve skutečnosti si to pamatovali. Ale byla to falešná vzpomínka. Avšak nebyla to falešná vzpomínka, kterou by měl jen jeden z nich. Tyto falešné vzpomínky měla většina z nich.

Vědci tak došli k závěru: "Je pro nás obtížné rozlišit mezi tím, čeho jsme byli skutečně svědky, a tím, co nám (rozum) říká, že to tak muselo být." Ve skutečnosti se domněnky zdravého rozumu spolu s informacemi, které jsme získali z doslechu od ostatních, společně „spikli při zkreslení paměti očitého svědka“. Je to skutečně snadné, když, jako v naší studii, má událost vysoce dramatickou povahu, která téměř nutně vyvolává silné a detailní vizuální představy.<sup>6</sup> Svědkové Ježíšova života si jistě vzpomínali na události „velmi dramatické povahy“ – Ježíš šel po vodě, utišil bouři slovem, vyhnal démona, oživil mladou dívku. Navíc tyto příběhy jistě evokovaly „silné a detailní vizuální představy“. I kdyby takové příběhy vyprávěli očití svědkové, měli bychom věřit tomu, že to nutně byly přesné vzpomínky? Jak jsem naznačil, psychologické výzkumy o těchto věcech není omezen na německého kriminalistu z roku 1902 nebo na tři nizozemské psychology o devadesát jedna let později. Výzkum je bohatý a všechny závěry míří stejným směrem. Lidé si pamatují nejružnější věci, některé z nich v živých detailech, i když se nikdy nestaly.<sup>7</sup>

Jeden z nejzvláštnějších důkazů k nám přichází ze zcela nečekané říše, ze studia únosů lidí od UFO. Jak se ukázalo, je ve Spojených státech spousta lidí, kteří tvrdí, že je unesli mimozemšťané. Nikdo neví kolik jich je, protože neexistuje způsob, jak je spočítat. Jedním z nejznámějších výzkumníků je John E. Mack, psychiatr vyučující na Harvard Medical School, který vyšetřoval případy více než stovky unesených.<sup>8</sup> Nejúplnější a nejpřesvědčivější studie

je od psycholožky Ph.D. Susan Clancy, jejíž kniha se jmenuje „Uneseni: Jak lidé přicházejí na to, že byli uneseni mimozemšťany.“ <sup>9</sup>

Sama Clancy nevěří, že existují mimozemšťané nebo, že za přesvědčením těchto lidí, že byli uneseni, je nějaký druh objektivní reality (tj. skutečný únos). Ale lidé tam venku „ví“, že tam byli. Jedním z mnoha důležitých bodů, které Clancy ve své psychologické analýze uvádí, je, že tyto „vzpomínky“ na únos jsou sociálně konstruované. To znamená, že kultura, ve které žijeme a kterou zažíváme, umožňuje lidem myslet si, že je dočasně unesli mimozemšťané. Clancy poznamenává, že před rokem 1962 neexistovaly prakticky žádné příběhy o únosech – tedy předtím, než se ve filmech a v televizi začaly objevovat mimozemské invaze.

Hlavní část její studie je proto o síle sugesce a o tom, jak jednou tato „možnost“ byla implantována do něčí hlavy, až se stala „vzpomínkou“, která vytvořila svou vlastní realitu. Pokud má někdo mentální rámec, který mu umožňuje věřit v existenci mimozemšťanů, a dojde mu, že dochází k únosům mimozemšťanů, je možné že si představí, že sám únos zažil. A jakmile si to představí, pokud si to představí dostatečně živě a často, stane se to součástí duševního aparátu tohoto člověka. Jak říká Clancy: „V situacích, kdy je vjemová jasnost představované události vysoká – kdy jsme poskytli kontextové detaily pro živou představu této události – máme problém jak rozlišit mezi produkty reality a produkty své fantazie.“<sup>10</sup> Dále tvrdí, v souladu s dalšími experty na paměť, že když je tato živá představa události diskutována nebo popisována „v přítomnosti autorit, které podporují tuto víru a potvrzují autenticitu těchto vzpomínek, které se vynořují“, tyto vzpomínky se upevňují mnohem silněji v mozku.<sup>11</sup>

Nejsou to jen divoké představy, které mohou vést k falešným vzpomínkám. Může k tomu docházet i na mnohem banálnější úrovni, dokonce i u těch z nás, kteří si nemyslí, že nás vzali mimozemšťané do svých vesmírných lodí, mohou být vyvolány vzpomínky na věci, které se ve skutečnosti nestaly tím, že si mysleli nebo byli nuceni myslet, že ano. To je další pevné zjištění moderní psychologie založené na zajímavých souborech experimentů.

Jedna nedávná studie byla s účastníky, kteří sledovali osmnáctiminutový film zobrazující dobrodružství dvou chlapců na letním táboře.<sup>12</sup> Poté tazatel položil účastníkům otázky týkající se filmu a požádal je, aby na ně odpověděli. Některé z otázek se však týkaly epizod, které ve filmu nebyly. Když mu to účastníci řekli, tazatel trval na tom, aby na tuto otázku stejně odpověděli, něco jiného než „nevím“ nebo „to jsem neviděl“. O osm týdnů později byli účastníci znovu dotazováni na film. V tu chvíli si již 50 procent z nich „vzpomnělo“ na epizodu, o které dříve řekli, že ji neviděli.

Výzkumníci vysvětlili, že když byli účastníci nuceni představit si něco, co ve filmu nebylo, nutně tak učinili v rámci omezenosti svých vlastních „idiosynkratických znalostí a přesvědčení“. To znamená, že způsob, jakým na otázku odpověděli, byl tím nejvěrohodnějším způsobem, jaký si osobně dokázali představit. Vzhledem k tomu, že tato věrohodná konstrukce něčeho, co nepovažovali za tak přirozené, zapadalo do jejich vlastních názorů a způsobů uvažování o věcech, později si to pamatovali jako něco, co skutečně pozorovali.

„Postupem času se tyto násilně vykonstruované události nakonec staly nedílnou součástí trvalé paměti účastníků jako svědků události.“<sup>13</sup>

Toto zjištění bylo potvrzeno jedním nedávným zajímavým experimentem mimo laboratoř. Tři psychologové z Wesleyan University – John Seamon, Morgan Philbin a Liza Harrison – chtěli zjistit, zda by představa bizarního zážitku mohla později vést ke vzpomínce na něj. Jejich studie měla název: „Pamatujete si, že jste navrhovali sňatek s automatem na Pepsi?“<sup>14</sup>

Studie se zúčastnilo čtyřicet studentů, kteří byli převezeni na různá místa v okolí kampusu. Na každém místě byli instruováni buď k tomu provést nějakou akci, nebo si představit její provedení po dobu deseti sekund, nebo sledovat experimentátora při provádění akce nebo si představit experimentátora, jak ji provádí. Akce byly buď normální, nebo bizarní. Pokud byli například v knihovně, byli požádáni, aby vyhledali nějaké slovo ve slovníku; nebo byli požádáni, aby poplácali slovník a zeptali se, jak se mu daří. Jinde byli požádáni, aby zkontrolovali stroj na Pepsi, nebo aby klekli na koleno a navrhli mu sňatek.

O dva týdny později byli tito účastníci znovu dotazováni, zda byla akce jen myšlena nebo i provedena. Závěry byly jasné. Ať už to byla akce normální nebo bizarní, účastníci, kteří si ji představovali, si často vzpomínali, jak ji udělali: „Zjistili jsme, že představa známých nebo i bizarních akcí během procházky po kampusu může vést k následné falešné vzpomínce na provedení těchto akcí.“<sup>15</sup> Výzkumníci v tomto výzkumu zjistili, že živá představa nějaké akce, i když byla provedena jen jednou, může vytvořit falešnou vzpomínku. Navíc představa někoho jiného, kdo provedl tuto akci, vedla ke stejnému počtu falešných vzpomínek jako představa, že to dělali sami.

Abychom situaci shrnuli, zvažte slova jednoho z předních světových odborníků na falešnou paměť, Daniela Schactera: „Četné experimenty prokázaly různé způsoby, jak představování si událostí může vést k rozvoji falešných vzpomínek na tyto události.“<sup>16</sup>

Mají tyto výzkumy nějaký vliv na vzpomínky očitých svědků nebo těch, kterým očití svědkové později vyprávěli své příběhy – nebo dokonce na příběhy, které vyprávěli lidé, kteří nebyli očitými svědky Ježíše velkého učitele a divotvůrce? Může představa, o tom že velký náboženský vůdce něco řekl a udělal, někoho přimět k vzpomínkám, že tyto věci skutečně řekl a udělal? Mohlo by být zajímavé na tuto otázku odpovědět příkladem jiného slavného židovského učitele. Pro svůj příklad jsem vybral osobu z moderní doby známou jako Baal Shem Tov. Byl zakladatelem chasidského judaismu v osmnáctém století.

### **Vzpomínky na Baal Shem Tov**

Jméno Baal Shem Tov v hebrejštině znamená „Mistr dobrého jména“. Bylo udělováno různým židovským svatým mužům, u nichž se mělo za to, že mají zvláštní, mystický vhled do podstaty a reality Boha (který byl s úctou nazýván jako „dobré jméno“). Takový člověk byl „mistrem“ tohoto jména, protože věděl, jak jej používat k zázrakům. I když toto označení dostali i jiní, tak Baal Shem Tov odkazuje především na židovského učitele jménem Israel ben Eliezer (asi

1700–1760 n. l.), který byl známý pro své přesvědčivé učení a mystickou sílu. Jeho jméno se často zkracuje do akronymu, takže se mu někdy říká jednoduše „Besht“.<sup>17</sup>

I když nebyl jako Ježíš – k tomu měl velmi, velmi daleko –, na Beshta se vzpomínalo v některých ohledech pozoruhodně podobným způsobem. Byl považován za charismatickou postavu zbožňovanou svými následovníky, které učil své vlastní osobité verzi židovské víry; prý měl přímá setkání s Bohem; údajně dokázal uzdravovat nemocné, vyhánět demony, ovládat počasí, předpovídat budoucnost a dokonce křísit mrtvé. Byly mu přiděleny i další zázračné schopnosti, které normálně nesouvisí s Ježíšem: mohl se stát neviditelným, létat vzduchem a poskytovat ochranu před kouzly čarodějů. Stejně jako v případě Ježíše byly zázračné skutky a přesvědčivé učení Beshta sepsány až generaci po jeho smrti a tyto zprávy byly údajně založeny na přesných zprávách očitých svědků.

Jejich zprávy nebyly nijak zvlášť podobné. Besht byl zastáncem zbožné extáze a trval na tom, že Bůh je přítomen ve všech věcech. Jeho životním cílem a cílem, ke kterému nabádal své následovníky, bylo dosáhnout určitého druhu jednoty s Bohem prostřednictvím intenzivního soustředění a opuštění všech svých myšlenek. Byl velmi nadšený; jeho oddanost byla zvláště vyjímečná. Je ale velmi těžké poznat specifika toho, co učil. Problém je v tom, že jeho dva hlavní učedníci zaznamenali velmi odlišně jeho slova. Jak naznačila jedna z nejnovějších a úplných studií židovského historika Moshe Rosmana: „Pokud pochopíme, že každý člověk považoval Beshtovu nauku za surovinu, kterou je třeba vybrat, utvářet a využít ve službách své vlastní vize, pak rozdíl mezi nimi přestávají být matoucí. Ale pak musíme také připustit, že jejich přenos Beshtových výroků není takový.“ Ve skutečnosti uzavírá: „Zdá se nemožné překročit tradici o Beshtově učení, abychom dospěli k artikulovanému a jasnému poznání toho, jaké toto učení bylo.“<sup>18</sup> Ano tak to vskutku je. Mnoho lidí argumentovalo něčím podobným, pokud jde o křesťanské zprávy o Ježíši.

Náš hlavní zdroj informací o Beshtovi pochází ze série anekdot o jeho životě napsaných padesát čtyři let po jeho smrti a nazvaných Chvála Baal Shem Tov (v hebrejštině Shivhei ha-Besht). Kniha byla vydána v roce 1814 v Polsku. Jeho autorem byl rabín Dov Ber, který, jak se ukázalo, byl zetěm muže, který byl osobním písařem a sekretářem Beshta, od rabína zvaného Alexander the Shohet (= řezník). Kniha obsahuje 251 krátkých příběhů o Beshtovi. Patnáct z nich prý pocházelo přímo od Alexandra; zbytek pochází z jiných zdrojů, včetně rabína z autorovy vlastní komunity, který je slyšel od svého vlastního učitele.

V těchto příbězích Besht léčí nemocné, vymítá dybbuky (neklidné duše mrtvých, které posednou jiné lidi) a pomáhá neplodným ženám otěhotnět. Dokáže vystoupit do nebe a zázračně si zkrátit cestu. Často se ukazuje, že je lepší než ostatní, se kterými se setkává: rabínské učenci, lékaři a čarodějové. Zatímco lidé mimo chasidskou tradici mohou tyto příběhy považovat pouze za zbožné fikce, legendární zprávy založené z doslechu, které vytvořili důvěřiví oddaní, sám autor Dov Ber tvrdí, že mají kořeny ve spolehlivých zdrojích a vztahují se k historické realitě. Jak říká: „Dával jsem si pozor, abych si zapsal všechny úžasné věci, které jsem slyšel od pravdomluvných lidí. V každém případě jsem to napsal, od koho

jsem to slyšel. Díky bohu, který mě obdařil pamětí, jsem nic nepřidal ani nevynechal. Každé slovo je pravda a já jsem nezměnil ani slovo.<sup>19</sup>

Posuďte to sami. Zde je shrnuto sedm příběhů.

- Příběh 31. Dov Ber tvrdí, že ho slyšel přímo od svého tchána (Beshtova osobního písaře). Učenec jménem rabi David přišel do domě Beshta a zůstal tam. Uprostřed noci se rabín probudil a ke svému zděšení uviděl pod pecí jasné světlo. Myslel si, že tam hoří. Když to šel uhasit, uviděl, že je to Besht, zjevně ve stavu podobném transu. Nad ním zářilo jasné světlo jako duha. Rabi David omdlel. Následujícího dne naléhal na Beshta a ten se mu „odhalil“ – to znamená, že mu odhalil svou pravou povahu.

- Příběh 98. Tento také pocházel od tchána Dova Bera. Besht bydlel v hostinci ve vesnici, která zažívala sucho, protože na ni seslala čarodějnice kouzlo. Besht se modlil a přišel déšť. Démon, který čarodějnici dával moc, jí řekl, co se stalo. Čarodějnice poslala toho démona, aby zaútočil na Beshta, ale démon se k němu nemohl přiblížit víc než na čtyři kroky. Besht nařídil démonovi, aby místo toho zaútočil na nežidovskou ženu sedící v nedalekém domě, a pak Besht démona uvěznil v lese. Později se Besht procházel lesem a vešel dovnitř, aby viděl démona, jak sedí ve svém vězení. Besht se zasmál když vyprávěl svým společníkům tento příběh.

- Příběh 106. Tento vyprávěl jiný rabín. Besht a další rabín a jejich služebníci cestovali v kruté zimě a uvědomili si, že tam umrznou a nedostanou se domů. Besht nařídil zastavit. Poté se prstem dotkl stromu a strom začal hořet. Dostatečně se zahřáli a vydali se na další cestu.

- Příběh 220. Besht právě večerel s některými ze svých stoupenců, když najednou zvedl ruce a pohyboval jimi, jako by plaval, a řekl: „Blázne! Udělej to a budeš zachráněn.“ O hodinu později přišel k jejich dveřím muž a řekl jim, že právě spadl do řeky, ale neuměl plavat. Ale pak ho napadlo zkusit pohybovat rukama tímto způsobem, a doplaval tak do bezpečí.

- Příběh 223. Při narození jednoho chlapce začala Besht plakat. Řekl otci dítěte, že až bude mít chlapec bar micva, bude vtažen do řeky. O několik let později, ve zvláštní den, po obřadu bar micva, šli všichni k řece, aby se ochladili od horkého letního slunce. Chlapec byl ale držen doma, ale on se odplížil, aby si také užil trochu zábavy. Když to jeho otec zjistil, popadl chlapce, vzal ho zpět a zamkl ve svém pokoji. Pak se z řeky vynořil tvor s hlavou a dvěma rukama, plácl rukama do vody a znechuceně prohlásil, že „ten, kdo je můj, tu není“.

- Příběh 237. Jeden z učitelů Dov Ber měl silnou touhu „naučit se jazyk zvířat, ptáků a palem“. Besht mu „odhalil podstatnou hloubku tajemství tohoto poznání“, takže mohl slyšet jedním uchem Beshta a druhým rozuměl hovoru ptáků, zvířat a dalších.

- Příběh 244. Besht slíbil jistému muži, že bude mít děti, ale žádné stále neměl. Když muž zestárl, pokračoval v dotazování Beshta a jeho žena zázračně porodila syna. Chlapec ale během několika dní zemřel. Muž si stěžoval Beshtovi, že mu slíbil potomstvo, ale nyní je jeho chlapec mrtvý. Besht mu řekl, že chlapec se vrátí k životu. Ale nic se nestalo. Po obvyklém počtu dní dal Besht muži pokyn, aby se připravil na rituál obřízky dítěte. Domluvil službu u těch, kteří mohli provést tento obřad, a vzal mrtvé dítě do synagogy. Uřízli mu předkožku. A nic se nestalo. Ale když nad ním Besht žehnal, chlapci se vrátil dech a z řezu vytryskla krev.

V celém spisu je mnoho, mnoho takových příběhů. A o co mi jde? Myslím si, že měl Besht skutečně nadpřirozené schopnosti dělat tyto věci, mohl se proměnit v božskou, zářící přítomnost, mohl vyhánět a uvěznit démony, zapalovat stromy prstem, křísit mrtvé a všechno ostatní? Ne, osobně tomu nevěřím. Ale co s tím, když jsou příběhy založeny skutečně na zprávách očitých svědků? Při psaní knihy asi padesát čtyři let po událostech autor tvrdí, že jsou skutečně založeny na svědectví očitých svědků. Dělá je to proto spolehlivými? I když oddaní stoupenci Beshta říkají že ano, prakticky všichni ostatní si uvědomují, že tyto zprávy od údajných očitých svědků nejsou historické.

A co potom evangelia Nového zákona? Pokud jsou založeny na očitých svědectvích, jsou proto nutně přesné? Představují v každém případě přesné vzpomínky? Vzhledem k tomu, co jsme viděli v této kapitole, si myslím, že odpověď musí znít ne. Nejsou nutně spolehlivé. A samozřejmě nemusí být proto nutně nespolehlivé! Všechny je třeba historicky prozkoumat, abychom viděli, zda a jak dalece uchovávají přesné vzpomínky na Ježíše a co jsou zkreslené vzpomínky. Ale než k tomu přistoupíme, co můžeme říci o vztahu těchto kanonických zpráv ke vzpomínkám očitých svědků?

### **Ježíš a očití svědkové**

Nejnověji zkoumá tuto otázku ve své knize konzervativní britský učenec Richard Bauckham. Jeho kniha *Jesus and the Eyewitnesses* se snaží prokázat, že zprávy o Ježíši nalezené v evangeliích Nového zákona mohou být přímo spojeny se zprávami očitých svědků, a že jim tedy lze věřit, že jsou spolehlivé a přesné.<sup>20</sup>

Bauckham uvádí svou tezi již na začátku knihy: „Evangelia . . . ztělesňují svědectví očitých svědků, samozřejmě ne bez úprav a výkladu, ale způsobem, který je v podstatě věrný tomu, jak je vyprávěli očití svědkové, protože evangelisté byli v přímém kontaktu s očitými svědky, nebyli od nich vzdáleni dlouhým procesem anonymního předávání tradic“<sup>21</sup> Později uvádí, že očití svědkové „zůstali živými a aktivními garanty tradic“ (str. 290). Všimněte si jeho slova „garanty“. Bauckham si myslí, že ve finále jsou vyprávění v evangeliích o Ježíši – dokonce i ta v Janově evangeliu (které podle jeho názoru ve skutečnosti napsal Ježíšův osobní společník) – vysoce spolehlivými zprávami o tom, co řekl a udělal.

Mimo řady konzervativních evangelikálních křesťanů však jen velmi málo biblických učenců, pokud vůbec nějakých, shledalo Bauckhamův výzkum za přesvědčivý. Je to z mnoha důvodů, z nichž v neposlední řadě je to jeho vytrvalé odmítání brát vážně bádání o svědectvích očitých svědků prováděných po více než jedno století takovými odborníky, jako jsou vědci zkoumající práva, kteří znají skutečný význam této otázky. V důsledku toho je možná nejpozoruhodnějším rysem Bauckhamovy knihy – věnované výhradně otázce očitých svědků – její optimistický pohled na očité svědky: hnacím a základním předpokladem v celém jeho textu je, že pokud zpráva pochází od očitého svědka, můžeme se na ní víceméně spolehnout.

Kniha také není přesvědčivá, v tom že evangelia jsou údajně buď zprávami očitých svědků (např. Jan), nebo zprávami přímo založenými na výpovědích očitých svědků.<sup>22</sup> Některé problémy spojené s tímto pohledem jsme již viděli a další uvidíme ve zbytku této kapitoly. Je důležité mít na paměti, že ti, kdo byli zapojeni s Ježíšem do jeho služby, byli Židé z nižší třídy na venkově v Palestině, kteří mluvili aramejsky. Nebyli gramotní. Nebyli vzdělaní.<sup>23</sup> Byli chudí. Na cestování po světě neměli čas, peníze, chuť ani prostředky. Ježíš nikdy neopustil Palestinu. Téměř celý svůj život strávil v Galileji, než se v posledním týdnu svého života vydal na cestu do Jeruzaléma. Totéž lze téměř jistě říci prakticky o všech jeho následovnících. A o těch, kteří ho viděli a slyšeli během jeho veřejného působení.

Spisovatelé evangelií na druhé straně žili v jiných částech světa, pravděpodobně ve velkých městech roztroušených po celé říši. Jejich jazykem byla řečtina, nikoli aramejšťina. Nikdy neuvádějí, že by zpovídali očitě svědky (více o tom řeknu za chvíli). Téměř jistě nejeli do Palestiny, aby se tam prostřednictvím tlumočnicků dotazovali mezi lidmi, kteří Ježíše znali za jeho života. Zdědili příběhy, které slyšeli v řečtině. Tyto příběhy byly v oběhu roky a desetiletí, než je sami uslyšeli. Již během Ježíšova života samozřejmě existovali příběhy, příběhy o jeho činnosti, výročí a smrti. Ty byly vyprávěny v Palestině v aramejšťině. Některé z těchto příběhů byly přeloženy do řečtiny a v této podobě kolovaly v křesťanských komunitách. Další příběhy byly téměř jistě původně vytvořeny v řečtině (jak ukážu v další kapitole). Neznámí autoři těchto evangelií mohli na těchto příbězích vyrůstat jako křesťané již od svého mládí. Nebo možná konvertovali jako dospělí a uslyšeli tyto příběhy jako nedávno obrácení. Když psali své záznamy, zjevně vložili do těchto příběhů svůj vlastní pohled. Ale naprostá většina příběhů se šířila ústně po čtyřicet nebo padesát let nebo déle, než je tito autoři spojili ve svém vyprávění.<sup>24</sup>

Tyto příběhy se vyprávěly, pravděpodobně každý den, po celá desetiletí v místech, jako je Řím, Korint, Tesalonika, Filipis, Efez, Galácie, Alexandrie a tak dále. Jak jsme viděli v kapitole 2, na žádném z těchto míst, pokud víme, nebyl žádný očitý svědek Ježíšova života, který by se mohl zaručit za tyto příběhy (ne že by očitý svědek „zaručoval“ jejich přesnost). Nejbližší měl k žijícímu autorovi, který by byl očitým svědkem Ježíšova života, apoštol Pavel,<sup>25</sup> který se předtím, než se zapojil do své misijní práce, setkal se dvěma z apoštolů (Gal 1,18–20; později se také setkal s učedníkem Janem; Gal 2:9).

Škoda, že nevíme, o čem ti tři mluvili. Vzhledem ke kontextu, ve kterém o tomto setkání mluví, se zdá, že hlavním bodem v Pavlově vlastním programu bylo jeho rozhodnutí kázat pohanům smrt a vzkříšení Ježíše. Možná chtěl, aby vůdcové jeruzalémské církve byli také na palubě při jeho poslání. Protože již před tímto setkáním konvertoval k víře, musel znát některé základní věci o Ježíši, samozřejmě zejména skutečnost, že Ježíš byl ukřižován, a křesťanskou víru, že byl vzkříšen z mrtvých. To bylo vždy jádrem a duší Pavlova poselství evangelia: smrt a vzkříšení mesiáše Ježíše (1. Korintským 15:3–5). Zdá se však téměř nepředstavitelné, že by se Pavel setkal s hlavním učedníkem Ježíše a členem jeho rodiny a neprobírali by něco o Ježíšově životě: kdo byl, co dělal, co učil, co se stalo v onom osudném posledním týdnu, dni a hodině.

Jedním z nejnápadnějších rysů Pavlových dochovaných dopisů je však to, jak málo nám ve skutečnosti říká o Ježíšově životě před jeho smrtí. V Novém zákoně je třináct dopisů, které o sobě tvrdí, že je napsal Pavel. Učenci jsou většinou přesvědčeni, že nejméně sedm z nich skutečně pochází od Pavla. O autorství dalších šesti se vedou debaty.<sup>26</sup> Ale předpokládejme, že byste měli vytěžit z těchto dopisů - vezměte si všech třináct - informace, které nám poskytují o věcech, které Ježíš řekl, udělal a zažil mezi okamžikem, kdy se narodil, a okamžikem, kdy zemřel. Kolik Ježíšových příběhů byste objevili?

Občas to dávám jako úkol pro své vysokoškolské studenty. Často jsou překvapeni, když zjistí, že pro úplný seznam nepotřebují větší lístek než 5 x 7 cm. Zde je to, co nám Pavel říká:

- Ježíš se narodil z ženy. (Gal. 4:4; to nemusí vypadat jako zvlášť zasvěcený údaj, protože by bylo divné, kdyby tu byla jiná možnost. Ale protože Pavel věří, že Kristus byl inkarnací již existující božské bytosti [viz Fil. 2:6–8] dává to smysl, že chce také zdůraznit, že „přišel na svět obvyklým způsobem“.)

- Narodil se jako Žid. (Gal. 4:4)

- Pocházel z rodu krále Davida. (Řím. 1:3)

- Měl bratry (1. Kor. 9:5), z nichž jeden se jmenoval Jakub. (Gal. 1:19)

- Měl dvanáct učedníků. (1. Kor. 15:5)

- Konal svou službu mezi Židy. (Řím. 15:8)

- V noci, kdy byl předán úřadům, měl poslední jídlo se svými učedníky. (1. Kor. 11:23)

- Pavel zná dvě věci, které Ježíš řekl při této poslední večeři. (1. Kor. 11:23–25)

- Pavel zná dvě další věci z Ježíšova učení: že křesťané by se neměli rozvádět (1. Kor. 7:10) a že by měli platit svému kazateli. (1. Kor. 9:14)

- Ježíš se objevil před Pilátem Pontským. (1 Tim 6:13; tento údaj se však nachází pouze v dopise, který Pavel pravděpodobně sám nenapsal)

- Ježíš zemřel po ukřižování. (1. Kor. 2:2)

- Za jeho smrt byli zodpovědní Židé. (1 Tes. 2:14–15)

To je v podstatě vše, co nám Pavel říká. A je to jediný autor, který měl nějaké známé spojení s očitým svědkem. Je užitečné vidět, že Pavel ví alespoň toto. Ale myslete na všechny věci, které Pavel nezmiňuje: že se Ježíš narodil v Betlémě panně; že byl pokřtěn Janem Křtitelem; že byl pokoušen na poušti; že kázal o přicházejícím království Božím; že vyprávěl podobenství; že vyháněl demony; že udělal nějaké zázraky jakéhokoli druhu; že předal nějaké jiné učení jakéhokoli druhu; že měl spory s jinými židovskými učiteli; že byl proměněn na hoře; že cestoval do Jeruzaléma v posledním týdnu svého života; že tam triumfálně vstoupil; že vyčistil Chrám; že byl zatčen v Getsemanské zahradě; že . . . no, je to samozřejmě velmi dlouhý a významný seznam. Chcete-li vytvořit úplný seznam, vše, co byste museli udělat, je citovat prakticky jakýkoli příběh z evangelií, a bylo by to něco, co nám Pavel vůbec neříká.

Je velmi zajímavé položit si otázku, proč nám Pavel nepodává více informací o Ježíši. Je to proto, že si myslel, že Ježíšův pozemský život nebyl tak důležitý? Jak by mohl být nedůležitý? Je to proto, že si myslel, že jeho čtenáři už všechny tyto informace znají? Pokud ano, proč jim

to nepřipomíná, stejně jako jim pravidelně připomíná všechny možné další věci, které je učil, když byl mezi nimi? Je to proto, že prostě k tomu neměl příležitost zmínit se o událostech v Ježíšově životě? Zdá se, že Pavel měl spoustu příležitostí – je jich hodně –, když ve svých dopisech mluví o problémech, které se přímo týkaly věcí, které Ježíš řekl a udělal (když mluví o zázracích, které sám vykonal, když říká lidem, aby platili daně, když předává své vlastní etické učení; nebo když naznačuje, že Ježíš musel zemřít a být vzkříšen). Proč se tedy při těchto příležitostech neodvolává na Ježíšovu autoritu? Je to proto, že ve skutečnosti o Ježíšově životě neví mnohem více, než to co nám říká? Jak může nevědět mnohem více? To jsou otázky, které skutečně není snadné zodpovědět.<sup>27</sup>

Je jasné, že i když je Pavel naším jediným přímým odkazem na zprávu od očitého svědka, nepodává nám o Ježíši mnoho informací. Takže to, že měl ten kontakt, nám moc nepomůže. A co evangelia? Napsali je očití svědkové nebo ti, kteří nějaké očitě svědky znali?

### **Evangelia a svědectví očitých svědků**

První věc, kterou je třeba u Matouše, Marka, Lukáše a Jana zdůraznit je, že všichni čtyři jsou zcela anonymní. Autoři nikde neuvádějí, kdo jsou. Nikdy se nejmenují. Nikdy neposkytují žádnou přímou osobní identifikaci jakéhokoli druhu.

To je jednoznačně případ u Matouše a Marka. Jejich příběhy jsou napsány ve třetí osobě a vyprávějí o tom, co Ježíš a další s ním spojení dělali, říkali a zažili. Dokonce i pasáž v Matoušově evangeliu, ve které je učedník Matouš povolán Ježíšem, aby se stal jeho následovníkem, je vyprávěna ve třetí osobě, jako o někom jiném než je autor, aniž by pisatel naznačil, že mluví o sobě (Mt 9:9–13). Navíc, jak uvidíme, neexistuje žádný jasný a jistý důkaz, že by si někdo myslel, že tato kniha byla napsána skutečně Matoušem (nebo Markem a podobně i u ostatních) celé jedno století poté, co byla uvedena do oběhu.<sup>28</sup>

Lukášovo a Janovo evangelium se mírně liší v tom, že oba jejich autoři používají na začátku a u Jana také na konci zájmeno v první osobě. Bohužel autoři neříkají, kdo je onou první osobou – ve skutečnosti nám prakticky ani nedávají tušit, kdo to je, s jedinou výjimkou (jak uvidíme). Způsob, jakým používají zájmeno v první osobě, jasně ukazuje, že ať to byl kdokoli, nebyl očitým svědkem toho, o čem vyprávěl.

Oba zápisy jsou nepochopitelné pro náhodného čtenáře. Lukáš začíná své vyprávění psaním v první osobě množného čísla a přechodem do první osoby jednotného čísla. V následujícím překladu jsem klíčové pojmy uvedl kurzívou:

I když se již mnozí pokusili sepsat vypravování o událostech, které se *mezi námi* naplnily, jak *nám je* předali ti, kteří byli od počátku očitými svědky a služebníky slova, *rozhodl jsem se* také já, když jsem vše znovu důkladně prošel, že ti to v pravém sledu vypíšeš, vznešený Theofile (Luk 1:1–3)

Lukáš zde (budu mu tak říkat; neznáme jeho skutečné jméno) věnuje svou zprávu o Ježíšově životě neznámé osobě jménem Theophilus. Dvě použití množného čísla v první osobě („mezi námi“ a „nám je“) jsou oba odkazy na širší komunitu Ježíšových následovníků. Příběhy o Ježíši, které se autor chystá vyprávět, šířili očití svědkové a ti, kdo toto slovo hlásali. Je důležité poznamenat, že Lukáš rozhodně neříká, že sám zpovídal očitě svědky, ani nezakládá své vyprávění na tom, co se dozvěděl přímo od očitých svědků. Jednoduše říká, že Ježíšovy příběhy byly předány v letech před jejich sepsáním nejprve očitými svědky a poté těmi, kdo hlásali křesťanské evangelium. Zjevně to tak je: Ježíšovy příběhy byly nejprve vyprávěny lidmi, kteří ho znali. Kdyby chtěl Lukáš naznačit, že jeho hlavním zdrojem informací pro tyto příběhy byly rozhovory, které vedl se skutečnými Ježíšovými učedníky, proč by nám to neřekl? To by přece podpořilo jeho tvrzení, že na rozdíl od vyprávění jeho předchůdců je jeho popis uspořádaný a přesný.

Janovo evangelium také ve své úvodní pasáži používá množné číslo první osoby. Je to slavný „Prolog“ (1:1–18), který popisuje Krista jako preexistenci Slova Božího, které stvořilo svět a pak přišlo na svět jako člověk v těle: „A stalo se tělem a přebývalo mezi námi, a viděli jsme jeho slávu. . . . A z jeho plnosti jsme my všichni přijali – milost za milostí. Nebo zákon byl dán skrze Mojžíše, ale milost a pravda se stala skrze Ježíše Krista“ (1:14, 16–18).<sup>29</sup> Na první pohled by se mohlo zdát, že autor říká, že on sám osobně viděl Ježíšovu slávu – tedy že byl Ježíšovým osobním společníkem. Ale při bližším čtení je jasné, že to vůbec není to, co má na mysli. Slovem „námi“ je opět myšleno společenství Ježíšových pozdějších následovníků, kteří obdrželi Boží milost, která přesahuje to, co bylo dáno Mojžíšovým zákonem. „My všichni“ jsme spatřili Kristovu slávu tím, že jsme viděli, kým skutečně je, a získali milost, kterou přináší jen on.

Na konci Janova evangelia se autor opět vrací k množnému číslu první osoby v jiném verši, který je široce nepochopen. Po popisu zjevení Ježíše, které měl Petr, kdy Ježíš říká Petrovi, že „milovaný učedník“ může být ještě naživu, až se Ježíš vrátí ve slávě, autor o tomto milovaném učedníkovi říká: „Toto je ten učedník, který svědčí o těchto věcech a který to napsal, a víme, že jeho svědectví je pravdivé“ (21:24). Z nějakého důvodu, který jsem nikdy nedokázal pochopit, čtenáři často vykládají tento verš tak, že milovaný učedník zde tvrdí, že napsal Janovo evangelium. Ale tak tomu vůbec není. Autor nemůže být sám tím učedníkem, protože jasně rozlišuje mezi sebou („víme“) - a milovaným učedníkem („jeho“ svědectví)- kdy je tím, kdo je zapisuje.

Neznamená to však, že autor tvrdí, že svůj příběh zakládá na písemné zprávě milovaného učedníka? Ano, skutečně to říká. Jedním z jeho zdrojů informací, jak říká, byla zpráva napsaná učedníkem, kterého měl Ježíš obzvláště rád. Neříká nám, kdo je tím učedníkem, ale jak uvidíme později, křesťané řekli, že to nebyl nikdo jiný než Jan, syn Zebedeův. Zda mohl historický Jan Zebedeův, rybář z galilejského venkova, o kterém je známo, že byl negramotný, napsat písemnou zprávu o Ježíšově životě, je pak úplně jiná otázka. Skutky 4:13 totiž říkají, že Jan byl doslova „negramotný“ (řecky agrammatos) – to znamená, že neznal abecedu.

Stručně řečeno, všichni autoři evangelií jsou anonymní. Žádný z nich nám neposkytl žádné konkrétní informace o své identitě. Kdy se jim tedy začalo říkat Matouš, Marek, Lukáš a Jan? Budu dále tvrdit, že těmito jmény nebyli nazýváni až do konce druhého křesťanského století, to je až asi sto let poté, co byli tyto knihy sepsány. Evidentně tedy na tom záleží, jak úzce byli spojeni s očitými svědectvími.

### **Evangelia v nejstarší církvi**

Tuto studii začnu zvážením prvních zmínek o knihách, které se vyskytují u skupiny autorů, kteří psali z velké části bezprostředně po období Nového zákona. To jsou „apoštolští otcové“. Tento výraz nemá naznačovat, že tito autoři byli apoštoly, ale že podle vědeckého názoru byli společníky apoštolů. Jejich knihy patří mezi naše nejstarší nekanonické spisy.<sup>30</sup>

V různých spisech apoštolských otců jsou četné citáty z evangelií Nového zákona, zejména od Matouše a Lukáše. Na těchto citátech je ale zarážející, že žádný z nich nezmiňuje jméno knihy, z které je citován. Není to trochu zvláštní? Pokud by chtěli své citaci přidat na „autoritě“, proč by neuvedli, kdo ji napsal?

Téměř jistě je prvním spisem apoštolských otců kniha 1. Klimenta, dopis z římské církve pro korintskou církev napsaný kolem roku 95 n. l. (tedy před některou z posledních knih Nového zákona) a tradičně je prohlašováno, že jí sepsal třetí římský biskup Klement. Učenci dnes toto tvrzení široce odmítají, ale pro naše účely zde na tom příliš nezáleží. Abych uvedl příklad toho, jak se s evangelií obecně zachází u apoštolských otců, budu citovat jednu pasáž z 1. Klimenta:

Měli bychom zvláště pamatovat na slova, která pronesl Pán Ježíš, když učil o jemnosti a trpělivosti. Neboť řekl: „Prokaž milosrdenství, aby ti bylo prokázáno milosrdenství; odpusť, aby ti bylo odpuštěno. Jak to děláš, tak se to stane tobě; jak dáš, tak ti bude dáno; jak soudíte, tak budete souzeni; jak prokážeš laskavost, tak se projeví laskavost i k tobě; částka, kterou vydáte, bude částka, kterou obdržíte.“ (1. Klem. 13:1–2)

Toto je zajímavá pasáž a poměrně typická, protože spojuje řadu pasáží z evangelií -obsahuje řádky z Matouše 5:7; 6:14–15; 7:1–2 a 12; Lukáš 6:31 a 36–38. Autor však nejmenuje evangelia, z nichž texty převzal, a rozhodně je nepřipisuje žádným očitým svědkům. Místo toho jednoduše naznačuje, že to je něco, co řekl Ježíš.

Totéž platí o jiných apoštolských otcích. V první kapitole zajímavé knihy známé jako Didache, která obsahuje soubor etických a praktických pokynů pro křesťanské církve, anonymní pisatel cituje z Marka 12; Matouše 5 a 7; a Lukáše 8. Ale tato evangelia nikdy nejmenuje. Později cituje modlitbu Páně, prakticky tak, jak ji najdeme v Matouši 6; opět však neuvádí svůj zdroj.

Stejně tak v třetím příkladu Ignác z Antiochie jasně zná Matoušův příběh o betlémské hvězdě (Ignác, Ef 19) a Matoušův příběh o Ježíšově křtu, který ho podstoupil „aby se naplnila všechna spravedlnost“ (Smyr. 1). Ale nezmiňuje to, že zprávu napsal Matouš. Podobně Polykarp ze Smyrny cituje Matouše, kapitoly 5, 7 a 26 a Lukáše 6, ale nikdy nejmenuje tato evangelia. To platí pro všechny naše odkazy na evangelia před koncem druhého století. Evangelia jsou známa, čtena a citována jako autority. Ale nikdy nejsou jmenována ani spojena s očitým svědkem Ježíšova života. Existuje jedna možná výjimka: útržkovité zmínky o Matoušově a Markově evangeliu ve psephích církevního otce Papiase.

### **Svědka Papias**

Moji čtenáři mi budou muset odpustit, pokud zde uvedu něco, o čem jsem již mluvil ve své dřívější knize „Interrupce Ježíše“. Ale nemohu zde velmi dobře poskytnout přiměřeně úplné pokrytí jmen našich kanonických evangelií a obejít problémy kolem svědka Papiase. Papias je často považován za důkaz toho, že nejméně dvě z evangelií, Matouš a Marek, byla těmito jmény nazývána již několik desítek let poté, co byla sepsána.

Papias byl křesťanský autor, o kterém se obvykle předpokládá, že psal asi v letech 120 nebo 130 n. l. Jak jsme viděli, jeho hlavním dílem byla pětisvazková diskuse o Ježíšově učení nazvaná Výklad výroků Páně.<sup>31</sup> Je velká škoda, že tuto knihu již nemáme. Nevíme přesně, proč se pozdější zákoníci rozhodli ji již nekopírovat, ale běžně se předpokládá, že kniha byla buď neinspirující, naivní nebo teologicky sporná. Pozdější církevní otcové, kteří mluví o Papiasovi a jeho knize, nejsou z ní příliš nadšení. „Otec církevních dějin“, Eusebius z Kaisareie ve čtvrtém století, naznačuje, že podle jeho názoru byl Papias „mužem s mimořádně malou inteligencí“ (Církevní dějiny, 3.39).

Náš jediný přístup k Papiasovi a jeho názorům je z citací z jeho knihy u pozdějších církevních otců, počínaje významným autorem Irenejem kolem roku 185 n. l. a včetně samotného Eusebia. Některé z těchto citátů jsou fascinující a byly po dlouhou dobu předmětem intenzivního zkoumání mezi kritickými vědci. Zde je pro nás důležité to, co říká jak o evangeliích, tak jeho tvrzení o spojení, které měl s očitými svědky Ježíšova života.

V jedné z nejslavnějších pasáží citovaných Eusebiem Papias naznačuje, že místo čtení o Ježíši a jeho učednících v knihách raději slyšel „živý hlas“. Vysvětluje, že kdykoli přišli na návštěvu do jeho kostela znalí lidé, zeptal se jich, na to co věděli. Konkrétně mluvil s lidmi, kteří byli „společníky“ těch, které nazývá „starší“, kteří byli dříve společníky Ježíšových učedníků. Papias tedy sám není očitým svědkem Ježíšova života a očitě svědky také nezná. Když píše o mnoho let později (až sto let po Ježíšově smrti), naznačuje, že znal lidi, kteří znali další lidi, kteří znali jiné lidi, kteří byli s Ježíšem během jeho života. Není to tedy jako mít informace z první ruky nebo něco podobného. Ale je to nesmírně zajímavé a dost na to, aby učenec padl na zadek a všiml si toho!

Richard Bauckham je z Papiasova svědectví obzvláště nadšený, zčásti proto, že věří, že Papias se s těmito lidmi setkal dávno předtím, než to napsal, možná již v roce 80 n. l. – tedy v době, kdy vznikala samotná evangelia. Bauckham se neptá, zda Papiasova vzpomínka na setkání, která měl před mnoha desetiletími, byla přesná. Ale protože nás to zajímá, bude důležité, abychom si tuto otázku položili sami.

Dvě pasáže u Papiase jsou obzvláště důležité, protože Bauckham a další je považovali za solidní důkaz, že evangelia dostala svá jména již během prvního století. Na první pohled je vidět, proč si to mohou myslet. Papias zmiňuje evangelia napsaná Markem a Matoušem. Jeho komentáře si zaslouží být zde citovány v plném rozsahu. Nejprve o evangeliu napsaném Markem.

„Také toto řekl presbyter: Marek byl Petrovým tlumočníkem a pečlivě zapsal všechno, co si zapamatoval. Přesto se nevázal na pořadí, co kdy Kristus mluvil a činil. Vždyť on Pána neslyšel ani nebyl v jeho družině. Později však, jak již bylo řečeno, pobýval s Petrem, který výuku zařizoval podle potřeby svých posluchačů, ne však v přesném pořadí, jak to Pán řekl. Tím se Marek nedopustil žádné chyby, napsal-li něco tak, jak si to zapamatoval. Jedině se staral, aby to co slyšel, neopomenul nebo aby neřekl něco nepravdivého." (Eusebius, Církevní dějiny, 3.39)

Podle Papiase byl tedy někdo jménem Marek tlumočníkem Petra nebo jeho překladatelem (z aramejštiny?) a zapsal, co Petr řekl o Ježíšových slovech a skutcích. Nevytvořil však uspořádanou skladbu. Přesto zaznamenal všechno, co kdy slyšel Petra říkat, a dělal to s úzkostlivou přesností. Uvidíme, že tato tvrzení jsou velmi problematická, ale nejprve se zamyslete nad tím, co Papias říká také o Matoušově evangeliu.

Matouš psal výroky Pána v hebrejštině, a každý, kdo je překládal, překládal je jak jen mohl nejlépe" (Eusebius, Církevní dějiny, 3.39)

Existuje mnoho důvodů, proč se ptát, zda tyto pasáže – jak je cituje Eusebius – nám poskytují solidní důkaz, že novozákonní evangelia dostala svá jména na konci prvního nebo na začátku druhého století.

Zaprvé je poněkud podivné a jistě zajímavé, že se Eusebius rozhodl nezveřejnit žádné Papiasovy citáty o Lukášovi nebo Janovi. Proč tomu tak bylo? Nebyl Papiasův názor na tyto dvě knihy významný? Byly neobvyklé? Byly v rozporu s Eusebiovy vlastními názory? To se nikdy nedozvíme.

Za druhé, je důležité zdůraznit, že v žádném z dochovaných Papiasových citací ve skutečnosti necituje ani z Matouše, ani z Marka. To znamená, že nepředkládá Ježíšovo učení nebo zápis o něčem, co udělal, a pak nenaznačuje, že to našel v jednom z těchto evangelií. To je nešťastné, protože to znamená, že nemáme žádný způsob, jak s jistotou vědět, že když se odvolává na

evangelium napsané Markem, má na mysli evangelium, které dnes nazýváme evangeliem Marka. Ve skutečnosti existují důvody k pochybnostem, jak ukáži za minutu.

Než tak učiním, chci poukázat na to, že pokud měl Papias na mysli naše první dvě evangelia, existují dobré důvody k domněnce, že je nepovažoval za směrodatné zprávy o Ježíšově životě. Nejen, že výslovně říká, že tyto písemné zprávy nepovažoval za tak užitečné, zvláště ve srovnání s „živým hlasem“, tedy s rozhovory, které vedl s lidmi, kteří znali další, kteří byli společníky Ježíšových apoštolů. Ale máme také jeden příběh, který Papias vyprávěl a který se překrývá s popisem nalezeným u Matouše, a je jasné, že Matoušovu verzi nepovažoval za reprezentaci pravdy evangelia.

Možná si vzpomínáte, že v první kapitole jsem citoval Jidášovu smrt, jak ji popsal Papias. Byla to pasáž, která líčila, jak se Jidáš po svém ohavném činu zrady sám stal extrémně odporným. Nafoukl se do obrovských rozměrů, takže nemohl ani chodit po ulici; jeho genitálie otekly a byly nechutné; a on vybuchl ("vybuchl"?) a jeho střeva se vylila na zem, čímž vytvořil zápach, který byl cítit i o století později. Matoušovo evangelium – to, které máme v Novém zákoně – také popisuje Jidášovu smrt. Ale takhle to tam vůbec není. Podle Matouše se Jidáš oběsil (Mt 27,5). Jestliže Papias uznával Matoušovo evangelium jako autoritu od očitého svědka života Ježíše, proč nepřijal jeho verzi o Jidášově smrti?

To vyvolává ještě větší a zásadnější otázku. Když Papias mluví o evangeliu napsaném Markem a o jiném od Matouše, mluví ve skutečnosti o evangeliích, která známe my pod těmito jmény? Zpočátku se to možná zdá být jako divná otázka, ale ve skutečnosti to, co Papias říká o těchto dvou knihách, na které odkazuje (Matouš a Marek), naznačuje, že má na mysli odlišné knihy od těch, které máme my.

To je u Matouše snadné dokázat. Papias říká o „Matoušovi“, kterého zná, dvě věci: skládá se pouze z Ježíšových výroků a byl napsán v hebrejštině. To neplatí o našem Matoušovi, který také má výroky od Ježíše, ale skládá se hlavně z příběhů o Ježíši. Navíc nebyl sepsán v hebrejštině, ale v řečtině, s čímž souhlasí prakticky každý kritický učenec na této planetě.<sup>32</sup> Je samozřejmě možné, že stejně jako jiní raně křesťanští učenci si Papias myslel, že Matouš byl původně sepsán v hebrejštině, i když tomu tak nebylo. Ale je také možné, že tito pozdější pisatelé si mysleli, že Matouš byl napsán v hebrejštině, protože to věděli z Papiasova komentáře a mysleli si, že ten odkazuje na naše evangelium. Ale zdá se, že tomu tak není: Matouš není jen sbírka Ježíšových výroků.

Pokud Papias nemluvil o našem Matoušovi, mluvil pak o našem Markovi? Všeobecně se uznává, že považoval toho „svého“ Marka za problematický spis kvůli jeho neřádnému uspořádání: proto říká, že Petrovo kázání nebylo předáno „v pořádku“. Ale tato poněkud negativní poznámka je sama o sobě zvláštní, protože o Matoušovi nekřičí stejnou poznámku, i když popis od našeho Matouše je v podstatě stejný jako u našeho Marka – s několika přidanými materiály. Kromě toho Papias naznačuje, že Markovo evangelium podává vyčerpávající popis všeho, co Petr kázal, a že je tak podává, aniž by cokoli změnil. Skutečnost je však taková, že si nikdo nemůže myslet, že Markovo evangelium v našich dnešních Biblích nám podává úplný popis Petrova poznání o Ježíši. Přečtení našeho Markova evangelia totiž

trvá jen asi dvě hodiny. Máme si skutečně myslet, že z měsíců (let?) strávených s Ježíšem neměl Petr více vzpomínek, než kolik se jich dá říci za dvě hodiny?

Samozřejmě se může stát, že Papias pro efekt přehání. Ale i tak se zdá, že se neodvolává na knihu, kterou nazýváme Matouš, proč bychom si tedy měli myslet, že odkazuje na knihu, kterou nazýváme Marek? Navzdory opakovaným pokusům čtenářů v průběhu staletí dokázat, že Markovo evangelium je „Petrův pohled“, realita je taková, že pokud si je jednoduše přečtete bez jakýchkoli předsudků, tak zjistíte, že v knize není nic, co by vás přimělo uvažovat: „Ach, takhle to všechno viděl Petr.“ Právě naopak – nejen, že Petr je v Markovi zobrazen jako potácející se, podlézavý a nevěrný následovník Ježíše (viz Marek 8:27–32; 9:5–6; 14:27–31), ale také tam existují nejružnější příběhy – drtivá většina –, které nemají nic společného s Petrem nebo které by obsahovali něco jako Petrův hlas.

Existuje však další a ještě přesvědčivější důvod pochybovat o tom, že můžeme Papiasovi věřit v otázce autorství evangelií. Jde o to, že mu nemůžeme věřit v podstatě vůbec v ničem. To může znít drsně, ale pamatujte, že ani raní křesťané jeho práci příliš neocenili a jedna poznámka, kterou máme osobně o něm od vzdělaného církevního otce, je, že byl pozoruhodně málo inteligentní.

Je zarážející, že někteří moderní autoři se chtějí zastávat Papiasova tvrzení, že Matouš a Marek napsali evangelia, s předpokladem, jako to udělal Bauckham, že proto musí být historicky přesná, když zcela přehlíží ostatní věci, které Papias říká, věci, které i jak tito autoři sami připouštějí, nejsou a nemohou být přesné. Jestliže Papias není spolehlivý v ničem jiném co říká, proč si někdo vůbec myslí, že je spolehlivý v otázce našich evangelií podle Matouše a Marka? Důvod je zřejmý. Je to proto, že tito čtenáři to sami chtějí, aby byl o Matouši a Markovi přesný, i když vědí, že jinak se na něj nemohou spolehnout ani na vteřinu.

Myslí si snad skutečně někdo, že se Jidáš tak nafoukl že byl větší než dům, že vypustil červy ze svých genitálií a pak se vylil na vlastní pozemek a vytvořil zápach, který trval po celé století? Ne, to fakt ne. Ale to je jedna ze dvou evangelijních tradic, které Papias vypráví. Zde je jediná další; jsou to jediná Ježíšova slova, která se zachovala z Papiasova spisu. Papias tvrdí, že pochází od těch, kteří znali starší, kteří věděli co Ježíš učil učedníka Jana, syna Zebedeova, který řekl:

Tak si pamatovali starší, kteří viděli Jana Pánova učedníka, jak ho slyšeli říkat, že Pán o těch dobách učil, když říkali:

"Přijdou dnové, kdežto vinní keřové porostou, každý máje deset tisíc haluzí, a na jedné haluzi deset tisíc větví, a na jedné větvi deset tisíc snětek, a na každé snětce deset tisíc hroznů, každý hrozen máje deset tisíc viněnek, a každá ta viněnka dá vytlačena pětadvacet metrétů vína. A když se některý svatý některého z těch hroznů dotkne, bude druhý hrozen volati: „Já jsem lepší; mne vezmi a oslavuj skrze mne Boha“ (Irenej, *Patero knih proti herezím* 5, 33,3 – oprava překladatele- Ehrman omylem píše Eusebius, *Církevní historie*, 3.39.1)

Opravdu? Ježíš tohle učil? Opravdu si to někdo myslí? Nikoho neznám. Ale Papias si myslí, že tohle řekl Ježíš? Ano, rozhodně ano. Zde je to, co sám Papias říká o Ježíšových tradicích, které zaznamenal ve své pětisvazkové knize jak píše v Bauckhamově vlastním překladu: „Nebudu váhat a spolu se svými výklady vám vyložím vše, co jsem se pečlivě naučil od starších a pečlivě jsem si to zapamatoval tak že garantuji jejich pravdu.“ Můžeme si tedy být jisti pravdivostí toho, co Papias říká, protože nám může poskytnout záruky založené na své pečlivé paměti? Nevypadá to tak. Jediné tradice o Ježíši, které máme dochovány z jeho pera, zjevně nejsou přesné. Proč bychom si tedy měli myslet, že to, co říká o Matoušovi a Markovi, je přesné? Domnívám se, že jediný důvod, proč tak čtenáři učinili, je ten, že by sami chtěli, aby byl přesný, když říká věci, se kterými souhlasí, i když vědí, že jindy není přesný, když říká věci, se kterými nesouhlasí. Když celkově zhodnotíme důvěryhodnost Papiase, tak nám neposkytuje jasný důkaz o tom, že knihy, které se nakonec staly prvními dvěma evangelií Nového zákona, se v jeho době nazývaly Matouš a Marek.

### **Evangelia ke konci druhého století**

Situace ohledně názvů evangelií se po spisech apoštolských otců okamžitě nemění. Nejvýznamnějším autorem z poloviny 2. století je pozdější mučedník Justin, filozof, který se stal křesťanem a vedl v Římě jakousi křesťanskou filozofickou školu. Máme tři díla z Justinovy ruky: dvě „obran“ – tedy odůvodněné obhajoby křesťanské víry proti obviněním od jejích intelektuálních kritiků – a „dialog“, který údajně vedl s rabínem jménem Trifon o pravdivostních křesťanských tvrzeních oproti judaismu.

V těchto knihách Justin při mnoha příležitostech cituje z Matouše, Marka a Lukáše a možná dvakrát i Janovo evangelium, ale nikdy je nenazývá jménem. Místo toho je nazývá jako „paměti apoštolů“. Není jasné, co to má znamenat – zda jsou to knihy napsané apoštoly, nebo knihy, které obsahují paměti, které apoštolové předali ostatním, nebo něco jiného.

Tento zmatek pochází částečně z toho, že když Justin cituje synoptická evangelia, míchá pasáže z jedné knihy s druhou, takže je velmi těžké rozeznat, které evangelium má na mysli. Jeho citace jsou tak zmatené, že si mnoho učenců myslí, že ve skutečnosti vůbec necituje z našich evangelií, ale z jakési „harmonie“ evangelií, která zahrnula tři synoptiky a vytvořila z nich jedno megaevangelium, možná s jedním nebo více dalšími evangelií.<sup>33</sup> Pokud je tomu tak, znamenalo by to, že v té době dokonce ani v Římě v nejvlivnější církvi, evangelia – jako soubor čtyř a pouze čtyř knih – neměla žádnou autoritativní hodnotu. Stejný závěr se nabízí i pro další části křesťanstva. Justinův žák, muž jménem Tatian, vytvořil evangeliijní harmonii všech čtyř kanonických zpráv, opět možná s jinými evangeliijními tradicemi; toto je slavný Diatessaron, který se nám již nedochoval nedotčený, ale který byl po staletí používán v syrské církvi místo čtyř „oddělených“ evangelií. Opět neexistuje žádný důkaz, že by Tatianus znal tato evangelia pod jmény, která nyní mají.

Až ke konci druhého století někdo ze záznamů cituje naše čtyři evangelia a nazývá je Matouš, Marek, Lukáš a Jan. Poprvé se to děje ve spisech Ireneae, jehož pětisvazkové dílo Proti herezím,

napsané kolem roku 185 n. l., bylo pokusem popsat a napadnout různé heretické frakce v křesťanské církvi jeho doby. Irenej byl spojován se stejnými kruhy, které navštěvoval Justin v Římě, a tam, v tomto hlavním církevním a intelektuálním centru, hodně porozuměl víře. Poté, co se přestěhoval do Galie (dnešní Francie) a stal se tam biskupem v Lyonu, napsal Irenej svou nejslavnější knihu, která se dochovala dodnes. V průběhu své práce hojně cituje naše čtyři evangelia. Pro naše účely je zde nejpozoruhodnější, že ve skutečnosti odkazuje jmenovitě na evangelia.

Na konci druhého století byla samozřejmě v oběhu četná evangelia. Irenej obzvlášť horlivě trval na tom, že pouze čtyři z tehdy dostupných evangelií mohou být přijata jako směrodatná. Jeho úvahy se moderním čtenářům nemusí zdát příliš přesvědčivé. Podle Ireneje musí existovat čtyři evangelia, ne více a ne méně. Říká nám, že některé heretické skupiny se mýlí, když přijímají jen jedno nebo druhé z evangelií. To je vede k nevyváženému pohledu na Ježíše jako jádru jejich hereze. Pro úplné a ortodoxní porozumění je třeba číst čtyři evangelia a přijímat je jako autoritativní celek. A důvod je tento: Kristovo evangelium bylo rozšířeno do čtyř koutů země čtyřmi nebeskými větry, a proto musí existovat čtyři evangelia: Matouš, Marek, Lukáš a Jan. (Proti herezím, 3.11.7 ).

Zde není žádná dvojznačnost: Irenej cituje tyto knihy na mnoha místech a dává jim jejich jména. Je pozoruhodné, že přibližně ve stejnou dobu jiný zdroj také uvádí, že existují čtyři autoritativní evangelia. Je to slavný Muratoriho zlomek, je dokument objevený v sedmáctém století italským učencem jménem Muratori (odtud jeho název).<sup>34</sup> Je to jen zlomek, protože začátek je k naší nelibosti již ztracen. Dochoval se v něm seznam knih, které jeho anonymní a neznámý autor je považuje za křesťanská písmena. Fragment začíná na samém konci věty, která odkazuje na knihu písem. Potom se říká, že „třetí knihou evangelia je Lukáš“. Dále popisuje Lukáše takovým způsobem, aby bylo zřejmé, že mluví o evangeliu, které nyní máme. Pak mluví o čtvrtém evangeliu, které nazývá Jan. Seznam opět jasně popisuje našeho Jana. Protože se jedná o třetí a čtvrté evangelium a v jeho seznamu již žádné další nejsou (odtud pokračuje do Skutků a epištol), je zřejmé, že jeho první dvě knihy byly také evangelia, a nikdo nepochybuje o tom, která to byla. I zde máme autora, který má čtyři evangelia a rozumí že to jsou pravděpodobně Matouš a Marek a výslovně Lukáš a Jan. O datu a místě vzniku Muratoriho zlomku se mezi vědci vedou spory, ale na základě několika komentářů nalezených v samotném zlomku se většina domnívá, že byl sepsán v Římě přibližně v době Ireneje, na konci druhého století.<sup>35</sup>

To je pozoruhodné. Před tímto místem a časem se nikde neříká, že evangelia jsou čtyři a nikde nejsou pojmenována jako Matouš, Marek, Lukáš a Jan. Justin, který žil v Římě před pouhými třiceti lety, evangelia nečísloval ani je nepojmenoval. Ale nyní, na konci druhého století, v pramenech spojených s Římem, jsou obě očíslovány a pojmenovány. Jak to vysvětlíme?

Je zde pak i další bod ke zvážení. V našich dochovaných rukopisech evangelií jsou tato vždy nazývána stejnými jmény, s názvem jako „Podle Matouše“, „Podle Marka“, „Podle Lukáše“, „Podle Jana“ – a nikdy žádným jiným jménem (ačkoli způsob, jakým jsou názvy formulovány, se liší). Někteří učenci tvrdili, že je to důkaz, že evangelia byla vždy již od počátku takto

pojmenována. To však nutně nemusí platit. Je třeba zdůraznit, že rukopisy s názvy evangelií začínáme objevovat až kolem roku 200 našeho letopočtu. Těch několik fragmentů evangelií, které se dochovaly z dřívější doby, nikdy neobsahuje začátek textů (např. první verše Matouše nebo Marka atd.), takže nevíme, zda tyto dřívější fragmenty jsou evangelií, které již měly název. Ještě důležitější je, že pokud by tato evangelia měla svá dnes již známá jména od počátku, nebo dokonce od počátku druhého století, je skutečně velmi těžké vysvětlit, proč by je církevní otcové, kteří je citovali, nikdy nenazvali jménem. Citovali je tak, jako by s nimi nebyl spojen žádný konkrétní autor.

Existuje však ještě jeden důvod, proč si můžeme myslet, že evangelia původně nekovala s názvy „Podle Matouše“, „Podle Marka“ a tak dále. Každý, kdo nazýval tyto knihy evangeliem „Podle [někoho]“, tak činil, aby ji odlišil od jiných evangelií. Tohle je Matoušova verze. A tato je Janova atd. Teprve když máte sbírku několika evangelií, musíte mezi nimi začít rozlišovat, abyste určili, které je které. To je to, co dělají tyto tituly. Samotní autoři jim tyto názvy evidentně nedali: nikdo by svou knihu nenazval „Podle . . . Mě.“ Kdokoli dal evangeliím tyto názvy, byl někdo, kdo jich měl celou sbírku a chtěl je rozlišit, které je které. Proč však byli nakonec nazvány jmény, která máme dnes? K vyřešení této hádanky je třeba zdůraznit další dva body. První, o kterém jsem se již zmínil: všechny tyto knihy byly napsány anonymně. Tím nechci říct, že úplně první publikum, které Marka četlo, nevědělo, kdo je jeho autorem. Předpokládám, že každá z těchto knih byla napsána jedním z jejích členů pro úzce spojenou křesťanskou komunitu v tom či onom městě. Lidé, kteří tu knihu jako první četli, téměř jistě věděli, kdo ji napsal. Ale předpokládejme, že toto evangelium bylo napsáno v Římě. V Římě bylo mnoho církví a všichni křesťané se tam téměř jistě navzájem neznali. Po více než dvě stě let se církve scházely v soukromých domech, nikoli ve speciálně určených budovách; takže církve musely být nutně malé – myslím, že měli maximálně dva nebo tři tucty lidí. Kdo ví, kolik církví může být rozmístěno ve městě, jako je Řím? Bylo to velké město.

Pokud by někdo – řekněme, že se jmenoval Silvanus – napsal evangelium, které by četla jeho vlastní malá komunita, někdo z jiné církve ve městě by pak mohl chtít jeho kopii. Byla by vyrobena kopie a přenesena do této další domácí církve. Někteří (většina?) lidí v této jiné církvi by již pravděpodobně autora neznala. Pak by šla další kopie do jiné církve. Potom by město navštívil křesťan z Efezu a dozvěděl se, že tu existuje písemná zpráva o Ježíšově životě. Chtěla by kopii vzít zpět do své církve, nechala by si jednu vyrobit a vzala si ji. Je téměř jisté, že autora již nikdo neznal. Pak se ta kopie dostala do Antiochie. A jedna do Korintu. A do Lystry. A do . . . spousty míst. Na začátku nebylo ke knize připojeno žádné jméno. Proč by tam bylo? Autor sepsal popis Ježíšova života na základě příběhů, které slyšel. Neskládal beletrii pod svým vlastním jménem. Během několika měsíců tak již většina lidí, kteří knihu četla, neznala jejího autora. Co si budeme povídat, nikoho to ani moc nezajímalo, kdo je autor. O této záležitosti se evidentně mnoho a mnoho desetiletí vůbec nediskutovalo. To, co lidi zajímalo, byl obsah knihy: zde je písemný popis věcí, které Ježíš udělal a řekl.

V polovině druhého století bylo takových knih v oběhu spousta, různá evangelia. K některým z nich byla připojena jména. Například existovalo evangelium, které tvrdilo, že je napsáno

Petrem (to, které je zmíněno v 1. kapitole, kde je popsán obří Ježíš vycházející z hrobu s mluvícím křížem, který se za ním vynořil). Další, které tvrdilo, že ho napsal Tomáš (se všemi těmi Ježíšovými výroky). Ještě třetí, které tvrdilo, že ho napsal Jakub. Další od Filipa. A spousta dalších. Ale ty čtyři, které byly v některých církvích – zejména v Římě – nejvíce používány, neměly žádná jména.

To však vyvolalo klíčovou otázku: proč by těmto konkrétním zprávám o Ježíšově životě a učení měla být přiznávána nějaká autorita namísto jiných, se kterými jsou dokonce spojena jména apoštolů?

Mnoho čtenářů považovalo tyto anonymní knihy za autoritativní proto, že zobrazovaly Ježíše způsobem, který byl považován za přijatelný. Byly to knihy, které lidé nejvíce četli (nebo spíše nejvíce slyšeli, protože většina lidí číst neuměla). Byly to knihy, ze kterých je učili učitelé. Byly to knihy, ze kterých kázali kazatelé. Nastal tak čas, kdy bylo nutné je od sebe odlišit a zároveň jim přidělit autoritu tvrzením, že na rozdíl od ostatních zpráv které byly v oběhu, byli skutečně napsány lidmi, kteří o Ježíšovi něco věděli a kteří podali autoritativní zprávu o jeho životě.

Rád bych předložil hypotézu, která může podle mého názoru zohlednit všechna tato data. V době Justina, jednoho z předních učitelů v Římě, nebyla evangelia ještě pojmenována v nejdůležitější části křesťanské církve, v Římě, ani nikde jinde. Kdyby byla, on a/nebo jeho předchůdci by to jistě zmínili. Ale o nějakých třicet let později je již znali jménem v Římě jak Ireneus, tak Muratoriho zlomek. Navrhoval bych, že někdy během těch let mezi Justinem a Irenejem bylo publikováno a rozšířeno v Římě nějaké autoritativní a vlivné vydání těchto čtyř evangelií. Bylo to vydání, které obsahovalo tato čtyři evangelia a pouze ty čtyři evangelia. V samotném rukopisu pak byla evangelia pojmenována: „Podle Matouše“, „Podle Marka“, „Podle Lukáše“ a „Podle Jana“. To by vysvětlovalo, proč tyto knihy nebyly pod těmito názvy dříve známy, ale byly známy až poté.

Tyto názvy dávaly dokonalý smysl lidem, kteří čtou ty knihy, z důvodů, které za chvíli vysvětlím. Toto vydání evangelií bylo rychle zkopírováno a překopírováno a stalo se společným majetkem. Vzhledem k tomu, že Řím byl v té době teologickým a praktickým centrem křesťanstva a protože do něj a z něj přicházelo tolik lidí – včetně křesťanů –, toto vydání evangelií se rychle rozšířilo po celé církvi. Písaři, kteří tyto knihy kopírovali, jim začali dávat jejich názvy. Každý, kdo během několika desetiletí poznal tato evangelia, přijímal myšlenku, že je napsali Matouš, Marek, Lukáš a Jan.

To jsou apoštolská jména, která se začala spojovat s těmito knihami po celém křesťanském světě. Tak se všude nazývala tato evangelia. Tak se začalo odkazovat na evangelia od té doby až dodnes.

## Proč Matouš, Marek, Lukáš a Jan?

Poslední velkou otázkou je, proč byly vybrány zrovna tyto čtyři názvy. Jmenují se tak dva z Ježíšových učedníků a dva ze společníků jeho důležitých apoštolů. Matouš byl pojmenován po výběrčím daní, který se stal Ježíšovým následovníkem v prvním evangeliu (Matouš 9: 9–13). Jan byl pojmenován po Ježíšově žákovi, synu Zebedeovu, který byl považován za „milovaného učedníka“ zmíněného ve čtvrtém evangeliu (Jan 21:20, 24). Marek je pojmenován po osobě populárně spjaté s Petrem (1. Petra 5:13). Lukáš je pojmenován po společníku Pavla na jeho cestách (Kol 4:14). Ale proč zrovna tyto čtyři?

Ve skutečnosti pro to byly jasné a pádné důvody. Matouš byla jasná volba. Od dob Papiase se mělo za to, že Ježíšův učedník Matouš napsal „hebrejské“ evangelium. Vedlo to k názoru, že to musela být tato kniha. (Nevadilo, že Papias mluvil pouze o seznamu Ježíšových výroků a že náš Matouš nebyl napsán v hebrejštině. Raní křesťané to zpravidla nevěděli.) Povolání výběrčího daní Matouše se nachází pouze v tomto prvním evangeliu (9:9–14), a tak bylo jasné (alespoň některým lidem to bylo zřejmé), že toto evangelium bylo speciálně zaměřeno na Matouše.<sup>36</sup>

Navíc toto první evangelium bylo vždy vnímáno jako „nejžidovštější“ z evangelií; pokud Matouš napsal evangelium v hebrejštině, bylo to pro Židy nebo pro židovské následovníky Ježíše. To by bylo jistě toto evangelium. Kdokoli pojmenoval toto první evangelium, chtěl, aby bylo připsáno Ježíšovu následovníkovi, takže Matouš byl jasná volba.

Důvody pro pojmenování čtvrtého evangelia podle Jana jsou již méně přímočaré, ale o něco zajímavější. Učedník, který je v tomto evangeliu v mnoha ohledech nejbližší Ježíši, není Petr, ale tajemný „učedník, kterého miloval Ježíš“ (např. Jan 13:23; 20:2). Kdo byl tento milovaný učedník? Nikdy není jmenován. Ale autor naznačuje, že napsal to, co věděl o Ježíši (21:24–25). Někteří čtenáři (nesprávně) četli zmínku o něm také v 19:35 – kde vidí vodu a krev vytékat z Ježíšova boku při jeho ukřižování – jako odkaz autora na sebe, mluvený ve třetí osobě. Takže se mělo za to, že autorem je někdo zvláště blízký Ježíšovi. Který z Ježíšových blízkých učedníků by to byl?

V jiných evangeliích byli Ježíšovými nejbližšími učedníky – „tři vnitřní“ – Petr, Jakub a Jan (např. Marek 5:37; 9:2–13). Ale milovaný učedník z Janova evangelia nemohl být Petr, protože je zmíněn v těch epizodách vedle Petra (např. 20:1–10). Navíc bylo všeobecně známo, že Jakub, syn Zebedeův, byl umučen na počátku historie církve, ještě předtím, než bylo napsáno některé z evangelií (Skutky 12:2). Zbýval tak Jan, syn Zebedeův, který jinak nebyl v evangeliu nazýván jménem. I když se jinde říká, že byl ngramotný (Skutky 4:13), začal být považován za milovaného učedníka, který napsal čtvrté evangelium.

Autorství třetího evangelia Lukášova, je také relativně bezproblémové, ale ze zcela jiných důvodů. Autor této knihy napsal totiž také knihu Skutků (přečtěte si prvních několik veršů z každé knihy a uvidíte, proč to bylo vždy většině lidí zřejmé). Skutky nejsou o životě, smrti a

vzkříšení Ježíše, ale o šíření křesťanství v letech po Ježíšově nanebevstoupení. Hlavní postavou ve Skutcích je apoštol Pavel, jehož misionářské snahy tvoří námět velké části knihy. Skutky jsou vyprávěny ve třetí osobě, s výjimkou čtyř pasáží pojednávajících o Pavlových cestách, kde autor přechází ve vyprávění do první osoby a říká, co jsme „my“ dělali (16:10–17; 20:5–15; 21: 1–18 a 27:1–28:16). To bylo přijato tak, že to ukazuje, že autor Skutků – a tedy i třetího evangelia – musel být Pavlovým společníkem na jeho cestách. Kromě toho je hlavním zájmem tohoto autora šíření křesťanského poselství mezi pohany. To muselo znamenat, jak se uvažovalo, že i on byl nežid. Jedinou otázkou tedy je, zda víme o nějakém Pavlově společníkovi na cestách. Ano, známe: Lukáš, „milovaný lékař“ jmenovaný v Koloským 4:14. Lukáš byl tedy autorem třetího evangelia.<sup>37</sup>

Zbývá jen Markovo evangelium. Je vidět, proč Lukášovo evangelium nebylo pojmenováno po jednom z Ježíšových vlastních učedníků. Ale co Marek? I zde existovala přesvědčivá logika. Jednak se od dob Papiase mělo za to, že Petrovu verzi Ježíšova života napsal jeden z jeho společníků jménem Marek. Zde bylo evangelium, které potřebovalo nějakého autora, který by mu byl přidělen. Všechny důvody na světě tak hráli do karet, proč mu chtít přiřadit autoritu Petra. Pamatujte, že souhrné vydání čtyř evangelií, ve kterém byli poprvé pojmenovány, podle mé hypotézy, pochází z Říma. Tradičně byli za zakladatele římské církve považováni Petr a Pavel. Třetí evangelium je Pavlovou verzí. Druhé tedy musí být Petrovo. Proto dávalo smysl, že evangeliím byla přidělena autorita Petra a Pavla, sepsány pak byli jejich blízkými společníky Markem a Lukášem. Jedná se tedy konkrétně o tato římská evangelia.

Hlavním důvodem, proč se tehdy možná zdráhali přiřadit tuto knihu přímo Petrovi („Petrovo evangelium“), bylo to, že již v oběhu bylo Petrovo evangelium, které bylo některými křesťany považováno za kacířské a které bylo známé autorům jako např. Justin Mučedník v Římě.<sup>38</sup> Je to evangelium, o kterém jsem se zmínil v 1. kapitole, s Ježíšem, který vypadá, že netrpěl a který vychází ze své hrobky jako velmi nadlidský obr. Nejjednodušší pak bylo přiřadit Petrovu zprávu k postavě Marka, o které se mnoho let vědělo, že zapisoval jeho vzpomínky na Ježíšova slova a činy.

To, že Marek a Lukáš byli považováni za evangelia od Petra a Pavla, je jasně vidět v jiných spisech z té doby. Jen asi dvě desetiletí po Ireneovi zdůraznil církevní otec Tertullianus: „To, co vytvořil Marek, je rozpoznáno jako od Petra, jehož tlumočníkem byl Marek. Také Lukášovo vyprávění obvykle připisují Pavlovi. Je přípustné, aby díla, která jejich učedníci publikovali, byla považována za díla patřící jejich mistrům.“ Tertullianus samozřejmě neměl jak zjistit, kdo tato dvě evangelia skutečně napsal. Jednoduše jen opakuje tradici, kterou se naučil, když se obrátil, že Marek prezentuje Petrovy názory a Lukáš Pavlovy. V jeho době to byl přijímaný názor a pokračoval až do moderní éry.<sup>39</sup>

A tak tu máme čtyři evangelia, dvě přidělená Ježíšovým učedníkům a dvě blízkým společníkům od dvou zakladatelů římské církve, Petra a Pavla.

## Skuteční autoři evangelií

Skutečností však je, že tyto osoby téměř jistě nebyly autory těchto evangelií, která byla původně uvedena do oběhu bez uvedení jmen autorů. Přiřazení jmen apoštolských autorů k spisům proběhlo až asi století poté, co byly sepsány.

Je velmi smutné, že ve skutečnosti nevíme, kdo napsal tyto spisy. Přesto, i když neznáme jejich jména, můžeme o nich říci pár věcí. Na rozdíl od nižší třídy aramejsky mluvících, negramotných rolníků, kteří byli Ježíšovými následovníky, byli tito autoři čtyř evangelií vysoce vzdělaní, zcela gramotní, řecky mluvící křesťané z pozdější generace, kteří žili mimo Palestinu. O tom, kde žili, se vedou věčné a nekonečné debaty. Byl Marek v Římě? Matouš v Antiochii? Jan v Efezu? Lukáš v . . . kde? Nikdo to neví – ani o Lukáši ani o ostatních. S relativní jistotou lze říci, že každý z nich měl zdroje informací pro své zprávy o Ježíšově životě, smrti a vzkříšení. Některé z jejich zdrojů mohly být napsané. Zdá se, že Matouš a Lukáš, jak jsme viděli, použili Markovo evangelium pro mnohé ze svých příběhů spolu se sbírkou výroků, které učenci dnes nazývají Q. Měli k dispozici i jiné písemné zdroje? Možná. Měli ústní zdroje? Téměř jistě. A co Marek a Jan? I oni možná měli pro některé své příběhy písemné zdroje. Více to připadá v úvahu u Jana, ale je to myslitelné i u Marka.<sup>40</sup>

Je také možné, že pisatelé evangelií si sami některé své zprávy vymysleli; ale to se nezdá být jako případ u většiny jejich příběhů, protože mnoho jejich příběhů je doloženo u více než jednoho z nich. Mnoho příběhů, které zdědili, se k nim mohlo dostat přímo z ústních zdrojů. A konečně, samozřejmě, téměř všechny příběhy o Ježíši v evangeliích pocházejí z ústní tradice. To platí o všech, i když existovaly dřívější psané texty, které poskytovaly informace pisatelům kanonických evangelií. V tom případě byly i tyto texty založeny na příbězích, které byly v oběhu roky a roky a pravděpodobně i desetiletí a desetiletí, než byly sepsány. Všechny příběhy o Ježíši, které lze nalézt v evangeliích – ať už ve čtyřech kanonických, nebo v těch mimo Nový zákon – prezentují způsob, jak si ho raně křesťanství vypravěči „pamatovali“. I když si autoři některé své příběhy vymysleli, tyto vymyšlené příběhy byly později také vyprávěny a převyprávěny, a tak vstoupily do křesťanské paměti.

Některé z pozdějších křesťanských vzpomínek na Ježíše pravděpodobně poprvé uvedli do oběhu očití svědkové. Skutečnost, že pocházejí od očitých svědků, však neznamená, že jsou proto nutně „přesnou“ vzpomínkou v tom smyslu, že jsou to vzpomínky na věci, které se skutečně staly. Může to tak být. Nebo ne. Jiné vzpomínky vygenerovali až pozdější křesťané. Ty představují „vynalezenou“ tradici. Téměř ve všech případech se z nich staly zkreslené vzpomínky.

Paměť je zjevně klíčovou kategorií, když se zabýváme nejen zprávami od očitých svědků, ale také příběhy, které jsou v oběhu, ať už pocházejí od očitých svědků nebo ne. Z toho důvodu, máme-li lépe porozumět tomu, jaké jsou tyto starověké vzpomínky na Ježíše a zda odpovídají realitě toho, co řekl, udělal a zažil, je důležité, abychom věděli více o paměti. To bude

předmětem následujících čtyř kapitol. V těchto kapitolách nás bude zajímat nejen historická otázka, o tom které vzpomínky jsou přesné (tj. které naznačují, co Ježíš skutečně řekl a udělal), ale také stejně důležitá otázka, co nám mohou ostatní vzpomínky na Ježíše říci o lidech, kteří si ho tímto způsobem připomínali a o kontextu, ve kterém žili, díky kterému byly tyto jejich vzpomínky relevantní pro jejich životy.

## KAPITOLA 4

### *Zkreslené vzpomínky na Ježíšovu smrt*

Někteří lidé mají naprosto neuvěřitelnou paměť. Ve své nejprodávanější knize “Moonwalking with Einstein” z roku 2011 popisuje spisovatel na volné noze Joshua Foer, jak se z normálního člověka stal pamětovým kyborgem ve své úspěšné snaze vyhrát v roce 2006 USA Memory Championship. Velká část jeho knihy popisuje, jak to dělají mistři paměti, a techniky, o kterých Foer tvrdí, že by je mohl použít kdokoli z nás k ohromujícím mentálním výkonům. Zřejmě mnozí z nás, kteří to nikdy nezkusili – tedy většina z nás – si myslí, že je to nemožné. Ti kteří používají tyto osvědčené a pravdivé metody paměti, které sahají až ke starověkým Řekům, mají zjevně obrovskou škálu schopností. Třicet dva „velkých mistrů paměti“ na světě je schopno zapamatovat si sekvenci tisíce náhodných číslic za méně než hodinu; dokážou si zapamatovat sekvenci 520 zamíchaných karet – to je deset balíčků – také za hodinu; nebo jen jeden zamíchaný balíček za deset minut. Zkuste to někdy. Bez pamětových triků to nejde. Většina z nás samozřejmě netráví dny tím, aby si zapamatoval náhodná čísla nebo karty v balíčku. A většina z nás má rozumné, a nikoliv fantastické vzpomínky. V našem každodenním životě však spoustu věcí neustále zapomínáme. Proč tomu tak je? To je zásadní otázka pro každého, kdo se zajímá o to, jak mohla fungovat paměť v rané církvi, během všech těch let, kdy příběhy o Ježíši kolovaly mezi lidmi jen ústně, než bylo sepsáno jakékoli z našich evangelií.

#### **Studium paměti: na začátku**

Psychologové studují paměť již více než 130 let a snaží se přijít na to, co to vlastně paměť je, jaké různé druhy paměti máme a jak si vůbec pamatujeme minulost. Dnes lze studium paměti nalézt ve všech možných oborech: v neurovědě, která zkoumá, jak funguje mozek; v sociologii, která studuje, jak si sociální skupiny pamatují svou společnou minulost; v kulturní antropologii, která se zabývá tím, jak orální kultury uchovávají své tradice; v literárních vědách, které zkoumají, jak funguje paměť u velkých literárních děl (myslím třeba Prousta); a v historii, která je v jistém smyslu celá o paměti a jejím vztahu k minulosti. Ale nejrozsáhlejší výzkumy jsou v psychologii.

Německý psycholog Hermann Ebbinghaus (1850–1909) byl prvním, kdo si kladl a zkoumal vyhrčené otázky o paměti. Ebbinghaus tuto otázku zkoumal pomocí experimentů prováděných na sobě, zahrnujících memorování nazpaměť. Protože chtěl studovat paměť v čisté formě, jeho experimenty záměrně nesouvisely s každodenním životem. Ebbinghaus

vytvořil dvacet krát tři sta třípísmenných nesmyslných slabik, jako jsou DAX, GUF a NOK. Pak se snažil si je zapamatovat.

Poté, co zvládl řadu těchto vynalezených slabik, otestoval se. Pak chvíli počkal a znovu se otestoval. Pak ještě chvíli počkal a znovu se otestoval. Ebbinghaus se zajímal v podstatě o to, jak dlouho lze tyto informace uchovat v paměti. Nebo jinak řečeno: jak dlouho nám trvá, než je zapomeneme.

Na základě těchto experimentů Ebbinghaus vyvodil významný závěr, který obstál pozoruhodně i ve zkoušce časem. Většina zapomínání se děje velmi rychle. Když šlo o jeho vybavování nesmyslných slabik, tak jich Ebbinghaus po hodině již více než polovinu zapomněl. Ale o další hodinu později na tu druhou polovinu nezapomněl. Místo toho o celý den později kromě té původní poloviny, kterou již zapomněl, zapomněl již jen dalších 10 procent. O celý měsíc později zapomněl jen o 14 procent více. Ebbinghaus tak dokázal, že míra zapomínání po čase výrazně klesá; v důsledku toho můžete tuto míru zapomínání znázornit na jakési statistické křivce, která se nakonec ustálí. Po chvíli si v podstatě stále pamatujete, to co jste si pamatovali před šesti měsíci.

V roce 1885 Ebbinghaus publikoval své výsledky v průlomové knize nazvané “O paměti” (v němčině *Über das Gedächtnis*). Následné experimenty potvrdily mnoho Ebbinghausových zjištění.<sup>1</sup> Nakonec ale vědci začali přemýšlet, co má memorování nesmyslů společného s tím, jak si vlastně pamatujeme věci v našich životech. Jak to souvisí se zapamatováním si faktických informací (Kde je Golden Gate Bridge?), osobních zkušeností (Co jsem doopravdy dělal večer po maturitě?), nebo dokonce tělesných dovedností (Jak umím plavat prsa?) ? Jak funguje paměť v širším měřítku? Existují různé druhy paměti pro tyto různé druhy znalostí? Běžná odpověď na tuto poslední otázku je ano, jak jsem již zmínil v kapitole 1 (ale zmiňuji ji zde znovu pro případ, že si ji nepamatujete): pamatovat si, jak něco udělat, je něco jiného než si pamatovat faktické informace. A obojí se liší od pamatování si toho, co se stalo ve vaší osobní minulosti. Každá vzpomínka je zajímavá a samozřejmě nesmírně důležitá pro náš život. Ale v této knize se zajímám především o specifický druh paměti, který zahrnuje vybavování si informací a zážitků z minulosti, ať už tím, že se jich osobně účastním, nebo se o nich dozvím od ostatních.

### **Vzpomínka, 1932**

Když se většina z nás snaží pochopit, co to znamená pamatovat si něco, co se nám stalo, pravděpodobně máme nějakou vágní představu, že je to něco jako vyfotit se svým iPhonem. Vyfotografujete moment svým mozkiem a snímek je tam někde zastrčený, dokud ho nevytáhnete. Po více než osmdesáti letech vědci zjistili, že paměť takto ve skutečnosti nefunguje. Zásadní průlom nastal díky výzkumu britského psychologa F. C. Bartletta, který jej publikoval ve své slavné knize “Vzpomínání”.<sup>2</sup>

Bartlett se rozhodl zkoumat paměť nikoli v nějaké „čisté“ formě, která by se vymykala realitě života (jako při memorování nesmyslných slabik), ale právě s ohledem na to, jak si

vybavujeme věci, které osobně prožíváme. Na základě velkého počtu studií Bartlett ukázal, že vzpomínky nejsou jako snímky uložené na nějakém místě v mozku, které by bylo možné později získat. Mozek takhle nefunguje. Místo toho, když něco zažijeme, tak kousky a kousky těchto pamětí jsou uloženy v různých částech mozku. Později, když se pokusíme získat zpět tuto paměť, jsou tyto kousky znovu sestaveny. Problém je v tom, že když tyto dílky znovu složíme, některé a často hodně jich chybí. K doplnění této paměti pak nevědomě vyplňujeme tyto mezery, například analogickými vzpomínkami na podobné zážitky.

Předpokládejme, že se snažíte vzpomenout si, jak vypadala ordinace při vaší poslední návštěvě. Věci jste tam viděli, slyšeli, cítili a obecně je zažili. Když se pokusíte vzpomenout si na ten zážitek, dáte všechno dohromady tak dobře, jak jen můžete; ale váš mozek vyplní kousky, které si ve skutečnosti již nepamatujete, tím, že si vybavíte to, co byste obvykle našli (a najdete) v ordinacích lékařů, jako je recepce; židle; stoly; koutek pro hraní dětí; časopisy; televizní program zobrazující zdravotní videa. Nyní se může stát, že když jste byli naposledy v ordinaci lékaře, byla televize vypnutá, ale vy si pamatujete, že byla zapnutá. Je to proto, že vaše paměť zaplňuje mezery tím, co byste tam obvykle mohli vidět. Problém je v tom, že neexistuje žádný způsob, jak přesně zjistit, kdy vaše mysl jen zaplňuje mezery a kdy skutečně získala informace z té či oné části mozku.

V každém momentu tohoto paměťového procesu se může něco pokazit: v momentě, kdy něco vnímáte (v ordinaci vašeho lékaře: nemusíte si například všeho všimnout); když si ho ukládáte (vaše mysl se rozhoduje, kterou část si uloží, abyste k ní měli později přístup: může to udělat jen povrchně); a když to získáte zpět (když to vaše mysl poskládá dohromady: může v ní chybět spousta kousků a aby byla paměť bezproblémová, vyplní tyto mezery dalšími vzpomínkami).

Čistým výsledkem Bartlettových experimentů je, že když si něco pamatujeme, nevytahujeme si z nějaké části našeho mozku pouze celou vzpomínku na minulost. Paměť ve skutečnosti rekonstruujeme z kousků a dalších kousků, které jsou tu a tam, někdy s více a někdy s méně výplněmi. V procesu tohoto stavebního projektu, který provádíme prakticky neustále, může dojít k chybám. Může docházet k masivním opomenutím, změnám a vynálezům v paměti.

Bartlettovými vlastními slovy:

Pamatování si pak není záležitostí doslovného opakování minulosti. . . . Ve skutečnosti, vezmeme-li v úvahu náš důkaz spíše než předpoklad, zdá se, že zapamatování je mnohem rozhodněji záležitostí konstrukce, a nikoli pouhé reprodukce.

Pamatování není opětovné vybuzení nesčetných pevných, neživých a fragmentárních stop. Jde o imaginativní rekonstrukci či konstrukci, vybudovanou ze vztahu našeho postoje k celé aktivní masě organizovaných minulých reakcí či zkušeností a k malému výjimečnému detailu, který se běžně objevuje v obrazové nebo jazykové formě. Málokdy je tedy skutečně přesné, a to ani v těch nejelementárnějších případech zběžné rekapitulace.<sup>3</sup>

Pro naše obavy jsou zde zvláště důležité některé ze zajímavých experimentů, které Bartlett provedl. Při mnoha příležitostech testoval něco, čemu říkal „opakovaná reprodukce“. V tomto

experimentu subjekt dostal něco v tištěné podobě – mohl to být velmi krátký příběh (řekněme několik odstavců), pasáž která argumentovala určitým bodem, nebo dokonce jednoduchá kresba. Subjektu bylo umožněno si tento kus prostudovat a poté, řekněme po patnácti minutách, byl požádán, aby jej co nejpřesněji reprodukoval. Pak, ještě později, byl požádán, aby to udělal znovu. A později ještě jednou.

Bartlett zjistil, že pokud byla osoba požádána, aby předmět reprodukovala brzy poté, co se na něj podívala, a pak v častých opakovaných intervalech, pak si jej připomněla a replikovala poprvé tak, jak byla replikována v pozdějších vzpomínkách, i v případě že první vzpomnutí bylo chybné. Bylo to pak spíše chybné opakování, než skutečný předmět, který se zafixoval v mysli. Na druhé straně, pokud si subjekt nereprodukoval předmět hned, ale mnohem později, a pokud tyto vzpomínky nebyly v relativně rychlém a častém sledu, pak se reprodukce výrazně měnila, čas od času, s nesčetnými opomenutími, zjednodušeními a transformacemi nastávajícími „téměř neomezeně“.<sup>4</sup> V každém případě, ať už byla vzpomínka vyvolána okamžitě a často, nebo až později a zřídka, experiment ukázal, že „přesnost reprodukce v doslovném smyslu je vzácnou výjimkou, nikoli pravidlem.“<sup>5</sup>

Tato zjištění mohou být relevantní při přemýšlení o tom, jak si na postavy z minulosti pamatují lidé, kteří je znali. Vnímání těchto lidí bude nutně jen částečné (prostě nemůžete všechno pozorovat) nebo chybné (některé věci vnímáte špatně); to, co si ukládají do paměti, bude částečné a někdy chybné, stejně jako to, co zrekonstruují, když se pokoušejí tuto paměť obnovit. Pokud vyprávějí a převyprávějí, to co zažili krátce po události a často i poté, jejich první vzpomínka bude mít tendenci vypadat tak, jak ji pak budou pokaždé vyprávět. Pokud to nějakou dobu nevyprávějí a převyprávějí to jen zřídka, každé převyprávění může být jiné. Ještě větší význam pro pochopení předávání tradice v raném křesťanství – v době, kdy se všechny příběhy o Ježíši předávaly nikoli v psaných evangeliích, ale ústním podáním – má další soubor experimentů, které Bartlett provedl a zahrnoval něco, co nazval „sériovou reprodukcí.“ V tomto experimentu, spíše než osoba, která něco pozoruje a pak se to opakovaně snaží reprodukovat, jedna osoba provede pozorování a vypráví je jinému, který je vypráví jinému, který je vypráví ještě jinému, a tak dále. Objektem, který je pozorován, může být opět povídka, prozaická pasáž nebo i obrázek. Když Bartlett prováděl tento experiment, subjekt A si například dvakrát přečetl velmi krátkou pasáž. Po přestávce kdy po dobu patnácti až třiceti minut prováděla něco jiného byla osoba požádána, aby si tu pasáž znovu vybavila a předala ji písemně. Subjektu B se dala k přečtení pasáž, tak jak ji A zapsala, přečetl si ji dvakrát, patnáct až třicet minut dělal něco jiného a pak znovu zapsal, co si zapamatoval. A tak se to opakovalo přes deset subjektů.

V tomto případě bývají změny provedené během sériového vzpomínání na původní objekt již velmi závažné a zhoršují se s každou vzpomínkou natolik, že když se podíváte na samotný původní příběh (nebo popis atd.) a jeho reprodukci u desátého subjektu - opravdu jen velmi těžko byste řekli, že to, co reprodukovala, byl příběh, který jste četli. Rozdíly mají tendenci se pohybovat stejným směrem. Materiál je vynechán při jedné reprodukci do druhé; záznamy

mají tendenci být stále koherentnější, protože jsou předávány vazby mezi myšlenkami, které nebyly v originále; a detaily se mění v celém příběhu. Jak Bartlett shrnuje:

Nyní je naprosto jasné, že sériová reprodukce obvykle přináší překvapivé a radikální změny v předávaném materiálu. Epiteta se mění ve své protiklady; incidenty a události jsou transponovány; jména a čísla zřídka přežijí neporušená přes více než několik reprodukcí; názory a závěry jsou obrácené – téměř každá možná variace jak se zdá, jako by se mohla uskutečnit, a to i v relativně krátké sérii.<sup>6</sup>

Bartlett dále poukazuje na to, že výsledky, které se objevily v těchto kontrolovaných experimentech s neobvykle inteligentními a vysoce vzdělanými vysokoškoláky na Cambridgeské univerzitě, by téměř jistě byly mnohem horší ve skutečném světě s průměrnými lidmi, kteří nebyli elitními studenty na jedné z největších univerzit v anglicky mluvícím světě. Co by se mohlo stát se sériovými reprodukcemi řekněme Ježíšových kázání nebo zpráv o jeho životě? Neměli bychom spoléhat na to, že by se mnoho nezměnilo vzhledem k přítomnosti očitých svědků, aby byla zaručena jejich přesnost, ve světle toho, co jsme již viděli v kapitole 3. Nikdo by si také neměl myslet, že převážně „ústní kultura“, jaká byla v raném římském impériu by efektivně zachovala tradice, aniž by je změnila, z důvodů, které uvidíme v kapitole 5. Nyní chci jednoduše zdůraznit bod, který Bartlett poprvé ukázal před více než osmdesáti lety: „Je jeden ohromující dojem, který vyvolal tento „realistický“ typ experimentu s pamětí [tj. na rozdíl od zapamatování si nesmyslných slabik] a spočívá v tom, že lidské zapamatování je normálně mimořádně náchylné k chybám.“<sup>7</sup>

### **Vzpomínka mezitím**

Jak si asi dokážete představit z toho, co jsem již řekl, od dob Bartletta se uskutečnilo obrovské množství výzkumu paměti ve všech druzích oblastí, z nichž některé jsou vysoce relevantní pro otázky, které se snažím zodpovědět o tom, jak byl Ježíš připomínán v desetiletích mezi jeho životem a dobou, kdy byla sepsána naše evangelia. Psychologové nyní vědí mnohem více o tom, co je paměť a jak funguje, než si Bartlett kdy dokázal představit. Ale některé z jeho hlavních objevů a základních tezí byly v následujících desetiletích zcela potvrzeny, i když byly výrazně rozšířeny. Endel Tulving, významný psycholog, s nímž jsme se setkali v 1. kapitole, shrnul celou věc: „Značná část činnosti paměti nespočívá v reprodukci, dokonce ani v rekonstrukci, ale jen v pouhé konstrukci. A konstruované vzpomínky ne vždy odpovídají realitě.“<sup>8</sup>

Ještě pozoruhodnější je, že když máme co do činění s problémy v paměti, nejde jen o to, že věci časem zapomeneme nebo si je nepamatujeme úplně správně. Někdy máme skutečně „zkreslené vzpomínky“, tedy vzpomínky – často docela živé – na věci, které se nestaly. Jedním z poměrně nedávných objevů v této oblasti je, že zkreslené vzpomínky mohou být implantovány do myslí lidí, například tím, že slyší zkreslené informace o minulé události a pak si je pamatují jako součást události. To se může stát i s ohledem na události ve vlastní

osobní historii. Psychologové už dávno vědí, že to platí o dětech: dospělí si mohou myslet, že se jako děti kdysi ztratili v nákupním centru nebo že na svatbě náhodou, ale nešťastně převrhli mísu s punčem. Nyní je známo, že zkreslené vzpomínky mohou být neúmyslně zasazeny nebo vytvořeny i u dospělých, jak silně argumentovali Daniel Schacter a další.<sup>9</sup> Kromě toho, jak důrazně prohlásila přední expertka Elizabeth Loftusová, „po aktivaci jsou vyrobené vzpomínky k nerozeznání od faktických vzpomínek.“<sup>10</sup>

Mnoho lidí bude souhlasit s tím, že takové věci se příležitostně stávají, ale zpravidla se zdráháme myslet si, že se to stává často, nebo alespoň (pro většinu z nás!), že se to děje konkrétně i nám. Zvláště máme tendenci si myslet, že naše nejživější vzpomínky – právě proto, že jsou živé – jsou nejspolehlivější. Ukazuje se, že ani to není pravda. Asi před čtyřiceti lety si někteří psychologové mysleli, že je to pravda. Velmi slavný článek publikovaný psychology Rogerem Brownem a Jamesem Kulikem v roce 1977 tvrdil, že když zažijeme vysoce neočekávanou, emocionální a vypjatou událost, máme speciální paměťový mechanismus, který ji nesmazatelně uloží do mozku. Je to skoro, jako by si mysl řekla: "Vyfoť to!" A tak to udělá. Brown a Kulik tomu říkali „bleskové paměťové stopy“. Když si vybavíte takové vzpomínky, tvrdili, vaše mysl si říká: "Teď ji vytiskni!" a vzpomínka zazáří tak jasně jako den a tak přesně, jako když jste to poprvé zažili.<sup>11</sup>

To se jistě podle našich zkušeností zdá být pravdivé. Asi každý z nás si pamatuje, kde jsme byli, když jsme slyšeli o útocích na World Trade Center 11. září 2001. Pamatujeme si, kde jsme tu zprávu slyšeli, jak jsme ji slyšeli, s kým jsme byli, když jsme ji slyšeli, jak jsme na to reagovali a tak dále. Jsou to bleskové paměťové stopy. Pokud takové vzpomínky existují a jsou přesné, mohlo by to být užitečné vědět, když přemýšlíte o vzpomínkách na Ježíše. Co by mohlo zazářit více jako „blesková žárovka“ (v dobách před bleskovými žárovkami) než vidět člověka chodit po vodě nebo nakrmit zástupy několika chleby nebo uzdravit slepého od narození nebo vzkřísit někoho z mrtvých?

Od doby, kdy Brown a Kulik tento fenomén poprvé navrhli, proběhl intenzivní výzkum bleskových paměťových stop a jejich původní pohled se zdá být nesprávný. Ano, takové vzpomínky jsou velmi živé. Ale to, že je vzpomínka obzvláště živá, neznamená, že je také obzvláště přesná. Mnozí z nás tomu jen těžko uvěří, alespoň pokud jde o naše vlastní živé vzpomínky. Ale je to pravda a opakovaně se to prokázalo. Psychologové mohou být velmi užiteční v tom, jak takové věci prokazují. Klasická studie, která připravila půdu pro mnoho budoucích výzkumů, byla provedena devět let po první publikaci Browna a Kulika. Ujali se jí psychologové Ulric Neisser a Nicole Harsch, kteří byli dostatečně vnímaví na to, aby si uvědomili, že osobní a národní katastrofa může být důležitá pro pochopení toho, jak funguje paměť.<sup>12</sup> Den poté, co 28. ledna 1986 explodoval raketoplán Challenger, poskytli 106 studentům psychologie na Emory University dotazník s dotazem na jejich osobní situaci, když se dozvěděli tuto zprávu. O rok a půl později, na podzim roku 1988, kontaktovali čtyřicet čtyři těchto studentů a předložili jim stejný dotazník. O půl roku později, na jaře 1989, o této události provedli rozhovor se čtyřiceti z těchto čtyřiceti čtyř studentů.

Zjištění byla překvapivá, ale velmi výmluvná. Za prvé, 75 procent z těch, kteří vyplnili druhý dotazník, si bylo jistých, že ten první nikdy nevyplnili. To bylo evidentně špatně. Pokud jde o to, na co se jich ptali, byly tam otázky, kde byli, když slyšeli tu zprávu, jaká byla denní doba, co v tu dobu dělali, od koho se ji dozvěděli a tak dále – celkem sedm otázek. 25 procent účastníků v druhém dotazníku odpověděla na každou jednotlivou otázku špatně, i když jejich vzpomínky byly živé a byli si svými odpověďmi velmi jistí. Dalších 50 procent odpovědělo správně pouze na dvě ze sedmi otázek. Pouze tři ze čtyřiceti čtyř odpověděli na otázky správně ale i v těchto případech byly v některých detailech chyby. Když byla důvěra účastníků ve své odpovědi hodnocena ve vztahu k jejich přesnosti, tak ve 42 ze 44 případů nebyl „vůbec žádný vztah mezi důvěrou a přesností“. <sup>13</sup>

Možná si myslíte – jako alespoň já –, že po druhém dotazníku, kdy se studentům ukázaly jejich původní odpovědi, které vyplnili pouhý den po výbuchu, si uvědomí, že si to od té doby špatně zapamatovali, a ožíví se jejich původní vzpomínky. To se však rozhodně nestalo. Místo toho, když byli konfrontováni s důkazy o tom, co se skutečně stalo, důsledně to popírali a tvrdili, že jejich současné vzpomínky jsou ty správné. Slovy výzkumníků: „Nikdo, kdo v rozhovoru uvedl nesprávné odpovědi, ani nepředstíral, že si nyní vzpoměl, co bylo uvedeno v původním záznamu. Pokud to můžeme říci, původní vzpomínky jsou prostě pryč.“ <sup>14</sup>

To je chvíle skutečného vystrážlivění. Každý z nás má v živé paměti svou minulost. To jsou vzpomínky, kterým důvěřujeme nejvíce. Jsme si naprosto jisti, že se to stalo tak, jak si to pamatujeme: proč by to jinak bylo tak živé? Odpověď je, že to může být živé, protože jsme si tu událost ve své paměti znovu a znovu přehrávali stejným, ale nesprávným způsobem. Takže teď si to pamatujeme. Velmi živě. Konečný závěr, který Neisser a Harsch vyvozují, stojí za zdůraznění: „Naše data nenechávají nikoho na pochybách, že živé a sebevědomé vzpomínky jako „blesková žárovka“ se mohou mýlit. Když k tomu dojde, původní vzpomínky jakoby úplně zmizely.“ <sup>15</sup> Nebo jak ukázala velmi nedávná studie psychologů Jennifer Talarico a Davida Rubina: „[bleskové paměťové stopy] se od běžných vzpomínek liší svou živostí a důvěrou, s jakou jsou drženy. Existuje však jen málo důkazů, že se skutečně nějak liší od běžných autobiografických vzpomínek ve své přesnosti, konzistenci nebo dlouhověkosti.“ <sup>16</sup> To může být důležité, když přemýšlíte o vzpomínkách očitých svědků na to, co viděli Ježíše dělat. Pokud by to, co Ježíš udělal, bylo velkolepé a někteří z jeho následovníků by měli později živé vzpomínky na jeho činnost, zaručilo by to, že jejich vzpomínky (řekněme o dvacet let později) budou přesné?

### **Vzpomínáte si na podstatu?**

Dovolte mi uvést poznámku, která nemusí být jasná z toho, co jsem dosud řekl o psychologii paměti. Tím, že zdůrazňuji skutečnost – která se zdá být skutečností – že vzpomínky jsou vždy konstruované, a proto náchylné k chybám, i když jsou docela živé, tak rozhodně neříkám, že všechny naše vzpomínky jsou vadné nebo chybné. Většinu času si pamatujeme

věci docela dobře, alespoň v hrubých rysech. Očití svědkové Ježíšova života pravděpodobně také. Stejně jako osoba, která slyšela příběh od očitého svědka, si možná v širokém rámci pamatovala, co jí bylo řečeno. A co osoba, která slyšela ten příběh od souseda, který ho slyšel od bratrance a ten od muže, jehož otec mu vyprávěl příběh, který slyšel od obchodního společníka, jehož žena kdysi znala někoho, kdo byl příbuzným od očitého svědka. Pravděpodobně v tomto druhém případě – jakkoli může znít přitaženě za vlasy – který může být docela blízko tomu, jak většina lidí slyšela příběhy o Ježíši – by se toho změnilo mnohem více než v případě, kdy jej očitý svědek někomu vyprávěl den poté, co viděl jak Ježíš něco udělal. Ale mým základním bodem je, že navzdory chybám v paměti si samozřejmě pamatujeme spoustu věcí a základní vzpomínky mohou být často správné.

To je při psychologickém studiu paměti běžné. Máme tendenci si docela dobře pamatovat „podstatu“ zážitku, i když jeho detaily mohou být vzhůru nohama. Možná si nepamatujete správně (navzdory tomu, co si myslíte), kde, kdy, s kým nebo jak jste slyšeli o explozi Challengeru nebo o výsledcích soudního procesu s O.J. Simpsonem, nebo dokonce (tomu je těžší uvěřit, ale zdá se, že je to pravda) o útocích z 11. září. Ale pamatujete si, že jste o těchto událostech slyšeli, a pamatujete si, že se staly.

Jak uvidíme, jde o důležitý bod, protože v novozákonních evangeliích jsou zaznamenány základní vzpomínky na Ježíše, které jsou téměř jistě přesné. Zároveň je zde však spousta detailů – a vlastně celých epizod – které téměř jistě nejsou přesné. Jsou to „vzpomínky“ na věci, které se ve skutečnosti nestaly. Jsou to zkreslené vzpomínky. Přesto se mnohé z širokých obrysů, které jsou vyprávěny v evangeliích, jistě staly. Velká část podstaty je správná. Jednou velkou otázkou tedy je, jak rozsáhlá musí být vzpomínka, aby mohla být považována za podstatou? Různí vědci na to mohou mít různé názory.

### ***John Dean jako testovací případ***

Můj názor pomůže demonstrovat slavný příklad. Existuje hodně citovaná studie podrobných i základních vzpomínek od osoby, která tvrdila, že má -a obecně se připouštělo, že má - velmi dobrou paměť: od Johna Deana, poradce v Bílém domě u Richarda Nixona od července 1970 do dubna 1973.

Během slyšení v aféře Watergate Dean podrobně svědčil o desítkách konkrétních rozhovorů, které tajně vedl v Bílém domě. Během slyšení byl dotázán, jak si může pamatovat tolik věcí. Tvrdil, že má obecně velmi dobrou paměť. Ale také naznačil, že použil pozdější výstřižky z novin o událostech v Bílém domě, aby si paměť osvěžil a vrátil se zpět do kontextu popisovaných událostí. Až poté, co veřejně popsal své rozhovory s Nixonem, byly objeveny kazety z Bílého domu. S tímto novým důkazem o tom, co bylo při každé schůzce skutečně řečeno, se člověk mohl pečlivě podívat na to, co si Dean dříve pamatoval, že bylo údajně řečeno, a zjistit, zda si správně vybavil podstatu i podrobnosti.

Přesně to udělal dříve zmíněný Ulric Neisser v zajímavém článku nazvaném „Paměť Johna Deana: Případová studie“. Neisser zkoumal dva konkrétní rozhovory, které se odehrály v Oválné pracovně, jeden 15. září 1972 a druhý 21. března 1973, porovnáním přepisu Deanova svědectví se skutečnými nahrávkami těchto rozhovorů. Zjištění byla zářející.<sup>17</sup> I když nezveličoval svou vlastní roli a postavení tak se Dean pletl. Spousta věcí byla špatně. I velké věci. Například slyšení, které se týkalo rozhovoru z 15. září, se odehrálo až o devět měsíců později. Kontrast mezi tím, co Dean tvrdil, že bylo řečeno, a tím, co bylo skutečně řečeno, byl ostrý a nápadný. Neisserovými slovy:

Srovnání s přepisem ukazuje, že sotva nějaké slovo z Deanovy zprávy je pravdivé. Nixon neřekl nic z toho, co je mu zde bylo připisováno. . . . Sám Dean neřekl ani to, co sám později popisuje. . . . Jeho popis je věrohodný, ale je zcela nesprávný. . . . O Deanovi nelze říci, že by uvedl „podstatu“ úvodních poznámek; žádný počet jeho myšlenkových úvah nebo srovnání struktury nebylo ve výsledku vyšší než nula.<sup>18</sup>

Mělo by být zdůrazněno, že Neisser si nemyslí, že Dean lhal o tom, co se při rozhovoru stalo, aby vypadal dobře: konverzace ty skutečně proběhly, a ty u kterých popsal jejich průběh, byly pro oba vysoce kompromitující. Proč byl tedy rozdíl mezi tím, co řekl, co bylo řečeno, a tím, co bylo skutečně řečeno? Neisser tvrdí, že je to všechno o „vyplňování mezer“, což je problém, o kterém jsem se zmínil již dříve s ohledem na F. C. Bartletta. Dean vytahoval z různých částí svého mozku stopy o tom, co se při každé příležitosti stalo, a jeho mysl podvědomě zaplňovala mezery. Tak si „vzpomněl“ na to, co bylo řečeno, když byl v Oválné pracovně na základě toho, co se tam obvykle říkalo, když seděl v Oválné pracovně. Ve skutečnosti, i když to mohly být řečeno při jiných příležitostech, tak při této to nebyly. Nebo si mohl vzpomenout, jak jeho rozhovory s Nixonem obvykle začínaly, a myslel si, že to tak bylo i v tomto případě, i když to tentokrát tak nebylo. Navíc téměř jistě, ať už úmyslně nebo podvědomě, dělal to, co děláme my všichni po spoustu času: vyzvedl svou vlastní roli a pozici v rozhovoru: „To, co jeho svědectví skutečně popisuje, není samotné setkání z 15. září ale jeho fantazie o tomto setkání, jak by to mělo být, abych tak řekl. . . . V červnu se již tato fantazie stala způsobem, jakým si Dean pamatoval tato setkání.“<sup>19</sup>

Neisser shrnuje svá zjištění takto: „Je jasné, že Deanova zpráva o zahájení konverzace z 15. září je chybná, pokud jde o použitá slova i jejich podstatu. Navíc křížový výslech neodhalil jeho chyby tak jasně, jak by se v to dalo doufat. . . . Dean působil jako muž, který má dobrou paměť na podstatu s občasným uvedením doslovného slova, které bylo zapíchnuto, jako rozinka v pudinku. Nebyl takovým mužem.“<sup>20</sup>

A tak to, zda měl Dean slušnou základní paměť, pravděpodobně závisí na tom, jak široce si definujeme tu „podstatu“. Věděl, že měl rozhovor s Nixonem. Věděl, jaká byla témata. Zdá se však, že nevěděl, co vlastně řekl, ať už Nixon, ani on sám.

V tomto případě však mluvíme o mimořádně inteligentním a vzdělaném muži s jemnou pamětí, který se snažil vybavit si rozhovory, které se odehráli před devíti měsíci. Co by se

stalo, kdybychom měli co do činění s obyčejnými lidmi s průměrnou pamětí, kteří by se snažili si vybavit, co někdo možná řekl před dvěma lety? Nebo před dvaceti? Nebo před čtyřiceti? Zkuste to sami: vzpomeňte si na rozhovor, který jste měli před dvěma lety s někým – s učitelem, pastorem, nebo šéfem. Pamatujete si ho slovo od slova? I když si myslíte, že ano (někdy si myslíme, že ano!), existuje nějaký skutečný důkaz, že tomu tak je? Je důležité zdůraznit, co se odborníci dozvěděli o vzpomínkách a zkreslených vzpomínkách. Přední expertka na paměť Elizabeth Loftusová a její kolegyně Katherine Ketcham o tomto problému říkají: „Uvědomujeme si, že naše mysl zkresluje naše minulé zkušenosti? Ve většině případů je odpověď ne. Jak plyne čas a naše vzpomínky se postupně mění, nabýváme přesvědčení, že jsme viděli, řekli nebo udělali to, co si pamatujeme.“ <sup>21</sup>

Tyto komentáře se týkají pouze našich osobních vzpomínek. A co když je to zpráva někoho jiného o rozhovoru, který vedla s třetí osobou, sepsaná dlouho poté? Jaká je šance, že to bude přesné, slovo od slova? Nebo ještě lépe, co zpráva napsaná někým, kdo slyšel o konverzaci od někoho, kdo se přátelil s mužem, jehož manželka měla bratra, který měl bratrance, který tam náhodou byl – zpráva napsaná řekněme o několik desítek let poté? Je pravděpodobné, že bude obsahovat přesná slova? Je pravděpodobné, že si bude pamatovat přesně i podstatu? Nebo témata?

Ježíšovo kázání na hoře v Matoušovi v kapitolách 5–7 bylo zaznamenáno asi padesát let poté, co toto kázání pronesl. Jak můžeme předpokládat, že je vyslovil? Pokud tak učinil, pronesl ta konkrétní slova, která se nyní nacházejí v kázání (ve všech třech kapitolách), když seděl na hoře a hovořil k zástupům? Při té příležitosti skutečně řekl: „Blahoslavení chudí v duchu, neboť jejich je království nebeské“ a „Mějte se na pozoru před falešnými proroky, kteří k vám přicházejí v rouše beránčím, ale uvnitř jsou draví vlci“ a „každý, kdo slyší tato má slova bude jako moudrý muž, který postavil svůj dům na skále“? Nebo při té příležitosti řekl něco podobného? Nebo řekl něco podobného při nějaké jiné příležitosti – řekl je vůbec při nějaké příležitosti? Co je podstata a co je detail? <sup>22</sup>

Nebo co epizody z Ježíšova života, zaznamenané řekněme o čtyřicet let později? Byl Ježíš ukřižován mezi dvěma lupiči, kteří se mu posmívali, než o šest hodin později zemřel? Jsou tyto údaje správné? Nebo je jen podstata správná? Ale co je ta podstata? Je tou podstatou, že Ježíš byl ukřižován se dvěma lupiči? Je to skutečnost, že byl Ježíš ukřižován? Je to ta vzpomínka, že Ježíš zemřel?

### **Podstatné vzpomínky na Ježíšovu smrt**

Jedním z mých záměrů v této knize je prozkoumat pozdější tradice o Ježíši zaznamenané v našich evangeliích, které byli napsány čtyřicet až pětadesát let po jeho smrti, abych zjistil, zda některá z nich neobsahuje zkreslené vzpomínky, ať už úplné nebo částečné. V této

kapitole se zaměřím na tradice týkající se Ježíšovy smrti; v další kapitole prozkoumám otázku, zda si orální kultury pamatují minulost přesněji než literární a prozkoumám tradice zahrnující dřívější život a službu Ježíše. Chci začít příběhy o Ježíšových posledních dnech a hodinách, protože to jsou ty části jeho života, na které se nejvíce vzpomíná. To lze vidět jednoduše tak, že vezmeme v úvahu množství prostoru které je věnováno tomuto období v evangeliích. Markovo evangelium věnuje deset kapitol Ježíšovu veřejnému působení v Galileji a celých šest jeho poslednímu týdnu, dnům a hodinám v Jeruzalémě. Janovo evangelium pokrývá více než dvouleté veřejné působení Ježíše v jedenácti kapitolách, ale poslední týden jeho života je popsán v deseti.

Téměř všichni kritičtí učenci by souhlasili s tím, že některé základní vzpomínky na Ježíšův poslední týden, jak jsou zaznamenány v evangeliích, jsou téměř jistě přesné.<sup>23</sup> Tyto vzpomínky jsou zaznamenány nezávisle z různých zdrojů a nezdá se, že by si je pamatovali z nějakých zjištěných důvodů – například protože představují epizody z Ježíšova života, které by křesťané chtěli říkat, že se staly pro jejich vlastní pozdější prospěch. Navíc na nich není nic nepravděpodobného. Mezi těmito vzpomínkami jsou následující:<sup>24</sup>

- V posledním týdnu života odešel Ježíš se skupinou svých následovníků z Galileje do Jeruzaléma na každoroční svátek Pesach.
- Když tam dorazili, Ježíš se zapojil do nějaké výtržnosti v chrámě, aby protestoval proti tomu, co tam dělali ti, kteří prodávali obětní zvířata a směňovali peníze.
- Ježíš strávil týden v Jeruzalémě kázáním svého poselství o nadcházejícím Božím království. Možná lidi začalo přitahovat jeho poselství.
- Vládnoucí autority – buď židovské, nebo římské, nebo obojí – se obávaly, že by Ježíšovo poselství mohlo vést k potížím (možná k povstání během výbušného období svátku?) a rozhodly se ho nechat zatknout.
- Jeden z Ježíšových učedníků, Jidáš Iškariotský, s těmito autoritami spolupracoval.
- Po setmění, po posledním jídle se svými následovníky, pravděpodobně o velikonocích, byl Ježíš zatčen v zahradě v přítomnosti svých učedníků.
- Strávil noc ve vazbě.
- Druhý den ráno byl předveden před místodržitele Pontského Piláta s obviněním, že se nazývá králem Židů.
- Pilát ho shledal vinným z tohoto obvinění a nařídil jeho popravu.
- Ježíš byl okamžitě vzat a ukřižován spolu s dalšími dvěma zločinci.

Na jedné straně je to celkem hodně informací a je uklidňující vědět, že přinejmenším tato velká část vzpomínek se zdá být historická. Ale většina z nás se nespokojí jen s tímto obšírným přehledem. Chceme toho vědět více. Když byl například Ježíš shledán vinným z hrdelního zločinu, jaké pro to byly důvody? Opravdu se nazýval králem Židů? Co to znamená? Byl to násilný revolucionář, který chtěl shromáždit armádu proti Římu a ustanovit se králem? Byl hrozbou pro společenský řád tím, že prosazoval rovnost namísto sociální hierarchie a

viděl se jako nějaký metaforický král? Hlásal apokalyptické poselství o nadcházejícím zničení všech vládnoucích mocností, které vyústí v nové království, ve kterém bude on vládnout? Nebo něco jiného? A záleží na tom?

Pro většinu z nás je to důležité. A skutečně nás zajímá zjistit více podrobností o všech událostech souvisejících s Ježíšovými posledními dny a hodinami. Když přijel do Jeruzaléma na Velikonoce, jel do města na oslu, když Židé lemovali ulice a oslavovali ho jako přicházejícího mesiáše (tj. na Květnou neděli)? Když způsobil výtržnost v Chrámě, přerušil celou Chrámovou službu? Když byl zatčen v zahradě, tasili jeho stoupenci meče a snažili se ho ubránit? Když byl postaven před Pontského Piláta, prohlásil ho Pilát za nevinného, ale nařídil jej popraviti jen proto, že ho k tomu donutily židovské úřady? Nabídl Pilát, že Ježíše osvobodí, ale židovský dav trval na tom, aby místo něj propustil muže jménem Barabáš, který měl být kvůli povstání popraven? Když byl Ježíš ukřižován, roztrhla se opona v chrámě napůl? To jsou jen některé z otázek, které máme. Můžeme jich mít mnohem více: když se zabýváme vzpomínkami zaznamenanými v evangeliích, tak bychom rádi věděli o každém detailu, zda je přesný? V následujícím textu nemám v plánu prozkoumat všechny detaily. To by vyžadovalo několik velmi velkých knih. Místo toho jsem se rozhodl vybrat několik důležitých epizod – těch, které jsem právě zmínil – o kterých si myslím, že zobrazují buďto zkreslené vzpomínky, nebo to jsou zkreslené detaily u vzpomínky, která je v podstatě pravdivá.

### ***Ilustrace metody: Ježíšův proces před Pilátem***

Největší otázka, se kterou se musíme hned na začátku vypořádat, je také ta nejvíc zřejmá. Jak víme, zda je vzpomínka na Ježíše zaznamenaná v evangeliích přesná, čímž chci říci, jak víme že nejde o něco, co se ve skutečnosti nestalo? Moje analýzy v této a následující kapitole budou založeny na předpokladu, že je skutečně možné odhalit zkreslenou vzpomínku na Ježíšův život a že to lze provést jedním ze dvou způsobů. Na jedné straně jsou tu některé vzpomínky na stejnou událost z Ježíšova života, které jsou ve vzájemném rozporu. To se stalo například tehdy, když různá evangelia vyprávějí různé verze téže události. Je pravda, že někdy se tyto různé verze události jednoduše dívají na stejnou věc jiným způsobem. Ale někdy jsou tyto rozdíly natolik výrazné – nebo dokonce protichůdné – že je jasné, že oba nebo všechny nemohou být pravdivé o tom, co se skutečně stalo. Pokud tomu tak je, pak jeden nebo více popisů nemůže být historicky přesným a představuje něčí zkreslenou paměť.<sup>25</sup> Na druhou stranu existují některé popisy minulých událostí, které jsou prostě nepravděpodobné – jsou zcela mimo to, co se zdá pravděpodobné. U těch je samozřejmě třeba argumentovat a vysvětlovat je případ od případu. Přesto jsou v našich zprávách takové popisy, jak o Ježíšově životě, tak o jeho smrti. Protože se jedná o historicky nepravděpodobné epizody, zdá se, že popisují zkreslené vzpomínky. Tyto zkreslené vzpomínky jsou pro nás důležité, jak budu tvrdit, nejen proto, abychom co nejlépe zjistili, co se skutečně stalo v Ježíšově životě (i když to je jisté), ale také proto, abychom věděli, co jeho pozdější následovníci považovali za

důležité v jeho životě, také proto, jak jejich vlastní současný kontext ovlivňoval způsob, jakým si ho pamatovali.

Pokusím se ilustrovat oba způsoby odhalování zkreslených vzpomínek výběrem jednoho příkladu, který obsahuje oba rysy: některé aspekty popisu se v jednotlivých evangeliích liší a několik dalších aspektů je prostě nevěrohodných. Tento příklad představuje Ježíšův soud před Pilátem, jak je popsán ve všech čtyřech našich kanonických evangeliích.

Jak jsem již naznačil, většina kritických učenců by souhlasila s tím, že ve velmi širokých obrysech představují zprávy v evangeliích v podstatě skutečné vzpomínky. Během svátku Pesach byl Ježíš předveden před místodržitele Judeje Pontského Piláta, byl shledán vinným z toho, že se nazýval židovským králem, a bylo nařízeno, aby byl ukřižován. To, že se v širokých obrysech pravděpodobně jedná o skutečnou vzpomínku na událost, naznačují různé faktory: je nade vše pochybnost, že Ježíš byl ukřižován; ukřižování byla římská forma popravy; zdá se, že jen Římané měli výhradní právo na udělení trestu smrti; za vydání exekučního příkazu byl odpovědný guvernér; víme, že v té době byl místodržitelem Pontský Pilát; a víme, že guvernér byl obvykle v Jeruzalémě během svátku Pesach.<sup>26</sup> Když se to všechno sečte, zdá se, že podstata vzpomínek je zcela věrohodná. Zarážející však je, jak odlišně vyprávějí čtyři evangelia o Ježíšově procesu. Nebudu zde zabíhat do všech podrobností, ale zaměřím se na dva rysy těchto zpráv: zobrazení Piláta na jedné straně a zobrazení židovských vůdců a davů na straně druhé. V našem nejstarším evangeliu, Markovi (15:2–15), je Ježíš přiveden židovskými autoritami k Pilátovi, který se ho ptá, zda je král Židů. Ježíš odpovídá dvěma slovy v řečtině, „su legeis“ (ty to říkáš). Židovští vůdci vznášejí proti Ježíši mnoho obvinění, ale k Pilátovu úžasu na to Ježíš nic neodpovídá. Je nám dále řečeno, že bylo Pilátovým zvykem propustit pro židovský dav jednoho vězně na počest svátku Pesach. Ptá se tedy, zda by chtěli, aby propustil Ježíše. Podněcování židovskými kněžími však žádají místo Ježíše toho vraha a povstalice Barabáše. Pilát se ptá, co má udělat s Ježíšem. Dav požaduje jeho popravu. Pilát se ptá, proč by to měl dělat, ale dav trvá na svém. Propustí jim tedy Barabáše, ale přikáže Ježíše ukřižovat.

Toto je stručný a přímočarý popis. Je zajímavé vidět, jak se změnil u pozdějších pisatelů evangelií. Již jsme viděli obrovské změny provedené v pozdějších, nekanonických zprávách, jako je Petrovo evangelium (viz kapitola 1); ale velké změny jsou již také ve verzích Nového zákona. Matoušovo evangelium téměř jistě použilo Marka pro své vyprávění a v tomto popisu jsou některé významné rozdíly, z nichž pouze dva se nás zde musí týkat (viz Mt 27:11–26). Za prvé, v Matoušově verzi, během procesu mu Pilátova žena pošle zprávu, ve které ho žádá, aby Ježíši nic neudělal, protože je neviný. Za druhé, a to je pozoruhodnější, když Pilát zjistí, že dav se bude více bouřit, pokud nepřistoupí na jejich požadavky, požádá o vodu, umyje si ruce a prohlásí, že je neviný za Ježíšovu krev. Zástup pak volá: „Jeho krev na nás a naše děti“ (Mt 27:25). Je zřejmé, že Matouš chce ještě více než Marek zdůraznit, že Pilát není tím, kdo chtěl Ježíše zabít; chtějí to židovští vůdci a davy (opět porovnejte naše nekanonické verze!). Tento důraz je ještě výraznější v Lukášově evangeliu (Lukáš 23:1–25), které také použilo jako svůj zdroj Marka. V této verzi, hned na začátku, Pilát formálně prohlašuje, že nemůže najít

žádný zločin, který by Ježíš udělal. Ale velekněží a židovské zástupy proti němu pokračují v obžalobě. Pilát se pak dozvídá, že Herodes, král Galileje -území kde bydlel Ježíš- je ve městě na Velikonoce. Nařídí, aby byl Ježíš odveden pryč, aby byl souzen Herodem. Herodes se Ježíše ptá, ale nakonec ho posílá zpět k Pilátovi, protože zřejmě nenašel nic, z čeho by ho mohl obvinít. Když se Ježíš vrátí k Pilátovi, Pilát ho ještě dvakrát prohlásí za nevinného. Ale židovský zástup zvítězí, a tak Pilát vydává Ježíše „podle jejich vůle“ (23:25). Zde je křišťálově jasné, kdo je nakonec vinen za Ježíšovu smrt. Není to římský guvernér nebo říše, kterou zastupuje. Ti shledali Ježíše nevinným. Místo toho jsou to židovské úřady a lidé, které vedou. V některých ohledech je toto poselství ještě více umocněno v našem posledním kanonickém příběhu o Janovi (Jan 18:28–19:16). Jan pravděpodobně neměl přístup ke zprávám synoptiků, ale ve velmi širokých obrysech je jeho verze podobná: Ježíš je židovskými úřady přiveden k Pilátovi, je vyslýchán a poté je nařízeno, aby byl ukřižován. Kromě těchto základů je však popis v Janovi skutečně velmi odlišný.

V Janově verzi přivádějí židovští vůdci Ježíše do Pilátova oficiálního sídla zvaného prétorium, ale odmítají vejít dovnitř, protože nechtějí být rituálně poskvrněni, což by jim znemožnilo jíst ten večer velikonoční jídlo. Jan nikde nenaznačuje, proč by vstup do pretoria poskvrnil tyto Židy, ale jejich odmítnutí vstoupit obsahuje dva velmi zvláštní rozdíly proti ostatním evangeliím. Za prvé, u Matouše, Marka a Lukáše bylo velikonoční jídlo snědono již předchozí noc. V těchto dřívějších evangeliích se Ježíš objevuje před Pilátem den po velikonoční večeři; ale u Jana je to místo toho již ráno před večeří. Janův popis tedy nemůže představovat přesnou vzpomínku, pokud jsou synoptické verze historicky správné. Další zvláštností je, že židovští vůdci nepřijdou za Pilátem, ale jednoduše tam Ježíše pošlou, Pilát se ocitá v poněkud zvláštní situaci, kdy musí vcházet a vycházet ze svého vlastního místa soudu, aby si promluvil s žalobci a obviněným. Nejprve mluví s Ježíšem sám, pak jde ven, aby si promluvil s židovskými vůdci; pak jde dovnitř; a pak jde ven; a tak dále. Pilát jde dovnitř a ven celkem šestkrát.

Další rozdíl v Janově vyprávění spočívá v tom, že Ježíš a Pilát vedou několik dlouhých rozhovorů. Ježíš při soudu nemlčí, jako v jiných zprávách. Místo toho použije obvinění vznesená proti němu, aby promluvil s Pilátem o sobě, své totožnosti, království a pravdě. Stejně jako u Lukáše se Pilát pokouší Ježíše třikrát propustit, ale „Židé“ o tom nechtějí slyšet: trvají na tom, aby byl Ježíš popraven. Pilát nakonec vyvede Ježíše ven, ukáže ho Židům a řekne jim „hle, váš král“. Židé ho však nabádají, aby Ježíše ukřižoval. Pilát se ptá, zda skutečně chtějí, aby ukřižoval jejich krále, a židovští velekněží odpovídají: "Nemáme krále kromě císaře." Pilát jim ho pak „vydal, aby byl ukřižován“ (19:16).

To je úchvatná věta. Když se říká „jim“, koho to znamená? Nejbližším (gramatickým) předchůdcem jsou „velekněží“. V této zprávě Pilát nejen že vydává Ježíše podle vůle židovských vůdců a lidu, který zastupují, jako v Lukáš 23:25. Také ho vydává „jim“, aby byl ukřižován. Židovské úřady jsou tedy doslova zodpovědné za Ježíšovu smrt. Jak jsme viděli, jedním z indikátorů toho, že záznam může uchovávat zkreslenou paměť, je, když se liší od jiné verze téže události takovým způsobem, který již nelze snadno uvést do souladu. Měli

bychom si připomenout, co jsme viděli v kapitole 1: když si pamatujeme minulost, je to kvůli naší přítomnosti. To, co zažíváme v přítomnosti, ovlivňuje nejen to, co si pamatujeme z minulosti, ale také to, jak si ji pamatujeme. Co můžeme ve světle této reality říci o „současnosti“ pisatelů evangelií, kteří vyprávějí o Ježíšově soudu asi čtyři nebo šest desetiletí po události? Je možné, že je jejich přítomnost přivedla ke zkreslení vzpomínek na to, co se stalo při Ježíšově soudu (ať už vědomě či nevědomě)? To je důležitá otázka, kterou je třeba si položit, protože při našem studiu paměti nás zajímá nejen otázka, zda jsou vzpomínky na minulost historicky přesné, ale stejně tak i to, co nám tyto vzpomínky mohou říci o lidech, kteří je mají a co našli důležitého v minulosti, když si ji „představili“ ve své mentální představě toho, co se stalo.

Jedna věc, kterou můžeme s jistotou říci je, že v kontextu, ve kterém pisatelé evangelií vytvářeli svá díla, asi čtyřicet až šedesát pět let po Ježíšově smrti, existovalo velmi skutečné a vážné napětí mezi Ježíšovými následovníky – ať už to byli Židé nebo nežidé — a nekřesťanskými Židy. Většina Židů samozřejmě odmítla tvrzení, že Ježíš byl mesiáš. Těch pár, kteří uvěřili, že Ježíš byl mesiáš, trvala na tom, že tato víra je naprosto správná. Jejich odpůrci však trvali na tom, že tyto názory byly chybné. Časem tyto rozdílné názory vedly ke značné nevraživosti a špatnému pocitu. Křesťané měli potíže pochopit, proč nekřesťanští Židé nevidí tu pravdu, proč odmítli svého vlastního mesiáše. Začali tak tvrdit, že Židé vždy odmítali svého mesiáše. Nakonec tvrdili, že Ježíš byl předán římským úřadům k potrestání proto, že ho odmítli Židé. Brzy tvrdili, že ve skutečnosti Ježíš zemřel kvůli vzpurným Židům. A nakonec tvrdili, že ve skutečnosti Ježíše zabili Židé.

Byla to zkreslená vzpomínka. Židé nezabili Ježíše. Ježíše zabili Římané. To samozřejmě neznamená, že někdo může proto vinit všechny Římany. (Je zarážející, že v průběhu dějin křesťané obviňovali „Židy“ ze zabití Ježíše, ale nikdy z toho neobvinili „Italy“.) Byl to římský místodržitel Pontský Pilát, kdo ho nařídil ukřižovat. Navíc se zdá, že mnoho detailů u těchto zpráv obsahuje zkreslené vzpomínky. Již jsem poukázal na to, že Janova vzpomínka na to, kdy k události došlo, nemůže být v souladu se vzpomínkou u synoptiků. Jedna z nich je nutně zkreslenou vzpomínkou. Ještě zajímavější je, proč se postupem času ukazuje, že Pilát je ohledně Ježíšovy smrti stále nevinnější? Pokusy ukázat jeho nevinu se v jednotlivých evangeliích liší, ale když je seřadíte chronologicky, tak Pilát je stále více ospravedlňován za rozhodnutí, že Ježíš musel zemřít. Historicky to bylo Pilátovo vlastní rozhodnutí, čisté a jednoduché, pravděpodobně na základě velmi krátkého soudu, ve kterém rozhodl, že Ježíš byl výtržník. [27](#)

Později začali někteří křesťané tvrdit, že si při aféře umyl ruce a prohlásil Ježíše za nevinného. O něco později bylo výslovně tvrzeno, že prohlásil třikrát Ježíše za nevinného. Později byl zaznamenáno, že Ježíše předal samotným židovským velekněžím k popravě. Je pravděpodobné, že to jsou věci, které se ve skutečnosti nestaly. Jsou to zkreslené vzpomínky pro to, co se dělo pozdějším křesťanům ve vypjatých sporech s Židy o to, zda byl Ježíš skutečně mesiáš. Jejich vzpomínky jsou pro nás důležité, protože nám ukazují velmi zapeklitý kontext, v němž si Ježíše pamatovali jeho pozdější následovníci. Nepřipomínali si jen fakta z

historie; vzpomínali na minulost způsobem, který byl vysoce relevantní pro jejich současnost. Dalším způsobem, jak izolovat zkreslené vzpomínky, je zvážit jejich inherentní věrohodnost. Později budu tvrdit, že celá epizoda s Barabášem pravděpodobně představuje zkreslenou vzpomínku. Zde bych chtěl zmínit pouze tři další aspekty záznamu, které se zdají vysoce nepravděpodobné.

**První je,** že když byl Ježíš přiveden k Pilátovi, Pilát se ptal davu, zda ho má shledat vinným nebo ne, a pokud je vinen, co s ním má udělat. Jak si to máme představit, je to historické? Který úctyhodný soudce by se zeptal lidí v soudní síni, jak by chtěli, aby rozhodl a jaký by měl být trest? Žádný, o kterém bych věděl. Existuje nějaký záznam o tom, že by nějaký římský úředník někdy vedl soud tímto způsobem? Ne. (Máme nějaké záznamy o soudních jednáních.) Byl Pilát ten typ člověka, který prostě dělal to, co po něm chtěli jeho poddaní? Ne. Je pravděpodobné, že se to skutečně stalo? No, asi ne.

**Pro druhou** nevěrohodnost se budu odvolávat pouze na Janovo evangelium. Je skutečně pravděpodobné, že by mocný římský guvernér pobíhal mezi žalobci a obviněným, aby neurazil jejich náboženské citění? Spíš ne. Napadá nás nějaký důvod, proč by autor Janova evangelia chtěl vytvořit tuto scénu takto, i když to není možné? Vskutku ano. V Janově evangeliu židovští vůdci nechťejí vstoupit do pretoria, protože by jim to bránilo ten večer jíst velikonoční jídlo. Zoufale chtějí jíst velikonočního beránka. Také chtějí zoufale zabít Ježíše. Ale kdo je podle Janova evangelia Ježíš? V Janově evangeliu a pouze v Janově evangeliu je Ježíš nazýván velikonočním beránkem (viz Jan 1:29 – „Hle, Beránek Boží, který snímá hříchy světa). Toto je záznam napsaný tak, aby zdůraznil tu neuvěřitelnou ironii, že židovští vůdci odmítají přesně to, co si nejvíce přejí. Nejenže odmítají svého vlastního mesiáše, ale také odmítají svého vlastního velikonočního beránka, přičemž chtějí toho beránka ten večer sníst. Tato vzpomínka tedy není jen o tom, co se stalo jednou v životě Ježíše. Odráží také nesmiřitelnost křesťanských vypravěčů vůči svým židovským odpůrcům, kteří dodržovali své židovské praktiky a zvyky, a přesto odmítali tvrzení, že Ježíš byl ten, kdo byl poslán od Boha pro spásu světa.

**Třetí** nevěrohodnost je opět vzpomínka na tuto událost v Janově evangeliu. Pokud má Jan pravdu, že Pilát opakovaně vycházel ven, aby si promluvil s židovskými žalobci, aby zjistil, jaká jsou jejich obvinění, a pak šel dovnitř, aby se na to Ježíše zeptal v soukromí, a že Ježíš tyto příležitosti využil k tomu, aby s ním mluvil o své osobě a identitě —jak přesně to Jan ví, co Ježíš při této příležitosti řekl? Jen Ježíš a Pilát spolu mluvili, byli sami. Ihned poté byl Ježíš odveden, aby byl ukřižován. Takže to nikomu neřekl. Je neuvěřitelné, že by o roky později Pilát vyprávěl tuto epizodu křesťanským tazatelům, které by to zajímalo. Odkud se tedy vzala Ježíšova slova zaznamenaná při této příležitosti? Někdo je musel vymyslet. Určitě představují zkreslené vzpomínky. Zároveň jsou to cenné „vzpomínky“ na Ježíšova slova, vzpomínky, které dávají smysl ve světle pozdějšího křesťanského chápání Ježíše: je to on, nikoli Pilát (nebo dokonce Caesar), kdo je konečným vládcem; je to on, kdo je králem – i když jeho království „není z tohoto světa“. Nyní, když jsem zjistil, jak lze určit, co jsou pravděpodobně dosti přesné základní vzpomínky a co se jeví jako zkreslené vzpomínky, mohu vzít pět dalších epizod z

pašijových vyprávění podle evangelia a vysvětlit relativně krátce, proč si myslím, že představují zkreslené vzpomínky, vzpomínky, které možná neodpovídají tomu, co se skutečně stalo v dějinách, ale přesto jsou důležité pro to, co nám mohou říci o těch, kteří takto vzpomínali na Ježíše a vyprávěli své příběhy ostatním.

### **Triumfální vstup**

Zdá se, že není důvod pochybovat o tom, že Ježíš strávil poslední týden svého života v Jeruzalémě a zúčastnil se oslav velikonočního svátku. Pesach byl v Jeruzalémě zdaleka nejrušnějším obdobím roku, kdy se město rozrostlo na mnohonásobek své normální velikosti, protože židovští poutníci z celého světa přijížděli, aby si tento svátek užívali v hlavním městě. Obvykle přicházeli o týden dříve, aby se připravili na velký den. Festival byl a je slaven na památku exodu dětí Izraele z jejich otroctví v Egyptě za dnů Mojžíše, více než tisíciletí před narozením Ježíše. Historický základ pro tento svátek je uveden v knize Exodus. Tam je řečeno, že lid Izraele byl v Egyptě po staletí a byl tam zotročen. Bůh však vyslyšel jejich zoufalé výkřiky a poslal velkého vůdce Mojžíše, který díky své zázračné moci vyvedl Izraelity – hodně přes milion – z jejich otroctví a nakonec je přivedl do zaslíbené země.<sup>28</sup> Židé na celém světě slavili tuto velkou událost exodu, v některých ohledech základní událost pro lid Izraele, jednou ročně o Pesachu. Vzhledem k tomu, že slavnostní jídlo za dnů Ježíše zahrnovalo pojídání obětovaného beránka, jediné místo na zemi, kde se to mělo slavit, byl Jeruzalém, protože pouze tam, v chrámu, bylo možné přinášet Bohu oběti zvířat. A tak ti, kteří na to měli čas a peníze, přicházeli na tento svátek do Jeruzaléma.

Bylo by však chybou se domnívat, že většina Židů v Palestině slavila tento svátek z čistě historických důvodů, jako připomínku, toho co Bůh kdysi před mnoha staletími udělal, když vysvobodil svůj lid z otroctví u cizího utlačovatele. V prvním století byl Izrael opět podřízen jiné mocnosti, tentokrát nikoli Egyptu, ale Římu. Mnoho Židů jistě předpokládalo, že tak jako Bůh jednal se svým lidem v minulosti, tak to udělá ještě jednou v budoucnu, osvobodí svůj utlačovaný lid od tyranie cizí mocnosti.

Římsí vládci nad Palestinou dobře chápali, že toto roční období je obzvláště zápalné. Nejen, že v Jeruzalémě byly velké zástupy Židů, ale také některé z těchto zástupů dychtily po tom vyhnat Římany ze zaslíbené země nebo nechat Boha, aby tak učinil. Římský místodržitel, v tomto případě Pilát Pontský, normálně pobýval ve své honosné rezidenci na pobřeží Středozemního moře v Cesareji. Ale jednou v roce při Pesachu přijel do Jeruzaléma aby tam zůstal spolu se svými jednotkami, které rozmístil po celém městě, aby potlačil jakékoli problémy, které by se objevily, a aby utišil jakékoli nepokoje, než by se vymknuli z rukou. To je historická realita Pesachu asi v roce 30 n. l., kdy Ježíš a skupina jeho následovníků přišli do města spolu s tisíci dalších poutníků na tuto slavnost. Tato realita sama o sobě by již měla

zpochybnit vzpomínku na to, jak Ježíš přijel do města, v epizodě známé v křesťanských dějinách jako triumfální vstup.

V naší nejranější verzi, kterou nyní najdeme v Markovi 11, je napsáno že když se Ježíš a jeho učedníci přibližují k hradbám Jeruzaléma, posílá dva z nich do vesnice, aby mu obstarali oslátko, na kterém by mohl jet do města. Učiní tak a Ježíš přichází do Jeruzaléma, a je hlasitě vítán shromážděnými zástupy. Někteří pokládají svůj oděv na cestu, aby přes něj přešel; jiní odřezávají ze stromů větve. Dav lidí před ním i za ním oslavuje Ježíše jako nového krále, který přišel obnovit Davidovo království pro svůj lid: „A oni křičeli: ‚Hosanna! Požehnaný, který přichází ve jménu Páně. Požehnané království našeho otce Davida, které přichází! Hosanna na výsostech‘“ (Marek 11:9–10). Matouš má zajímavou variaci této vzpomínky na Ježíšův vjezd do Jeruzaléma. Podle Matouše byla Ježíšova jízda do města naplněním Písma: „To se stalo, aby se splnilo, co bylo řečeno prostřednictvím proroka, který řekl: ‚Mluv k dceři Sionu, hle, král k tobě přichází, pokorný a sedící na oslu a na oslátku, oslím hříběti‘“ (Mt 21:5). Toto je citát z židovského písma (viz Iza 62:11; Zach 9:9). Podle Matouše Ježíš naplnil toto písmo doslovným způsobem. Jak je ale všeobecně známo, ve starověké hebrejské poezii nebyly poetické linie spojeny se schématem rýmování, jako u některé anglické poezie, ale s různými druhy koncepčních paralelismů. Ve dvouřádkové sekvenci (dvojverší) může první řádek něco říkat a další řádek může říkat totéž jen jinými slovy; nebo může opakovat část prvního řádku s další myšlenkou; nebo může vyjadřovat opačnou stranu téže mince. Existovalo několik způsobů, jak taková poezie mohla fungovat. Ale byla to poezie, ne přímočará popisná próza. Řádek ze Zachariáše o někom „sedícím na oslu a na hříběti, oslím hříběti“ byl tím druhem paralelismu, který jsem právě zmínil, kde druhá část (hříbě, oslí hříbě) říká totéž jako první díl (osel), jen jinými slovy. Matouš zjevně nechápal, jak tento paralelismus funguje. Vzal ho doslova. Písmo podle něj předpovědělo, že to bude osel a oslátko. V důsledku toho Ježíš v jeho verzi říká svým učedníkům, aby mu přivedli dvě zvířata. A oni to udělají. A Ježíš jede obkročmo na nich. Netřeba dodávat, že jde o velmi zvláštní vzpomínku na tuto událost.

Je však samotná událost přesnou vzpomínkou? Byl tam skutečně triumfální vstup? Nejširší podstata této vzpomínky je bezpochyby pravdivá. Ježíš musel přijít do Jeruzaléma ať tak či onak. Ale popis události v evangeliích je vysoce nepravděpodobný, a to právě z důvodů, které jsem uvedl. Římské úřady se obzvláště snažily zabránit jakýmkoli nepokojům během dnů před Pesachem, pravděpodobně nejkritičtějším obdobím celého kalendářního roku. V evangeliích židovské zástupy volají, že Ježíš je ten, kdo se chystá přinést království Davidovo pro svůj lidu. Jak mohlo být v Jeruzalémě zřízeno davidovské království? Pouze v případě, že budou svrženi současní vládci. Kdo by byl vůdcem toho davidovského království? Evidentně Davidův král. Zástupy v těchto evangelijských zprávách oslavují Ježíše jako přicházejícího mesiáše, který svrhne římské síly, které okupují město a zemi.

Římsí vojáci byli rozmístěni kolem města. Jak můžeme věřit tomu, že by si toho nevšimli a že by je tato divoká oslava jejich budoucího dobyvatele nepřiměla postavit se, a začít s tím něco dělat? Pokud davy skutečně hlásaly Ježíše jako přicházejícího mesiáše při jeho slavném a hlasitém vjezdu do města, jak to, že nebyl na místě zatčen a odstraněn z cesty právě proto,

aby se zabránilo nějakým nepokojům nebo povstání? Připadá mi to naprosto nevěrohodné. Myslím, že to musí být zkreslená vzpomínka.

Proč by si ale pozdější křesťanští vypravěči pamatovali událost, jako je tato, způsobem, který se pravděpodobně ve skutečnosti nestal? Důvod není těžké najít. Musíme si připomenout, že v desetiletích po Ježíšově smrti, než byla napsána evangelia, křesťané často soupeřili s nekřesťanskými Židy a často obviňovali právě Židy, že to jsou nestálí lidé, kteří odmítají svého vlastního Boha a kteří nikdy nechápali jeho plán na záchranu světa. Příběh o Ježíšově triumfálním vstupu ztělesňuje tento pohled. Židovské davy jsou zde zobrazeny jako by byli u vytržení, že jejich budoucí král mesiáš dorazil, a prohlašují ho za požehnaného při jeho příchodu do svatého města. Očekávají, že nyní zřídí Boží království na zemi se svým trůnem v Jeruzalémě.

Ale jsou to přesně tiž lidé, kteří za několik dnů odmítají Ježíše a volají po jeho ukřižování. Proč se Židé obrátili proti Ježíši? Podle těchto vypravěčů je to proto, že se Židé vždy obraceli proti Bohu a jeho prorokům. Jsou to nevěrní lidé, kteří jsou vždy spíše proti Bohu než na jeho straně. A jsou to lidé nestálí, jednou žhaví a jindy chladní, v jednu chvíli oslavují Božího mesiáše a v další okamžik volají po jeho krvi. Ježíš nebyl králem, kterého Židé očekávali. Když přišel do Jeruzaléma, nezačal vzpouru, aby se nechal dosadit za krále. Kázal proti hříšnému lidu, říkal jim, aby činili pokání, a proti jejich vůdcům, a tím vzbuzoval jejich hněv. A tak – nechápali Boží plán spásy – jeruzalémští Židé (podle tohoto způsobu vzpomínání na události) jednoznačně odmítli Ježíše pro to, že nebyl tím mesiášem kterého chtěli, a proto požadovali jeho ukřižování. Podle křesťanských vypravěčů tak Židé vždy zacházeli s Bohem a jeho proroky. Tato vzpomínka na Ježíše je tedy stejně tak o konfliktech, které měli pozdější křesťané se svými židovskými odpůrci, kteří odmítali Ježíše, jako i o tom, co se skutečně stalo v samotném Ježíšově životě.

### **Vyčištění chrámu**

Evangelia podle Matouše, Marka a Lukáše se shodují v tom, že když Ježíš dorazil do Jeruzaléma, vešel do chrámu a udělal tam výtržnost. V našem nejstarším příběhu u Marka, se dozvídáme, že vyhnal ty kteří prodávali a kupovali v Chrámu, zpřevracel stoly těch, kteří si vyměňovali peníze a židle těch, kdo prodávali holubice a „nedovolil nikomu nic nést přes chrám.“ Poté v pasáži z Písma prohlásil, že chrám má být „domem modlitby pro všechny národy“, ale že oni z něj udělali „jeskyni zlodějů“. To popudilo židovské velekněze a zákoníky, kteří začali hledat způsob, jak ho zničit; ale „zástup“ byl ohromen jeho učením (Marek 11:15–19). Pro pochopení této pasáže je nutné znát kontext. Kdo prodával zvířata? Kdo směňoval peníze? A proč?

Lidé přicházející do Jeruzaléma z velké vzdálenosti si s sebou nemohli přivést svá obětní zvířata, a proto aby je Židé mohli obětovat v souladu s Mojžíšovými zákony, bylo nutné mít zvířata k prodeji na místě, v chrámě. Nebylo však přijatelné, aby se k nákupu těchto zvířat mohla použít římská měna: římské mince totiž měly na sobě vyobrazení císaře a ten byl v

některých částech světa považován za božskou bytost. Samotné obrazy také nebyly ve svatém městě povoleny; mince věnované cizímu bohu byly přísně zakázány. Musela tedy existovat směnárna, ve které by se římská měna dala směnit za chrámové mince, na kterých nebyla žádná zobrazení lidí.<sup>29</sup>

To vše zní velmi rozumně, takže je těžké pochopit, proč to Ježíš považoval za nevhodné. Jistě nic nenamítal proti obětování zvířat: to bylo přikázáno Božím slovem v zákoně Mojžíšově. A musel také existovat způsob, jak získat tato zvířata. Dávalo rovněž smysl, že k tomu nelze použít římské ražené mince. V čem byl tedy problém? Jediný náznak přichází v samotném textu. Zdá se, že si Ježíš myslel, že obchodování v chrámě z něj udělalo „jeskyni zlodějů“. Myslel tím, že je naprosto nepřijatelné, aby si lidé vydělávali peníze z chrámového obětního systému? Že se tento systém nějak zkorumpoval a musel být nahrazen? Víme o dalších Židech z Ježíšovy doby, kteří si mysleli, že Chrám je zkažené místo, které bude Bohem zničeno, o dalších apokalypticky smýšlejících Židech, kteří se stavěli proti kněžím a těm, kteří byli na jejich straně při uctívání v Chrámě. Takže možná toto měl Ježíš na mysli.

Učenci často tvrdí, že tento útok na chrám – pokud to tak má být chápáno – dává nejlepší smysl v kontextu Ježíšova širšího poselství, že zničení brzy přijde při příchodu kosmického soudce z nebe, Syna člověka a že ti, kteří budou zničeni, nebudou jen nepřátelé Izraele (Římané), ale také mnoho lidí v samotném Izraeli (kněží a ti, kteří se postavili na jejich stranu). Pokud je tento názor správný, pak výtržnost v chrámě možná byla míněna jako jakési „sehrané podobenství“, kde Ježíš předvedl jakousi fyzickou ukázkou svého poselství, že brzy přijde zničení chrámu v plném rozsahu.<sup>30</sup>

Pokud tomu tak bylo, pak jak jsem již dříve naznačil, dává smysl, že zde existuje podstatná vzpomínka, která je historicky správná, že Ježíš způsobil v chrámě nějakou výtržnost, která zvedla proti němu odpor u židovských autorit, což mělo za následek jeho smrt. Ale mohlo se to stát tak, jak to bylo vyprávěno? Zde je třeba uvést dva body. První je, že Janovo evangelium také obsahuje popis této epizody s nápadně odlišnými detaily. Například se tam dozvídáme, že si Ježíš vyrobil bič a použil ho k vyhnání prodavačů zvířat a směnárníků. To zní ještě víc násilně, zvláště pro ty, kteří považují Ježíše za pacifistu. Ještě pozoruhodnější je, že i když synoptická evangelia umísťují tuto epizodu do posledního týdne Ježíšova života, Janovo evangelium ji umísťuje na úplný začátek. Tam se to děje již ve 2. kapitole, a je to jedna z úplně prvních věcí, které Ježíš udělal ve své veřejné službě trvající déle než dva roky.

Jak by mohl mít Jan pravdu, když by pravdu měli synoptici? Opravdu si máme myslet, že Ježíš totéž udělal dvakrát? Navíc, když by to udělal na začátku své služby, proč by tehdy nebyl zatčen a obviněn? Jak ve světle této otázky vůbec vysvětlíme záznam v synopticích? V jejich verzi Ježíš také není na místě zatčen. Než je vypátrán, stráví v Jeruzalémě další týden. Proč by tomu tak bylo? Kdyby Ježíš v tak nebezpečné době způsobil tento velký rozruch, přímo na místě, kde se nacházela většina vojáků, jistě by byl okamžitě zajat a odveden. Je třeba zdůraznit, že podle Marka to byla skutečně velmi velká výtržnost. Ve skutečnosti možná nebyla tak velká. Marek naznačuje, že Ježíš nikomu nedovolil, aby něco nesl přes chrám (11:16). Je důležité si uvědomit, že chrámový obětní systém by prostě nemohl fungovat,

pokud by kněží a jejich pomocníkům bylo zabráněno cokoli nosit: obětní nože, misky na zachytávání krve se zvířat, samotné mršiny a tak dále. Marek říká, že Ježíš sám zastavil celý chrámový kult. Je to věrohodné?

Díky sledování příliš mnoha hollywoodských filmů si pravděpodobně mnozí z nás myslí, že chrámový komplex měl velikost jako velký dům. Ve skutečnosti však byl obrovský. Prostor uvnitř chrámových zdí byl dostatečně velký, aby pojal dvacet pět amerických fotbalových hřišť. Jak si máme představit, že Ježíš celou službu přerušil? Zdá se to zcela nepravděpodobné. A nepravděpodobné také je, že kdyby tak učinil, že by nebyl zatčen a odveden. I když za těmito záznamy může být platná podstata, tak se zdá, že verze popsané v evangeliích představují jen zkreslené vzpomínky.

To ale neznamená, že bychom měli tyto vzpomínky jednoduše zlehčit a hodit je na hromadu dalších historických nepřesností. Mohou nám znovu hodně říci o lidech, kteří si takových vzpomínek vážili a snažili se je sdílet s ostatními. Křesťanští vypravěči, kteří předávali tradice o Ježíšových činech v chrámě, se snažili zdůraznit něco, co bylo pro ně velmi důležité. Právě náboženství pro ně nebylo věcí vnější formy a souhlasu se zavedeným rituálem. Byla to jejich srdeční záležitost.

Když se Ježíš pustil do svého činu v chrámě, byl to na jedné straně (pro křesťany, kteří si tuto událost pamatovali), útok na staré židovské náboženství, které je překonané. Bůh již nepřebývá v chrámě Židů. Ježíš přišel, aby naznačil, že Bůh ustanovil nový řád založený na Ježíšových vlastních slovech a činech, nikoli na židovském obětním kultu. Na druhé straně tato vzpomínka na Ježíšovo vyčištění chrámu posloužila ke zdůraznění toho, že Ježíš změnil uctívání Boha v tom nejhlubším smyslu. Uctívání Boha již není záležitostí vnější formy, přizpůsobování se stanoveným rituálům a zavedeným kultovním praktikám. Boha nelze nalézt v lidských budovách, institucích a obřadech, ale v aktu modlitby – který je otevřený všem lidem, Židům i pohanům. Boha lze ve skutečnosti nalézt mezi všemi, kdo následují Ježíše, když očišťují své náboženství od vnějších projevů a obřadů a hledají Boha s čistým srdcem.

### **Meče v zahradě**

Ve všech čtyřech evangeliích je alespoň jeden z Ježíšových následovníků ozbrojen, když byl Ježíš zatčen. U synoptiků tento nejmenovaný stoupenec tasí meč a udeří otroka velekněze a usekne mu ucho (viz Marek 14:47). V Janově evangeliu se dozvídáme, že tím učedníkem s mečem byl Petr (Jan 18:10). Ježíš však zastavuje násilnické sklony svého následovníka a pokorně se podrobuje svému zatčení. V Lukášově verzi tak učiní až po uzdravení ucha (Lukáš 22:51).

Od osmnáctého století až do současnosti (viz moje diskuse o Reimarovi v 1. kapitole a Aslanovi v 2. kapitole) se našli učenci i neučenci, kteří si mysleli, že tento incident v zahradě

je vcelku pravděpodobný a zároveň svědčí o charakteru Ježíšova poselství a poslání. Podle tohoto názoru musí být incident historický z poměrně jednoduchého důvodu. Který pozdější křesťan by vymyslel takový příběh? Když křesťané vyprávěli a převyprávěli své zprávy o Ježíšově životě v letech po jeho smrti, samozřejmě chtěli, aby se jejich publiku jevil jako zcela přijatelný. Nic by neučinilo Ježíše přijatelnějším v římských očích než názor, že byl mírumilovným propagátorem nenásilí a nikoliv násilný povstalec proti Římu. Pokud však Ježíš dovolil svým následovníkům, aby byli ozbrojeni, znamenalo by to, že byl pro to, aby prováděli násilné činy. Pokud pozdější křesťané nevymysleli, že Ježíš propagoval násilí, pak také nikdo nemohl vymyslet, že jeho následovníci byli ozbrojeni. Podle této logiky není příběh o meči v zahradě vymyšlenou tradicí, ale historickým faktem. Ježíšovi následovníci byli proto ozbrojeni. Navíc, pokud byli ozbrojeni, potom tato úvaha pokračuje: potom Ježíš musel předvídat a dokonce podporovat ozbrojenou vzpouru.

Tento pohled má smysl a je snadné pochopit, proč je atraktivní. Nakonec mi však nepřipadá přesvědčivý. Je to ze dvou důvodů, z nichž jeden je zřejmý, ale je nakonec nepřesvědčivý, a druhý, který je méně zřejmý, ale je naprosto (podle mého názoru) přesvědčivý. Zjevnou námitkou je, že ve všech našich tradicích je Ježíš pravidelně a důsledně zobrazován jako učitel nenásilí. "Miluj svého bližního jako sám sebe." "Miluj své nepřátele." "Miluj ty, kteří tě pronásledují." "Blahoslavení kteří působí pokoj." "Poskytněte Caesarovi věci, které jsou Caesarovy." "Ten, kdo bere meč, zemře mečem." Skrze nezávislé zprávy o Ježíšově životě se ukazuje, že podporoval láskyplné a poddajné nenásilí.

Nevylučuje to možnost, že Ježíš upřednostňoval ozbrojenou vzpouru a že jeho následovníci byli ozbrojeni? Důvod, proč tento argument není zcela přesvědčivý, je ten, že křesťané možná chtěli vyličít Ježíše jako nenásilného a pamatovali si ho jako nenásilného z vlastních důvodů. Křesťané sami byli často proti úřadům a chtěli zdůraznit, že nepředstavují žádnou hrozbu a žádné nebezpečí. Na svou obranu tvrdili, že jsou mírumilovní lidé. Ale jak by mohli být skutečně mírumilovní, kdyby uctívali a snažili se napodobovat osobu ukřižovanou za povstání proti státu? Křesťanskou odpověď mohlo být zdůvodnění, že Ježíšova poprava byla justičním omylem. V tomto pohledu by to byl mírumilovný rabín, který hlásal pacifistické poselství o nenásilí. Teoreticky by mu křesťané mohli tuto zprávu – rozsáhle – vložit do úst. Přesto by nás hojný počet takových pacifistických výroků z Ježíšových rtů měl zastavit a vyvolat v nás podezření, že by to mohly být přesné vzpomínky na jeho učení, zvláště ve světle druhého důvodu, proč si myslet, že Ježíšovi následovníci nepopsali jeho ozbrojenou obranu, když ho dav přišel zatknout. Myslím, že tento důvod je naprosto přesvědčivý. Pokud se Ježíšovi následovníci pokusili bránit Ježíše mečem nebo více než jedním mečem, proč nebyli také zatčeni? Byl-li problém s Ježíšem v tom, že se chystal zahájit ozbrojenou vzpouru, pak by jeho následovníci byli jistě stejnou hrozbou jako on, zvláště pokud by začali svými meči lidem usekávat uši. Nemyslím si, že Ježíšovi následovníci byli v zahradě ozbrojeni, když byl Ježíš zatčen. Proč se tedy v různých evangeliích hovoří o meči u jeho následovníků? Mám pocit, že útok mečem je příběh, který vymyslel raný křesťan (bud' vědomě vytvořený, nebo

prostě vytvořený v procesu kdy někdo příběh vyprávěl a nevědomě jej rozpracoval), který se snažil ilustrovat Ježíšovo učení, že „ten, kdo bere meč mečem zemře.“

Tento pohled bude vyžadovat krátké vysvětlení. Mnoho z Ježíšových nejlepších výroků v evangeliích se k němu skutečně může navracet: „Sobota byla učiněna pro lidi, ne lidé pro sobotu“; „Lékaře nepotřebují zdraví, ale pouze nemocní“; „A prorok není bez cti, leda ve své vlastní zemi.“ Velké množství těchto skvělých jednoduchých textů je řečeno na konci příběhů, pro které jsou jako přísloví obzvláště vhodná. Dlouho se to uznává, a tak se to stává i v moderních kontextech, kdy je vyprávěn příběh, který připraví půdu pro dodání skvělého, vrcholného prohlášení.

Myslím, že se to mohlo stát i v případě příběhu o meči v zahradě. Původně existovalo úsloví, možná takové, které skutečně řekl Ježíš, o meči : „kdo bere meč, mečem zemře“. Když se toto rčení v průběhu let opakovalo, objevil se příběh, který měl ilustrovat, že Ježíšovi následovníci by se neměli vyzbrojovat meči. Tento příběh byl převyprávěn, dokud se nestal zprávou evangelia, že někdo nesprávně použil meč k útoku na Ježíšovy nepřátele. Naproti tomu Ježíš sám se pasivně podrobil zatčení. Pokud mám pravdu, pak je boj s mečem v zahradě zkreslenou vzpomínkou. Pokud by to byla přesná vzpomínka, je pak velmi těžké pochopit, proč nebyli učedníci zatčeni.

Důvod, proč byla tato událost později připomínána způsobem, který nebyl historický, je hluboce významný. Pozdější křesťanští vypravěči chtěli zdůraznit, že i když uctívají toho, kdo byl ukřižován za zločiny proti Římu, rozhodně nenaléhal na politickou vzpouru. Navíc oni sami nevystupovali proti vládnoucím orgánům, nevěřili v násilí proti těm, kteří to měli na starosti, nevěřili v ozbrojování se v opozici vůči státu. Během Ježíšova života si někteří z jeho následovníků mohli myslet, že to znamená být jeho učedníky. Ale Ježíš byl zcela čistý a jasný. To nebylo to, co znamenalo následovat ho. Následovat ho znamenalo žít v míru, jak mezi sebou, tak s vládnoucími autoritami. Naléhat nebo chtít násilné povstání by vedlo jen ke smrti. Ozbrojená vzpoura nebyla cesta ani Ježíše, ani jeho pravých učedníků.

### **Barabášova epizoda**

Jak jsem již dříve zmínil, Markovo evangelium říká, že Pilátovým zvykem bylo na počest svátku Pesach propustit židovskému davu vězně, který se provinil hrdelním zločinem. Ptá se proto, zda by chtěli, aby propustil Ježíše, ale oni na něj naléhají, aby pro ně místo toho propustil Barabáše, muže ve vězení za spáchání vraždy během povstání. Zdá se, že Pilát cítí, že je jeho ruka k tomu donucena, ale i tak osvobodí Barabáše, a nařídí, aby byl Ježíš ukřižován (Marek 15:6–15). Tato Barabášova epizoda byla pevně zasazena do raně křesťanské paměti o Ježíšově soudu – nachází se s obměnami ve všech čtyřech evangeliích (Mt 27:15–23; Lukáš 23:17–23; Jan 18:39–40 ). Nechápu však, jak může být historicky správná; zdá se, že jde o zkreslenou vzpomínku. Pro začátek, jaké existují důkazy o tom, že Pilát někdy propustil nějakého jiného vězně židovskému davu, protože to po něm chtěli, nebo protože se k nim

chtěl zachovat laskavě během jejich slavnosti? Kromě evangelií neexistuje vůbec žádná. Částečně je to proto, že nemáme velké množství zdrojů pro vládu Piláta nad Judejí, jen některé vysoce negativní poznámky ve spisech židovského intelektuála té doby, Filóna Alexandrijského, a několik příběhů ve spisech židovského historika Josephuse. To však stačí k tomu, aby nám to ukázalo základní charakterové vlastnosti Piláta, jeho postoj k Židům, kterým vládl, a jeho přístup k citlivosti k židům. <sup>31</sup>

Je to krátký příběh: byl to brutální, nelítostný vládce, který se vůbec nezajímal o to, co si lidé, kterým vládl, mysleli o něm nebo o jeho politice. Byl násilnický, podlý a tvrdohlavý. Použil své vojáky jako násilníky, aby porazili lidi, aby se mu podřídili, a vládl Judeji železnou pěstí. Je Pilát ten typ člověka, který by laskavě vyhověl žádostem svých židovských poddaných ve světle jejich náboženského cítění? On byl ve skutečnosti pravým opakem takového člověka. Nemáme žádné záznamy o tom, že by jim jednou za rok, nebo vůbec někdy propustil vězně. Když víme, to co o něm víme, zdá se to naprosto nepravděpodobné. Měl bych také zdůraznit, že nemáme žádné důkazy o tom, že by nějaký římský guvernér, kdekoli, v jakékoli z provincií, měl takovou politiku.

A když se na vteřinu zamyslíme nad údajnými fakty tohoto případu, k čemu by vedla taková politika? Barabáš v tomto záznamu není jen vrah, je také vzbouřencem. Pokud byl zapojen do povstání, znamená to, že se zapojil do ozbrojeného pokusu o svržení římské nadvlády. Pokud vraždil během toho povstání, téměř jistě by zavraždil římského vojáka nebo někoho, kdo s Římany kolaboroval. Máme snad věřit, že bezohledný, železný Pilát propustil nebezpečného nepřítele státu, protože si to přál židovský dav? Co dělali Římané s povstalci? Osvobodili je, aby se mohli zapojit do další ozbrojené partyzánské války? Udělal by to nějaký vládnoucí orgán? Samozřejmě že ne. Že by to udělali Římané? My ale víme, co dělali s povstalci. Ukřižovali je. Nemyslím si, že epizoda s Barabášem může být historickou vzpomínkou na to, co se skutečně stalo. Je to zkreslená vzpomínka. Kde se ale vzal tento neuvěřitelný příběh?

Musíme si připomenout to, co jsem zdůraznil dříve, že tyto zprávy o Ježíšově procesu opakovaně zdůrazňují, že Pilát byl nevinný. Byli to ti hrozní Židé, kteří byli zodpovědní za Ježíšovu smrt. Podle křesťanských vypravěčů, když Židé zabili Ježíše, zabili svého vlastního mesiáše. Byli tak hloupí a zlí. Raději zabíjeli, než aby uctívali toho, koho k nim Bůh poslal. To je jeden klíč k pochopení Barabášovy epizody. Židé upřednostnili násilného, vraždícího povstalice před Synem Božím. A je toho ještě více. Mimo tyto evangelijní zprávy nemáme žádné důkazy, že by existovala nějaká osoba jako Barabáš. Je zajímavé zamyslet se nad jménem této zdánlivě neexistující osoby. V aramejštině, jazyce Palestiny, jméno Bar-abbas doslova znamená „syn otce“. A tak je příběh o propuštění Barabáše velmi dojemným příběhem o tom, jakému „synovi otce“ Židé dali přednost. Dali přednost tomu, kdo je politickým povstalcem, který věřil, že řešením izraelských problémů je násilné svržení vládnoucích autorit? Nebo dali přednost milujícímu „Synu od Otce“, který byl ochoten položit svůj život za druhé? V těchto křesťanských vzpomínkách dával židovský národ přednost vraždícímu povstalcovi před sebeobětujícím se zachráncem. Je zajímavé poznamenat, že v některých rukopisech Matoušova vyprávění o Barabášově epizodě je důležitý dodatek. V

těchto rukopisech – které mohou dobře reprezentovat to, co pisatel evangelia původně napsal – se Barabáš ve skutečnosti jmenuje „Ježíš Barabáš“. Nyní je tento kontrast ještě jasnější: jakého Ježíše chtěli Židé? Kterému Ježíši, synovi otce, dali přednost? V této zprávě se samozřejmě připomíná, že Židé preferovali toho špatného. Ale podle pisatelů evangelií je to proto, že Židé vždy dělají špatné věci a vždy se staví proti pravým Božím cestám.

### **Roztržená opona v chrámě**

Tuto kapitolu zakončím tím, že uvedu ještě jeden poslední příklad toho, co se zdá být zkreslenou vzpomínkou v pašijovém vyprávění. Opět připomínám, že jsem neměl v úmyslu podat zde vyčerpávající popis, ale pouze poukázat na některé pozoruhodné příklady. V synoptických evangeliích – i když ne v Janovi – když umírá Ježíš, tak se opona v chrámu roztrhne napůl, odshora dolů. Mezi třemi vzpomínkami na tuto událost jsou určité rozdíly. Jedna z nich se zdá být nesmiřitelná. V našem nejstarším popisu v Markovi, se opona roztrhne v okamžiku, kdy Ježíš zemřel (Marek 15:38); v Lukášově verzi se roztrhne, když ještě žije (Lukáš 23:45). Oba popisy evidentně nemohou mít pravdu. Z jiných důvodů tato událost, tak jak si ji pamatuje Matouš, téměř jistě není správná. V jeho verzi se nejen roztrhne chrámová opona, ale také dojde k zemětřesení a „skály“ se rozdělily (všechny?) a co je nejpozoruhodnější, „otevřeli se hrobky a mnoho těl svatých, kteří usnuli [tj. zemřeli], byli vzkříšeni; a po jeho vzkříšení vyšli ze svých hrobů a přišli do svatého města a ukázali se mnohým“ (Mt 27:52–53). Opravdu? Zástupy mrtvých přivedených zpět k životu, se procházeli po Jeruzalémě? Kromě fundamentalistů a dalších přísných literalistů je jen velmi málo čtenářů natolik důvěřivých, aby si mysleli, že to může být přesná vzpomínka.

A co samotné roztržení opony? I toto může být jen stěží historickým popisem něčeho, co se skutečně stalo. Proč by o tom nebyl žádný záznam? Josephus například mluví o oponě v chrámu – a on byl důvěrně obeznámen s chrámem a s jeho fungováním v letech před válkou s Římem, asi třicet pět let po Ježíšově smrti. Nevěděl by o tom, že chrámová opona již neexistuje? Nebo si máme myslet, že jí židovští kněží dali dohromady? Pokud ano, nezmínil by se Josephus, že s ní došlo ke katastrofě? Pokud tento příběh nemůže být doslovně pravdivý, ale představuje zkreslenou vzpomínku, o co vlastně jde? Není v tom žádná skutečná záhada. Jak podrobněji uvidíme v 7. kapitole, tak Markovo evangelium je v některých ohledech celé o Ježíšově smrti. Jeden starý vědecký názor, který stále přetrvává, je, že Marka je nejlépe vidět jako „pašijní vyprávění s dlouhým úvodem“. Jak jsem již uvedl, v Markově evangeliu je věnováno příliš mnoho prostoru posledním dnům a hodinám Ježíše. Ještě před tímto obdobím se Ježíš v tomto evangeliu pravidelně a opakovaně zmiňuje o tom, co se stane na vrcholu jeho života: bude odmítnut, ukřižován a vzkříšen z mrtvých. Již dříve ve své službě při třech příležitostech výslovně předpovídá, že se to tak stane, a v jeho životě a učení jsou ještě další zmínky o jeho smrti (Marek 8:31; 9:31; 10:32–33).

Proč musel Ježíš zemřít podle Marka? Je to proto, že potřeboval „položít svůj život jako výkupné za mnohé“ (Marek 10:45). Ježíšova smrt přinese nový vztah mezi Bohem a jeho lidem; tak budou lidé napraveni před Bohem. Co to má společného s oponou v chrámě? Marek má téměř jistě na mysli tlustou oponu, o které se vědělo, že odděluje „Svatyni svatých“ od zbytku chrámu. Nejsvětější svatyně byla zvláštní místnost v duchovním centru chrámu, kde měl přebývat sám Bůh. Nic jiného v této místnosti nebylo. Nikdo do ní nemohl vstoupit, do Boží přítomnosti leda jednou za rok v Den smíření při Yom Kippur, kdy tam velekněz vstoupil, aby vykonal oběť za své vlastní hříchy a za hříchy lidu. Zde bylo před Bohem vykonáno usmíření duchovním vůdcem Židů. Nikdo jiný nemohl vstoupit do Boží přítomnosti.

Tedy podle Marka, dokud Ježíš nezemřel. Když Ježíš zemřel, opona se roztrhla napůl. Nyní Bůh vyšel ze svého svatého místa a lidé – všichni lidé – mají přístup k Bohu ne skrze židovské oběti, ne skrze židovské kněze, ne skrze kult v chrámě, ale pouze skrze Ježíše. Byla to Ježíšova smrt, která postavila lidi přímo do Boží přítomnosti prostřednictvím jeho vlastní smírné oběti. Roztržení opony nebylo historicky přesnou vzpomínkou, to se nestalo. Ale byla to „pravda“ pro křesťany z Markovy komunity, kteří věřili, že skrze Ježíšovu smrt získali nový vztah s Bohem skrze usmíření, kterého dosáhl Kristus.

### **Vzpomínky na Ježíšovo utrpení**

Uvedl jsem jen několik příkladů vzpomínek, které se nezdají být historicky přesné. Tyto „zkreslené“ vzpomínky mohly vzniknout mnoha způsoby v letech po Ježíšově smrti až do doby, kdy byly poprvé zapsány v našich dochovaných evangeliích. Samozřejmě je možné, že někteří křesťanští vypravěči si vědomě vymysleli příběhy, které předávali ostatním. Ve skutečnosti je také možné, že některé z těchto příběhů si vymysleli sami autoři evangelií. Pokud tomu tak bylo – to se opravdu nedá vědět – pak tyto příběhy nemusely být zakotveny ve vzpomínkách osob, které je vymyslely, alespoň pokud daná osoba záměrně vyprávěla příběh a věděla, že se ve skutečnosti nestal. Je ale také možné, že lidé, kteří vymýšleli příběhy, tomu skutečně věřili, že se staly. Jak jsme viděli dříve, pokud si představíte, že se něco stalo, i když je to něco nepravděpodobného, je skutečně velmi snadné, aby se tato představa stala vzpomínkou a aby tato vzpomínka byla stejně živá jako něco, co se skutečně stalo. Je také možné, že řada těchto zkreslených vzpomínek byla neúmyslně vytvořena a šířena. Podle mého osobního názoru se to asi často stávalo. A proč ne? I dnes se často stává, že se příběhy vynořují kdoví odkud. Proč by tomu před dvěma tisíci lety bylo jinak? Ať už osoby, které tyto příběhy vyprávěly jako první, tak činily úmyslně a dobře věděly, že se nestaly, nebo to bylo neúmyslně a myslely si, že se staly, v každém případě, jakmile byly příběhy v oběhu a lidé si je vyprávěli a převyprávěli, tito ostatní lidé téměř jistě takto vzpomínali na Ježíše. Paměť lze studovat, abychom zjistili, zda zaznamenává něco, co se skutečně stalo nebo ne, a pokud ano, zda je paměť pravdivá pouze ve své podstatě nebo přesná až do detailů. Ale jak jsem se také

pokusil zdůraznit, je také možné studovat vzpomínku samotnou -abychom viděli, co nám může říci o názorech osoby, která ji předávala a o kontextu, ve kterém tak učinila – zda je to přesná vzpomínka nebo ne. V kapitolách 7 a 8 se budu tímto posledně jmenovaným přístupem k paměti zabývat ještě obšírněji, nikoli diskusí o jednotlivých událostech z Ježíšova života, ale zvažováním rozsáhlých vzpomínek na Ježíše, jak jsou vyjádřeny v našich raně křesťanských spisech. Než tak učiním, musím se zabývat ještě jednou věcí, otázkou orálních kultur a toho, zda lze počítat s tím, že si uchovávají své tradice s větší přesností než literární kultury. To bude předmětem další kapitoly, protože také uvažujeme o zkreslených vzpomínkách na život a službu Ježíše.

## KAPITOLA 5

### Zkreslené vzpomínky na život Ježíše

V předchozí kapitole jsem hovořil o šampionech paměti, kteří vytrénují svou mysl k naprosto pozoruhodným výkonům pomocí metod, které existují již od řecké antiky. Jako skuteční kulturisté cvičili své mozky, aby nashromáždili své vzpomínky způsobem, který je pro nás ostatní, pouhé smrtelníky, téměř nepochopitelný. Ti, kteří absolvovali toto cvičení, trvají na tom, že jejich vzpomínky nejsou nutně lepší než u ostatních. Jsou jen prostě vycvičení. Existují však další lidé, jejichž paměť nebyla takto cvičena a je přitom pozoruhodná. Prostě se tak narodili. Někteří z těchto lidí jsou doslova fenoménem přírody. Nikdo není známější než osoba, kterou jeden z nejslavnějších neuropsychologů poloviny dvacátého století, Alexandr R. Luria (1902–1977), profesor psychologie na Moskevské univerzitě, nazval (pro zachování anonymity) „S“. Luria píše o své dlouhodobé spolupráci s S ve své fascinující knížce *The Mind of a Mnemonist*.<sup>1</sup>

Poprvé se poznal s S ve dvacátých letech 20. století, kdy k němu byl S odeslán kvůli některým neobvyklým rysům jeho mysli. Při svém předběžném testování Luria dal S seznam dlouhých posloupných čísel a dlouhých seznam slov, někdy smysluplných a někdy nesmyslných, dohromady to bylo asi šedesát nebo sedmdesát položek. Poté, co jednou slyšel tento vyslovený seznam, mohl jej S opakovat znovu, po pořádku, správně a bez chyby. Ve skutečnosti, když o to byl požádán, mohl opakovat seznam i pozpátku. Luria tvrdí, že nikdy nemohl najít limit pro paměť S. Udělal si tak dlouhý seznam a S si ho mohl na místě zapamatovat a bezchybně reprodukovat, dopředu nebo dozadu. Pro neuropsychologa to bylo celoživotní setkání. A ve skutečnosti Luria studovala S po celá desetiletí. Nakonec zjistil, že je schopen provádět ještě pozoruhodnější mentální výkony bez nějakého zjevného úsilí. Mezi ty nejúžasnější patřil ten, jehož objevení mu trvalo mnoho let. Asi šestnáct let po prvním setkání s S ho Luria požádal, aby si vzpomněl na některé seznamy, které pro něj vytvořil na začátku jejich vztahu (Luria si tyto poznámky nechala). S se na vteřinu zamyslel, vzpomněl si na okamžik, kdy mu byl seznam poprvé dán, kde seděl, kde seděl Luria, co bylo v tu chvíli v místnosti – a pak seznam opakoval, aniž by udělal chybu.

Tyto pozoruhodné kognitivní schopnosti nebyly nutně prospěšné pro život S. Můžeme si myslet, že by bylo skvělé na nic nezapomenout, ale realita je taková, že to může způsobit obrovské problémy, protože téměř vždy máme tendenci zapomínat na věci, které jsou pro náš každodenní život méně důležité. Kdybychom si pamatovali úplně všechno, náš život a jeho boje by mohly být ještě těžší, než už jsou. To se ukázalo v případě S, který si nikdy nedokázal udržet práci, i když jel na turné jako profesionální mnemonista, ohromoval davy

svou schopností zapamatovat si vše, co na něj hodili. V každém případě S zjevně nebyl přítomen tak jako my ostatní.

### **Jsou vzpomínky silnější v ústních kulturách?**

Mnohokrát mi bylo řečeno – ne experty na paměť, ale obvykle vysokoškoláky, kteří to slyšeli od někoho jiného – že důvodem, proč většina našich vzpomínek není příliš úplná, je to, že na rozdíl od starověkých lidí žijeme v literární kultuře. V ústních kulturách byly vzpomínky lidí pevnější, protože to tak muselo být. Neměli žádné psané texty, na které by se mohli spolehnout. Tato otázka má zjevně obrovský význam pro naše studium tradic o Ježíši, které se šířily ústním podáním po dobu čtyřiceti až šedesáti pěti let od jeho smrti až po naše první dochované záznamy o jeho životě. Pokud si lidé žijící v orální kultuře, ze samé podstaty věcí nebo kvůli zvláštnímu úsilí, které pro to vynaložili, uchovávali své vzpomínky přesné od jednoho vyprávění k druhému, od jedné osoby k druhé, z jedné generace na další, pak by skutečnost, že naše evangelia byla napsána desítky let po těch událostech, o nichž vyprávějí, neměla mít žádný skutečný vliv na otázku, zda některé nebo mnohé z těchto tradic byly během těchto let pozměněny, zesíleny nebo dokonce vynalezeny. Podle tohoto názoru by vzpomínky na Ježíše byly mezi negramotnými lidmi věrně zachovávány, takže můžeme věřit že to, co bylo později napsáno o Ježíšově životě, se skutečně stalo.

Při zkoumání této otázky je důležité připustit, že díky rozsáhlé gramotnosti jsou některé části paměti méně důležité. Je jistě pravda, že pokud si umíme věci zapsat a vyhledat, už se toho nemusíme tolik učit nazpaměť. (V dnešní době si většinu informací ani nepotřebujeme zapisovat – můžeme si vygooglovat, to co potřebujeme.) Výsledkem je, že naše mysl může dělat mnohem hlubší a sofistikovanější práci. Není proto náhoda, že pokrok ve vědě, technologii, inženýrství a matematice vždy probíhal ve vysoce gramotných kulturách. Otázkou je, zda to také znamená, že lidé v neliterárních kulturách mají lepší paměť, protože koneckonců si musí vše jednoduše zapamatovat co potřebují. Ti kteří si to myslí tvrdí, že v ústních kulturách mají lidé tendenci si věci zapamatovat téměř automaticky. Z toho důvodu mohou předávat své tradice ústním podáním, aniž by cokoliv změnili, z jedné osoby na druhou, rok za rokem, desetiletí za desetiletím, století za stoletím. Ježíš a jeho učedníci by podle tohoto argumentu přesně zachovali svou tradici, protože tak se to prostě děje v ústních kulturách.

Je to pravda? První věc, kterou je třeba zdůraznit je, že to rozhodně neplatí z biologických důvodů. Neuronové struktury v mozku u někoho, kdo žil před dvěma tisíci lety v Galileji, se příliš nelišily od těch, které má dnes někdo kdo žije v New Jersey. Jak říká kulturní antropolog Jan Vansina: „Zatím neexistuje žádný důkaz, že by mezi různými lidskými rasami existoval nějaký vrozený rozdíl v mozkových schopnostech.“<sup>2</sup>

Shoda mezi antropology i kulturními historiky je ve skutečnosti zcela opačná, než bychom mohli předpokládat o orálních kulturách. Jak uvádí odborník na orální rituály David Henigie, lidé v orálních kulturách „obecně zapomínají tolik jako ostatní lidé“. A protože tomu tak je,

lidé v takovém prostředí jsou ve srovnání s námi žijícími v literárních kulturách extrémně znevýhodněni. Pokud na něco zapomenou, „ztratí to navždy“. Pro nás to obvykle není ztraceno, protože si to můžeme vyhledat.<sup>3</sup>

Navíc v kulturách se psaním je možné zjistit, zda je něco přesně zapamatováno. Ústní zprávu nebo písemnou zprávu můžeme porovnat s písemným záznamem. Následné písemné zdroje (např. více vydání učebnic) lze teoreticky vzájemně porovnávat, abychom viděli, co se v průběhu času změnilo. Ne tak tomu je v ústních kulturách, jak zdůrazňuje Henigie: „Ústní tradice ničí alespoň části z dřívějších verzí, když je nahrazuje.“<sup>4</sup>

Tezí této kapitoly je, že tradice v ústních kulturách nezůstávají v průběhu času stejné, ale rychle, opakovaně a rozsáhle se mění. To je zvláště důležité, když vezmeme v úvahu tradice o Ježíši které byli v oběhu v rané církvi, mezi lidmi, kteří byli z velké části negramotní, během prvních čtyřiceti až šedesáti pěti let křesťanství, než byla napsána naše evangelia. Abychom připravili půdu pro další úvahy o ústních návycích zvláště u raných křesťanů, musíme vzít v úvahu, co víme o ústních kulturách obecně a o způsobech, jak mají tendenci uchovávat své tradice. Za tímto účelem se můžeme obrátit na některé fascinující studie z počátku dvacátého století, které se zabývaly otázkami orality a gramotnosti.

### **Začátek studia orálních kultur: Zpěváci v Jugoslávii**

Studium orálních kultur ve dvacátém století bylo nasměrováno průkopnickým dílem Milmana Parryho (1902–1935), učenice klasiky a epické poezie na Harvardu, a jeho studenta Alberta Lorda (1912–1991). Parryho jako klasika zaujala především Homérská otázka, což je vlastně soubor otázek o Homérovi, údajném autorovi velkých klasik Illias a Odyssea. Žil Homér? Napsal skutečně tyto knihy? Napsala ty dvě knihy opravdu stejná osoba? A co více, je každá kniha samostatnou literární skladbou? Nebo je každá z nich spíše sbírkou dřívějších příběhů, které byly splácány dohromady? Je možné, že by někdo dokázal složit tak dlouhé texty v době, kdy byla rozšířená negramotnost? Jak si někdo mohl pamatovat takovou skladbu? Tyto otázky dlouho přitahovaly učenice, zejména v Německu, ale také v anglicky mluvícím světě. Obvykle tito učenci řešili tyto problémy podrobnou analýzou vnitřního napětí a rozporů v samotných řeckých eposech. Parry si myslel, že existuje lepší způsob. Zejména přemýšlel o tom, zda ústní kultura v moderním světě může objasnit, jak dalece lze takové eposy ústně konstruovat, prezentovat a uchovávat. V Jugoslávii našel, to co hledal.

V Jugoslávii existovala odvěká tradice zpěváků, kteří si předávali a recitovali ústní epickou poezii a příběhy – zpívané ve verších – které byly dlouhé tak jako Illias a Odyssea. Tato tradice byla stále živá i na počátku dvacátého století. Parry o tom chtěl zjistit více a rozhodl se zapojit do rozsáhlé terénní práce mezi jugoslávskými zpěváky. Myslel si, že by to mohlo pomoci vrhnout světlo na to, co se mohlo odehrávat před tisíci lety v nedalekém Řecku, v době, kdy se běžně myslelo, že byla napsána „Homérova“ díla.

Parry začal tuto práci skvěle, odhalil techniky které zpěváci používali ke skládání a převyprávění svých příběhů a ukázal, jak lze velmi podobné techniky nalézt i za nyní napsanými texty Illiady a Odyssey. Parry však bohužel zemřel tragickou smrtí dříve než dokončil své dílo, – zemřel, jak je zdokumentováno, při vybalování svého kufru kdy došlo k neúmyslném výstřelu z jeho střelné zbraně. Bylo mu tehdy pouhých třiatřicet let. Parryho student Albert Lord převzal pochodeň, aby pokračoval v jeho práci. Lord se nakonec stal profesorem slovanské a srovnávací literatury na Harvardu a tuto funkci zastával řadu let. Velká kniha kterou vydal v roce 1960 se stala klasikou v oblasti ústní epické poezie a byla vydána pod názvem Zpěvák pohádek.<sup>5</sup> Je to skvělá kniha, která má skutečně historický význam pro ty, kdo se zajímají o Homéra a pro ty, kteří se zajímají o otázku, kterou zde řešíme, týkající se uchování tradice v orálních kulturách. Lord přesvědčivě uvedl zásadní věc, která byla znovu a opakovaně potvrzena mnoha studiemi od jeho doby: ústní kultury mají odlišné pojetí tradice než písemné kultury. Představa o „zachování tradice“ -v psaných kulturách, jako je ta naše- znamená udržet ji nedotčenou, doslovně stejnou, od jednoho vyprávění k druhému. „Přesné“ uchování příběhu, básně nebo rčení je pro většinu z nás takové, které se neliší od jeho dřívější verze. Důvod, proč si to myslíme, je ten, že máme způsoby jak ověřit, zda jde o stejnou tradici.

Orální kultury ale nemají žádný způsob kontroly. Jediné, co může někdo udělat, je pokusit se zapamatovat si, zda je mluvená verze tradice „stejná“ jako její dřívější verze. Ale ve skutečnosti být přesně „stejná“ – v našem smyslu doslovného zopakování – to není v orálních kulturách věcí, kterou by někdo řešil. Tato obava o přesnost vznikla až v písemných kulturách, kde bylo možné takové věci zkontrolovat. Ti, kteří si předávají tradice v ústních kulturách, nemají zvláštní zájem na zachování přesně stejné věci. Mají zájem na tom, aby to bylo relevantní pro jejich nový kontext. To tudíž nutně znamená změnu. K té dochází pokaždé. Z toho důvodu, když někdo z orální kultury tvrdí, že současná verze tradice – příběh, báseň, rčení – je „stejná“ jako ta dřívější, neznámá to totéž co máme my na mysli. Oni mají na mysli „stejná základní věc“. Neznámá to, že je to „přesně“ totéž. Vůbec ne. To je křesťálově jasné z práce Lorda a ze značného množství studií provedených od jeho doby. Parry a Lord poslouchali a nahrávali jugoslávskou ústní epickou poezii a obsáhle zpovídali jak jugoslávské zpěváky, tak ty, kteří je poslouchali. Přechtení si výsledků jejich práce v terénu nenechá nikoho na pochybách o jejich závěrech. V tomto ústním kontextu dochází k tomu, že pokaždé, když je příběh vyprávěn, tak se změní. „Podstata“ zůstane v podstatě stejná (viz předchozí kapitola), ale detaily se změní. Často je to masivní změna.

Protože zpěvák mění příběh pokaždé, když ho zpívá, skládá jej ve skutečnosti pokaždé znovu. To však znamená, že v ústním podání ve skutečnosti neexistuje nic takového jako „původní“ verze příběhu, básně nebo výroku. Každé vystoupení je a vždy bylo jiné. Myšlenka, že existuje „originál“, který se později mění, pochází z písemných kultur, kde lze pozdější podobu textu porovnat s dřívější podobou a existuje tam nějaký druh originálu. Ale jak píše Lord: „Ve skutečnosti je každé vystoupení samostatnou písní; neboť každé představení je jedinečné a každé představení sebou nese podpis svého zpívajícího básníka.“<sup>6</sup>

Ten poslední bod je velmi důležitý. Každý, kdo prezentuje tradici, ji mění ve světle svých vlastních zájmů, svého smyslu pro to, co chce publikum slyšet, množství času, které má na to, aby jim to řekl nebo zazpíval, a mnoha dalších faktorů. A tak je ve výsledku ten, kdo tyto příběhy zpívá, je zároveň interpretem tradice i jejím skladatelem. Z rozsáhlých rozhovorů Parryho a Lorda vyplynula ještě jedna pozoruhodná skutečnost a to že zpěváci těchto lidových příběhů často a důsledně trvali na tom, že jejich prezentace jsou pokaždé „stejné“. Ale když to říkali, nemysleli tím, že jsou doslova stejné. Stálost písně podle zpěváka „nezahrnuje její znění, které by od něj nebylo nikdy upraveno, ani nepodstatné části příběhu.“<sup>7</sup> Jak odlišná by mohla být „stejná“ píseň v různých verzích? Sociální antropolog Jack Goody poznamenal, že když se Milman Parry poprvé setkal se zpěvákem jménem Avdo, nahrál si obsáhlou píseň, kterou zpíval, nazvanou „The Wedding of Smailagiæ“. Píseň měla 12 323 řádků. O několik let později se Albert Lord znovu setkal s Avdem a nahrál „stejnou“ píseň. Tentokrát měla 8 488 řádků.<sup>8</sup>

Tento jev upozoroval sám Parry. Jednou nechal ať píseň od Avdo zazpívá jiný zpěvák jménem Mumin. Avdo sice důrazně trval na tom, že je to stejná píseň. Verze od Mumina byla téměř třikrát delší.<sup>9</sup>

Mezi tím, co Parry a Lord objevili mezi zpěváky epické poezie v Jugoslávii, a tím, co nacházíme v evangeliích o životě a učení Ježíše, jsou zjevně důležité rozdíly. Za prvé, evangelia nejsou poezií ke zpěvu, ale prozaická vyprávění a sbírky výroků. Navíc, jak sám Lord poznamenává, druhy epické tradice, které zaznamenal, jsou zcela odlišné od toho, „když A říká B, co se stalo, a B říká C a tak dále, se všemi přirozenými chybami, jako jsou výpadky paměti, přehánění a zkreslení.“<sup>10</sup> Což je zjevně ten druh tradice, který nás zajímá, když se zabýváme příběhy a výroky Ježíše. Není tedy důležité to, že epická poezie Jugoslávie nemá přesnou analogii s evangeliem. Jde spíše o to, že chceme-li vědět o tom, jak orální kultury zacházejí se svými tradicemi, neměli bychom si dělat iluze o tom, co se nám jako čtenářům žijícím v literárních kulturách zdá přirozené („určitě by si ty věci zapamatovali lépe než my!“). Místo toho potřebujeme vidět, to co nám říkají odborníci na ústní tradici, a zjistit, jak to pro nás může být relevantní pro pochopení ústních tradic v raném křesťanství.

### **Další potvrzení**

Nálezy Parryho a Lorda byly široce potvrzeny dalšími studii jiných kultur s ústní tradicí. Nikdo v této oblasti neudělal více než dříve zmíněný Jack Goody, který strávil třicet let prací jako profesor sociální antropologie na Cambridgeské univerzitě. Goody ve svých publikacích zdůrazňuje, že bez zapsaného textu není možné s jistotou vědět, zda jsou dvě verze u jedné tradice stejné (v našem smyslu). Mimo psaní (nebo použití magnetofonu, videorekordéru nebo modernějších forem elektronického záznamu) neexistuje způsob, jak porovnat jednu verzi s druhou. Vaší jedinou možností je pak poslechnout si obě a zjistit, zda vypadají stejně.

Goody ve své klasické studii *The Domestication of the Savage Mind* referuje o své antropologické práci v severní Ghaně v západní Africe, mezi lidmi známými jako LoDagaa, což je kmenová společnost, která byla až do zavedení škol v moderní době zcela odkázána jen na ústní podání. Goody referuje, že LoDagaa měli jeden hlavní mýtus, známý jako Bagre, který se dochoval ve dvou podobách. Bílý bagre byl spojen se souborem rituálů a Černý bagre byl přísně narativní, kosmologický mýtus, který podrobně popisoval, jak byli lidé stvořeni a jak se kultivovali s rozvojem zemědělství, lovu, výroby železa a vaření piva. Když na to byli dotázáni, tak členové LoDagaa někdy naznačili, že existuje pouze jedna správná verze mýtu. Ale jak Goody zjistil, tak tomu vůbec nebylo. Ve skutečnosti dokonce i samotná báseň povzbuzovala lidi, aby do ní začlenili prvky, které se naučili v jiných recitacích. Výsledkem bylo, že když byl tento mýtus recitován, byly do něj neustále zaváděny nové pasáže; další pasáže byly změněny nebo vypuštěny. Jak Goody shrnuje: „Máme zde proces skládání, který . . . dává vzniknout celé řadě, ve skutečnosti nekonečnému počtu variant.“<sup>11</sup> Goody dokázal tento fenomén demonstrovat díky nahrávce různých verzí Bagre; zjistil, že některé prvky, které byly v mýtu z roku 1951 naprosto zásadní, tak v roce 1970 již zcela chyběly. Tyto změny zahrnovaly také části, u kterých by se dalo předpokládat, že budou předávány nedotčené. Invokace k mýtu má jen asi tucet řádků a je, jak Goody informuje, něčím, co „každý zná“ (víceméně jako všichni křesťané znají modlitbu Páně). A přesto „nahrávka ukázala, že znění Invokace se může výrazně lišit od jedné recitace k druhé, a to i v případě recitací u téhož jednotlivce, a dokonce i u osob, které vás opravují, když vaše verze neodpovídá té jejich (současné verzi..)“<sup>12</sup>

V roce 1970 Goody na jednom místě pořídil dvě nahrávky Black Bagre od stejného řečníka, s odstupem několika dní. Jeden z nich byl dlouhý 1 646 řádků; druhý byl 2 781. Jindy pak zaznamenal také dvě verze White Bagre: jedna měla 6133 řádků a druhá 1204. A „přesto“, jak zdůrazňuje, „místní obyvatelé je všechny vidí jako stejný rituál a recitaci“, i když „rozdíly jsou obrovské“.<sup>13</sup> Goody došel k závěru, že my sami bychom v našem kontextu tyto recitace nenazvali „stejnými“. Rozdíly jsou extrémně hluboké, i když ve velmi širokém smyslu podstata mýtu přetrvávala ve všech převyprávěních.

Vzhledem k těmto skutečnostem, které dokládají četné antropologické studie, je otázkou proč lidé v gramotných kulturách tak často tvrdí, že lidé v předchozích orálních kulturách měli fenomenální vzpomínky a tvrdě pracovali při zachování podrobností o své minulosti s velkou přesností a důsledností? Jak jeden odborník na orální kulturu, renomovaný kulturní historik Walter Ong, říká: „Literáti byli rádi, když mohli jednoduše předpokládat, že podivuhodná orální paměť funguje nějak podobně jako u jejich vlastního doslovného textového modelu.“<sup>14</sup> Zde by opět někdo mohl namítnout, že jugoslávská epická poezie a ghanské kosmologické mýty nejsou ve skutečnosti totéž jako tradice vyprávění v próze, která se pokouší vylíčit, co se stalo v minulosti – tradice, jako jsou ty, které byly v oběhu v letech po Ježíšově životě, než byly sepsány do evangelia. Existují však zde také terénní studie tradic tohoto druhu a také ukazují stejným směrem.

## Narativní tradice v ústních kulturách

Klasickou studii o této oblasti vytvořil antropolog Jan Vansina na základě terénního výzkumu, který prováděl v Africe, zejména ve Rwandě a Burundi v letech 1955–60.<sup>15</sup> Ve své práci Vansina používá termín „orální tradice“ k označení „všech verbálních svědectví což jsou sdělená prohlášení týkající se minulosti.“ Jinými slovy, tradice musí být prohlášení o něčem, co se stalo, které je předáváno ústně od jedné osoby k druhé. Klíčovým bodem pro Vansina je, že tradice zahrnuje celý řetězec přenosu, který lze zmapovat následovně: pozorovatel - protosvědectví - řetězec přenosu - konečný informátor - zapisovatel - nejstarší písemný záznam.

Když tento řetězec rozebereme podrobně: nejprve musíte mít pozorovatele události (nebo posluchače toho, co bylo na počátku řečeno). Tato osoba podává první zprávu o tom, co bylo pozorováno („protosvědectví“). Poté je zpráva předávána ústně od jedné osoby k další (řetězec přenosu), dokud nedojde ke konečné osobě („konečný informátor“), která ji ústně doručí jedné další osobě („zapisovatel“), který ji poprvé zapíše („nejstarší písemný záznam“).<sup>16</sup> Užitečnost tohoto modelu a tohoto způsobu chápání předávání tradice pro náš zájem by zde měl být zřejmý: přesně to se dělo s tradicemi o Ježíš tak, jak byli předáni od očitých svědků až k autorům našich nejstarších písemných zpráv, kterými byli buď pisatelé evangelií, nebo autoři dnes již ztracených písemných zpráv, které k nim evangelisté použili.

Problém s tímto přenosovým řetězcem je v tom, že v každém článku se může něco pokazit (jestliže říkám „pokazit se“ mám na mysli „změnit se od toho, co se skutečně stalo“). Vansina toto hodnocení založené na jeho dlouholetých zkušenostech v oboru pěkně shrnuje a stojí to zde za obšírné citování:

Svědectví [zpráva o minulosti] není nic více než přelud o realitě, kterou popisuje. Počáteční informátor v ústní tradici podává, ať už vědomě nebo nevědomě, zkreslený popis toho, co se skutečně stalo, protože vidí jen některé aspekty toho a zveřejňuje svůj vlastní výklad toho, co viděl. Jeho svědectví je poznamenáno jeho osobností, podbarveno jeho soukromými zájmy a zasazeno do referenčního rámce, který mu poskytují kulturní hodnoty společnosti, do které patří. Toto počáteční svědectví pak prochází změnami a deformacemi v rukou všech ostatních informátorů, kteří jsou v řetězci přenosu, až po toho úplně posledního - včetně něj, přičemž všichni jsou ovlivněni stejnými faktory jako ten první.<sup>17</sup>

Tento názor byl potvrzen novějším výzkumem o ústní tradici, a to i v písemných kulturách, jako je ten, který prezentoval psycholog Duke David Rubin ve své důležité studii *Memory in Oral Traditions*:

“Když je vzpomínka jedné osoby počátečním podnětem pro vzpomínky jiné osoby, tak vzpomínka první osoby je vše, co se přenáší z originálu; druhá osoba již nemá šanci obnovit

informace, které první osoba znala, ale nesdělila je. Vzpomínky druhé osoby tak budou výsledkem vzpomínek od první osoby, a dále zaujatosti nebo stylu druhé osoby a podmínek za kterých si na to druhá osoba vzpomíná.”<sup>18</sup>

Vansina tvrdí, že když jsou vzpomínky přednášeny často, kvůli rozmarům, které jsou typické u orálního způsobu přenosu, tak se mění častěji, než když jsou předneseny pouze příležitostně. To je třeba mít na paměti, když uvažujeme o raných křesťanských tradicích o Ježíšově životě a smrti, které byly jistě neustále vyprávěny prakticky ve všech raně křesťanských komunitách. Jak říká Vansina, slovy která připomínají Alberta Lorda: „Pokaždé, když se recituje tradice, tak vzpomínka již může být variantou.”<sup>19</sup>

Tradice zažívají obrovské změny nejen proto, že si lidé špatně pamatují. To může být také pravda, ale ještě důležitější je, jak zjistil Vansina, že když lidé předávají „svědectví“ o minulosti, vyprávějí své příběhy z určitého důvodu k určitému publiku a „velikost zájmu který [vypravěč] může vzbudit ve svém publiku do značné míry závisí na způsobu, jakým svůj příběh vypráví, a na individuálním zvratu, který mu dá.“ V důsledku toho se „tradice nevyhnutelně pokříví”<sup>20</sup> Navíc, protože příběh je vyprávěn od jedné osoby k další a poté k další a pak k další, „každý informátor, který tvoří článek v řetězci přenosu, vytváří nové varianty a změny jsou prováděny pokaždé, když je příběh vyprávěn. Není proto překvapivé zjištění, že velmi často původní svědectví zcela zmizelo.”<sup>21</sup>

Každý, kdo má zájem dozvědět se o historickém Ježíši na základě řetězce svědectví o něm, která byla nakonec zapsána, by se měl jistě posadit a vzít to na vědomí. Ze své zkušenosti Vansina dospěl k velmi podobným závěrům o udržování „stejně“ tradice jako Parry, Lord a Goody: „Stává se, že stejné osoby o stejné sérii událostí budou vyprávět dva různé, dokonce i protichůdné příběhy.”<sup>22</sup> Přesto, stejně jako i další výzkumníci, Vansina zjistil, že navzdory obrovským rozdílům a dokonce i nesrovnalostem je „podstata“ zprávy často zachována v různých převyprávěních. Poznamenal však, že to nebylo vždy. Při shrnutí tohoto hodnocení toho, co nyní víme z těchto antropologických studií, si myslím, že je spravedlivé říci, že lidé v ústních kulturách neuchovávají své tradice nedotčené s doslovnou přesností od jednoho vyprávění k druhému. Nejenže to nedělají, ale také se o to ani nestarají. Vypravěči v ústních kulturách vyprávějí své příběhy, aby komunikovali s publikem ve velmi specifických kontextech.

Jak je vyprávěn příběh nebo učení je ovlivněno tím jaké je tam publikum a také kontextem, – zda je vyprávěno rozsáhle nebo stručně; které celé epizody budou přidány nebo odstraněny; které podrobnosti budou změněny, rozšířeny nebo zcela převyprávěny. Někdo, kdo pak uslyší tuto verzi příběhu nebo učení, později řekne jeho vlastní verzi. Kdo slyší tuto jeho verzi, řekne svou vlastní verzi. A tak to jde dál, dokud to někdo nezapiše. Podstata těchto příběhů s větší pravděpodobností přežije v průběhu času relativně nedotčená, ale není tomu tak vždy. Prvky se do příběhů neustále přidávají a další prvky se mažou nebo se mění.

Z toho důvodu je extrémně obtížné oddělit prvky, které byly do „původního svědectví“ přidány nebo kterými bylo pozměněno (abych použil Vansinův termín) od podstaty, která

představuje „přesnou vzpomínku“ na minulost. Přesto, jak jsme viděli v předchozí kapitole, existují způsoby, jak toho dosáhnout. Pokud existuje několik písemných verzí o téže události – řekněme v Ježíšově životě – a ty obsahují velké či malé rozdíly, je zřejmé, zvláště pokud tyto rozdíly jsou neslučitelné, že se něco změnilo, pravděpodobně tehdy, když příběhy kolovaly v ústním podání mezi vypravěči v letech po Ježíšově smrti (ačkoli některé změny možná provedli lidé, kteří tyto příběhy sepsali). Kromě toho, pokud existují zprávy, které jsou z nějakých důvodů zcela nevěrohodné, tak tyto naznačují, že vypravěči provozovali své řemeslo při úpravách tradice, zatímco ji předávali rok za rokem před tím, než se objevila evangelia. Na druhou stranu existují určité vzpomínky na Ježíše které jsou rozsáhle a důkladně zdokumentované v našich zdrojích, které jsou zcela věrohodné a nezdá se, že by reprezentovaly zaujatou perspektivu od pozdějších křesťanských vypravěčů. To mohou být základní vzpomínky, které nám poskytují základní skicu toho, co můžeme říci o historickém Ježíši. To vše jsme již viděli ve zprávách o Ježíšových posledních dnech a hodinách. Nyní se obrátíme k písemným záznamům o jeho životě a učení, abychom našli pozměněné a dokonce i vynalezené tradice.

### **Podstatné vzpomínky na Ježíšův život**

Ve všech našich evangeliích je většina vyprávění věnována vyprávění o tom, co Ježíš udělal, řekl a zažil před svým posledním týdnem v Jeruzalémě. Pokud mezi těmito materiály hledáme základní vzpomínky, které se zdají být věrné historické realitě, většina vědců by souhlasila minimálně s následujícími:

- Ježíš se narodil a vyrostl jako Žid.
- Pocházel z Nazaretu na galilejském venkově.
- Jako dospělý byl pokřtěn od apokalyptického proroka Jana Křtitele, který kázal o blížícím se Božím soudu a křtil lidi na odpuštění hříchů jako přípravu na tento vrcholný okamžik v dějinách.
- Potom Ježíš započal svou vlastní putovní učitelskou a kazatelskou službu.
- Stejně jako Jan hlásal apokalyptické poselství o nadcházejícím Božím království.
- Velká část jeho učení byla předložena v podobenstvích a v promyšlených a zapamatovatelných aforismech, které vysvětlovaly Boží království a to, co by lidé měli udělat, aby se na něj připravili.
- Jako u ryze židovského učitele byla velká část Ježíšova etického učení zakořeněna ve výkladu Tóry, Mojžíšova zákona, který se nachází v hebrejské Bibli.
- Ježíšovo učení o Tóře vedlo ke sporům s dalšími židovskými učiteli, zejména farizeji.
- Ježíš měl řadu následovníků, z nichž si vybral dvanáct, aby ho doprovázeli v jeho kazatelské službě.

- Ježíš byl občas nepochopen členy jeho vlastní rodiny a lidmi z jeho rodného města Nazaretu.
- Jeho následovníci však tvrdili, že mluvil pravdu; možná také tvrdili, že jeho slova byla ospravedlněna zázračnými činy, které vykonal.

Pokud jsou tyto základní vzpomínky přesné, potom máme slušný přehled informací o samotném muži Ježíši během jeho veřejného života, počínaje jeho křtem od Jana. Máme však také mnoho otázek, je jich příliš mnoho na to, abychom je zodpověděli v krátké knize, jako je tato. Tady jsou proto jen některé z nich. Co Ježíš učil? Pocházejí jeho slavná podobenství skutečně od něj, nebo některá z nich vymysleli či alespoň pozměnili pozdější vypravěči? Opravdu pronesl slavné Kázání na hoře, nebo je to vynález evangelisty Matouše (nachází se pouze v Mt 5–7)<sup>23</sup>

Opravdu Ježíš přednesl své slavné promluvy z Janova evangelia, jako je ta, kterou slyšel Nikodém, kde mu říká, že se člověk musí „znovu narodit“ (nebo měl na mysli „narození shůry“)? Učil tak rozsáhle o své vlastní identitě? Opravdu tvrdil, že je rovný Bohu? A co jeho aktivity? Jak můžeme vědět, co se vlastně stalo při jeho křtu od Jana? Nebo jak povolal své učedníky? Můžeme vědět, zda dělal zázraky – chodil po vodě, utišil bouři, nasýtil zástupy, uzdravoval nemocné, vyháněl démony a křísil mrtvé? Takové skutky jsou zaznamenány v evangeliích. Jsou to přesné vzpomínky?

Začneme tím, že se zaměříme na některé otázky týkající se Ježíšova učení, protože mezi základními vzpomínkami na Ježíšův život není žádná důkladněji potvrzena nebo spolehlivější než ta, že během své služby byl židovským učitelem.

### ***Ilustrace metody: Kázání na hoře***

Jak jsme viděli ve 4. kapitole, když jsme uvažovali o zprávách o Ježíšově procesu před Pilátem, v jedné a téže epizodě mohou být některé prvky, které jsou zcela věrohodné a dobře doložené (Ježíš byl popraven na příkaz místodržitele Judeje Pontského Piláta), další prvky, které představují rozpory mezi evangelií, a tak nám ukazují, že vzpomínky na událost se v průběhu času změnily, jak byly příběhy vyprávěny (role Židů v procesu), a další prvky, které jsou nepravděpodobné a téměř jistě nejsou historické (nikdo tam nebyl, aby slyšel, co Ježíš řekl Pilátovi v soukromí v Janově evangeliu). Totéž platí o zprávách o Ježíšově učení, jak můžeme zjistit, když vezmeme v úvahu kázání na hoře, které se nachází v Matoušovi 5–7. Toto dlouhé kázání je jedním z nejlépe zapamatovatelných výběrů Ježíšova učení i nyní, téměř o dva tisíce let později. Právě zde Ježíš předává svá slavná blahoslavenství, počínaje jednou ze svých nejpatrnějších vět: „Blahoslavení chudí v duchu, neboť jejich je království nebeské.“ Právě v tomto kázání Ježíš říká některé ze svých nejpatrnějších metafor: „Vy jste sůl země. . . Vy jste světlo světa.“ Zde také uvádí své známé „antiteze“: „Slyšeli jste, že nezcižolžíš. . . Ale já vám říkám, že každý, kdo pohlédne na ženu chtivě, již s ní zcižoložil ve svém srdci.“ A modlitba Páně: „Otče náš, jenž jsi na nebesích . . .“ Také zde najdeme některé ze slavných Ježíšových

etických příkazů: „Neskládejte si poklady na zemi, kde je ničí mol a rez a kde je lupiči vykopávají a kradou“. Toto je Ježíšovo učení ve slavné tříkapitolové kostce, pravděpodobně nejslavnější náboženský diskurs všech dob.

Ježíš jistě v té či oné době předal řadu z těchto učení. Je však také důležité poznamenat, že existují určité rysy u tohoto kázání, které se zdají nevěrohodné. Na začátku této zprávy se říká, že Ježíš viděl „velké zástupy“, které k němu přišly z Galileje, Jeruzaléma a Judska a z druhé strany řeky Jordánu. Velké davy. Potom vystoupil na horu, posadil se a začal učit své učedníky. Učil pouze učedníky? To by jistě dávalo smysl, protože kdo jiný by ho mohl uslyšet? Ale pokud by učil pouze své učedníky, proč by se Matouš obtěžoval zmínit, že začal učit až poté, co si všiml velkých zástupů, které k němu přicházely? Máme si představit, že nechtěl, aby to někdo slyšel? Ale pokud, jak se tomu běžně rozumí, učil také davy, jak je to vůbec představitelné? Jak by mohl obrovský dav slyšet něco, co říkal, když seděl venku na hoře?

Navíc, jak by mohl Matouš, který psal o padesát nebo šedesát let později, přesně vědět, co Ježíš při této příležitosti učil? Dělal si o tom někdo poznámky? Učedníci určitě ne – všichni byli negramotní rolníci z galilejského venkova. Je možné, že by Ježíšova slova mohla být zachována neporušená po více než padesát let, když si je vypravěči vyprávěli, co se toho odpoledne stalo? Přemýšlejte o tom chvíli. Předpokládejme, že by jste byli požádáni, abyste si vzpomněli na konverzaci, slovo od slova, kterou jste vedli loni touto dobou. Dokážete jí přesně vystihnout? Předpokládejme, že by jste to zkusili s projevem, který jste slyšeli jednou, řekněme, před dvaceti lety. Nebo předpokládejme, že by jste to zkusili s kázáním, které jste slyšeli před padesáti lety. Pamatovali byste si přesná slova? Sám Matouš tam nebyl, aby tato slova slyšel. Byl to řecky mluvící křesťan, který žil mimo Palestinu, pět desetiletí po událostech, o kterých vypráví. Jaká je šance, že slova z kázání pochopil přesně?

Ale bylo to odpoledne vůbec nějaké kázání? Je důležité poznamenat, že Kázání na hoře nelze nalézt u Marka, Lukáše nebo Jana – ani v žádném jiném evangeliu ze starověkého světa.<sup>24</sup> Přesto je to tak silný a dojemný popis Ježíšových slov. Proč by to ostatní nezařadili do svých evangelií, kdyby to bylo tak známé?

Mohl by to být tedy výtvor autora Matouše nebo někoho žijícího v jeho komunitě před ním? V této souvislosti je zarážející, že mnoho výroků z kázání na hoře se skutečně nachází v Lukášově evangeliu, i když ne v Markovi. To znamená, že pocházejí ze zdroje Q, o kterém jsem hovořil v kapitole 4. Například Lukáš má také popis „blahoslavenství“, modlitbu Páně a mnoho aforismů, metafor a etických příkazů z kázání. Ale u Lukáše jsou tato slova roztroušena po celém evangeliu na různých místech a v různých kontextech. Samozřejmě, že Ježíš mohl říci totéž nebo podobné věci v různých časech a na různých místech. Téměř jistě ano. Ale proč jsou výroky z Q nalézající se v Matoušově kázání na hoře umístěny na relativně náhodných místech v Lukášovi? Mnoho učenců si myslí, že je to proto, že Lukáš následuje posloupnost výroků uvedených v Q, ale Matouš mnoho z těchto výroků shromáždil, aby vytvořil Kázání na hoře.<sup>25</sup>

Ze všech těchto důvodů se učenci již dlouho domnívají, že Kázání na hoře představuje sbírku Ježíšových výroků, které Matouš sám zformoval tak, že velké množství Ježíšova učení

uspořádal do jednoho dlouhého a nezapomenutelného kázání. Toto Kázání navozuje také několik dalších problémů, z nichž nejzajímavější je ten, že některé z Ježíšových výroků které jsou zde zaznamenány jsou v různých podobách i jinde v evangeliích. Někdy jsou tyto rozdíly skutečně tak rozdílné, že se to jeví jako nesrovnalosti.

To vytváří obrovský problém ve snaze zjistit, co Ježíš skutečně učil – nejen v tomto kázání, ale obecně. Velká část problému zahrnuje ten faktor, který jste již možná tušili. Jak jsem již dříve v kapitole zdůraznil, v orálních kulturách pokaždé, když někdo předává tradici o něčem, co slyšel – například o učení nebo činech někoho jiného – změni příběh ve světle svého publika a kontextu. To by zjevně platilo i o Ježíši. Určitě předával četná svá učení mnohokrát při mnoha příležitostech v mnoha kontextech a mnohemu publiku. A ti, kdo by mluvili o jeho učení, by je pravidelně také měnili, když by je také vyprávěli. Vědec Nového zákona Werner Kelber to vyjádřil takto: „Když přemýšlíme o předávání tradice, příliš často o tom uvažujeme především jako o předávání pevné formy. Jinými slovy, uvažujeme o tom v literárních pojmech. V ústním podání je však tradice téměř vždy skládána během přenosu.“<sup>26</sup>

Dovolte mi uvést dvě ilustrace tohoto problému z výroků v Kázání na hoře. Některá blahoslavenství pocházejí z materiálu Q, ale rozdíly mezi Matoušem a Lukášem (jediná evangelia, která je zaznamenávají) jsou významné, nejen proto, že poskytují různé nuance, ale ve skutečnosti představují velmi odlišné myšlenky. V Matoušovi Ježíš říká: „Blahoslavení chudí v duchu, neboť jejich je království nebeské“ (Mt 5:3); ale v Lukášovi říká: „Blahoslavení chudí, neboť vaše je království Boží“ (Lukáš 6:20). Na první pohled se to může zdát jako nepodstatný rozdíl, ale ve skutečnosti je velmi významný. Je obrovský rozdíl mezi tím být pokorný neboli nízký (chudý duchem) a být ochuzeným (chudým). Stejná osoba může být samozřejmě obojím, ale mnoho lidí je jen jedno nebo druhé. Který z nich je tedy požehnaný? Řekl Ježíš jednu z těchto věcí, nebo druhou, nebo obě?

Stejně tak jedno z dalších Blahoslavenství u Matouše: „Blaze těm, kdo hladovějí a žízní po spravedlnosti, neboť oni budou nasyceni“ (Mt 5:6). Ale u Lukáše je: „Blaze vám, kdo nyní hladovíte, neboť budete nasyceni“ (Lukáš 6:20). Je velmi odlišné toužit po spravedlnosti ve svém životě anebo toužit po jídle v břiše, jak vám asi řekne každý, kdo několik dní nejedl. O koho se tedy Ježíš staral a komu zde Ježíš žehnal?

Jak jsem již naznačil, je možné, že odpověď je „oběma“. Je také možné, že Matouš a Lukáš dostali svá slova od Q, a jeden z nich je změnil ve světle svých vlastních zájmů. Změnil je Matouš, aby zdůraznil pokoru a spravedlnost, nebo je změnil Lukáš, aby zdůraznil Ježíšovu starost o chudé a hladové? Nebo oba změnil jeho výroky? Navíc, kde vzal autor Q tyto výroky? Nezměnil je také? Změnil je i autor zdroje, ze kterého má Q výroky? A změnila se tato vzpomínka v procesu převyprávění natolik, že je téměř nemožné vědět, co Ježíš řekl, kromě toho, že požehnal někomu, kdo nyní něco zažívá něčím, co se stane později?

Stejný problém vyvstane, když uvažujeme o Ježíšově učení o rozvodu v Kázání na hoře. Problém je v tom, že ve skutečnosti existují čtyři nebo možná i pět různých verzí toho, co Ježíš řekl o rozvodu manželství, s nápadnými rozdíly mezi nimi. V Matoušovi 5:32 Ježíš říká, že

pokud se muž rozvede se svou manželkou s výjimkou sexuální nemravnosti (pravděpodobně z její strany), přiměje ji tím k cizoložství; a jestliže si muž vezme rozvedenou ženu, dopustí se cizoložství. Není zřejmé, proč by muž přiměl svou ženu k cizoložství tím, že by se s ní rozvedl. Možná je zde logika, že pokud jsou v manželství „spojeni“ jako „jedno“ a on se s ní rozvede, a ona se poté znovu vdá, má se za to, že se proti němu dopustila cizoložství, i když to byl on, kdo prosadil rozvod. Přesto je těžké pochopit, jak ji ten muž „přiměje“ k cizoložství: copak jí donutil, aby se znovu vdala? V každém případě se zdá, že toto pravidlo neplatí, pokud by se ona jako první dopustila nevhodného sexuálního chování, pravděpodobně s někým jiným. Navíc, pokud si on vezme jakoukoli rozvedenou ženu (i když byla rozvedená z důvodu sexuální neslušnosti svého manžela?), dopouští se cizoložství.

Tento jeden výrok je dost těžký na pochopení, ale věci budou ještě těžší, když se zamyslíme nad ostatními verzemi výroku. Později v Matouši Ježíš říká, že pokud se muž rozvede se svou manželkou z jakéhokoli jiného důvodu, než je sexuálně nevhodné chování, a ožení se s jinou, pak se dopustí cizoložství – zjevně proto, že již byl spojen se svou první ženou. Ale zde již není nic řečeno o původní manželce: cizoloží i ona? V Markovi 10:11–12 Ježíš učí, že pokud se muž rozvede se svou manželkou a znovu se ožení s jinou, dopouští se cizoložství, stejně jako žena, která se rozvede a znovu se vdá. Zde však neexistuje žádná „výjimka“: cizoložství je spáchané, pokud k rozvodu dojde z jakéhokoli důvodu, včetně sexuálního prohřešku. To je velmi velký rozdíl oproti výrokům v Matoušovi.

Ve verzi Lukáše pak muž, který se rozvede, opět zjevně z jakéhokoli důvodu, a znovu se ožení, tak cizoloží. A také se dopustí cizoložství, když si vezme rozvedenou ženu, ať už byla rozvedená pro sexuální prohřešek nebo ne (Lukáš 19:18). Ale proč by se měl dopustit cizoložství on, spíše než jen jeho nová manželka?

Celá záležitost se komplikuje pak tím, co nacházíme v jednom z Pavlových dopisů, kde říká, že má Ježíšovo učení, že žena by se neměla rozvádět se svým manželem, ale pokud to udělá, měla by buď zůstat svobodná, nebo by se měla smířit se svým manželem. (1. Kor. 7:10–11). Manžel by se však také neměl se svou ženou rozvádět. Co si máme myslet o tomto prvním soudním příkazu? Zdá se, že rozvod umožňuje ač neochotně, a to pouze v případě, že se žena znovu nevdá, ale zůstane svobodná. Takže se dopustila cizoložství? Zřejmě ne – pokud si nevezme někoho jiného. O několik veršů později Pavel uvádí jedno ze svých vlastních učení, o kterém si myslí, že pochází z něčeho, co řekl Ježíš, a zapadá do obecného rámce Ježíšova učení, že věřící může uskutečnit rozvod s nevěřícím manželským partnerem, pokud to manžel chce. Ale nic se zde neříká o tom, zda je pak spácháno cizoložství, pokud se člověk znovu ožení. A rozvod je zde povolen také v jiném případě, než je sexuální nemorálnost.

Tohle je pořádný zmatek. Myslel si Ježíš, že rozvod je někdy povolen? Podle Marka je odpověď ne. Ale podle Matouše existuje výjimka: je to povoleno v případě sexuálně nevhodného chování. Podle Pavlova chápání je to dovoleno s nevěřícím. Dále, je problémem jen rozvod nebo také nový sňatek? Je povolen nový sňatek v případě rozvodu pro sexuálně nevhodné chování? Ano nebo ne? A co po rozvodu s nevěřícím? Nebo vůbec nikdy? Opakuji: Je možné, že Ježíš učil každou z těchto různých věcí. Ale pokud ano, je třeba se ptát:

co si Ježíš vlastně myslel o rozvodu? Myslel si v různých časech různé věci? Nemůžeme říci nic jiného, než že to obecně považoval za špatnou věc? Nebo jen v některých případech? Jedna věc, kterou můžeme téměř s jistotou říci je, že na Ježíše bylo vzpomínáno, že učil různé věci o rozvodu (bud' trochu jiné, nebo výrazně odlišné). A není těžké vidět, že vypravěči, kteří si přesně tato učení pamatovali, mohli být dost dobře ovlivněni různými názory na rozvod ve svých vlastních komunitách nebo že byli ovlivněni názory, které by chtěli mít ve svých komunitách. Některá křesťanská společenství měla přísnější pravidla než jiná (žádný rozvod nemohl být dovolen, nikdy za žádných okolností; nebo, někdy to bylo dovoleno v závislosti na okolnostech); některá z komunit se zabývala především tím, co představuje cizoložství v případě rozluky; někteří se více zajímali o morální slušnost muže a jiní o ženu. U každé z dochovaných vzpomínek na Ježíšovo učení o této věci se zdá, že „současnost“ této komunity ovlivnila vzpomínku na „minulé“ Ježíšovy výroky.

### **Zkreslené vzpomínky na Ježíšovo učení**

Do této chvíle jsem zkoumal Ježíšovo učení, které pravděpodobně v té či oné formě předal, i když se podstata toho, co řekl změnila, jak se jeho slova přenášela z jedné osoby na druhou. V evangeliích Nového zákona se však nachází také řada dalších učení od Ježíše, která se při podrobném zkoumání zdají být věcmi, které ve skutečnosti neřekl. Naopak existují důvody domnívat se, že je do jeho úst možná vložili jeho pozdější následovníci. V každém případě je důležité zvážit nejen to, zda Ježíš skutečně předal takové učení, ale také to, co to mohlo znamenat, že si ho takto pozdější křesťané při předávání učení „pamatovali“. Zde uvedu jen několik příkladů.

V Matoušovi 22:1–14 Ježíš uvádí své slavné podobenství o svatební hostině. Byl tam jeden král, který uspořádal svatební hostinu pro svého syna, ale když poslal své otroky, aby zavolali pozvané, tak oni nepřišli. Vyslal tedy další otroky a vyzval znovu pozvané, aby přišli.

Opět nikdo z nich tuto výzvu neuposlechl. Místo toho se zmocnili otroků, zneužili je a zabili. V důsledku toho, podle Ježíšových slov: „Král se rozhněval a vyslal své vojáky, zničil ty vrahy a zapálil jejich město“ (Mt 22:7). Potom vyslal své otroky k ostatním a zval je dovnitř ze široka daleka, dobré i zlé, dokud se svatební síň nezaplnila hosty.

Podobenství pak pokračuje jednou z nejvíce matoucích epizod v evangeliích: král přišel do svatební síně a uviděl tam hosta bez svatebního oděvu. Nařídil svým služebníkům, aby muži svázali ruce a nohy a uvrhli ho do vnější temnoty, kde „lidé budou plakat a skřípat zuby“. A proč? Protože „mnoho je povoláných, ale málo je vyvolených“ (22:14). Tedy i ti, kdo jsou pozvaní na hostinu, tam mohou přijít pouze tehdy, jsou-li vybráni a mají vhodné oblečení. Je to velmi zvláštní konec.<sup>[27](#)</sup>

Mým primárním zájmem je však jádro samotného podobenství. Není nijak zvlášť obtížné je interpretovat. Král je vlastně Král králů, sám Bůh. Jeho synem je Ježíš. Pozvaní jsou Židé. Otroci, kteří je zvou na hostinu, jsou proroci, kteří jsou chyceni, zneužiti a zabiti. Bůh se

rozhněvá kvůli tomuto hanebnému zacházení se svými vlastními posly. Vysílá vojsko, aby zničilo židovské město Jeruzalém. Pak jsou ostatní pozváni na Boží hostinu. Jsou to nežidé, pohané, kteří dbají na Boží volání.

Toto podobenství dává dokonalý smysl jako lekce v pozdějším křesťanském kontextu po Ježíšově smrti. O několik desetiletí později mise obrácení židovského národa selhala, což vedlo k začátku pohanské misie, kdy se církev naplnila lidmi mimo Izrael. Nejdůležitější však je, že tato pasáž dává smysl zejména po roce 70 n. l., tedy v roce, kdy Římané zničili Jeruzalém, jak uvádí podobenství: „Král vyslal své vojáky, zničil ty vrahy a zapálil jejich město.“ Pozdější křesťané řekli, že k této katastrofě došlo proto, že Bůh potrestal Židy za odmítnutí jeho syna. Pro tyto Ježíšovy následovníky nebylo zničení Jeruzaléma jen politickou a vojenskou noční můrou. Byl to boží zásah proti těm, kteří se odmítli shromáždit k oslavě a uctívání Božího syna. Proto je toto podobenství široce vnímáno jako příběh, který vznikl až po přílivu nežidů do církve, a zejména pak po židovské válce v letech 66–70 n. l. Přinejmenším ve své dnešní podobě se pravděpodobně nejedná o vzpomínku na výroky od samotného Ježíše.

Z jiného důvodu lze totéž říci o jiné známé pasáži. V Matoušovi 25:1–13 najdeme podobenství o moudrých a pošetilých pannách. Bylo tam deset pannen, které přinesly své lampy, aby přivítaly ženicha, který si po svatbě měl přivést domů nevěstu. Ale ženich se zdržel a panny usnuly. O půlnoci bylo slyšet křik, že nyní přišel, a panny mu vyšly naproti. Pět z nich si vzalo spoustu oleje do lamp, ale pět dalších – pošetilých pannen – nemělo žádný. Jejich lampy zhasínaly, takže si museli jít koupit další olej. V jejich nepřítomnosti přijel ženich, a když se objevili, nepustil je zpět do domu s tím, že je nezná. Podobenství končí příkazem „A tak bděte, protože nevíte dne ani hodiny“.

Toto podobenství bylo dlouho uznáváno jako takové, které dává smysl v kontextu rané církve dlouho po Ježíšově smrti. Ženichem (stejně jako v předchozím podobenství) je Ježíš. Brzy se vrací domů. To znamená, že se vrací zpět na zem při svém Druhém příchodu. „Panny“ jsou jeho hosté : křesťané. Někteří z nich udělají, to co je zapotřebí, aby ho pozdravili, až se vrátí. Ostatní nejsou připraveni a jsou zaskočení.

Klíčem k výkladu tohoto podobenství je uvědomit si, že příchod ženicha se opozdil. Toto je podobenství, které bylo vyprávěno v kontextu, ve kterém se očekávalo, že se Ježíš okamžitě vrátí, ale nestalo se tak. Měl zpoždění. Podobenství vybízí křesťany, aby byli i nadále připraveni, protože Ježíš se může vrátit z nebe v kterýkoli „den nebo hodinu“, a oni nechtějí být zaskočení. Vzhledem k tomu, že se zdá, že jde o tento jasný kontext, nezdá se proto, že by šlo o podobenství skutečně vyslovené v Ježíšově době, alespoň ne v této podobě, ale že bylo vytvořeno raně křesťanskými vypravěči, kteří si vyprávěli jeho učení.

Jako třetí příklad zkreslené paměti o Ježíšově učení zde zmíním slavnou pasáž z Janova evangelia, Ježíšův dialog s Nikodémem (Jan 3:1–15). O Nikodémovi je řečeno, že byl židovský vůdce, který přišel k Ježíši a říká mu, že Ježíš musel přijít od Boha kvůli velkým věcem, které dělá. Ježíš mu pak říká: „Nenarodí-li se někdo *anóthen*, nemůže spatřit království nebeské“ (Jan 3:3).

Řecké slovo *anōthen* jsem nechal nepřeložené záměrně, protože je klíčem k naší probíhající diskusi. Je to řecké slovo, které má ve skutečnosti dva různé významy v závislosti na kontextu, ve kterém je použito. Na jedné straně může znamenat „podruhé“. Pokud by to zde znamenalo toto, pak Ježíš říká Nikodémovi, že se musí „znovu narodit“. Ale toto slovo může také znamenat „shora“. Pokud je by to, byl tento význam, pak Ježíš říká Nikodémovi, že se musí narodit od Boha shora, pokud chce spatřit království nebeské.

Důvod, proč na tomto dvojím významu záleží, je ten, že Nikodém chápe Ježíše tak, že se musí narodit podruhé, a je proto nedůvěřivý. Odpovídá tak, že se ptá, jak se člověk může dostat zpět do matčina lůna, aby se znovu narodil. Ježíš mu říká, že nemá na mysli druhé, fyzické narození. Mluví o zrození z nebe, o zrození umožněném duchem Božím, který přichází shůry. Každý, kdo by měl takové nebeské narození, aby doplnilo jeho pozemské narození, může pak vystoupit do nebe a mít věčný život.

Toto je pravděpodobně nejslavnější pasáž novozákonních evangelií, kterou téměř nikdo „nepochopí“, protože ji nečte v řečtině. Teprve v řečtině to vlastně dává smysl, protože dvojí význam slova *anōthen* nelze v angličtině replikovat. A tak se angličtí překladatelé Jana 3:3 musí rozhodnout, zda toto slovo přeloží jako „znovu“ nebo „shora“. V každém případě to způsobuje problémy při překladu, protože to slovo musí znamenat obě věci, aby tento rozhovor dával smysl, protože Nikodém tomu slovu rozuměl jedním způsobem a Ježíš je mínil jiným způsobem.

Právě tento klíčový bod – že toto klíčové slovo znamená obě věci – ukazuje, že k rozhovoru téměř jistě nedošlo, alespoň ne tak jak je popsán ve třetí kapitole Jana. Dvojitý význam, který nelze zopakovat v angličtině, nelze zopakovat ani v aramejštině. Připomeňme si: Ježíš, byl aramejsky mluvící Žid a zde údajně mluví s židovským učitelem v Jeruzalémě, kde byla opět rodným jazykem aramejšтина. Mluvili by tedy aramejsky. Ale dvojí význam klíčového řeckého slova v této pasáži nefunguje v aramejštině. Jinými slovy, aramejské slovo pro „shora“ neznámá „podruhé“ (a naopak). A tak, protože je celý rozhovor mezi Ježíšem a Nikodémem založen právě na dvojím významu tohoto slova, které v aramejštině žádný dvojí význam nemá, nemohlo k němu dojít tak, jak je popsán.

Tento rozhovor navíc není popsán v žádném jiném starověkém křesťanském zdroji. Zdá se, že to nebyl rozhovor, který by Ježíš skutečně vedl s Nikodémem nebo s kýmkoli jiným. Je to rozhovor, který vytvořil buď autor Janova evangelia, nebo řecky mluvící vypravěč před ním, který mu jej předal, dokud nebyl zapsán do evangelia. Není to vzpomínka na něco, co Ježíš skutečně řekl, je to vzpomínka na Ježíšovo učení, které mělo předat poselství společenství lidí (nebo osob) připomínající jeho učení v novém kontextu.

Mohli bychom strávit celé dny mluvením o Ježíšově učení, u kterého se nezdá, že by se k němu vracelo. Nesnažím se poskytnout vyčerpávající nebo dokonce ani přiměřeně úplný popis. Vybírám pouze několik příkladů, abych uvedl svůj názor. Lidé si dnes „pamatují“ Ježíše, že učil mnoho různých věcí, které ten člověk sám téměř jistě neučil. Každý Ježíšův výrok – jsou jich doslova stovky v našich raných evangeliích – by bylo třeba prozkoumat podobným způsobem, abychom zjistili, zda je pravděpodobný nebo zda se neobjevuje v různých

formách, které jsou vzájemně neslučitelné, abychom určili, zda představuje zkreslenou vzpomínku nebo zda možná představuje něco, co Ježíš skutečně učil. Skutečnost, že učil, je mimo otázku. To, že učil o nadcházejícím Božím království, se také zdá poměrně jisté. To, že řekl svým následovníkům, že se potřebují připravit na toto království tím, že budou činit pokání a konat Boží vůli, jak je vyjádřena v Tóře – jak ji vykládal sám Ježíš – se také zdá vysoce pravděpodobné. Ale jednotlivá Ježíšova učení, tak jak se nyní nacházejí v evangeliích, je třeba zkoumat jedno po druhém, abychom zjistili, zda představují přesné nebo pozměněné vzpomínky na Ježíše. Navíc, pokud se jedná o pozměněné vzpomínky, měli bychom je vždy dychtivě zvážit kvůli tomu, co nám mohou říci o kontextu, ve kterém byly „připomínány“. To znamená, že bychom měli vždy uvažovat o tom, jak pozdější okolnosti mohly ovlivnit vypravěče a přiměly je k tomu, aby si takto vzpomněli na učení od Ježíše jako na něco relevantního pro jejich vlastní situaci.

### **Učení Ježíše: Změna podstaty**

Lze tvrdit, že i „zásadní“ vzpomínky na Ježíšovo učení se postupem času výrazně změnily. Dříve jsem již poznamenal, že Ježíš téměř jistě hlásal brzký příchod Božího království. Toto je základní prvek Ježíšova učení v našich raných evangeliích. Je jádrem toho, co hlásá v celém Markově evangeliu, počínaje prvními slovy z jeho rtů v 1:15: „Naplnil se čas a přiblížilo se království Boží. Čiňte pokání a věřte dobré zprávě.“ Tato slova vyjadřují apokalyptický obraz: současný věk, ve kterém nyní žijeme, je ovládán zlými silami, ale jeho vyhrazený čas je téměř u konce. Boží vlastní království je právě zde. Lidé se musí připravit na to, že se objeví tak, že budou činit pokání a uvěřit dobré zprávě. Toto poselství pokračuje skrze Marka až do vrcholné kapitoly v Ježíšově učení, jeho slavného apokalyptického projevu v kapitole 13, kde podrobně vysvětluje, co se velmi brzy stane, až přijde masivní kataklyzmatický konec dějin a Syn člověka se zjeví z nebe aby odměnil vyvolené.

Apokalyptické proklamace o nadcházejícím království lze nalézt ve výrocích Q, stejně jako ve výrocích nalezených právě u Matouše a u Lukáše. Nejranější prameny, které máme o Ježíšově učení, tedy hlásají, že konec tohoto věku nastane brzy, ještě za života jeho apoštolů (viz Marek 9:1; 13:30).<sup>28</sup>

Nejranější křesťané po Ježíšově době také očekávali brzký konec světa, tak jak ho znali. Pavel si myslel, že se Ježíš vrátí ještě za jeho života (viz např. 1 Tes 4:14–18 a 1. Korintským 15:5–53). Stejně tak téměř jistě, učili i ostatní apoštolové, včetně Ježíšových vlastních učedníků. Ale postupem času se toto apokalyptické očekávání začalo vytrácet. Ježíš se nevrátil; Syn člověka nepřišel; konec také nepřišel. Někteří křesťané pak přišli s dalšími výroky, které vložili do Ježíšových úst, a řekli lidem, aby ho nadále hledali, aby pro ně přišel, i když došlo ke zpoždění – jako je v již zmíněném podobenství o moudrých a pošetilých pannách. Jiní křesťané si také začali myslet, že Ježíš nikdy nemusel říci, že konec přijde brzy, protože ve skutečnosti nepřišel. Když tito křesťané vyprávěli své tradice o Ježíšově učení, podle toho je také měnili.

Je pozoruhodné, že v posledním evangeliu Nového zákona, které bylo napsáno, v Janově evangeliu, již Ježíš nekáže o blízkém konci světa, o příchodu Syna člověka a příchodu Božího království. Už nekáže o tom, co se stane v budoucnosti se Zemí. Místo toho káže o tom, co se stane s lidmi, až zemřou. Podle Janova evangelia již Ježíšovo poselství není, že Království Boží přijde brzy sem na zemi. Jde o to, že lidé mohou mít věčný život nahoře, nahoře v nebi s Bohem (Jan 14:2). Ježíš nyní již nevaruje před nadcházející apokalypsou. Učí o věčném životě. Je to život, který přišel z nebe v osobě samotného Ježíše, božského člověka, který sestoupil shůry, aby mohl přivést druhé zpět do říše, odkud přišel (Jan 3:13–16). Ti, kdo v něj věří, budou mít věčný život (Jan 3:16, 36). Už nejde o apokalyptický zlom v dějinách Země; místo toho jde o to žít s Bohem navždy ve světě nahoře. A toto přichází pouze „uvěřením v“ Ježíše (Jan 3:15–16; 14:6).

Proto Ježíš v Janově evangeliu mluví o sobě úplně jinak než v dřívějších evangeliích. V Matoušovi, Markovi a Lukášovi (stejně jako v jejich zdrojích, jako je Q) Ježíš neříká téměř nic o tom, kdo je. Říká si Syn člověka, říká, že musí být odmítnut, zabit a vzkříšen, a implicitně říká také několik dalších věcí o své identitě (viz např. Marek 8:31; 9:31; 10:32–33; Mt 11:27). Ale jeho identita není v žádném případě ústředním bodem jeho učení. Právě naopak; u synoptiků je ústředním bodem Bůh, jeho přicházející království a potřeba žít způsobem, který člověka připraví na vstup do něj. Ne tak u Jana, kde chybí brzký příchod Božího království. V Janovi káže Ježíš především o sobě. On je ten, kdo sestoupil z nebe, aby přinesl věčný život.

A tak je to v Janovi, a pouze v Janovi, kde o sobě Ježíš jako o božské bytosti činí odvážná a ohromující tvrzení. "Já jsem světlo světa." "Já jsem chléb života." "Já jsem ta cesta, pravda i život, nikdo nepřichází k Otci než skrze mne." „Já jsem vzkříšení a život. Každý, kdo ve mne věří, i kdyby zemřel, bude žít, a kdo žije a věří ve mne, nikdy nezemře." "Já a Otec jsme jedno." „Amen, pravím vám, dříve než byl Abraham, já jsem“ (Jan 9:5; 6:35; 14:6; 11:25; 10:30; 8:58). A tak dále a dále. Ježíš tráví téměř celou svou kazatelskou službu v Janovi tím, že mluví o tom, kdo je, odkud přišel a co může poskytnout. V synoptických evangeliích nic takového není. Zde se změnila samotná podstata Ježíšova učení.

Znovu se pak transformuje v pozdějším Tomášově evangeliu které je mimo Nový zákon, evangeliu, o kterém jsem se zmínil v 1. kapitole a o kterém budu hovořit obšírněji v 6. kapitole. Toto evangelium bylo napsáno několik let po Janovi; často je datován do roku 120 n. l. Jestliže se podstata Ježíšova učení změnila v Janově evangeliu, tak v Tomášově evangeliu se znovu pozměnila. Nyní již Ježíšovo kázání o přicházejícím království – jádro jeho poselství v našich nejstarších evangeliích a jejich zdrojích a pravděpodobně i učení samotného Ježíše – není jednoduše transformováno (jako u Jana). Nyní je zde vlastně kázáno proti němu, samotným Ježíšem. Ježíš nyní prohlašuje, že spása na tento svět nepřijde. Pochází z tohoto světa: člověk může být zachráněn před hmotnými nástrahami tohoto světa, když pochopí a správně si vyloží Ježíšovo tajné učení. Protože věčný život nebude žit zde na této planetě, ale v nebeské říši nahoře, každý kdo si myslí, že Ježíš hlásal přicházející království Boží, zcela nepochopil, co je to Boží království a co Ježíš kázal. Navíc podle Tomáše, na rozdíl od

dřívějších evangelií, spasení nezahrnuje víru v Ježíše a v jeho smrt a vzkříšení; přichází skrze správný výklad jeho učení.

I když je tedy spravedlivé říci, že v ústních tradicích zůstává často podstata sdělení stejná, není tomu tak vždy. Někdy se prokazatelně může změnit i podstata vzpomínky. V tomto případě se základní paměť změnila z velmi specifického důvodu: nejranější vzpomínky na Ježíšovo učení o nadcházející apokalypse nebyly potvrzeny realitou historie. A tak tyto vzpomínky vybledly a pak zmizely, aby je nahradilo učení o neapokalyptickém, nebo dokonce antiapokalyptickém Ježíši. Jak jsme opakovaně viděli, vzpomínka není jen o tom, co se stalo v minulosti; jde také o současnost těch, kteří vzpomínají na minulost.

### ***Zkreslené vzpomínky na Ježíšovy skutky a činnost.***

Nyní se můžeme přesunout k některým základním vzpomínkám na Ježíšovy skutky a činnosti, abychom viděli, jak se měnily detaily při jejich převyprávění, a budeme se ptát, zda mohou existovat případy, kdy se sama podstata ve skutečnosti nevrací k přesné vzpomínce na Ježíše, ale byla vynalezena pozdějšími křesťanskými vypravěči. I když budu opět velmi výběrový, rozhodl jsem se prodiskutovat tři nejvýznamnější vzpomínky na Ježíšovy aktivity, včetně jeho křtu, jeho spojení s jeho následovníky a jeho pověsti divotvůrce.

**Křest Ježíše a jeho vztah k Janovi**— Nejranější zpráva o Ježíšově křtu je u Marka. Je to první epizoda, kterou nám evangelium vypráví. O Janovi se říká, že kázal „křest pokání na odpuštění hříchů“.

Spolu s „celou judskou zemí“ (jistě nadsázka) přichází také Ježíš aby se pokřtil. Když vystoupí z vody, nebesa se rozestoupí, Duch na něj sestoupí jako holubice a z nebe zazní hlas: „Ty jsi můj milovaný syn; Mám v tobě zalíbení“ (Marek 1:9–11).

Zdá se, že tento jednoduchý příběh způsoboval raným křesťanům problémy, a to z celkem zřejmého důvodu: v raných křesťanských rituálech se všeobecně mělo za to, že osoba, která křtí, je duchovně nadřazená tomu, kdo byl pokřtěn. Jak tedy mohl být Ježíš pokřtěn od Jana? Nenaznačuje to jeho duchovní méněcennost? Markovo evangelium již pracuje proti této myšlence, že Jan mohl být Ježíšovým duchovním vůdcem a učitelem tak, že označuje Jana za pouhého předchůdce: brzy přijde někdo jiný, kdo bude větší než on.

Ale byl tu ještě větší problém, který se Marek nesnažil vyřešit. Jestliže byl Janův křest určen k „pokání“, aby ukázal nebo přinesl „odpuštění hříchů“, proč byl Ježíš vůbec pokřtěn? Copak potřeboval činit pokání aby mu byly odpuštěny jeho hříchy? První křesťané si to zjevně nemysleli. Jaké hříchy?

Ale když neměl žádné hříchy, proč byl pokřtěn? Matoušovo evangelium nám poskytuje odpověď, která jak se zdá, vznikla později v tradici, když byl tento příběh vyprávěn a převyprávěn. Když tedy Ježíš přichází k Jordánu, aby byl pokřtěn, Jan se mu v tom snaží zabránit tím, že mu říká, že to je Ježíš, kdo by ho měl pokřtít. Ale Ježíš ho nabádá, aby konal

svou povinnost a „naplnil veškerou spravedlnost“ (Mt 3:13–17). Zde se evidentně řeší dřívější problém, který měli křesťané s jeho křtem. Ježíš nyní ve skutečnosti nepotřebuje být pokřtěn; dělá to jen protože je to správné. Je zajímavé, že hlas který přichází z nebe, při křtu v Matoušově vyprávění, říká něco trochu jiného než u Marka. Hlas zde nemluví k Ježíši („Ty jsi můj syn“), ale mluví buď k Janovi, nebo k zástupu („Toto je můj syn“). Řekl hlas obě věci? Zarážející je, že hlas říká něco úplně jiného také v některých rukopisech Lukášova evangelia, rukopisech které, jak se zdá, popisují příběh tak, jak byl původně zapsán v evangeliu.<sup>29</sup> Hlas zde říká: "Ty jsi můj syn, dnes jsem tě zplodil." Zde se zdá, že Bůh z nebe prohlašuje, že Ježíš se při křtu stal Božím Synem, takže jde spíše o rituální akt adopce než o křest k odpuštění.

Ale řekl hlas skutečně všechny tři věci? V jednom dalším raně křesťanském evangeliu, známém jako evangelium Ebionitů, tento hlas při křtu skutečně říká tři věci. Nejprve říká Markova slova Ježíši a pak říká slova Lukášova. Potom se Jan Křtitel ptá, kdo je Ježíš, a ten hlas se ozve potřetí a říká Matoušova slova.<sup>30</sup>

Toto je chytré řešení tohoto problému, řešení, které by dnes mnoho literalistických čtenářů mohlo považovat za přijatelné!

Problém však stále zůstává: proč byl Ježíš vůbec pokřtěn? Viděli jsme, že Matouš má jedno řešení. Zdá se, že Lukáš a Jan mají další. Lukášova zpráva (přečtěte si ji pozorně) výslovně neříká, že Jan pokřtil Ježíše, pouze říká, že „poté, co byl Ježíš pokřtěn“ (Lukáš 3:21–12). Snaží se Lukáš vzdálit Ježíše od křtících rukou Jana? Jasněji se to projeví v Janově evangeliu, kde není vůbec žádná zpráva o tom, že by byl Ježíš pokřtěn, pouze je tam odkaz na kázání Jana Křtitele a jeho prohlášení, že (dříve) viděl Ducha sestupovat jako holubici a zůstala na Ježíši (Jan 1:29–34).

Tato pozdější evangelia jdou také ještě dále, aby ukázala, že Jan byl nižší než Ježíš, a byl pouze předchůdce toho, kdo bude „větší“. V Janově evangeliu (na rozdíl od ostatních) Křtitel přiznává, že on sám není mesiáš, ani prorok Eliáš, ani prorok, který má přijít (Jan 1:24–27). Místo toho prostě jen připravuje cestu pro jiného – tedy pro toho, kdo bude vším tímto, pro Božího Syna, na kterém spočine Duch Boží. Podle této zprávy je Jan tím, kdo informoval své vlastní následovníky, že Ježíš je „Beránek Boží, který snímá hříchy světa“ (1:29, 36).

Lukášovo evangelium jde ještě dál. V této zprávě Jan uznává Ježíše jako nadřazeného ještě předtím, než se jeden z nich narodil. Pouze v této zprávě se dozvídáme, že Jan a Ježíš jsou pokrevní příbuzní: v jiných verzích není žádná zmínka o tom, že by měli nějaké spojení nebo kontakt před Janovou křtící službou. Ale zde se dozvídáme, že Ježíšova matka Marie je příbuznou Janovy matky Alžběty. Když Marie slyší od anděla Gabriela, že počne z Ducha svatého, dozvídá se také, že Alžběta již otěhotněla. Jde ji navštívit, a jakmile ji pozdraví, Jan Křtitel jí v lůně poskočí radostí, protože matka Páně přišla na návštěvu (Lukáš 1:39–45). Zde o této věci není pochyb: Jan sice předcházel Ježíše, ale byl nižší a byl mu podřízený. Je vidět, jak se tyto příběhy v průběhu času mění. Učenci široce uznávají, že podstata této vzpomínky je pravdivá: Ježíš Nazaretský byl pokřtěn Janem Křtitelem, apokalyptickým

kazatelem provádějícím křest pokání na odpuštění hříchů. Pozdější Ježíšovi následovníci samozřejmě nadále chtěli i tento příběh vyprávět. Skutečnost, že samotný Ježíš byl pokřtěn, ukázala křesťanům, že každý, kdo chtěl vstoupit do jeho církve, musel být také pokřtěn. Ale jak vypravěči později vyprávěli tuto epizodu, byli nuceni kvůli svému chápání Ježíše změnit ji tak, aby různými způsoby zdůraznili, že Ježíš nemusel činit pokání, ani mu nemuseli být odpuštěny hříchy a i když byl pokřtěn Janem, tak mu byl duchovně nadřazen.

**Ježíš a jeho následovníci**- Není téměř žádných pochyb o tom, že Ježíš měl během své veřejné služby následovníky a konkrétně, že si vybral dvanáct mužů, aby byli jeho skupinou učedníků. Existovala také skupina žen, se kterými byl během své služby v kontaktu. Pro uvažování nad vzpomínkou na tyto následovníky jsem vybral dva příběhy, jeden se týká mužů a druhý ženy. Můj základní názor je, že tato základní vzpomínka je správná: Ježíš měl tyto následovníky. Ale podrobnosti o jejich vztazích se bezpochyby změnil v procesu vyprávění a převyprávění této tradice. Tyto změny nám opět mohou napovědět něco o tom, co chtěli tito vypravěči zdůraznit, když vyprávěli své příběhy z minulosti, aby jim pomohli vést jejich životy v přítomnosti.

Jeden z často zmiňovaných rozporů mezi synoptickými evangelií a Janem se týká toho, jak se Ježíšovi nejbližší učedníci (např. Šimon Petr a jeho bratr Ondřej) s ním setkali. V Markově zprávě se to stane hned na začátku. Poté, co je Ježíš pokřtěn, odejde na poušť, aby byl po dobu čtyřiceti dnů pokoušen Satanem. Poté, co je Jan Křtitel zatčen, přichází Ježíš do Galileje a káže své apokalyptické poselství. Hned další věc, kterou udělá je, že zavolá své učedníky. Prochází se kolem Galilejského jezera a uvidí dva bratry, Šimona a Ondřeje, jak rybaří. Ježíš jim říká, aby ho následovali. Zahodí své sítě a následují ho. Jde o kus dále a uvidí Jakuba a Jana, syny Zebedeovy, jak opravují sítě. Zavolá je, aby ho následovali, a oni nechají svého otce – k jeho nelibosti – aby tak učinili (Marek 1:16–20). Toto je příběh, který je pro Marka typický: je stručný, je k věci a je silný. Jsou to lidé, kteří nikdy neviděli Ježíše. Ale on je tak charismatický s autoritativním hlasem. Mluví k nim a lidé ho nejen poslouchají, ale také skákají, aby ho uposlechli. Na místě. Nemají žádné otázky.

Zpráva o prvních Ježíšových následovnících u Jana je úplně jiná. Opět se to děje na samém začátku. Jan Křtitel - který z tohoto důvodu ještě není zatčen (rozpor s Markem) - vidí Ježíše a oznamuje, že je Beránek Boží (1:29). V následující den je Jan se dvěma svými následovníky a znovu prohlašuje, že Ježíš je Boží Beránek. Ti dva jdou za Ježíšem, aby s ním mluvili. Jedním z těch dvou je Ondřej. Poté odchází, aby našel svého bratra Šimona, a oznamuje mu, že „našel mesiáše“. Šimon přichází za Ježíšem a ten mu říká, že i když se jmenuje Šimon, bude mu říkat Cephas (aramejský ekvivalent řeckého jména Petr; obě jména znamenají „skála“; Jan 1:42). Mezi těmito dvěma tradicemi jsou tedy markantní rozdíly. V Janově verzi Ježíš získává své následovníky, když ještě Jan aktivně křtí, nikoliv po jeho zatčení. Ondřej a Petr k němu přicházejí odděleně, nikoli ve stejnou dobu, a oba hledají Ježíše: on je nenachází jako první. Zde postrádá smysl, že Ježíš může jednoduše mluvit a lidé ho budou bez váhání následovat. Navíc je třeba poznamenat, že zde u Jana, ještě předtím, než Ježíš něco veřejně udělá, za ním

přicházejí Ondřej a Petr právě proto, že si myslí, že je mesiáš. Každý, kdo zná Markovo evangelium, si uvědomuje, že se to tam takto vůbec neděje. V Markovi tráví Ježíš týdny a měsíce s učedníky, kteří na to prostě nemohou přijít, kdo jenom je (viz Marek 6:51–52; 8:21). Teprve v polovině evangelia – na konci 8. kapitoly (ze šestnácti kapitol) – si Petr konečně uvědomí, že Ježíš je mesiáš. A pak to zcela nepochopí, co to znamená, jak uvidíme v 6. kapitole. Když Petr ukáže, že stále nemá ponětí o Ježíšově identitě a poslání, Ježíš ho nazývá „Satanem“ (Marek 8: 27–33).

V Janově evangeliu žádná taková pasáž není. Petr zde chápe, kdo je Ježíš, ještě dříve, než Ježíš něco udělá, již v 1. kapitole.

To jsou tedy velmi odlišné zprávy o tom, jak Ježíš získal své první následovníky. Pokud se někdo pokusí tyto dva záznamy smířit hraním interpretační gymnastiky – například tím, že řekne, že příběh v 1 kapitole Jana se stal jako první, což připravilo cestu pro to, co se stalo v Markovi 1 – zcela nepochopil smysl obou příběhů. Markovo vyprávění ztrácí na síle, pokud by učedníci Ježíše znali již dříve. Jak uvidíme v 7. kapitole, Markův důraz – to je důvod, proč si zjevně pamatuje události tak, jak si na ně vzpomíná – je ten, že chce zdůraznit něco velmi důležitého o Ježíši. Ježíš byl muž s autoritou. Když Ježíš promluvil, lidé vyskočili, aby ho poslechl. I když ho nikdy předtím neviděli.

Na druhou stranu, Janův záznam nemůže „fungovat“, pokud je Markův záznam správný. U Marka se Ježíš setkává s učedníky až poté, co byl Jan zatčen. Ale v Janově evangeliu se Ježíš setkává s učedníky a okamžitě začíná svou službu (kapitola 2: svatba v Káně a vyčištění chrámu). Neexistuje žádná přestávka, která by učedníkům umožnila vrátit se na své lodě a lovit, aby je Ježíš mohl zavolat, jako v Markovi 1. Janovo evangelium se snaží zdůraznit něco jiného než Markovo. V Janově evangeliu jsou to následovníci kteří nejprve Ježíše vyhledají a podle jeho slov se přesvědčí, že on je ten, kdo je poslaný od Boha. Představují ty věrné Židy (uprostřed nevěrného světa) ty, kteří hledají mesiáše, kteří jakmile najdou Ježíše, si to na místě uvědomí, že on je Jediný. To je skutečně to, co objeví každý, kdo Ježíše najde: je to spasitel od Boha, který snímá hříchy světa.

Historický Ježíš měl nejen dvanáct mužů jako své učedníky, ale měl také neznámý počet následovnic žen. Jeden z nejpůsobivějších příběhů o ženě a Ježíši nám ukazuje, jak důležité byly ženy pro jeho život a službu. Ve všech čtyřech evangeliích pomazává žena Ježíšovo tělo olejem a jeden nebo více mužů, kteří ji to vidí dělat, proti tomu protestují. Ježíš ji však ospravedlňuje, za to co udělala, a kárá muže, za to že to nechápou.

Nejstarší zpráva je opět v Markovi (14:3–9). Den před svým zatčením jde Ježíš do Betanie nedaleko Jeruzaléma a přichází do domu Šimona malomocného. Přichází nejmenovaná žena s alabastrovou baňkou velmi drahé masti a polévá mu hlavu. Ti, kteří stáli vedle (pravděpodobně učedníci), se rozčílí a rozzlobí: tato mast mohla být prodána za značné množství peněz a ty mohli být dány chudým. Ježíš je kárá a říká, že pro něj udělala krásnou věc, když předem pomazala jeho tělo k pohřbu. Zde je další předpověď v Markově evangeliu, že Ježíš zemře. A tato žena ho na to připravila. Z popisu není jasné zda věděla, že musí zemřít, nebo ho jen ctěla a on to považoval za symbolické. V obou případech se ale zdá, že tato část

příběhu – kde ji Ježíš chválí za to, že ho připravila na pohřeb – dává ten nejlepší smysl jako zpracování od pozdějšího vypravěče, přesně poté, co Ježíš zemřel.

Ale způsob, jakým tento příběh končí, jistě mluví skutečnou pravdu: Ježíš oznamuje, že kdekoli se bude kázat evangelium, bude se o laskavém a prorockém jednání této nejmenované ženy mluvit „na její památku“. Takže ji má.

Janovo evangelium obsahuje významné a pravděpodobně nesmiřitelné rozdíly od zprávy Marka (Jan 12:1–8). Akce se opět odehrává v Bethany. Není to však v domě Šimona malomocného, ale je to v domě jeho přátel Marie, Marty a Lazara. Ježíše navíc nepomazává nejmenovaná žena, ale samotná jeho hostitelka Marie. Kromě toho si na to, co udělala, nestěžují ostatní učedníci, ale konkrétně jen Jidáš Iškariotský, který si přeje, aby mohl ukrást zisk, kdyby byla ta mast prodána. Jak se příběhy vyprávějí, někdy se mění detaily a přidávají se další jména a přibývají další lidské doteky. Zdá se, že tomu tak je i v tomto případě, protože příběh se nyní používá ke spojení dalších postav dobře známých z Janova evangelia.

Lukáš, jak je zřejmé, nemá tuto verzi příběhu, ale má jinou, která byla dlouho pokládána za radikální přepracování Markova záznamu. Zde se epizoda neodehrává den před Ježíšovým zatčením, ale relativně brzy v jeho službě (Lukáš 7:36–50). Ježíš je pozván do domu farizea jménem Šimon (ne Šimon malomocný a zjevně ne dům Marie a Marty). Přichází tam nejmenovaná žena s „alabastrovou baňkou“ masti, pláče u jeho nohou a maže je mastí. Nyní je to Šimon (nikoli jeden nebo více učedníků), kdo má námitky, a to ne kvůli nákladům, ale proto, že je to hříšná žena a žádný prorok by nedovolil, aby se ho taková dotkla. Ježíš vypráví Šimonovi podobenství o muži, který měl dva dlužníky, jednoho, který mu dlužil málo a druhého, který mu dlužil hodně. Kdyby bylo oběma odpuštěno, ptá se Ježíš, kdo by byl vděčnější? Zjevně ten, který měl obrovský dluh. Tato žena má vůči Bohu nesčetné dluhy – jelikož je hříšnice – na rozdíl od tohoto navenek spravedlivého farizea; a tak ta které bylo mnoho odpuštěno, miluje mnohem, mnohem více než farizeus spočívající ve své spravedlnosti.

Lukáš nebo vypravěč před ním změnil tento příběh o Ježíšově „pomazání k pohřbu“ na příběh o Ježíšově odpuštění společenskému vydědenci. V některých ohledech je to stejná základní vzpomínka: Ježíš byl pomazán drahým olejem ženou v něčím soukromém domě. Ale detaily jsou tak radikálně odlišné, že si člověk klade otázku, jestli je spravedlivé nazývat to vůbec stejným příběhem.

Autoři tří našich evangelií (Marek, Matouš a Jan) si tuto událost „pamatuji“, protože chtějí prohlásit, že Ježíš velmi dobře věděl, že bude ukřižován. To byl Boží plán. Žena, která pomazala Ježíše, vykonala tuto službu v těchto vzpomínkách, protože měla božskou intuici, že jeho smrt se blíží. Byla tou, která to chápala – na rozdíl od Ježíšových mužských učedníků, kteří nedokázali rozpoznat jeho konečné záměry.

Lukáš si tuto událost pamatuje úplně jinak, v nemalé míře proto, že ji chce využít k jinému závěru. Nejde o to, že Ježíš brzy zemře. Jde o to, že Ježíš a odpuštění, které ztělesňuje, jsou dostupné všem lidem – nejen vysoce náboženským, velmi bohatým a neobyčejně úspěšným, kteří se zdají být požehnáni Bohem. On a jeho spása jsou pro všechny lidi, i pro ty nejnížší z

nízkých, společenské vydědence, kteří budou mnohem oddanější a vděčnější jemu a skrze něj Bohu, právě proto, že toho mají tolik, co jim musí být odpuštěno.

**Zázraky Ježíše** - Když se mluví o Ježíšových aktivitách a skutcích, je opravdu velmi těžké vyhnout se mluvení o jeho zázracích. V evangeliích která jsou o Ježíšově životě jsou všude zázraky. Zázračně se narodí ženě, která nikdy neměla sexuální styk. Od začátku svého veřejného působení až do konce dělá jeden zázrak za druhým, vládne nad přírodou, uzdravuje nemocné, vyhání démony a křísí mrtvé. Ježíšovy zázračné schopnosti jsou tak hojně potvrzeny, že dokonce i učenci, kteří jsou jinak skeptičtí k nadpřirozeným zprávám v našich zdrojích, někdy tvrdí, že minimálně jednu věc o něm lze s jistotou říci, že Ježíš byl téměř jistě léčitel a exorcista.<sup>31</sup>

Dlouho mě zajímalo, proč se takoví umírnění skeptici rozhodli uvěřit, že Ježíš mohl uzdravovat lidi a vyhánět démony, ale zároveň nedocházejí k závěru, že by mohl dělat zázraky nad přírodními zákony: chodit po vodě, uklidnit bouři svým slovo, rozmnožit chleby, proměnit vodu ve víno. Je to proto, že zázraky uzdravení a exorcismu jsou ještě hojněji doloženy než zázraky nad zákony přírody? Pravděpodobně. Ale může to být také proto, že těmto zázrakům nad zákony přírody je mnohem těžší uvěřit? Je to taky možné. Nebudu rozebírat celý problém, který mají historici s touto kategorií zázraků. Touto otázkou jsem se již podrobně zabýval v dřívějších knihách a necítím potřebu se zde znovu opakovat.<sup>32</sup> Jsem pevně přesvědčen, že ať už je někdo věřící nebo ne, pokud chce diskutovat o tom, co se pravděpodobně stalo v minulosti, nikdy není vhodné a není ani možné říci, že se staly nějaké zázraky. Rozhodně to tedy není kvůli sekulární, antisupernaturalistické zaujatosti (jak někteří apologeti s radostí tvrdí). Měl jsem stejný názor, i když jsem byl oddaným křesťanem. Celé to má co do činění s tím, co to znamená stanovit historické pravděpodobnosti. Nadpřirozené zázraky totiž nikdy nelze považovat za pravděpodobné události. Již z definice jsou naprosto nepravděpodobné. Ale zase to nebudu v této souvislosti více rozebírat.

Místo toho se chci zamyslet nad tím, zda je naprosto jisté, že Ježíš byl již ve své době, před svou smrtí, chápán jako divotvůrce. Můj pohled na tuto otázku je možná menšinový, ale chci ho vysvětlit. Myslím, že odpověď je že nebyl. Neříkám, že to vím jistě, že Ježíš nebyl za svého života považován za divotvůrce. Ale myslím, že zde existují důvody k pochybnostem.

Dovolte mi začít dvěma body, na kterých se myslím, může se mnou každý shodnout:

- (a) S postupem času se v tradici stále více projevují Ježíšovy zázraky, a to až do přehnané míry.
- (b) příběhy o jeho zázracích byly vždy vyprávěny tak, aby o něm sdělili nějakou teologickou pointu (nebo něco více než jen jednu věc).

To, že se Ježíšovy zázraky zvětšovali, čím více křesťanů si o něm vyprávělo příběhy, by mělo být zcela zřejmé každému, kdo zná nekanonická evangelia. V kapitole 1 jsem se zmínil o některých pozoruhodných zprávách: jak byl novorozený Ježíš chodícím a uzdravujícím Synem Božím; jak jako dítě nařídil palmám, aby se sklonily a poskytly matce nějaké ovoce;

jak jako pětiletý dokázal obživit hliněné vrabce, ranit své kamarády, kteří mu lezli na nervy, a zabít učitele kvůli slovům, která ho dráždila; po svém zázračném životě se při svém vzkříšení vynořil z hrobu a byl vysoký jako hora; a tak dále a dál. To jsou samozřejmě pouze příběhy, o kterých jsem se již zmínil – není to celkový přehled toho, co lze najít v zprávách.

Nejen, že se Ježíš s postupem času stává stále více zázračným, ale všechny tyto zázraky jsou vyprávěny proto, aby vyjadřovaly nějakou pointu. Příběhy o Ježíši jako o zázračném dítěti odhalují, že byl skutečně Božím Synem obdařeným nadpřirozenou mocí již z lůna; už jako pětiletý byl Pánem nad životem a smrtí; jako vzkříšený zachránce byl zjevně nadlidskou bytostí přímo obřích rozměrů. Obecně řečeno, zázraky v našich pozdějších zprávách opakovaně ukazují, že Ježíš byl velkolepý Syn Boží. Byl mnohem lepší než všichni jeho nepřátelé (i když to byli jen ty otravné děti na ulici). Byl mocnější než samotná příroda. Měl bych však zdůraznit, že stejná teologická ponaučení lze čerpat také z kanonických zpráv. Autoři těchto zpráv, stejně jako vypravěči, kteří jim poskytli své materiály, byli všichni věřící křesťané, kteří chápali Ježíše jako mocného Božího Syna, který je nadřazen všem věcem na zemi, nadřazen svým pozemským protivníkům, nadřazený bolesti a utrpení, nadřazený všem tělesným neduhům, nadřazený ďáblu a jeho démonům, nadřazený přírodě a nadřazený samotné smrti. Příběhy o Ježíšových zázracích v evangeliích nejsou nezaujatými popisy toho, co se stalo v Galileji, vyprávěnými z historických důvodů těmi, kdo by chtěli poskytnout jen objektivní přehled o událostech na předsunuté základně od císařského Říma. Tyto příběhy se vyprávěly – a vždy se takto vyprávěly – aby přesvědčily druhé lidi, že Ježíš je Syn Boží.

Je důležité poznamenat, že zázraky v našich dochovaných evangeliích slouží neustále k potvrzení Ježíšova poselství. To platí nejen pro pozdější nekanonická evangelia, ale také pro kanonická, jak lze vidět, když zvážíme jejich názor na zázraky v obráceném chronologickém pořadí. V Janově evangeliu tuto pointu opakovaně uvádí sám autor. Zázraky jsou „znamení“ Ježíšovy identity, jak sám autor opakovaně říká (Ježíšovy zázraky se v synoptických evangeliích nenazývají znameními). Bez takových znamení by nikdo neuvěřil (4:48). V tomto evangeliu a pouze v tomto evangeliu se Ježíš identifikuje svými četnými výroky „Já jsem“ a jeho zázračné skutky dokazují, že to, co o sobě říká, je skutečně pravda.

A tak když Ježíš říká, že je „chléb života“, tedy ten, kdo může poskytnout to, co je potřeba pro věčný život; dokazuje to rozmnožením chlebů pro zástupy (Jan 6). Když říká, že je „světlo světa“ (Jan 8); dokazuje to uzdravením slepého od narození (Jan 9). Když říká, že je „vzkříšení a život“; dokazuje to vzkříšením člověka z mrtvých (Jan 11). Ježíšova slova a jeho skutky se v tomto evangeliu vzájemně propojují a podporují. Vypravěči – nebo sám autor evangelia – vzali záznamy o Ježíšových slovech a o jeho skutcích a vytvořili z nich jednotlý celek.

To se však dělo již dlouho před Janovým záznamem. Lukášovo chápání Ježíše mimo jiné spočívalo v tom, že v životě a službě Ježíše lze již vidět Boží království. To je důležitý rozdíl oproti dřívějšímu Markovu evangeliu, které bylo jedním z Lukášových zdrojů. V Markovi Ježíš předpovídá, že konec věku přijde ještě za života jeho učedníků. Lidé žijící v Ježíšově době uvidí Syna člověka přicházet v moci, aby zde nastolil Boží království (Marek 8:38–9:1; 14:62). Podle Lukáše – žijícím až později, když už tito lidé byli všichni mrtví – je Ježíšovo učení jiné.

Pravda je, že konec teprve přijde. Ale podle Lukáše již bylo v určitém smyslu přítomno království již v Ježíšově službě. A tak u Lukáše, na rozdíl od svých předchůdců Marka nebo Q, může Ježíš říci, že Boží království „nepřichází tak, abyste to mohli vypožorovat“, ale je již „mezi vámi“ (17:20–21).

To však neznamená, jak je běžně mylně vykládáno, že Boží království je uvnitř každého z nás. Když říká Ježíš tato slova v Lukáši, mluví totiž ke svým nepřátelům farizejům. Rozhodně tím tedy nemyslí, že oni jako všichni lidé, mají království ve svých srdcích. Oni – přesně oni – je neměli. Ježíš měl na mysli, že Boží království je mezi nimi v jeho vlastní službě. Znamení království nejsou tedy jen apokalyptickým okamžikem, který brzy přijde; ale svědčí o přítomnosti království již v Ježíšově životě a díle.

U dalších dvou synoptiků existuje zcela jiné chápání, které lze nejzřetelněji vidět ve výroku zachovaném v Matoušovi 11:2–6. Zde je řečeno, že Jan Křtitel, který byl ve vězení, uslyšel o „skutcích Kristových“ a poslal k němu některé ze svých učedníků, aby se ho zeptali, zda je to on, kdo přijde na konci časů, nebo zda tu bude ještě někdo jiný. Ježíš mu odpovídá: „Jděte a oznamte Janovi, co slyšíte a vidíte: slepí vidí a chromí chodí; malomocní jsou očišťováni a hluchí slyší a mrtví vstávají. . . a blahoslavený, kdo se nade mnou nepohorší.“ Je již konec před námi? Jan to chce vědět. Ano vsuktu. Ježíšovy zázraky to dokazují. Nebo jak říká později v Matoušovi: „Jestliže vymítám demony Duchem Božím, pak k vám přišlo Boží království“ (Mt 12:28).

Zdá se, že jde o nejstarší výklad Ježíšových zázraků. Jsou to znamení, že Království Boží brzy přijde. Jinými slovy, ony splývají s Ježíšovým apokalyptickým poselstvím. Vidět a zobrazovat zázraky tímto způsobem má hluboce zakořeněnou logiku. V první známé vrstvě naší tradice jsou Ježíšovy velkolepé skutky ve skutečnosti prohlášeními o království: skutečnými, hmatatelnými prohlášeními o Boží říši, která velmi brzy přijde. V Království Božím již nebudou žádné přírodní katastrofy; protože Ježíš ovládá již nyní i přírodu. V království už nebudou žádní démoni; Ježíš už nyní vyhání demony. V království už nebudou žádné nemoci ani tělesné neduhy a fyzické postižení; Ježíš už nyní uzdravuje nemocné. V království už nebude smrt; Ježíš už nyní křísí mrtvé.

Když vypravěči vyprávěli o Ježíšově životě ve dnech, letech a desetiletích po jeho smrti, nedodali nám pouze jeho učení (samozřejmě svými vlastními slovy). Ukázali nám také, že jeho učení bylo pravdivé. Dokázali nám to. Dokázali to tím, že nám ukázali, že jeho slova byla ověřena také jeho činy. Nejenže prohlašoval, že království se blíží. Prokázal to také všemi mocnými věcmi, které udělal. Pro ně to byl důkaz, který měl přesvědčit i ostatní, kteří chtěli konvertovat, a měl dát jistotu těm, kteří již obráceni byli.

Jak brzy začali křesťanští vypravěči vyprávět takové příběhy? Bylo to již za doby života samotného Ježíše? Vyprávěly takové příběhy jeho očití svědkové? Nebo byly vytvořeny až později po Ježíšově smrti během křesťanské misie, aby přesvědčily svět, že Ježíš byl skutečně mocným Božím Synem, který činil zázraky a který nejen že porazil síly zla při svém vzkříšení, ale že je všechny porážel po celou dobu jeho služby, tou službou, která prokázala pravdu, že se brzy zjeví apokalypsa a že brzy přijde Království Boží?

Nakonec nemáme žádný způsob, jak to zjistit. Možná tito lidé říkali takové věci o Ježíši již během jeho života. Ale skutečnost, že tyto skutky jsou tak důkladně připisovány Ježíši až pozdějšími autory, žijícími desítky let po těchto událostech, není samo o sobě důkazem, že musí být historické nebo, že musely vzniknout jako příběhy již za Ježíšova života. Podstata zprávy se mohla změnit. Vypravěči nejenže přišli s vlastními způsoby, jak vyjádřit své tradice, které si předávali, nejen že vymýšleli a pozměňovali různé detaily, ale oni jen nevyšperkovali své zprávy ale přidali celé epizody. Někdy šla jejich vynalézavost až k samému jádru věci, takže to, co se později stalo podstatnou tradicí, nebylo ve skutečnosti ani přesnou vzpomínkou, ale vzpomínkou, která vznikla, když byly tyto příběhy vyprávěny a převyprávěny, stokrát, stovkami lidí, lidmi ve stovkách situací. Ježíš se postupem času stal stále mocnějším. Byl skutečně za svého života zázračným Synem Božím? Není to otázka, kterou by se mohli zabývat historici.<sup>33</sup> Není však vůbec nepravděpodobné, že Ježíšovy zázračné skutky byly až později vzpomínkami těch, kteří uvěřili, že byl vzkříšen z mrtvých a vyvýšen do nebe. Jeho současná síla jako Pána všeho, podle těchto vzpomínek, byla přítomná již za jeho života jako ukázka toho, že se blíží konec.

### **Vzpomínky, které se při převyprávění změni**

Je načase abychom si shrnuli, co jsme viděli v této kapitole, ústní tradice se mění, jak je vyprávěna a převyprávěna od jedné osoby a od druhé. Mění se pokaždé, když je předávána. Pokud to, co máme v evangeliích, nejsou zprávy od očitých svědků (o kterých viz kapitola 3), ale zprávy které byli v oběhu, nejen týdny nebo měsíce, ale po celé roky a desetiletí, pak je téměř jisté že byli změněny. Ve skutečnosti to víme, že byly změněny, protože můžeme porovnat různé popisy stejných slov nebo činností Ježíše a najít mezi nimi nesrovnalosti. Navíc další zprávy jsou také historicky nepravděpodobné, a tak se zdá, že byly vytvořeny v letech při přenosu, když si lidé vyprávěli, co slyšeli o životě svého Spasitele.

Při studiu paměti se ale nemusí zabývat jen těmito negativními zjištěními, vzpomínkami, které se nám zdají že byli během času „zkresleny“. Může to pro nás být také velmi pozitivní, nejen rozpoznat, které vzpomínky jsou historicky věrné, ale také uvidět, co nám mohou říci o skupinách lidí, kteří je předávali ostatním. Různí lidé a různé skupiny lidí si věci pamatují různě, protože přítomnost, kterou zakoušejí, ovlivňuje jejich vzpomínky na minulost, kterou si připomínají. Již jsme to viděli v předchozím zkoumání vzpomínek na Ježíše, které vzpomínky byly pozměněny, nebo dokonce vymyšleny, v letech a desetiletích po jeho smrti. Ale nyní to uvidíme ještě zřetelnějším způsobem, během následujících dvou kapitol, když budeme uvažovat nad prací moderních sociologů, kteří zkoumali, jak a proč si sociální skupiny něco pamatují a jak to dělají. Toto je často považováno za jeden z nejzajímavějších jevů, kterým se studie o paměti mohou zabývat, a je jisté obzvláště důležitým pro pochopení raně křesťanských vzpomínek na Ježíše.

## KAPITOLA 6

### *Kolektivní paměť: Naše nejstarší Markovo evangelium*

Poprvé jsem si začal uvědomovat, že paměť je radikálně ovlivněna sociálním kontextem člověka, když jsem se v roce 1988 přestěhoval na jih USA. Celý svůj život v dospělosti jsem strávil v jiném klimatu, pět let v Chicagu a deset na různých jiných místech v New Jersey. Během těch patnácti let jsem neměl moc důvodů přemýšlet o americké občanské válce. Byla to prostě jen součást znalostí o minulosti, kterou jsme všichni měli, o válce proti otroctví, kterou vyhrála strana, která se přihlásila ke všemu dobrému, spravedlivému a pravdivému. Ti ubozí vojáci Konfederace sice možná statečně bojovali za svou věc, ale jejich věc byla scestná a bylo dobře, že prohráli. Všichni si to takhle mysleli. Že ano? Netušil jsem, že tento příběh má i jinou stránku, která se s určitým nádechem udržela i po více než 120 letech po skončení války.

Bylo to na jihu, kde jsem se poprvé „naučil“, že občanská válka nebyla o otroctví, ale o právech států. Tady dole se to někdy označovalo termínem, který jsem nikdy předtím neslyšel: „válka se severní agresí“.

Nejdříve jsem si myslel, že je to nějaký jižanský humor, nějaký vtip, který si vymyslel nějaký místní chytrák. Ale stále jsem tento termín slýchal – šlo o to, jak si mnoho lidí tuto válku prostě pamatovalo – a brzy jsem si uvědomil, že ve skutečnosti bylo mnoho jižanů takto vychováno, aby o této válce takto přemýšleli. Stejně tak mě překvapilo, že o ní takhle přemýšleli. Velmi pravidelně. Pro části Jihu je občanská válka i nadále aktuální realitou. Stále ještě bojují.

Vzpomínání na minulost není tedy jen mentální cvičení, do kterého se každý z nás zapojuje, když si vzpomíná na to, co se nám osobně stalo. Abych použil technický termín, který jsem uvedl v kapitole 1, paměť není jednoduše „epizodická“. Existují i jiné druhy vzpomínek a jedna z nich obsahuje vzpomínání na minulost naší společnosti. Z toho důvodu tuto paměť studují nejen psychologové, ale také sociální vědci – jak antropologové zajímající se o orální kultury, jak jsme viděli v předchozí kapitole, tak sociologové, kteří zkoumají, jak se vzpomínky na minulost vytvářejí a diskutují v různých sociálních skupinách.

To, že si různé sociální skupiny „pamatují“ svou minulost (ne svou osobní minulost, ale minulost své společnosti) různými způsoby, bude dávat smysl každému, kdo má širokou škálu různých zkušeností. Zůstaneme-li u tématu války, je zcela jasné, že na důležité události v druhé světové válce si lidé z Německa, Ruska, Japonska nebo Ameriky budou pamatovat skutečně velmi odlišně. Stejně jako na války s americkými Indiány budou jinak vzpomínat osoby evropského původu žijící ve Filadelfii a domorodí Američané žijící v Novém Mexiku.

Rodiny ve kterých jsme vyrostli; sociální, etnické a náboženské skupiny ke kterým patříme; lidé v našem prostředí, se kterými se stýkáme; zpravodajská média, kterým nasloucháme – všechny tyto faktory ovlivňují, jak si pamatujeme minulost. Proto existují tak odlišné vzpomínky na New Deal nebo na hnutí za občanská práva nebo na události, které vedly k druhé válce v Iráku. Některé z těchto vzpomínek mohou být osobní – většina z nás měla velmi silný názor na války, které přišly po 11. září. Jiné z nich se týkají věcí, které jsme sami nezažili. Sociologové nazývají tyto „skupinové“ vzpomínky na minulost, které nebyli nutně osobně prožity jako: „kolektivní vzpomínky“.

Stejně jako u individuálních vzpomínek mohou být tyto kolektivní vzpomínky slabé, křehké nebo dokonce falešné a lze je studovat, abychom zjistili, zda tomu tak je. Často to vyžaduje poměrně seriózní subjektivní zhodnocení: jak by se dalo zjistit, že vzpomínka na občanskou válku jako válku se severní agresí je zkreslená? V některých případech může být plodnější posuzovat kolektivní vzpomínky jiným způsobem. To znamená, že uvidíme, co nám takové vzpomínky říkají o této skupině lidí, kteří si pamatují minulost tak, jak si ji my nepamatujeme. Využití našich zdrojů informací k tomu, abychom viděli, co se skutečně stalo v minulosti, je záležitostí historie. Ale studium toho, jak si skupiny lidí pamatují svou minulost je, slovy kulturního historika Jana Assmanna, záležitostí „mnemo-historie“, neboli abychom použili jednoduššího výrazu, „historie paměti“. Rozdíl mezi historií a historií paměti je poměrně jasný. Americkou válku ve Vietnamu je možné studovat jen jako historii. Přitom by bylo možné zkoumat precedenty vedoucí k válce, politickou situaci, která k ní vedla, postupné zapojování amerických jednotek, eskalaci, strategie, chybné výpočty a tak dále a dále. Ale je také možné studovat tuto válku jako historii paměti, izolováním jedné nebo více skupin Američanů – řekněme nepovolaných osob z 60. let na jedné straně a vojenských veteránů na straně druhé – abychom uviděli, jak si tuto válku pamatují. To nám možná neřekne mnoho o tom, co se skutečně stalo, ale řeklo by nám to, jak si dnešní lidé pamatují svou minulost, a to nám může odhalit mnohé o těchto lidech a jejich historii, přesvědčení, postojích, bojích a oddanosti.

V předchozích dvou kapitolách jsme uvažovali, jak byly vzpomínky na Ježíše v průběhu let a desetiletí před sepsáním našich evangelií pozměněny nebo dokonce vynalezeny od křesťanů, kteří o něm vyprávěli své příběhy. V těchto kapitolách nás zajímalo nejen to pokusit se izolovat a prozkoumat tyto zkreslené vzpomínky, ale také zjistit, co nám takové vzpomínky mohou říci o životech, starostech, zájmech a kontextu těch, kteří takto vzpomínali na Ježíše. V současné a následující kapitole se tento druhý zájem dostane do popředí, protože se zaměříme na studium „historie paměti“, na tento ohromně pozitivní pokus uvidět, jak si minulost – v tomto případě život a smrt Ježíše — pamatovaly konkrétní starověké křesťanské komunity ve svých „kolektivních vzpomínkách“.

## O kolektivní paměti: Maurice Halbwachs

Termín „kolektivní paměť“ vytvořil francouzský filozof a sociolog Maurice Halbwachs (1877–1945). Jeho nejdůležitější a nejvlivnější kniha vyšla (ve francouzštině) v roce 1925 a vyšla v angličtině (spolu s dalším jeho spisem) pod názvem *On Collective Memory*.<sup>1</sup> Halbwachs uznával poměrně jasný bod, že jsou to jednotlivci, nikoliv sociální skupiny, kdo si pamatuje svou minulost (společnost nemá nějaký obrovský hipokampus!). Ale podle jeho názoru jsou tyto individuální vzpomínky vždy rekonstruovány na základě našeho vztahu ke společnosti kolem nás, zejména k našim různým sociálním skupinám, jako jsou naše rodiny, přátelé, místní komunity a národy. Podle Halbwachse je nemožné, abychom si něco pamatovali, aniž bychom měli nějaký sociální rámec, do kterého bychom svou vzpomínku umístili. To znamená, že podle jeho dosti radikálního tvrzení neexistuje nic takového jako vzpomínka která by byla mimo sociální kontext. Pokud si pamatujete něco, co se vám stalo, je to vždy ve vztahu k lidem, které znáte, nebo k věcem, které jste se naučili a zažili od jiných lidí. Nikdy nemůžete být v naprosté izolaci od vašeho sociálního okolí. Halbwachs byl notoricky podezřívavý k psychologickému výzkumu, který se snažil prozkoumat paměť jako individuální fenomén. Podle jeho názoru „neexistují žádné vzpomínky, o kterých by se dalo říci, že jsou čistě vnitřní, to znamená které by bylo možno uchovat pouze v individuální paměti.“<sup>2</sup> Je to proto, že to, co si pamatujeme, bylo hluboce a neoddelitelně ovlivněno naším sociálním okolím. Nemůžeme existovat, ať už fyzicky nebo duševně, bez tohoto prostředí. Pokud se pokusíte uniknout ze svého sociálního prostředí, nutně se přesunete do jiného sociálního prostředí. Ale stále jste ve společenském prostředí. I když se stanete poustevníkem, víte to co to znamená být poustevníkem, protože jste se o tom dozvěděli v některém sociálním prostředí. Pro Halbwachse „člověk může uniknout ze společnosti pouze tím, že se postaví proti společnosti.“<sup>3</sup> Společnost, ve které žijete, vám poskytuje nejen pozadí, ale také samotný rámec toho, co si pamatujete z minulosti. Jedna z nejslavnějších Halbwachsových vět: „Existuje kolektivní paměť a sociální rámce pro tuto paměť; je to do té míry, do jaké se naše individuální myšlenka umísťuje do těchto rámců a tak se účastní této paměti, tak že je schopna aktu vzpomínání.“<sup>4</sup> Jinými slovy, bez sociálního rámce byste nebyli schopni uspořádat své myšlenky ani si vybavit souvislou minulost. Halbwachs by souhlasil s těmi psychology, kteří říkají, že paměť je záležitostí „konstruování“ minulosti a že tato konstrukce paměti se děje skrze vybavování si stop o tom, co se stalo, a vyplňováním mezer podobnými druhy informací čerpanými z paměti.<sup>5</sup> Pokud si například vzpomenete na setkání kdysi dávno ve vašem rodinném domě, zrekonstruujete si tuto vzpomínku nejen tím, že si připomenete přesně to, co se při té příležitosti stalo, ale také tím, že si vyplníte četné mezery ve své paměti tím, že si vzpomenete – neúmyslně – na věci, které se obvykle při takových společenských příležitostech staly. V tomto aktu rekonstrukce často zaměníte jednu sadu událostí za druhou. Pokud jde o vzpomínku tohoto druhu: „Skládáme ji znovu a

přidáváme tam prvky převzaté z několika období, která předcházela nebo následovala danou scénu.“<sup>6</sup>

Kromě toho Halbwachs souhlasil s tím, že důvod, proč si vůbec něco pamatujete z minulosti, je ten, že to má nějaký význam pro vaši současnost. Jak to vyjádřil jeden z jeho pozdějších následovníků: „Pro Halbwachse je minulost hlavně (ne-li zcela) sociální konstrukcí, utvářenou zájmy v současnosti. . . . Tvrdí, že přesvědčení, zájmy a aspirace současnosti utvářejí různé pohledy na minulost, jak se projevují v každé historické epoše. Klíčem k tomu je, že minulost je „sociální“ konstrukcí – nejen záležitostí individuální psychiky.“<sup>7</sup>

To platí i pro minulost, kterou jsme sami nezažili. Halbwachs se mimo jiné zajímal také o kolektivní paměť v náboženství. Tvrdil, že náboženská paměť funguje obecně stejně jako kolektivní paměť: „Neuchovává minulost, ale rekonstruuje ji pomocí hmotných stop, rituálů, textů a tradic, které tato minulost zanechala, a navíc s pomocí nedávných psychologických a sociálních dat, to znamená se současností.“<sup>8</sup> Navíc, jak je tomu v případě kolektivní paměti obecně, když si lidé pamatují minulost svého náboženství – to znamená, když si vybavují velké postavy, hnutí a události svého náboženského dědictví – rekonstruuje je tím, že přizpůsobí „obraz dávných faktů k přesvědčení a duchovním potřebám současnosti.“ Výsledkem je, že „realita minulosti již není minulostí.“<sup>9</sup>

Dílo Halbwachse bylo naprosto průlomové a svůj vliv má i dnes, nějakých devadesát let poté, co se jeho kniha poprvé objevila. Mnoho z jeho názorů bylo samozřejmě zpochybněno a někteří nedávní sociologové vyjádřili znepokojení nad některými jeho radikálnějšími postoji. Sociolog Barry Schwartz, jeden z vůdců současného studia kolektivní paměti, například tvrdí, že Halbwachsovův důraz na přítomnost jako klíč k minulosti možná zachází příliš daleko. Podle Schwartze nejde jen o to, že si lidé pamatují minulost kvůli přítomnosti a že to, co se děje v současnosti, ovlivňuje to, jak se vzpomíná na minulost; také zde platí, že to, co se skutečně stalo v minulosti, ovlivňuje také to, jak přemýšlíme a chápeme přítomnost. Podle jeho názoru Halbwachs nakreslil příliš striktní hranici mezi konceptem „paměti“ a konceptem „historie“. Nejde jen o to, že historie se zabývá pouze tím, co se skutečně dříve stalo, a paměť se zabývá pouze tím, jak si pamatujeme, to co se stalo. Paměť ovlivňuje také to, jak si vytváříme minulost v naší mysli, ale minulost také ovlivňuje i to, jak si ji pamatujeme v přítomnosti. A v některých ohledech je jednou z nejzajímavějších otázek, kterou se můžeme zabývat, jak a proč si pamatujeme minulost takovou, jakou si ji pamatujeme, zvláště když porovnáváme minulost, jak se zdá, že se skutečně stala, s tím, jak si ji pamatují různé sociální skupiny.

Schwartz ukázal, jak toho lze dosáhnout, ve své brilantní analýze kolektivních vzpomínek na Abrahama Lincolna, analýze, na kterou jsem odkazoval v kapitole 1. Něco podobného lze samozřejmě udělat s jakoukoli postavou z minulosti, dokonce i s historickým Ježíšem. Jak studovat vzpomínky na takové postavy je věc, o které se hodně diskutuje jak mezi sociology, tak kulturními historiky, žádný však nemá větší vliv než německý egyptolog Jan Assmann.

## Jan Assmann a studium „historie paměti“

Assmann souhlasí s Halbwachsem o sociálním charakteru paměti: naše vzpomínky na minulost jsou vytvářeny kolektivně, nikoli individuálně, a naše rekonstrukce minulosti jsou vždy postaveny v rámci, které nám poskytla společnost. Své myšlenky o tom, co se stalo dříve, organizujeme nyní na základě toho, co zažíváme v přítomnosti ve společnosti jiných lidí. A tak když vědomě nebo dokonce i nechtěně vzpomínáme na občanskou válku, na druhou světovou válku nebo na válku ve Vietnamu, je to proto, že nám je něco v naší současné situaci připomnělo; navíc je to tato naše současná situace, která zformuje, jak si na tyto katastrofické události vzpomeneme. Jedna nevýhoda této reality je, že pokud neexistuje žádný současný rámec pro vzpomínání na minulost – pokud v přítomnosti není nic, co by nás přivedlo k tomu, abychom si vzpomněli na to, co se stalo dříve – bude část této minulosti jednoduše zapomenuta a vymazána z paměti

Výhodou naopak je, že je možné studovat kolektivní paměť i u minulých událostí, abychom viděli, co nám mohou říci o sociálních skupinách, které si tuto paměť vytvářeli a uchovávali. Jak jsme již viděli, toto je ta Assmannova „mnemo-historie“ neboli to, co nazývá „historií paměti“.

V jedné ze svých nejdůležitějších knih: „Mojžíš egyptský: Paměť Egypta v západním monoteismu“ se Assmann zabývá historií paměti tím, že ukazuje, jak byl Mojžíš připomínán v klíčových okamžicích západní civilizace. Assmann zde vysvětluje: „Na rozdíl od vlastní historie se mnemo-historie nezabývá minulostí jako takovou, ale pouze tou minulostí, jak si ji pamatujeme.“<sup>10</sup> Jinými slovy: „Mnemo-historie analyzuje důležitost, kterou současnost připisuje své minulosti.“<sup>11</sup> Pokud jde o postavu, jakou je Mojžíš, tak tento druh přístupu se nesnaží zjistit, co můžeme vědět o tomto člověku, a jaká historická fakta o něm můžeme stanovit jako relativně jistá. Místo toho se zaměřuje na to, jak byl Mojžíš připomínán v různých dobách a na různých místech.

Assmannova kniha se zabývá historií paměti o Mojžíšovi, jak byl připomínán v diskuzích od starověku až po Sigmunda Freuda. Mojžíš je pravděpodobně nejdůležitější postavou celé hebrejské Bible, byl velký prorok, zachránce a zákonodárce lidu Izraele. Čtyři z prvních pěti knih Bible (Exodus až Deuteronomium) jsou téměř zcela, ať už přímo nebo nepřímo napsány o něm.

Jak je vyličen v Exodu (viz Exod. 1–2), tak Mojžíš se narodil hebrejské matce v době, kdy byl izraelský národ zotročen v egyptské zemi. Je nám řečeno, že vládce Egypta, faraon, nařídil, aby všechny hebrejské děti mužského pohlaví byly zabity při porodu, aby se zabránilo tomu, že se Izrael v zemi stane příliš početným. Mojžíšova matka ale ukryla své dítě do koše na břehu Nilu. Náhodou ho tam objevila samotná faraónova dcera, která si ho vzala do svého domu a vychovala ho jako vlastního syna. V dospělosti se Mojžíš vzbouřil proti své egyptské výchově a stal se velkým vůdcem Izraelitů, který pak při Exodu vyvedl lid z otroctví (2. Mojžíšova 2–15).

O mnoho staletí později, je nám v novozákonní knize Skutků řečeno, že Mojžíš byl jako mladík „vyučen vši moudrosti Egyptanů“ (Skutky 4:22). To je něco, co nikdy není uvedeno v rozsáhlých zprávách o jeho životě v samotné hebrejské Bibli a je to jedna z věcí, kterou Assmanna napadl. Používá ji jako příklad, když vysvětluje, jak funguje historie paměti: „Mnemo-historie se neptá ‚Byl Mojžíš skutečně vyučen vši moudrosti Egyptanů?‘ Místo toho se ptá . . . proč byl Mojžíšův obraz v sedmnáctém a osmnáctém století téměř výlučně založen na jediném verši v Novém zákoně a ne na Mojžíšově propracované biografii v Pentateuchu.“<sup>12</sup>

Úkolem historie paměti je tedy prozkoumat, jak je významná postava nebo historická událost zobrazena později, jak je chápána nebo „zapamatována“. Než použijeme tento přístup na Ježíše tak, že prozkoumáme písemné dokumenty, které se objevily až po jeho životě, je důležité jasně vidět, jak to funguje. To bych rád ukázal na zvlášť poučném moderním příkladu, a sice u vzpomínky na „Masadu“, zejména mezi izraelskými Židy.

### **Kolektivní paměť o Masadě**

Mnoho Američanů z mé generace se poprvé dozvědělo o Masadě z trháku s tímto názvem v roce 1981, hrál v něm Peter O'Toole. Izraelci však neznají příběh o Masadě jen z televize, ale z osobní zkušenosti jako součást struktury „mýtu o založení“ moderního Státu Izrael. Termín Masada označuje místo i událost. Masada byla horská pevnost postavená v prvním století před naším letopočtem. Byla umístěna na impozantní tisícimetrové náhorní plošině něco málo přes míli od západního pobřeží Mrtvého moře a asi šedesát mil jihovýchodně od Jeruzaléma. Několik let před narozením Ježíše král Herodes Veliký na tomto místě vybudoval a opevnil velký komplex. Tyto pozůstatky komplexu stále existují; stal se jedním z hlavních turistických míst v celém Izraeli, i když se o něm nikdy nezmiňuje ani hebrejská Bible a ani Nový zákon.

Události v Masadě nás odkazují na to, co se stalo na tomto místě během židovské války proti Římu v roce 66-73 n.l. Hlavním zdrojem informací o této události je nám Josephus, židovský historik z prvního století, který se osobně podílel na této válce, nejprve jako generál židovských jednotek bojujících proti Římanům a poté po kapitulaci, jako tlumočník u Římanů během obléhání Jeruzaléma, toho obléhání, které skončilo v roce 70 n. l. útokem na město, zničením jeho hradeb, vypálením chrámu a vyvražděním tisíců Židů.

Ale pád Jeruzaléma nebyl koncem židovského povstání. Existovalo několik povstalců, kteří uprchli z Jeruzaléma. Nejznámější z nich byly v Masadě.

Bezprostředně před začátkem této války v roce 66 zaútočila skupina židovských rebelů na římskou posádku v Masadě a ovládla ji. Se zbraněmi, které tam získali, přišli do Jeruzaléma a tam zahájili jakousi občanskou válku, při které mimo jiné zabili řadu římských vojáků. To vedlo k velkému povstání, protože národ jako celek byl vybídnut k odporu proti římským úřadům, které dříve ovládali tuto krajinu. Římské legie přišli ze Sýrie a začala válka která trvala tři a půl roku až do zničení Jeruzaléma.

Rebelové, kteří tuto vzpouru zahájili, se však vrátili do Masady, kde se po dobu války ukryli. Po započtení žen a dětí tam bylo více než 950 lidí. Tři roky po pádu Jeruzaléma a po zlomení odporu přišla Římská armáda k Masadě a oblehla ji. Vzhledem ke geografii tohoto místa neexistoval žádný reálný způsob, jak by na ní mohla přímo zaútočit. Nahoru totiž vedla jen jedna úzká cesta, kterou bylo možno snadno ubránit.

Římané se proto rozhodli zaútočit na pevnost tak, že k ní ze západní strany postavili obrovskou hliněnou oblévací rampu, ze které mohli zahájit útok s vojenskou technikou. Židé nahoře nemohli dělat nic jiného, než se dívat, co se to děje. Podle Josephuse, když se blížilo dokončení rampy, tak Židé na vrcholu učinili rozhodnutí. Útěk byl nemožný, ale sebeobrana také. Vzdát se nebylo reálné: znamenalo by to popravu pro všechny bojovníky a téměř jistě otroctví pro ženy a děti. A tak vůdce skupiny, muž jménem Eleazar, pronesl dva vášnivé projevy a vyzval je ke skutku, který považoval za jediný ušlechtilý způsob řešení: k hromadné sebevraždě. A tak to udělali. Vojáci zabíjeli ženy, děti a jeden druhého; poslední stojící pak spáchali sebevraždu. Když Římané konečně prolomili hradby, nebyl tam nikdo – jen dvě ženy a pět dětí, které unikli masivní sebedestrukci a od kterých se později Josephus dozvěděl tento příběh.<sup>13</sup>

Je to událost v Masadě, která dodnes žije v izraelské paměti. Jak už tomu tak bývá, minulost si připomínáme díky přítomnosti. V tomto případě byl po většinu minulého století tento „poslední postoj“ Židů proti Římanům připomínán jako doba, kdy – stejně jako nyní – byl Izrael ze všech stran obklopen nepřáteli a kdy se Židé rozhodli „bojovat až do konce“ a „až do „poslední kapky krve“. Takto se tento příběh dnes vypráví a převypráví v Izraeli – i mimo něj. Každému, kdo jede na Masadu při turistické návštěvě lanovkou, která ho doveze až na vrchol – uslyší tento příběh, uvidí zbytky pevnosti a uvažuje o aktu smělého vzdoru tváří v tvář nepřátelské opozici. Pro izraelské Židy, zvláště v desetiletích bezprostředně před a poté, co dosáhli své státnosti v roce 1948, to byl příběh nejen o tom, co se stalo kdysi před dvěma tisíci lety, ale také o něčem, co se může dít i nadále, když národ bojuje až k hořkému konci za svou nezávislost uprostřed celosvětového nepřátelství.<sup>14</sup>

Ale na Masadu nebylo vždy vzpomínáno tímto způsobem, jak dobře prokázali moderní učenci o kolektivní paměti. Klíčový článek napsaný výše zmíněným Barrym Schwartzem spolu s dalšími odborníky na paměť Zaelem Zerubavelem a Bernice Barnettovou ukázal, že Masada ve skutečnosti nehrála žádnou roli v židovské kolektivní paměti od starověku až po moderní dobu.<sup>15</sup>

Není zmíněna v židovském Talmudu ani v žádném jiném posvátném textu. Není s ní spojena žádná dovolená. Židé v průběhu historie o ní nikdy nic písemně neřekli. Téměř dvě tisíciletí byla zapomenuta.

Stala se ve velkém součástí židovského povědomí až na počátku dvacátého století díky básní „Masada“, kterou v roce 1927 vydal ukrajinský imigrant do Izraele, Jicchak Lamdan. Ve 20. letech 20. století však samozřejmě Stát Izrael neexistoval, takže nebyl v žádném vojenském obležení. Lamdanova báseň tak nepřirovnávala vojenskou situaci rebelů v Masadě k Izraelcům v moderní době. Místo toho tvrdil, že jejich sociální situace je srovnatelná. Bylo to

v období, kdy byl Židům ve východní Evropě odepřen přístup na Západ. Jak vysvětlil jeden pozorovatel, tak v té době „existovala pro Židy pouze dvě místa: místa, kam nemohli jít, a místa, kde nemohli žít“. Palestina byla jedinou možností, jediným místem na zemi, kde bylo možné v poslední chvíli zůstat.<sup>16</sup>

Lamdanova báseň připouští, že Židé, kteří přišli do Izraele, aby tam žili, možná skutečně vynakládají marné úsilí. Bylo to jako v případě historické Masady, mohla to být situace, kdy neexistoval „žádný únik“. Ale byla to jediná dostupná možnost.

Vzpomínat na Masadu v roce 1927 tedy znamenalo připomenout si minulost ve světle přítomnosti. Poté, co byl Izrael v roce 1948 ustanoven jako suverénní stát, se význam a poselství o Masadě změnilo – ve světle současných okolností. Od té doby, po většinu následujících desetiletí, „stejně jako byli obklíčeni obránci Masady a čelili početní přesile, tak se současní Izraelci ocitli v obklíčení od nepřátel, kteří jsou v početní převaze.“<sup>17</sup>

A tak se Masada stala „symbolem vojenské odvahy a národního závazku“. Většina Izraelců interpretovala tuto masovou sebevraždu „jako hrdinské potvrzení národní důstojnosti a vůle.“<sup>18</sup>

Jeden z autorů této studie, odborník na židovská studia Yael Zerubavel, od té doby napsal působivou studii o kolektivní paměti o Masadě: *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition*: (Obnovené kořeny: Kolektivní paměť a tvorba izraelské národní tradice).<sup>19</sup>

V této práci Zerubavel ukazuje, jak vůdci moderního Izraele použili příběh o Masadě k prosazení své národní agendy, čímž se události v Masadě staly „jedním z nejvýznamnějších národních mýtů o izraelské společnosti.“<sup>20</sup>

Tři rysy o Masadě napomohly k její moderní kolektivní paměti: je to silný a fascinující příběh; samotné místo kde je pevnost je úchvatné; a jsou tam i archeologické pozůstatky – včetně zbytků hliněné rampy a obrysy starověkého římského vojenského tábora – jsou fascinující a působivé. Každý, kdo jde na Masadu a vyslechne si její příběh, nemůže být nedojat. Pro izraelské Židy se Masada stala symbolem toho, co znamenalo být Izraelec. Izraelští vůdci si to uvědomovali prakticky od začátku. Hlavní archeolog, který byl odpovědný za vykopávky na tomto místě, nebyl nikdo jiný než Yigael Yadin, který byl před těmito vykopávkami v letech 1963–65 náčelníkem štábu izraelské armády. Jak sám naznačil v rozhlasovém vysílání 27. dubna 1966: „Prostřednictvím návštěvy na Masadě se mohou [naši bratři z diaspory] naučit tomu, čemu dnes říkáme ‚sionismus‘, lépe než tisíce pompézních projevů.“<sup>21</sup>

Tato lekce byla Izraelcům dlouho předávána prostřednictvím příběhů, které si o tomto místě vyprávěli, prostřednictvím povinných exkurzí mládežnických skupin na toto místo, prostřednictvím cestovního ruchu a dokonce prostřednictvím školních učebnic. Jak říká Shmaryahu Gutman v úvodu k dětské knize o Masadě (v hebrejštině):

Masada je symbolem židovského a lidského hrdinství v celé jeho velikosti. Masada vychovala celou generaci mládeže. Je to generace, která vytvořila tento stát, generace obrany v jejích

různých projevech. Masada byla zdrojem naší síly a odvahy osvobodit tuto zemi, zapustit v ní kořeny a bránit celé její území.<sup>22</sup>

Pro odborníky na kolektivní paměť je však nejpozoruhodnější, jak se tato rozšířená kolektivní paměť usadila na úkor skutečných historických událostí, jak je vyprávějí naše starověké zdroje. Zerubavel poukazuje na to, že typický příběh o Masadě, jak je široce proklamován v izraelské kultuře ve dvacátém století, byl vytvořen prostřednictvím „vysoce selektivní reprezentace Josephusových historických záznamů. Zdůrazněním určitých aspektů v jeho vyprávění a ignorováním jiných vzpomínek ve vyprávění došlo k přetvoření příběhu a změnil se jeho význam.“<sup>23</sup>

Nikdo neodhalil tento problém důkladněji než Nachman Ben-Yehuda, Izraelec, který sám vyrostl na mýtu o Masadě, který ho později vyvedl úplně z míry, když poznal jeho nejistý historický základ. Ben-Yehuda ve své knize *The Masada Myth: Collective Memory and Mythmaking in Israel* poukazuje na to, že v tomto moderním mýtu jsou židovští rebelové na Masadě považováni za „bojovníky za svobodu“. Ale Josephus naznačuje, že to byla ve skutečnosti skupina známá jako „Sikariové“. Jak nám sám Josephus vysvětluje, sikariové (nazývaní tak kvůli použití dýky, latinsky *sicarius*) byli židovští vrahové, kteří se podíleli na zabíjení vlastního židovského lidu, které považovali za kolaboranty s Římany. Tito sikariové prostě jen nečekali na svůj konec na Masadě během židovské války. Ve skutečnosti se dopustili strašných a násilných činů, a to právě proti jiným Židům, nejznámějším z nich byl nájezd na vesnici Ein Gedi, kde povraždili četný židovský lid, aby jeho zásoby odvezli zpět do Masady. Tito rebelové jsou v tomto moderním mýtu vylíčení jak po tři roky za neustálých bojů vzdorují římskému obléhání; ve skutečnosti však obléhání pravděpodobně trvalo jen několik měsíců. Moderní mýtus také tvrdí, že tito rebelové bojovali statečně „až do hořkého konce“ a „do posledního dechu“ a „do poslední kapky krve“. Ve skutečnosti ale podle Josephuse nic nenásvědčuje tomu, že by rebelové vůbec bojovali. Nebyla tam žádná bitva, žádný ozbrojený střet – je to realita potvrzená archeologickým průzkumem toho místa. Místo aby bojovali až do konce, tak vůdci sikarijů přesvědčili (pomocí síly?) stovky lidí, aby se podřídili tomuto sebevražednému paktu. Místo aby se zapletli s Římany, tak se rozhodli sami sebe zabít.<sup>24</sup>

Slovy Yaela Zerubavela, aby byl vytvořen moderní mýtus o Masadě, tak moderní vypravěč: „jej rozpracovává tam, kde Josephus mlčí, a zamlčuje některé z jeho rozpracovaných popisů.“<sup>25</sup>

V některých ohledech nám tedy studium kolektivní paměti může říci více o tom, kdo si ji v současnosti připomíná, než o skutečných osobách a událostech, které jsou připomínány z minulosti. Existuje samozřejmě určitý vztah této minulé události k současné paměti. Moderní příběh o Masadě nebyl celý vymyšlen. Skutečně došlo k obléhání, které vedlo ke stovkám židovských obětí, přesně na tom místě, kde se to dnes slaví. Ale příběh o této události, který je dnes stále v oběhu, nám neposkytuje – a ani se o to nijak zvlášť nezajímá – historický popis toho, co se skutečně stalo. Vykládá jen tuto událost ve světle současné situace.<sup>26</sup>

Sociologové, kteří zkoumají kolektivní paměť, by řekli, že to se děje vždy, když si vzpomínáme na minulost. Naše současné okolnosti ovlivňují to, jak si vzpomínáme na cokoliv, co si chceme

vybavit. Podle historiků je tedy možné nejen zjistit (do určité míry), co se stalo v minulosti, ale podle historiků paměti je možné také ukázat, jak se nám tato minulost připomíná a z jakých důvodů.

Pro zbytek této a příští kapitoly použiji tyto poznatky na vzpomínky na Ježíše v rané církvi. Nemohu se však ponořit do každé vzpomínky v každé křesťanské komunitě – to by zabralo celou další knihu nebo dokonce celou sérii knih. Místo toho jsem se rozhodl nejprve poměrně obsáhle pojednat o charakteristických vzpomínkách na Ježíše, které se nacházejí ve třech našich raně křesťanských textech, v evangeliích Marka, Jana a Tomáše. Poté provedu mnohem kratší zhodnocení těchto kolektivních vzpomínek v řadě dalších raně křesťanských spisů, abych poskytl plnější kaleidoskopický obraz Ježíše v raně křesťanské paměti. Všechny tyto knihy byly vytvořeny v různých dobách a v různých komunitách, z nichž každá měla svou vlastní historii a okolnosti vzniku. V důsledku toho pak každý z těchto spisů připomíná Ježíše zcela odlišným způsobem.

### **Jak je připomínán Ježíš v Markově evangeliu.**

Markovo evangelium je nejkratší z našich kanonických evangelií a je také nejstarší, bylo napsáno kolem roku 70 n. l. Je to tedy naše nejstarší dochovaná zpráva o Ježíšově životě, smrti a vzkříšení.<sup>27</sup> Po léta – vlastně staletí – byl Marek čtenáři a badateli Bible poněkud přehlížen jako nějaký druh zhuštěné verze Matouše. Dnešní učenci si vážně uvědomují, že tato charakteristika je nesprávná a nespravedlivá. Je to špatné hodnocení, protože Markovo evangelium předcházelo Matouše a bylo základem pro většinu jeho vlastního vyprávění. Je to nespravedlivé, protože Marek je mnohem více než jen kratší verze Matoušova evangelia. Je to skutečný literární klenot se silným poselstvím a jemným způsobem jeho vyjádření. Prozkoumání Marka z pohledu historie paměti nám může odhalit bohatou a strukturovanou vzpomínku na život a smrt křesťanského Spasitele. V tomto evangeliu nacházíme poutavou vzpomínku na Ježíše jako mesiáše, kterému nikdo nerozuměl.

#### ***Počátek evangelia***

Téma tohoto evangelia je vyjádřeno již v jeho prvním verši, který je někdy považován za jakýsi název knihy: Počátek evangelia Ježíše Krista. Stejně jako většina Marka je toto tvrzení krátké a věčné. Je také zajímavé a záhadné. Modernímu čtenáři se to nemusí zdát tak zvláštní, a naopak se mu to může zdát poněkud banální. Ale každému čtenáři ve starověkém světě, který znal význam těchto klíčových slov, nemohl uniknout jejich význam. Pro naše účely bych zde měl říci něco o těchto dvou pojmech „evangelium“ a „Kristus“, protože právě ta zde vytvářejí silné napětí.

Slovo „evangelium“ pochází z řeckého slova euangelion, které znamená „dobrá zpráva“. Bylo to slovo používané k popisu nějaké velké a slavné události, jako je triumf ve vojenském dobývání nebo velká dobrodininí, která poskytl císař nebo se chystal poskytnout svému lidu.<sup>28</sup> Jaká byla tedy ta skvělá zpráva, kterou musel Marek oznámit? Jeho hrdina byl nepochopen, odmítnut, zrazen, zapřen, zesměšněn, mučen a ukřižován. Pokud je toto dobrá zpráva, tak jaká je ta špatná? Druhé slovo „Kristus“ obsahuje jednoduše hádanku. Termín Kristus je řecký překlad hebrejského slova mesiáš. Dnešní křesťané jsou samozřejmě zvyklí si myslet, že o židovském mesiáši bylo předpovězeno, že bude trpět a zemře za druhé. V židovském světě za Ježíšových dnů to byl však názor, který vůbec nikdo neměl. Kdo by ho měl, že Mesiáš má být rozdrcen svými nepřáteli. Bylo tomu právě naopak.

Mezi starými Židy existovala různá očekávání toho, jaký bude budoucí mesiáš.<sup>29</sup> Samotné slovo „mesiáš“ znamenalo jednoduše „pomazaný“. Původně jej používali králové Izraele, jako král David nebo král Šalomoun, kteří byli při svém korunovačním obřadu pomazáni olejem jako vnější znamení Boží přízně, kterou byli zahrnuti. Když byl král pomazán, myslelo se, že je postaven do zvláštního vztahu s Bohem jako jeho vlastní syn (viz 2. Sam 7:11–14). V Ježíšových dnech, kdy na izraelském trůnu neseděl žádný král, žádný pomazaný vládce, někteří Židé očekávali, že přijde budoucí král, potomek Davidův, který svrhne nepřátele Izraele a zřídí v Izraeli své dobré království jako za zlatých časů. To by byl mesiáš. Jiní Židé očekávali mesiáše jiného druhu více vesmírného rozměru, jako nebeského soudce, který přijde zničit utlačovatele Izraele a zřídit zde mocné Boží království s Jeruzalémem jako hlavním městem. Jiní Židé pak očekávali, že se jako mesiáš objeví velký kněz, který bude mocně vládnout Božímu lidu prostřednictvím svých autoritativních výkladů Mojžíšova zákona.

Stručně řečeno, existovala různá očekávání toho, jaký by mohl být budoucí mesiáš. Všechna tato očekávání měla jedno společné: mesiáš bude vznešená a mocná postava, která svrhne Boží nepřátele a bude majestátně vládnout Božímu lidu. A kdo byl Ježíš? Každý, kdo četl od prvních řádků Markova evangelia, dobře věděl, kdo byl Ježíš. Byl to potulný kazatel z chudé venkovské části Galileje, který byl odsouzen židovskými vůdci a popraven Římany za zločiny proti státu. To byl ten mesiáš? Ukřižovaný zločinec? Ježíš prostě nezapadal do toho, co kdo očekával, čím mesiáš bude. On byl pravý opak. Přesto Marek začíná své vyprávění tím, že oznamuje, že tento Ježíš byl mesiáš. A jeho veřejné ponížení a zničení bylo z nějakého důvodu dobrou věcí („dobrá zpráva“). Marek bude mít zjevně práce nad hlavu. V jistém smyslu to již jeho titul oznamuje, co se chystá udělat: chystá se vysvětlit, jak to, že ukřižovaný zločinec byl ve skutečnosti pomazaným Božím. Marek přitom s největší pravděpodobností nezaznamenává svou osobní vzpomínku na Ježíše. Nebyl jeho učedníkem ani očitým svědkem Ježíšova života. Místo toho vypráví vzpomínky z křesťanské komunity, ve které žil a možná vyrůstal – ať už se nacházela kdekoli – asi čtyřicet let po Ježíšově smrti.

## ***Ježíš, autoritativní Boží Syn***

Markovo vyprávění o Ježíši začíná sérií epizod rozvržených tak, aby ukázaly, že Ježíš -bez ohledu na zdání - měl ve skutečnosti pověření mesiáše. Vyprávění začíná Janem Křtitelem, ohnivým apokalyptickým kazatelem, který nabádá lidi, aby se připravili na příchod Pána (Marek 1:2–9). Podle Marka nebyl Jan vůdcem, kterého by Ježíš následoval, ani učitelem, od kterého by se učil. Je předchůdcem toho, kdo měl být větší. Ježíš přijal Janův křest a je okamžitě prohlášen za Božího vyvoleného. Ve skutečnosti to prohlášení učiní samotný Bůh. Když Ježíš vystupuje z vody, tak se otevřou nebesa, Duch Boží na něj sestoupí jako holubice a z nebe se ozve hlas: „Ty jsi můj milovaný Syn; Mám v tobě zalíbení“ (1:9–11). Po čtyřicetidenním pobytu na poušti kde jej pokouší Satan, zjevně jako jakási příprava na to, co je před ním, se Ježíš vrací do Galileje a začíná kázat poselství velmi podobné tomu poselství které kázal jeho předchůdce: čas vyhrazený tomuto současnému věku se naplnil a chystá se nový pořádek. Království Boží je téměř tady. Lidé musí činit pokání a přijmout tuto dobrou zprávu (1:14–15).

Klíčovým tématem u Marka je bezprostřední příchod mocného Božího království. Svět bude obrácen vzhůru nohama a vše, co je na tomto světě špatné, bude napraveno. Ale nejprve se musí něco stát. Budoucí král musí být odmítnut a zabit, než se bude moci vrátit a pomstít se svým nepřátelům. Proč by ale měl někdo vidět Ježíše jako budoucího krále? Marek ve svých úvodních příbězích ukazuje proč. Nejen, že sám v názvu své knihy prohlašuje, že Ježíš je pomazaný, a nejen že to prohlašuje Bůh při jeho křtu, ale také sám Ježíš začíná svou veřejnou službu tím, že všem, kdo to vidí, ukazuje, že je autoritativním vůdcem kterého vyvolil Bůh pro svůj lid. Jak jsme viděli, na začátku svého veřejného působení procházel Ježíš kolem Galilejského jezera a uviděl dva rybáře, Šimona a Ondřeje. Vyzval je, aby se stali jeho následovníky. Všechno tam zanechají a jdou za ním. Dále vidí další dva rybáře, Jakuba a Jana, syny Zebedeovy, jak si opravují síť. Zavolá je také a i oni všechno opustí – včetně svého znepokojeného otce –, aby ho následovali. Ježíš je zde připomínán jako autoritativní vůdce. Když někoho zavolá, tak lidé okamžitě reagují bez zaváhání a pochybností (1:16–20).

Ježíš jde dále do města Kafarnaum, v sobotu vchází do synagogy a učí. Židovský sbor je ohromen, „neboť je učil jako ten, kdo má autoritu, a ne jako zákoníci“. Ježíš je připomínán jako autoritativní učitel. Když učí, všichni lidé žasnou (1:21–22). Do synagogy přichází muž, který je posedlý démonem. Démon pozná Ježíše a volá, že on, Ježíš Nazaretský, je „Svatý Boží“, který přišel zničit zlé duchy světa. Ježíš mu přikazuje, aby mlčel, a vyhání ho z muže. Zástupy jsou opět ohromeny: „S mocí přikazuje . . . nečistým duchům a oni ho poslouchají“ (1:21–27). Ježíš je připomínán jako autoritativní léčitel a exorcista. Když mluví, dokonce i síly zla uposlechnou jeho příkazy. Ježíšova sláva se šíří po celé Galileji. Zabývá se službou, která vzbuzuje opravdu úctu: uzdravuje nemocné, vyhání demony a křísí mrtvé. Shromažďuje kolem sebe obrovské davy. A káže o Království Božím, které brzy přijde.

## *Ježíš nepochopený Boží Syn*

V první polovině Markova evangelia je zřejmé, že zástupy jsou přitahovány k Ježíši kvůli jeho velkolepému učení a ještě velkolepějším zázrakům. Někdo by si mohl myslet, že při těchto obrovských shromážděních se židovský národ obrátí k Ježíši, uzná, že je jejich přicházejícím mesiášem, a korunuje ho za krále. Ale takto Marek Ježíšův život nevykresluje. Ve skutečnosti je to právě naopak. Jednou z Markových nejpozoruhodnějších vzpomínek na Ježíše je, že navzdory jeho ohromujícím slovům a skutkům, tak ve skutečnosti nikdo nechápal, kdo to je. Neznalost o Ježíši se opakovaně objevuje v Markově vyprávění. V kapitole 3 přicházejí členové Ježíšovy rodiny, aby ho odvedli z očí veřejnosti, protože si myslí, že se pomátl na mysli (3: 20–21).<sup>30</sup> Lidé z jeho rodného města nemohou uvěřit, že říká a dělá takové věci: není to místní člověk, tesař, jehož rodinu dobře znají? Odmítají ho i jeho poselství (6:1–6). Židovští vůdci si myslí, že vědí, jak by mohl Ježíš dělat tak úžasné skutky: je rouhačem proti Bohu a je zmocněn ďáblem (2:7; 3:22). Nejvíce šokující ze všeho – a překvapivé pro ty, kdo jsou zvyklí na vzpomínky na Ježíše zaznamenané v našich dalších evangeliích – je že dokonce ani Ježíšovi vlastní učedníci nechápou, kým je. Na začátku zprávy si Ježíš vybírá dvanáct mužů, aby byli jeho blízkými učedníky (3:13–19), a dává jim zvláštní pokyny v soukromí (4:10–20). Ale oni to vše prostě nechápou. Když uklidní slovem prudkou bouři, ptají se, kdo by mohl být (4:41). Když chodí po vodě „nerozuměli . . . neboť jejich srdce se zatvrdilo“ (6:51–52). Poté, co nasýtil zástupy z pouhých několika chlebů a ryb – při dvou různých příležitostech – je sám ohromen tím, že si stále neuvědomují, kým je (8:21).

Je zarážející uvidět, kdo skutečně poznal Ježíšovu identitu v první polovině Markova evangelia. Bůh to zjevně ví, protože při křtu prohlašuje Ježíše za svého syna (1:9–11). Ježíš to ví, protože mu to v tu chvíli říká samotný Bůh. Démoni to vědí, ale Ježíš je nabádá, aby o tom mlčeli (3:11). Kromě toho existují již jen dva lidé, kteří to vědí: Marek, který tyto věci píše, a vy, kteří jeho knihu čtete. Nikdo jiný to neví. Co je ještě pozoruhodnější je, že to vypadá, že sám Ježíš to chce všechno utajit. Nejenže přikazuje démonům, aby neprozrazovali, kdo je (3:11; viz také 1:34), když někoho uzdraví, tak mu přikazuje, aby to nikomu neřekl (1:44); když dělá zázraky, někdy nenechá zástupy aby se dívali (5:40); když jeho učedníci uvidí jeho zjevenou slávu, nařídí jim, aby ji nikomu neprozrazovali (9:9); když někdo začne chápat jeho identitu, přikáže mu o ní mlčet (8:30).

Nakonec učedníci začnou tušit, kdo Ježíš skutečně je, ale jakmile to začnou chápat, ve skutečnosti zjistíme, že to nechápou. Tento rostoucí, ale vágní pocit o Ježíšově identitě je symbolicky zobrazen v Markově evangeliu v jednom z jeho klíčových příběhů, který se odehrává téměř v polovině příběhu a to na konci 8. kapitoly. K Ježíši je přiveden slepý muž aby ho uzdravil. Ježíš mu plivne do očí, položí na něj ruce a ptá se, jestli něco vidí. Muž odpovídá, že nyní vidí lidi, ale jsou rozmazaní, jako chodící stromy. Ježíš znovu položí ruce tomu muži na oči, upřeně se na něj podívá a ptá se, zda nyní vidí. Jeho zrak se pak dokonale vyjasní (8:22–26).

Tento příběh je symbolickým vylíčením lidí, kteří nevidí dobře, ale nakonec začnou vidět, je zřejmé z jeho narativního kontextu. Hned v dalším příběhu se Ježíš ptá svých učedníků, co si o něm lidé říkají. Oni mu odpoví, že někteří si říkají, že je Jan Křtitel, který se vrátil k životu; jiní říkají, že je velký prorok Eliáš; a ještě jiní že je jeden z proroků. Pak se jich ptá, co si oni sami myslí, kým je. Petr mu odpovídá: „Ty jsi mesiáš“ (8:27–30).

Možná si myslíte, že tohle byla správná odpověď. V jistém smyslu ano. Ale ne v tom smyslu, jak to Petr myslel. Viděl Ježíše, ale jen mlhavě, jako člověk, který viděl lidi jako chodící stromy. Marek nám pak ukazuje, že Petr stále nechápal, co se dále stane. V reakci na Petrovo vyznání Ježíš říká, že musí trpět, být odmítnut, zabit a pak vstát z mrtvých. Petr ho kárá: to se mu přece nemůže stát (koneckonců je to mesiáš!). Ježíš kárá Petra a nazývá ho „Satanem“ a říká mu, že nerozumí Božím věcem (8:31–33). Ježíš pak začíná kázat zástupu, že následovat ho neznamena cestu ke slávě, ale cestu k utrpení: kdo si nevezme kříž a nejde za ním, nemůže být jeho učedníkem (8:34–37). Od té chvíle se vyprávění v Markovi neúprosně posouvá k jeho vyvrcholení: Ježíšova cesta do Jeruzaléma, kde byl odmítnut židovskými vůdci a židovským lidem, což vedlo k jeho zatčení, soudu a ukřižování. Při dalších příležitostech Ježíš předpovídá, že se to takto stane (9:31; 10:33–34). Pokaždé, však jeho učedníci jsou ti, kdo tomu prostě nerozumí. Předpokládají, že jeho příchod do Jeruzaléma povede k Ježíšovu kralování nad Izraelem, kde budou vládnout i oni (9:32 a zvláště 10:35–36). Ale podle Marka tohle neznamena, že Ježíš je mesiáš. Jako mesiáš musí Ježíš trpět a zemřít. Nepřišel, „aby si nechal sloužit, ale aby sloužil a dal svůj život jako výkupné za mnohé“ (10:45).

Podle Marka nemá být Ježíš tím mesiášem, jakého kdy někdo očekával. Je to mesiáš, který musí zemřít kvůli druhým. Není divu, že to učedníci nikdy nepochopí. Toto je zcela nové a odlišné chápání toho, co to znamená být Božím pomazaným. Ale podle Marka je cesta mesiáše cestou bolesti, utrpení a smrti – nejen pro samotného Ježíše, ale i pro jeho následovníky. I oni musí dát své životy za druhé, jak v tom, jak žijí, tak v tom, jak umírají. Tím však příběh nekončí, jak sám Ježíš naznačuje, tak vstane z mrtvých. Pak přijde katastrofa celosvětových rozměrů. Objeví se hrozné utrpení, jaké svět ještě neviděl. Budou masivní války, hladomory a přírodní katastrofy. Ježíšovi následovníci budou nenáviděni a pronásledováni. Soužení bude intenzivní a všechny naděje budou zmařeny. Svět se zhroutí. Teprve potom přijde Kristus ve své slávě a přinese Boží království těm, kdo jsou jeho vyvolení (Marek 13:1–36).

Markovo poselství je tedy poselstvím o utrpení a konečném ospravedlnění. Ježíš musí zažít mučení a popravu, ale pak bude vzkříšen z mrtvých. I jeho následovníci musí snášet strašlivé soužení; ale pak budou přivedeni do slavného Božího království. Poslední kapitoly Markova evangelia – všechny kapitoly 11–16 – jsou o Ježíšově posledním osudu. Jde se svými učedníky do Jeruzaléma; vyčistí Chrám a hlásá jeho nadcházející zničení; svými slovy a činy vzbuzuje hněv u židovských vůdců; hlásá své apokalyptické poselství o příchodu zkázy na zemi, ale o konečném vítězství Boha; mají poslední večeři; je zrazen Jidášem Iškariotským; je zatčen, souzen a odsouzen k smrti; je zbičován a ukřižován. Jak může být tohle osud mesiáše? Neukazuje Ježíšova smrt jako ukřižovaného zločince přesně to, že nemůže být mesiášem? Ne

podle Marka. Podle Marka je Ježíš trpícím mesiášem, kterého pak Bůh ospravedlní. Ale proč musel trpět? Jak říká Marek, bylo to „jako výkupné za mnohé“. Ježíšova smrt byla obětí, která lidem obnovila správný vztah s Bohem.

To je jasně vidět také v samotné scéně ukřižování. Ježíš je odsouzen k smrti. Je vzat a ukřižován. Lidé, kteří procházejí kolem, ho pozorují a posmívají se mu. Židovští kněží se mu posmívají. Oba lupiči, kteří jsou s ním ukřižováni, se mu posmívají. Nakonec se zdá, že se cítí opuštěný i Bohem: "Bože můj, Bože můj, proč jsi mě opustil?" (Marek 15:34). Pak zemře. Ale okamžitě se stanou dvě věci, které ukazují, že tento hrozný výsledek byl ve skutečnosti podle Boží vůle. Jakmile Ježíš vydechne naposledy, tak se opona v chrámu roztrhne napůl a setník, který dohlíží na popravu, řekne: „Tento člověk byl opravdu Boží Syn“ (Marek 15:38–39).

Jak jsme viděli již dříve, roztržení opony má ukázat, že nyní je Bůh – ten, který přebýval ve svatyni svatých v chrámu – přístupný všem lidem, nejen židovskému veleknězi jednou za rok. Ježíšova smrt přivedla lidi přímo do Boží přítomnosti. A konečně si to někdo uvědomuje. Není to někdo z Ježíšovy rodiny nebo obyvatel města; není to žádný z židovských náboženských vůdců, ani jeden z Ježíšových vlastních učedníků. Je to pohanský setník, který ho ukřižoval. Zde – konečně, poprvé v tomto evangeliu – je někdo, kdo si uvědomuje, že Ježíš není Syn Boží kvůli své smrti, ale právě díky své smrti. Ježíš je umírající mesiáš, který přináší spásu světu. Marek končí své evangelium tím, že ukazuje, že sám Bůh dal k Ježíšovu životu a smrti svůj souhlas. Tři dny po ukřižování jdou některé z jeho následovnic k hrobu a zjišťují, že Ježíš tam už není. Mladý muž jim řekne, že byl vzkříšen; mají jít a říci učedníkům, že se s nimi Ježíš setká v Galileji. Ale ženy to neřeknou učedníkům. V hrůze prchají od hrobu a nikomu to neřeknou (16:1–8). V tomto evangeliu to jeho učedníci nikdy nepochopí.

### **Markova vzpomínka na Ježíše**

Takto si Marek – nebo pravděpodobněji křesťanská komunita, ve které Marek žil – pamatoval Ježíše. Byl to trpící mesiáš, Boží Syn, jehož strašné utrpení a poprava rukou jeho nepřátel nezrušila jeho tvrzení, že je mesiášem. Udělali z něj mesiáše. Jeho smrt a vzkříšení přinesly spásu ostatním. Ježíš během svého života nepřinesl na zem Boží království a podle Marka to nikdy ani neměl v úmyslu. Dal příklad, který měli následovat jeho učedníci tím, že trpěli pro druhé, v očekávání konečného ospravedlnění. Sám Ježíš byl ospravedlněn Bohem, který ho vzkřísil z mrtvých. Trpěli i jeho pozdější následovníci.

Může to být těžké pochopit, stejně jako bylo těžké pochopit, jak mohl být Ježíš mesiášem, který trpěl. Ale pronásledovaná komunita by si vysloužila velkou odměnu, když by se Ježíš vrátil jako mocný vesmírný soudce ve slávě na konci dnů, aby nastolil moc Božího království. Proč by si tato skupina křesťanů připomínala Ježíše tímto způsobem? Jak jsem v této studii zdůrazňoval, pamatujeme si minulost, protože je relevantní pro naši současnost, a to, co prožíváme v přítomnosti, radikálně ovlivňuje také to, jak si připomínáme minulost. Je politováníhodné, že nemáme žádné další informace o Markově komunitě a jejích zkušenostech, které ji vedly k tomu, aby si připomínala život a smrt Ježíše tak, jak tomu bylo.

Jediné, co máme, je samotné evangelium. Přesto je možné číst toto evangelium a přijít s některými věrohodnými závěry o této komunitě a její zkušenosti. Zdá se, že šlo o komunitu, která trpěla těžkostmi. Marek z velké části vysvětluje, proč tomu tak je. Ti, kdo následují Ježíše, přirozeně zažijí soužení – všeho druhu – stejně jako Ježíš a přesně tak, to i od nich očekával. Tato komunita mohla zažít hlad, válku, katastrofu a především pronásledování (13:7–13). Ježíš předpověděl, že tyto věci přijdou. Téměř jistě musela čelit Židům a židovským komunitám, které rozhodně odmítali jejich tvrzení, že Ježíš je mesiáš. Jak mohl být Ježíš mesiáš? Byl to ukřižovaný zločinec! Markova komunita na to měla odpověď. Ano, Ježíš byl ukřižován, údajně za zločiny proti státu. Ale to nebyl skutečný důvod Ježíšovy smrti. Ježíš zemřel kvůli druhým. Dokazuje to ta skutečnost, že byl vzkříšen z mrtvých. Ti, kteří ho následují, zažijí podobný osud jako on. To vše je podle Božího plánu.

Ale Boží plán je ještě větší než tento. Ano, od mesiáše se samozřejmě po celou dobu očekávalo, že bude vládcem ve velkém Božím království. A je také pravda, že Ježíš toto království nezaložil za svého života. Ale on to nikdy ani neměl v úmyslu. Bůh měl jiný plán. Nejprve musel být Ježíš odmítnut a zabit. Přesto Bůh ukázal, že on je mesiášem – nejen ve velkolepých skutcích, které konal za života, v uzdravování nemocných, vyhánění démonů, kříslení mrtvých a uplatňováním autority nad samotnou přírodou, ale především v tom, co se stalo po jeho smrti, když ho Bůh jako naplnění Písma vzkřísil z mrtvých. To však také není konec příběhu. Ježíš má být vládcem Božího království. Velmi brzy se vrátí. Až to udělá, bude soudit zemi. Jeho království zde bude založeno a on v něm bude vládnout. Jeho učedníci budou vládnout spolu s ním. Ježíšovi následovníci nyní možná trpí, ale budou ospravedlněni. Stejně jako učedníci, kteří ani po Ježíšově smrti stále nechápali jeho identitu, mohou mít současní Ježíšovi následovníci problém to pochopit. Ale potřebují ještě chvíli vydržet a pak přijde konec. Potom Ježíš, který je připomínán jako velký, mocný, ale nepochopený Boží Syn, který sám trpěl, ale byl ospravedlněn, sám ospravedlní ty, kdo v něj důvěřují a věří v jeho smrt a vzkříšení. Oni tedy zdědí velké Boží království. Toto je Markova vzpomínka na Ježíše v minulosti a jeho naděje na budoucnost jeho komunity.

## KAPITOLA 7

### *Kaleidoskop vzpomínek na Ježíše: Jan, Tomáš a řada dalších*

V předchozí kapitole jsme se přenesli na otázku, jak byly vzpomínky na Ježíše utvářeny, ovlivňovány, měněny nebo dokonce vymyšleny v ústních tradicích kolujících během čtyřiceti až šedesáti pěti let po jeho smrti, abychom zvažili jeden příklad „kolektivní paměti“. Dále jsme uvažovali o našem nejstarším dochovaném evangeliu, o evangeliu připisovaném Markovi. V této kapitole přejdeme k dalším kolektivním vzpomínkám. Pravděpodobně nejzajímavějším rysem u našich prvních evangelií – jak těch v Novém zákoně, tak těch mimo něj – je právě to, jak odlišně zaznamenávají své vzpomínky na Ježíše. Tato bohatá rozmanitost se vyjasní, když přestaneme uvažovat o těchto knihách čistě v historických termínech, jako o souborech dat, které nám mohou pomoci vytvořit si historicky přesné zobrazení Ježíše, a začneme o nich přemýšlet jako o záznamech toho, jak si Ježíše připomínaly pozdější křesťanské komunity. Jde o posun v zaměření od historie k historii paměti.

Ve vzpomínkách na Ježíše, které si schraňovaly různé křesťanské církve na tom či onom místě, byla samozřejmě řada společných rysů. Koneckonců byli to následovníci muže Ježíše, skutečné historické osoby, která žila a učila v Galileji a byla ukřižována za Pontského Piláta v Judeji. A tak se mnohé jejich vzpomínky na Ježíše budou podobat. Mnoho čtenářů však bude překvapeno, jak velmi se tyto vzpomínky liší. Jak nám tato bohatá rozmanitost pomůže porozumět komunitám, které uchovávaly a zaznamenávaly své vzpomínky na toho, kdo stál u základů církve, na muže Ježíše? Náš průzkum začneme uvažováním nad dvěma spisy – kanonickým evangeliem Jana a nekanonickým evangeliem Tomáše. Jak uvidíme, vzpomínky na Ježíše zaznamenané v těchto dvou knihách se radikálně liší od těch, které najdeme u Marka, a také jedno od druhého. Poté se přesuneme v mnohem kratším přehledu ke kolektivním vzpomínkám ztělesněným v dalších šesti spisech, z nichž tři se nacházejí v Novém zákoně a tři mimo něj. Konečným výsledkem, jak doufám, bude názorně ukázat, že mezi ranými následovníky nebyl jen jediný vzpomínaný obraz Ježíše, ale kaleidoskopicky pestrá sada obrazů.

#### **Vzpomínky na Ježíše v Janově evangeliu.**

Všeobecně se věří, že Jan je posledním z našich kanonických evangelií, které bylo napsáno; obvykle je datováno ke konci prvního století, řekněme mezi 90-95 n.l. Od nejstarších dob bylo uznáváno, že se výrazně liší od ostatních tří synoptických evangelií. Již ve druhém století se mělo za to, že synoptici podávají určitý historický pohled na to, co Ježíš řekl a udělal, zatímco

Jan byl „duchovnějším“ evangeliem, které se zabývalo předáním mystické pravdy o Ježíšově učení a o jeho pravé identitě.

Ježíš zde není zobrazen pouze jako člověk vyvolený Bohem, aby se stal jeho mesiášem, tím, kdo potřeboval zemřít za druhé a pak vstát z mrtvých. Určitě takovým je, ale také se na něj vzpomíná jako na někoho, kdo byl mnohem více. V této knize je Kristus božskou bytostí, která sestoupila z nebe, bytostí rovnou Bohu, skrze kterou byl stvořen celý vesmír, která sdílela s Bohem všechnu jeho slávu ve věčné minulosti, ale která se stala člověkem, aby zjevila tuto pravdu, aby každý, kdo v něho uvěří, mohl mít život věčný.

### ***Kristus vtělené Boží slovo***

Stejně jako tomu bylo v případě Marka, tak také Janovo evangelium začíná tím, že jasně stanoví, za koho Ježíše považuje. Začátek by ale nemohl být ostřeji v kontrastu s Markem. Místo aby začal jménem a popisem Ježíšova apokalyptického předchůdce, začíná Jan básní, která oslavuje identitu Krista jako již existující božské bytosti, která stvořila svět a poté do něj přišla jako Bůh, který se stal tělem. Toto je slavný „prolog“, který k nám přichází v Janovi 1:1–18. Silným a poetickým jazykem tento prolog nezačíná jmenováním Ježíše nebo dokonce naznačením, že se mluví o něm. Místo toho začíná elegantně oslavou „Slova“ Božího:

Na počátku bylo Slovo a to Slovo bylo u Boha a to Slovo byl Bůh. To bylo na počátku u Boha. Všechno povstalo skrze něj a bez něj nepovstalo nic co jest. V něm byl život a život byl světlem lidí. A to světlo svítí ve tmě a temnota ho nepohltila. (Jan 1: 1–5)

Učenci se po staletí přeli o to, jak nejlépe porozumět této slavné úvodní linii, ale některé věci o ní lze říci s relativní jistotou. Vyjasní se to až mnohem později — ve verších 14–17 — že toto „Slovo“ je ve skutečnosti Kristus předtím, než se stal člověkem. Ve snaze vysvětlit, kdo je Kristus, autor jak se zdá, naráží na zprávu o stvoření nacházející se v úvodu Genesis, první knihy Bible, která také začíná slovy „Na počátku“. V této dobře známé zprávě je řečeno, že Bůh „stvořil nebesa a zemi“ (Gn 1:1). Zde v Janovi je nám řečeno, že to bylo skrze „Slovo“, že všechny věci – tedy nebesa a země – začali existovat. To samozřejmě dává smysl. Neboť jak Bůh tvořil všechny věci v knize Genesis? „A Bůh řekl: ‚Bud’ světlo.‘“ V biblické verzi stvoření Bůh učiní světlo a nakonec i všechny věci tím, že promluví slovo. To je to, na co odkazuje Janovo evangelium: na Boží slovo.

Zde však Slovo Boží není jen něco, co Bůh promluví. Je to jeho vlastní odlišná entita, která existuje jako Bůh, ale také existuje odděleně od Boha. Není totožná se samotným Bohem, ale zároveň je samotným Bohem. Jak tomu máme rozumět? Když bylo sepsáno Janovo evangelium, filozofické tradice v judaismu vyvinuly koncept, který učenci nazývají „božské hypostáze“.<sup>1</sup>

„Hypostáze“ je některý druh osobní vlastnosti Boha. To znamená, že Bůh má určité vlastnosti – například je moudrý. Ale pokud „je“ moudrý, musí to také znamenat, že „má“ moudrost. Pokud „má“ moudrost, pak jeho moudrost musí být také něčím odděleným od něj, co vlastní. Protože je to jeho vlastní moudrost, tak věc, kterou vlastní, je v určitém smyslu totožná s ním. Přesto se od něj také liší, protože ji má. Někteří židovští filozofové tedy začali považovat „moudrost“ za boží vlastnost i za něco odlišného od Boha. To můžete vidět již v hebrejské Bibli, například v popisu stvoření v Přísloví 8, kde Boží „Moudrost“ je ta, která doprovází Boha a je tou, skrze kterou Bůh tvoří všechny věci (Přisl. 8:22–36).

Boží „Slovo“ je taky takové: je odlišnou entitou od Boha a zároveň je Bůh. Bůh vždy existoval se svým Slovem. A tak Jan říká: „Na počátku bylo Slovo a to Slovo bylo u Boha a to Slovo bylo Bůh.“ To, co dělá Jana zcela odlišným od Přísloví nebo jiných knih, které hovoří o božských hypostázích je to, že se zde Slovo stává lidskou bytostí. V prologu je nám řečeno, že Slovo, skrze které bylo vše stvořeno a které přineslo na tento svět světlo i život, „přišlo do vlastního, ale jeho vlastní ho nepřijali“ (1:11). Ještě jasněji: „Slovo se stalo tělem a přebývalo mezi námi a my jsme viděli jeho slávu, slávu jakou má od Otce jednorozený Syna plný milosti a pravdy;“ (v. 14). Kdo je to Slovo, které se stalo tělem a přináší milost a pravdu? Je to Ježíš Kristus (v. 17). I když Boha nikdo nikdy neviděl, Kristus jako jedinečný Syn nám ho dal poznat (verš 18). Toto chápání Ježíše jako inkarnace – příchodu v těle – již existujícího Božího Slova, které stvořilo všechny věci a přineslo světu život a světlo, je mnohem vznešenější než cokoli, co lze najít u Marka a ostatních synoptiků. Zde máme báseň plnou chvály která oslavuje Krista jako Boha. Není to zjevně Bůh Otec, ale je to Bůh Syn, který stvořil svět a pak do něj přišel, aby přinesl pravdu shůry a zjevil nám, kdo je Bůh Otec. Janovo evangelium má v mnoha ohledech v úmyslu ukázat nám, jak se to stalo během života a smrti Ježíše.

### ***Ti, kteří svědčí o Ježíši***

V mnoha ohledech je vyprávění o Ježíšově životě, které začíná v Janovi 1:19, srovnatelné s tím, co nacházíme u Marka: i zde se dozvídáme o Janu Křtiteli a prvních Ježíšových následovcích. Ale jak jsme již viděli v kapitole 5, tyto příběhy jsou vyprávěny velmi odlišnými způsoby. Na rozdíl od Marka zde Jan Křtitel výslovně identifikuje Ježíše jako toho, kdo má přijít; kromě toho veřejně naznačuje, že Ježíš je Syn Boží a „Beránek Boží, který snímá hříchy světa“ (1:29). V důsledku toho není pro toto evangelium (na rozdíl od Marka) žádným tajemstvím, že Ježíš je Syn Boží, který musí zemřít za druhé jako oběť za hříchy. Toto porozumění je proklamováno již v jeho samotného úvodním vyprávění. Navíc v tomto evangeliu Ježíš neprožije více než polovinou své služby, než někdo rozpozná, že je (v jistém smyslu) mesiáš, jako v Markovi. Když za Ježíšem přijdou následovníci Jana Křtitele, okamžitě si – již v 1. kapitole – uvědomí, kdo je, a vydají se o něm vyprávět ostatním (1:35–51). Jedním z prvních Ježíšových následovníků je Ondřej, který jde a najde svého bratra Šimona a říká

mu: „Našli jsme mesiáše. Dalším následovníkem je Filip, který oznamuje, že Ježíš je ten, kdo byl předpovězen v zákoně Mojžíšově a prorocích (1:43–45).

Jeho přítel Natanael si okamžitě uvědomí, že Ježíš je Boží Syn a „král Izraele“ (1:49). To vše se stane ještě předtím, než Ježíš vůbec začne svou službu. Přesto, jak již bylo vidět v prologu, podle tohoto evangelia je Ježíš mnohem, mnohem více než jen mesiáš, král a Boží Syn, který musí zemřít za druhé. Je vtěleným Bohem. Není zjevně samotným Otcem, ale je božskou bytostí, která od počátku sdílela slávu Boha Otce a která se nyní stala člověkem.

Navíc zde, na rozdíl od Marka, Ježíš svou identitu netají, například tím, že by ostatním nařizoval, aby o něm mlčeli. Místo toho to hlásá nahlas a jasně, na veřejnosti i v soukromí, prakticky vždy, když něco říká a dělá.

### **Ježíšovo sebe odhalení**

Je zajímavé, že v ostatních kanonických evangeliích Ježíš rezolutně odmítá provádět zázračné skutky, aby jimi dokázal, kým je. Místo toho jeho zázraky odhalují jeho soucit s druhými a slouží k tomu, aby ukázaly, že Království Boží přijde brzy, jak jsme viděli v kapitole 5. V jedné klíčové pasáži u Matouše žádají odpůrci Ježíše, aby jim ukázal „znamení“, aby se jím prokázal, tedy zázračným činem, který by jim dal názorný důkaz o jeho identitě. Ježíš to rázně odmítá a říká jim, že pro tuto generaci neudělá „žádné znamení“ (Mt 12:38–42). To vytváří pozoruhodný kontrast s Janovým evangeliem. Zde samozřejmě, stejně jako u synoptiků, Ježíš koná zázračné skutky. Ale zázraky zde nemají ukázat, že království přijde brzy.<sup>2</sup> Mají odhalit, kdo je Ježíš. Ve skutečnosti, zatímco on odmítá udělat znamení, aby prokázal svou identitu u synoptiků, tak to je přesně to, co zde dělá v Janovi. Zde se jeho mocné činy nenazývají „zázraky“; jsou nazvány jako „znamení“. Mají dokázat, kdo je, božská bytost, která přišla ze své nebeské slávy, aby zjevila Otce.

První znamení, které zde Ježíš udělá, se nenachází v ostatních evangeliích, ale bylo dlouho oblíbeným Ježíšovým zázrakem na všech univerzitních kampusech. Ježíš je na večírku, kde dochází zásoby vína, a tak proměňuje vodu ve znamenité víno (2:1–11). Ach, to má ale takovou sílu. Jako další znamení Ježíš uzdravuje syna úředníka v Kafarnaum (4:46–53). V tomto kontextu zde Ježíš výslovně říká, že nikdo mu neuvěří, pokud neuvidí znamení (4:45). Je nám řečeno, že Ježíš udělal mnoho takových veřejných znamení (2:23). Celkem je jich zde výslovně uvedeno sedm během jeho veřejné služby (kap. 1–11), před jeho osudnou cestou do Jeruzaléma v posledním týdnu jeho života, který zabírá zhruba poslední polovinu evangelia. Autor nám však také říká, že Ježíš udělal mnoho dalších znamení, která nejsou zaznamenána v této knize. Ty, které jsou zaznamenány, jsou speciálně zvoleny tak, aby ukázaly, že „Ježíš je Kristus, Syn Boží“, a že každý, kdo v něj věří, bude odměněn věčným životem (20:30–31).

Jedním z pozoruhodných rysů Janova zobrazení Ježíše je, že kromě toho, že Ježíš zde dělá znamení, aby dokázal, kdo je, tak Ježíš veřejně a opakovaně oznamuje svou božskou identitu.

To je opět v ostrém kontrastu s Markem a ostatními synoptiky, kde o sobě téměř nikdy neučí cokoli takového kromě toho, že musí být odmítnut, popraven a vzkříšen z mrtvých. V těchto dřívějších evangeliích Ježíš neustále hlásá Boží království a vybízí lidi, aby žili způsobem, který je k tomu vhodný. Ne tak je tomu v Janovi. Ježíš zde nemluví o přicházejícím království. Mluví o sobě, o tom kdo je.

Jak jsme viděli, tak v mnoha případech používal Ježíš svá znamení právě k tomu, aby dokázal že to, co o sobě říká, je pravda. Když například řekl, že on je „chléb života“. Tak to znamená, že on je tím, kdo může poskytnout obživu, která přinese věčný život. Nakrmil pak zástupy ne ze soucitu, jako u Marka, ale proto, aby ukázal, že to co o sobě řekl, je pravda. On je ten, kdo poskytuje věčnou obživu. Sestoupil z nebe, aby už nikdo nemusel hladovět; každý, kdo v něho věří, bude žít navěky (Jan 6:1–59).

Dále když říká, že je „Světlo světa“ tak uzdravuje muže, který se narodil slepý, aby to dokázal. Ježíš je ten, kdo přináší osvětlení, a to nejen pro zrak v tomto světě, ale takové osvětlení, které přinese věčný život (8:5; 9:1–41). Když říká, že je „vzkříšení a život“ a že kdo v něho věří, nikdy nezemře, ale bude žít věčně. Tak vzápětí vzkřísí muže, který je už čtyři dny mrtvý, aby to dokázal. Ježíš nejenže může přivést mrtvé zpět k životu, ale také může zajistit, že už lidé nikdy nezemrou. Ti, kdo v něho věří, budou mít věčný život (11:1–44).

V Janově evangeliu Ježíš nejen prohlašuje kým je, také svými znameními, ale vlastně celou svou kazatelskou službu tráví tím, že druhým říká, že on je ten, kdo přišel z nebe, aby přinesl věčný život všem, kdo v něj uvěří. Hlásá toto poselství nejen svým následovníkům a zástupům, ale také svým nepřátelům, kteří jsou v tomto evangeliu jednoduše označeni jako „Židé“.<sup>3</sup>

Ježíš má pak neustálé potíže s židovskými úřady, které jeho tvrzení o sobě pravidelně považují za rouhání a snaží se ho za to zabít.

V 8. kapitole Ježíš říká „Židům“, že jejich předek Abraham se těšil že spatří jeho den. Jsou k tomu nedůvěřiví: jak by mohl tohle vědět o Abrahamovi? Vždyť Ježíši není ani padesát let! Odpovídá jim slavnou větou „Vpravdě vám říkám, že než byl Abraham, já jsem“. Nejenže Ježíš tvrdí, že existoval před Abrahamem (o osmnáct set let dříve); také sebe nazývá „Já jsem“, což bylo samotné Boží jméno zjevené Mojžíšovi v hebrejské Bibli (2. Mojžíšova 3:14). Ježíšovi odpůrci dobře chápou, co o sobě říká. A berou kameny, aby ho ukamenovali (8:48–59). O dvě kapitoly později se Židé v Jeruzalémě znovu ptají Ježíše a on opět odhaluje svou identitu: „Já a Otec jsme jedno“. Znovu se chopí kamenů (10:30–31).

V celém tomto evangeliu Ježíš tráví svou veřejnou službu tím, že prohlašuje, kdo je a dělá zázračná znamení, aby to dokázal. On je ten, který vzešel z Boha, kdo je sám rovný s Bohem, který byl s Bohem na počátku, kdo sdílel Boží slávu, kdo přišel na svět aby zjevil, kdo je Bůh, že každý, kdo v něho uvěří, může mít věčný život. Ano a je také ten, kdo zemřel pro druhé a vstal z mrtvých (Jan 18–21). Ale ten, kdo udělal takové věci, je Bůh zde na zemi, je to již existující bytost, která je rovna samotnému Bohu Otci a která stvořila vesmír předtím, než se stala člověkem, aby ho vykoupila.

## *Janova alternativní vzpomínka na Ježíše*

V některých základních obrysech je Janova vzpomínka na život a smrt Ježíše podobná tomu, co najdete v Markovi a dalších kanonických evangeliích. I zde Ježíš začíná tak, že se setká s Janem Křtitelem a povolá své následovníky; i zde dělá velké zázraky a přináší ohromující učení; i zde je odmítnut židovskými náboženskými autoritami, je zrazen jedním z vlastních učedníků, je vydán k soudu před římským místodržitelem Pontským Pilátem, je odsouzen za pobuřování proti státu, je ukřižován a vzkříšen z mrtvých. V širokých obrysech je tedy velmi podobné.

Ale pokud jde o konkrétní vzpomínky, tak ty jsou skutečně již velmi odlišné. Celá Ježíšova zvěst je jiná. Už nezvěstuje apokalyptická prohlášení o obrovském utrpení, které čeká celou zemi v posledních dnech před kataklyzmatickým koncem všech věcí a zjevením se vesmírného soudce Země, který přinese Království Boží, nad kterým bude vládnout Ježíš a jeho následovníci. Tato zvěst v Janově evangeliu zcela chybí. Místo toho Ježíš káže jen o sobě. Na rozdíl od ostatních evangelií je navíc Ježíš líčen jako božská bytost, jenž se stal člověkem. Který existoval již před světem, byl ve slávě Otce a nyní se stal člověkem, aby odhalil pravdu, která může přinést věčný život. Každý, kdo v něho uvěří, bude žít navždy s Bohem v nebi; každý, kdo ho odmítne, bude vystaven věčnému Božímu hněvu (3:36).

Je překvapující když si uvědomíme, kdo v tomto evangeliu odmítá Ježíšovo poselství, čímž na sebe přivolává hněv. Jsou to „Židé“. Je zřejmé, že tímto Jan částečně odkazuje na židovské vůdce. Ale ve skutečnosti je to více než to. Ve skutečnosti jsou to všichni Židé, přinejmenším jsou to ti Židé, kteří odmítají uznat, že Ježíš je mesiáš Syn Boží, ten který přišel z nebe zjevit pravdu, která může osvobodit všechny lidi.

Jaká byla situace v Janově křesťanské komunitě, která je přivedla k tomu, aby si Ježíše připomínali tímto způsobem, na rozdíl například od způsobu, jakým si na něj vzpomínal Marek? Učenci opět museli vycházet ze samotného evangelia, aby zjistili, zda nám poskytuje nějaké náznaky o současné situaci Janovy církve, která ovlivnila to, jak si připomínali minulost. Někteří učenci takové znaky našli, nejvýrazněji v zajímavém příběhu v 9. kapitole, kde Ježíš uzdravuje muže, který se narodil slepý, ke zděšení jeho židovských odpůrců, kteří namítali, že udělat takovou věc o sabatu Bůh zakazuje.<sup>4</sup>

Jak jsem již uvedl, tento příběh má částečně ukázat, že Ježíš je tím, za koho se vydává. On je světlem světa (Jan 8:5) a dokazuje to tím, že navrácí zrak tomu, kdo byl vždy slepý. Ještě viditelněji však má tento příběh upozornit na kontrast mezi užitečným, soucitným, uzdravujícím Spasitelem a jeho podlými, zákonickými židovskými odpůrci. Nejenže namítají, že Ježíš udělal takovou věc o sabatu, ale dokonce pochybují o tom, že je toho schopen. Přece každý kdo porušuje sobotu, nemůže být od Boha, a proto takové zázraky nejsou vůbec možné (Jan 9:16–18).

Ale ten muž, který byl uzdraven, trval na tom, že to byl skutečně Ježíš, kdo udělal ten zázrak. Židovští vůdci si tedy nechali přivést rodiče od toho muže, aby se jich zeptali, co jim mohou

řící o slepotě a uzdravení jejich syna. Jan výslovně říká, že jeho rodiče nejdou s pravdou ven a neřeknou, že jejich syna uzdravil Ježíš, „protože se báli Židů; neboť Židé se již dohodli, aby každý, kdo by vyznal Ježíše jako mesiáše, byl vyloučen ze synagogy“ (9:22).

Mezi kritickými učiteli panuje téměř všeobecná shoda, že toto není popis stavu věcí v Ježíšově době. Ve 20. letech n. l. neexistovaly žádné synagogy, které by vydávaly rozhodnutí o tom, zda někdo nesmí považovat Ježíše za mesiáše. Tento verš jasně odkazuje na něco, co se muselo stát až po Ježíšově době, kdy někteří Židé začali následovat Ježíše a trvali na tom, že navzdory jeho smrti je skutečně budoucím vládcem země.<sup>5</sup>

Neznáme přesné podrobnosti o tom, jak se tehdy události vyvíjely, ale na základě nejvlivnějších studií o této záležitosti moderními učiteli se zdá, že hrubý obrys je tento.<sup>6</sup> V nějaké jiné lokalitě (nevíme kde) byli Židé, kteří uvěřili, že Ježíš je mesiáš. Pokoušeli se obrátit také jiné Židy. Většina ostatních Židů si však myslela, že jde o absurdní tvrzení, a odmítla je. Křesťanští Židé se ale nevzdali nebo o tom nemlčeli. Každý Sabat znovu argumentovali svým poznáním. Nakonec s tím začali druhé obtěžovat. Co měla židovská komunita udělat s takovými potížisty? Nakonec proto řekli věřícím v Ježíše, že od nich musí odejít. Už tam nebyli vítáni. Byli vyhozeni ze synagogy.

Co měli vyloučení Židé dělat? Neměli žádnou jinou možnost. Mimo synagogu si založili vlastní bohoslužebnou komunitu. To je situace, kterou předpokládáme u Janova evangelia. Je napsána autorem, který byl ve společenství lidí, kteří byli (nebo to byli potomci lidí, kteří byli) vyloučeni ze synagogy.

Jak by tato tragická událost v životě této komunity ovlivnila její vzpomínky na minulost? Připomeňme si: minulost si pamatujeme ve světle své přítomnosti, takže naše přítomnost ovlivňuje to, jak si minulost připomínáme. Učiteli v sociálních vědách již dlouho znají, že oddělené skupiny, které se oddělí od větší komunity, si často vyvinou jakousi mentalitu „Pevnosti“ kde je „my“ versus „oni“. Zdá se, že k tomuto došlo v Janově komunitě a vedlo to i k jejich zvláštním vzpomínkám na Ježíše. Jedna z naléhavých otázek, které si tito lidé museli klást, byla, proč jejich přátelé, rodiny a spolužidé odmítli jejich mesiáše Ježíše, poslaného od Boha. Dospěli k názoru, že tito ostatní mu nemohli porozumět, protože k tomu nebyli vybráni, aby uvěřili; proto nebyli schopni uvidět pravdu, protože byli odcizeni pravdě. Pravda přišla od Boha shora, ale oni byli z tohoto světa. Kristus sám musel přijít shůry, od Boha. Ale oni jako nevěřící byli pozemští a mohli porozumět pouze pozemským věcem (viz Jan 3:5–21).

Jak Janova křesťanská komunita stále více přemýšlela o této záležitosti a diskutovala o ní mezi sebou a vyprávěla si své příběhy o Ježíši ve světle své situace, tak toto chápání božské pravdy přicházející shůry v osobě Ježíše začalo nabývat konkrétní podoby. Ježíš v ní už nebyl jen mužem, kterého si vybral Bůh, aby se stal jeho mesiášem, který by zemřel za druhé jako v Markovi. Byl božskou postavou, která nám zjevila Boha; byl Božím prostředníkem v komunikaci s lidmi; byl Božím slovem tomuto světu; ve skutečnosti byl „Slovem Božím“, které přišlo shůry. Mít věčný život s Bohem nahoře znamenalo rozpoznat toto zjevení, které přišlo shůry, když se Boží Slovo stalo člověkem. Ti, kteří nepřijali toto Boží Slovo, budou navždy potrestáni Bohem, protože odmítli vlastní Boží Slovo (viz Jan 3:16, 36).

Pro tuto komunitu již konečná spása nebyla jen budoucí událostí, která by se měla v tomto světě stát, když udeří kataklyzmatická apokalypsa a přijde Království Boží. Mohl to být názor dřívějších komunit, jako je Markova. Mohl to být dokonce názor, který kázal sám Ježíš. Ale nebyl to pohled Jana nebo jeho komunity. Tento starší pohled chápal božský plán v časových termínech; mohli byste jej nakreslit na časovou osu tak, aby byla v určitém pořadí rozložena vodorovně na ose, která rozdělovala tento současný zlý věk ovládaný silami, které jsou proti Bohu, od budoucího dobrého věku, ve kterém bude Bůh vládnout tomuto světu v Božím království. Jednalo se o druh dočasného dualismu, ve kterém byly dějiny rozděleny do dvou radikálně odlišných věků.

Mentalita "Pevnosti" v Janově komunitě si zachovala dualistické chápání božího plánu, ale v jistém smyslu se tento dočasný, horizontální dualismus který vidíme u Marka převrátil se svou osou. Nyní tento dualismus již nebyl horizontální, ale vertikální, nikoliv časový, ale prostorový. Tento nový dualismus byl již mezi tímto světem dole na jednom konci a světem nahoře na druhém. Bylo to již nahoru a dolů. Spása by po apokalypse již v budoucnu nepřišla. Přišla již do světa nahoře. Víra v Krista by vám neumožnila vstoupit do budoucího království, které přijde na zem. Království nepřijde v budoucnu. Království bylo teď. Bylo již v nebi. Nahoře. Abyste mohli vstoupit do tohoto království, musíte se „narodit shůry“. Ti, kdo věří v Krista jako toho, kterého poslal Bůh, aby nám odhalil svou pravou totožnost, budou mít věčný život s Otcem a Synem v nebi (viz Jan 3:3, 16, 31–36; 14:1).

To jsou ti lidé v Janově komunitě. Lidé venku, především včetně „Židů“, kteří odmítli toto poselství, přišli o možnost věčného života. Ježíš je připomínán jako ten, kdo předal toto poselství. Navíc on sám je tím poselstvím. Je to ten, kdo přišel shůry, aby k sobě vzal své následovníky zpět do jejich věčného domova. Tak to bude s každým, kdo uvidí Ježíšova velká znamení a uvědomí si, že on je Bůh, který se stal člověkem, aby zachránil lidi z tohoto světa (Jan 20:30–31).

### **Vzpomínky na Ježíše v Tomášově evangeliu**

Ze všech nekanonických evangelií, která byla objevena v moderní době není žádné významnější než evangelium Tomáše. O tomto evangeliu jsem již řekl pár vět a citoval jsem některé jeho výroky v kapitole 1. Zde vám musím jen připomenout, že bylo objeveno v roce 1945 v souboru spisů, které byly z velké části gnostickými kompozicemi, bez ohledu na to by však většina dnešních učenců samotný spis od Tomáše nenazvala gnostickým evangeliem.<sup>2</sup> Neexistuje však žádná skutečná debata o nejvýraznějším rysu tohoto evangelia. Na rozdíl od kanonických evangelií zde totiž není žádné vyprávění o Ježíšově životě, službě, smrti a vzkříšení. V Tomášově evangeliu nejsou vlastně vůbec žádná vyprávění. Skládá se výhradně z Ježíšových výroků. Dohromady to je podle moderního počítání 114 výroků (v rukopisu samotném však tyto výroky nejsou očíslovány).

Tyto výroky jsou prostě uvedeny jeden za druhým. Neexistuje pro ně žádný zřejmý organizační vzorec, kromě toho, že jsou podobná rčení někdy uspořádána za sebou. Ale celkově toto evangelium jednoduše podává celou sekvenci Ježíšova učení, a většina z nich je uvozena slovy „A Ježíš řekl“. Kromě toho zde nejsou žádné příběhy: žádné zprávy o Ježíšově narození, životě, činnosti, zázracích, smrti nebo vzkříšení. Rukopis je nicméně nazván jako „evangelium“. Podle tohoto autora je to evangelium, protože také hlásá „dobrou zprávu“ o Ježíši. Zde však dobrá zpráva není o spasení, které přinesl Ježíš tím, že zemřel za hříchy světa. Místo toho je to dobrá zpráva, kterou přinesl prostřednictvím svých tajných učení. Každý, kdo porozumí tomuto učení, bude mít věčný život. Zdá se, že Ježíšova smrt s tím nemá nic společného. Toto je skutečně velmi odlišný způsob, jak si pamatovali Ježíše a jeho význam.

### ***Počáteční vzpomínky na Ježíše***

Jak tomu bylo v případě Marka a Jana, tak také úvod Tomášova evangelia nám poskytuje klíč k pochopení jeho poselství a jeho zobrazení významu Ježíše. Než se autor pustí do prvního výroku ve svém spisu, uvede svůj krátký a výmluvný úvod: „Toto jsou tajné výroky, které pověděl živý Ježíš a které zapsal Didymos Juda Tomáš.“<sup>8</sup> Je zde několik klíčových slov. Za prvé, nejsou zde jednoduše zaznamenány Ježíšovy výroky, ale jsou to „tajné“ výroky. Toto evangelium se zabývá tajným poznáním. Toto učení nemůže pochopit nikdo, kdo nemá alespoň špetku vnímavosti a inteligence. Je to učení pro zasvěcené. Měli tuto knihu číst pouze členové Tomášovy skupiny, byla jen pro elitu? Těžko říct. V úvodu se nemluví o Ježíši jako o mesiáši nebo o Božím Synu nebo o Božím Slově, které se stalo tělem. Místo toho je jednoduše nazván „živým Ježíšem“. Znamená to, že je to ten Ježíš který po smrti znovu ožil, takže je to vzkříšený Ježíš, kdo zde mluví? Nebo to (také?) znamená, že je to ten Ježíš, který žije navždy a je tím, kdo je schopen poskytnout život svým následovníkům? V souvislosti s tím autor neuvádí, kdy Ježíš tato slova vyslovil. Bylo to za jeho služby? Nebo po jeho vzkříšení? Je také významné, že tato slova napsal Didymos Juda Tomáš. Na rozdíl od autorů našich kanonických evangelií nám zde ve skutečnosti říká své jméno. Nebo nám spíše říká, co chce, abychom si jako čtenáři mysleli, že je jeho jméno. Nikdo tomu nevěří, že to skutečně napsal Didymos Juda Tomáš. To proto, že Didymos Juda Tomáš byl v některých kruzích v raně křesťanské církvi považován za Ježíšovo dvojče.

Slovo didymos znamená v řečtině „dvojče“; také slovo Tomáš znamená v aramejštině totéž. Toto je dvojče. Jmenuje se Juda nebo, jak se někdy překládá, Jidáš (je to stejné jméno). A od koho je dvojčetem? V Markově evangeliu je řečeno, že Ježíš měl čtyři bratry, z nichž jeden se jmenoval Juda (Marek 6:1–6). Později se mělo za to, že tento Juda se po Ježíšově smrti stal vůdcem církve a že napsal Judův list v Novém zákoně. V křesťanských kruzích ve starověké Sýrii se mělo za to, že byl ve skutečnosti Ježíšovým dvojčetem.

Toto lze nalézt například ve slavných Skutcích Tomášových, kde jde o jednovaječná dvojčata. Vypadali úplně stejně. Jak mohl mít Ježíš jednovaječné dvojče, a přesto se sám narodil z panny, je něco, co se tyto tradice nikdy ani nepokusili nám vysvětlit.<sup>9</sup>

Pro naše účely nám zde postačí tato prostá identifikace údajného autora. Tato slova zapsalo dvojče Ježíše. Kdo by lépe znal jeho tajné učení? Důvěrně je znát je podle tohoto autora vším. To je jasné hned z prvního výroku: „A řekl: „Kdo najde výklad těchto výroků, neokusí smrt.“ V průběhu historie si mnoho milionů – miliard – lidí myslelo, že je důležité porozumět tomu, co Ježíš učil. Ale nikdo na to nikdy nekladl větší důraz než autor Tomášova evangelia. Pochopení toho, co Ježíš ve svém tajném učení skutečně myslel, je podle něj cesta, pravděpodobně jediná, jak dosáhnout věčného života. Spasení nepřichází vírou v Ježíšovu smrt a zmrtvýchvstání, ani přijetí jeho narození z panny, ani uznáním, že on je Bůh a stal se člověkem. Dochází k němu jen správným výkladem toho, co řekl.

Někteří z Ježíšových pozemských následovníků – alespoň podle synoptických evangelií – věřili, že budou vládnout v budoucím Božím království. Podle Tomášova evangelia není budoucí vláda vyhrazena pro dvanáct učedníků. Ani to nebude zahrnovat pouze vládu nad budoucím královstvím. Je to vláda která je přístupná každému, kdo hledá význam Ježíšových slov, nalezne ho, uvědomí si, jak znepokojivý ve skutečnosti je, a pak žasne nad pravdou. Takoví lidé budou vládnout všemu. A tak druhý výrok sbírky: „Ježíš řekl: „Člověk, který hledá, ať nepřestává hledat, dokud nenajde. Když najde, bude otřesen; a jakmile bude otřesen, bude se divit. A stane se králem veškerenstva.““

### ***Výklad tajného učení***

Jak jsme viděli, řada výroků v Tomášově evangeliu – možná polovina z nich – je velmi podobná tomu, co najdeme v synoptických evangeliích.<sup>10</sup> Četné další výroky se však velmi liší od toho, co můžete najít v kanonických evangeliích, a v některých ohledech se zdá, že tyto jiné výroky poskytují nějaký pojmový rámec pro Tomáše, což nám odhaluje autorovo chápání Ježíšova učení o světě, lidech kteří jsou v něm a o tom jak mohou najít spásu. Jedním z opakujících se motivů je, že materiální svět není dobrým místem. Ve skutečnosti je mrtvý a bez života. Ten, kdo si to uvědomí, jaký je svět, z něj bude moci uniknout a mít život. Jak Ježíš na jednom místě stručně říká: „Ten, kdo poznal svět, našel mrtvolu; a kdo našel mrtvolu, svět ho není hoden“ (Výrok 56).

Tento svět zde není vykreslen jako dobré stvoření od dobrého Boha, jak je prezentováno například v knize Genesis. Místo toho je to hluboce ochuzené místo, které je říší jenž je pastí pro lidské duše, které mají tu smůlu, že zde sídlí: „Ježíš řekl: „Když tělo vzniklo kvůli duchu, je to zázrak. Jestliže však duch vznikl kvůli tělu, je to zázrak nad zázraky. Ale já se divím, jak toto velké bohatství, se usídlilo v takové chudobě“ (Výrok 29).

Tento výrok by neměl být vykládán jako jásání nad tím, jak je úžasné, že duch vznikl díky tělu. Právě naopak. Podle Tomáše by bylo úžasné, kdyby to bylo naopak, kdyby tělo vzniklo díky

duchu – to by bylo víc než úžasné. Bylo by to doslova neuvěřitelné. Místo toho velké bohatství ducha nějak uvízlo v chudobě tohoto hmotného světa.<sup>11</sup>

Proč se to stalo? Podle tohoto autora je to proto, že lidský duch sestoupil do tohoto hmotného světa z vyšší sféry osvětlení: „Když vám řeknou: ‚Odkud jste?‘ řekněte jim: ‚Vyšli jsme ze světla, z místa, kde světlo vzniklo ze sebe sama. Vystalo a zjevilo se v jejich obraze.“ Když vám řeknou: „Jste to vy?“ řekněte: „Jsme jeho synové, vyvolení živého Otce“ (Výrok 50). Jsme tedy Božími dětmi z říše světla. Uvázli jsme v této zbídačené říši, v této mrtvole světa. Původně jsme byli jednotným stvořením, čistým duchem. Pak jsme přišli do těchto ubohých těl a stali jsme se duchem i tělem, dvěma věcmi, ne jednou: „V den, kdy jste byli jedním, stali jste se dvěma; když se stanete dvěma, co budete dělat?“ (Výrok 11). To je dobrá otázka. Mohli byste alespoň doufat, že to nějak uděláte, že se znovu stanete jedním, osvětleným duchem, který již nebydlí v tomto zbídačeném hmotném světě.

V tomto světě je lidský duch dezorientovaný a zmatený, bez jasného náhledu, je slepý. Je to jako člověk, který je zcela opilý a jasně nevidí. Když Ježíš přišel na tento svět, aby přinesl spásu, takto našel lidi: „Ježíš řekl: ‚Stál jsem uprostřed světa a zjevil jsem se jim v těle a našel jsem je všechny opilé. Nenašel jsem mezi nimi jediného žíznivého a má duše pocítila bolest nad lidskými syny, že jsou slepí ve svém srdci a nevidí, že přišli na svět prázdní a hledají zase, jak by prázdní vyšli ze světa. Ale teď jsou opilí. Až setřesou své víno, budou činit pokání“ (Výrok 28). Pouze tím, že člověk jasně pochopí pravdu, může uniknout neklidu, který pochází z života v této hmotné říši.

To může přijít pouze prostřednictvím tajného poznání, které poskytuje Ježíš. Toto poznání je v zásadě sebepoznáním toho, kdo skutečně jste jako ten, kdo přišel z osvětlené Boží říše do tohoto světa. Ti, kteří si to o sobě neuvědomí, ti nikdy neuniknou z této bídné říše: „Když poznáte sebe, budete poznáni a uvědomíte si, že jste dětmi živého Boha. Když však sami sebe nepoznáte, přebýváte v chudobě a sami jste chudobou“ (Výrok 3 b).

Ti, kteří si uvědomí skutečný stav věci, že jsou jako duchové uvěznění v hmotných osídlech těla, budou schopni uniknout ze svých těl, odhodit své maso a najít spásu. Toto vynoření se z nenáviděné hmotné schránky těla je přirovnáno k tomu, jako když si děti svléknou své šaty a šlapou po nich: „Jeho učedníci řekli: ‚Kdy se nám ukážeš a kdy tě uvidíme?‘ Ježíš řekl: Až se svléknete bez studu a vezmete své šaty a položíte si je pod nohy jako docela malé děti a pošlapete je, tehdy uvidíte Syna Živého a nebudete mít strach“ (Výrok 37).

Pokud mají duchové, kteří jsou uvěznění v našich tělech, uniknout hmotnému světu, jak bychom měli se světem komunikovat? Stejně jako mnoho jiných antimaterialistických textů ze starověku trvá Tomášovo evangelium na vysoce odříkavém přístupu k životu. Pokud je problémem tělo a pokud je jeho potěšení to, co vás nutí vážit si těla, měli byste se zapojit do skutků sebezapření, abyste nebyli připoutáni k tělu, a tedy k této hmotné říši. Tomáš je proto často čten jako vysoce asketický text, který nabádá své čtenáře, aby se vyhýbali nástrahám tělesného potěšení ve světle potřeby osvobodit svého ducha z jeho hmotných nástrah. To pak může být cílem tohoto textu. Znalost své skutečné situace a toho, jak z ní uniknout, je zde naprosto klíčová. Není tedy žádným překvapením, když zjistíme, že tolik výroků z

Tomášova evangelia se zaměřuje právě na správné poznání a porozumění (např. výroky 1, 3, 5, 16, 18, 39, 46, 56, 67 atd.). Musíte vědět, kdo jste a jaký je svět. To vše je zjeveno ve tajemném Ježíšově učení. Ti, kdo porozumí tomuto učení, „neokusí smrt“.

### ***Tomášova komunita***

Mnoho učenců se pokoušelo zjistit, co můžeme vědět o historii Tomášovy komunity, ale realita je opět taková, že kromě dochovaného zapsaného textu toho víme jen velmi málo. Je však třeba uvést několik bodů.

Jednak je tento autor – stejně jako autoři Marka a Jana – hluboce zaměřen proti judaismu a židovskému národu. Jen málo přitom nasvědčuje tomu, že by jeho komunita zažívala aktivní pronásledování. Zásnoby jsou jak se zdá již hodně vzdáleny. Ale antagonismus je nicméně jasný: tento autor se vysmívá židovským praktikám a trvá na tom, že se nemají dodržovat. Například ve výroku 6 se Ježíšovi učedníci ptají, zda by se měli účastnit skutků židovské zbožnosti: půstu, modliteb, almužny a dodržování stravy. Ježíš jim na tuto jejich otázku neodpovídá, dokud jim to neřekne až ve výroku 14, takže si někteří učenci myslí, že původně tyto dva výroky patřili k sobě jako jeden. Ať už tomu tak je nebo ne, Ježíšova odpověď je jasná: půst je hřích, modlitba bude odsouzena; dávat almužnu poškozuje ducha; a Ježíšovi následovníci by měli jíst vše, co jim bylo dáno.

Výrok 27 je někdy považován za útok na zachovávání soboty, i když je to poněkud spletité, že se zde říká, že je třeba „neudělat sobotu sobotou“ (to znamená dát sabat odpočinout – to znamená nezachovat?).<sup>12</sup>

Podobně například Výrok 53 napadá praxi obřízky: kdyby odříznutí předkožky dítěti bylo ziskem, Bůh by byl prvním v pořadí, kdo by nechal chlapce narodit se již bez ní.

Jiné výroky útočí na židovské vůdce, například výrok 39, kde se říká, že zákoníci a farizeové mají klíče od království, ale sami je ukryli a nevešli dovnitř a nedovolí vejít nikomu jinému. Podobně jsou odsouzeni Židé jako celek: „Protože oni milují strom - nenávidí jeho plod a milují plod - nenávidí strom“ (Výrok 43). To znamená že Židé nevědí, co si mají myslet: nemohou se rozhodnout, co mají milovat a co nenávidět. Zjevně nemají toto poznání. Pokud je pravé poznání jedinou cestou k věčnému životu tak prohráli.

Tomáš tedy pocházel ze společenství, které se stavělo proti judaismu a Židům, a tento odpor ovlivňoval to, jak si připomínali Ježíšovo učení. Bylo také zaměřeno proti jiným křesťanům a křesťanským komunitám. Zejména byli proti těm, kteří si mysleli, že Království Boží bude skutečným místem, které půjde naleznout v tomto světě (názor, který jsme našli v Markově evangeliu).

Hned na začátku tohoto evangelia, Ježíš ve výroku 3, zesměšňuje toto chápání království jako doslovné, hrubé a nesprávné. Pokud si křesťanští učitelé myslí, že království Boží má přijít ve fyzickém smyslu, kde přesně bude? V nebi? Pak se tam dostanou ptáci dříve než vy. V moři? Pak vás tam předejdou ryby. Ne; podle tohoto evangelia je království vnitřní skutečností v

těch, kteří si uvědomují, že jsou „dětmi živého Boha“. Tak je již království rozprostřeno po zemi.

Podobné učení se vyskytuje také na samém konci evangelia, ve výroku 113.<sup>13</sup> V tomto téměř posledním výroku se Ježíšovi učedníci ptají, kdy přijde království, a Ježíš jim znovu zdůrazňuje, že to nebude fyzická entita zde na zemi. Místo toho je tady a teď, i když je skryto před těmi, kterým chybí poznání. Ti, kdo učí jinak, jsou falešní učitelé. Kdo byli ti falešní učitelé? Byli to učitelé z jiných křesťanských společenství.

Co tedy můžeme říci o Tomášově vlastní komunitě? Zdá se, že to byla skupina křesťanů, kteří neměli nic společného se skutečnými Židy. Tito lidé byli mimo tuto skupinu, v nevědomí, nesprávní a mdlí. Nic nenasvědčuje tomu, že by zažívali fyzické ohrožení. Komunita se však mohla dostat do konfliktu s ostatními křesťany. To by vysvětlovalo ono opakované naléhání na poznání konkrétních pravd, které vycházeli z Ježíšových úst. Ti, kteří zastávali starší názory, neměli nebo nerozuměli Ježíšovu „tajnému“ učení o nutnosti uniknout z hmotných pastí tohoto světa. Podle členů tohoto společenství spása nepřichází na tento svět, jak je tomu v Markově evangeliu. Ještě více než v Janově evangeliu je zde místo toho zdůrazněn únik z tohoto světa.

K němu však nedochází tím, že uvěříme, že Ježíš je ten, kdo sestoupil z nebe, aby nám zjevil pravdu od Otce. Přichází pochopením tajného učení od Ježíše, který nám zjevil pravdu o tomto světě a o tom, jak jsme se sem dostali. Jsme z jiné říše a uvízli jsme v této hmotné existenci, v této „mrtvole“, která nemá možnost ožít. Hmotný svět nebude vykoupen. Nikdy neměl být vykoupen. Je třeba ho překonat a nakonec uniknout skrze poznání pravdy a odpíráním si potěšení tohoto života prostřednictvím uspokojování chtíčů těla. Pouze obětí lze najít království. Ne obětováním se pro druhé, ale obětováním svých vlastních potěšení. Ti, kteří žijí tímto způsobem, plně poznají pravdu o Ježíšově tajném učení a navrátí se do duchovní říše, odkud přišli.

### **Ještě další vzpomínky na Ježíše**

Dosud jsme viděli tři skupiny vzpomínek na Ježíše ze tří různých komunit nacházejících se ve třech různých situacích. Všechny tyto komunity vzpomínaly na minulost kvůli -a ve světle - své přítomnosti. Nemůže být pochyb o tom, že v mnoha případech byly jejich vzpomínky křehké nebo chybné – přinejmenším v historickém smyslu, že to jak si připomínali Ježíše, nebyla pravda o tom Ježíši, který skutečně žil, učil a zemřel v římské Palestině. Jistě, lze pravděpodobně předpokládat, i když to nelze nikdy prokázat, že lidé v těchto komunitách považovali své vzpomínky na Ježíše za historicky pravdivé. Pro ně to byly skutečně věci, které Ježíš řekl a udělal. Ale očividně je zřejmé, že všechny tyto tři komunity nemohly mít pravdu. Jejich vzpomínky jsou totiž velmi odlišné, ba dokonce protichůdné.

Je evidentní že otázka historičnosti, tedy toho co se skutečně stalo v Ježíšově životě, nebyla pro lidi žijící v těchto církvích hlavním problémem. Jejich komunity se neskládaly z historiků, kteří by se zajímali o uplatňování přísných historických kritérií, aby zjistili, co Ježíš skutečně

řekl a udělal. Byli to z velké části prostí křesťané, kteří slyšeli tyto příběhy o Ježíši, které byly již dlouho v oběhu, příběhy o tom, kdo byl, co učil, jaké poslání sem přišel naplnit. Tyto příběhy o minulosti byly vždy vyprávěny ve světle toho, jak vypravěči vnímali význam Ježíše pro jejich současnost. Ti, kdo drželi, uchovávali a sdíleli vzpomínky na Ježíše, tak činili, protože pro ně a jejich zápasy něco znamenali. Byly to právě tyto vzpomínky – uchovávané, vyvolávané a sdílené od křesťanů kteří se utkávali s těmito zápasy – které jim umožnily pochopit tento svět a své vlastní životy.

Nechci zde vyvolat dojem, že existují jen tři skupiny vzpomínek na Ježíše, které se k nám dochovaly z rané církve, jak je uvedeno v předchozí kapitole a to ty, které nám představují evangelia Marka, Jana a Tomáše. Naopak, každý autor o kterém víme z raného období křesťanství, má na Ježíše jinou vzpomínku – buď mírně, nebo značně odlišný příběh než ho mají všichni ostatní. Naše starověké křesťanské texty nám poskytují celý kaleidoskop obrazů Ježíše.

Toto však zjevně není místo, kde bych mohl poskytnout podrobný náčrt všech starověkých vzpomínek na Ježíše. Ale rád bych řekl jen pár slov o několika z nich, jen abych ukázal tuto bohatou rozmanitost. Za tímto účelem jsem vybral šest důležitých křesťanských textů a/nebo postav, tři jsou z Nového zákona a tři jsou zvenčí. Každá z těchto vzpomínek by si zasloužila celou kapitolu – vlastně možná celou knihu. Některým z nich však již bylo ve skutečnosti věnováno mnoho a mnoho knih. Zde tedy pouze co nejstručněji shrnu charakteristické rysy některých vzpomínek.

### ***Pavlova vzpomínka na Ježíše***

Když mluvíme o Pavlově vzpomínce na Ježíše, jsme těžce omezeni tím, že jediné spisy, které máme z Pavlovy ruky, je sedm dopisů zaslaných křesťanům, kteří měli nějaké problémy, které se on snažil řešit. Nemáme nic takového jako úplný popis toho, co si pamatoval nebo co si myslel o Ježíši. Přesto je to pro mnohé čtenáře Pavla velkým překvapením, že jak jsme již viděli v 5. kapitole, říká nám o Ježíšově životě na zemi celkově velmi málo. Zatímco Ježíšova slova a činy jsou středem zájmu v evangeliích Nového zákona, hrají v Pavlových spisech jen nepatrnou roli.

Pavlovy dopisy se z velké části zajímají pouze o dvě věci, pokud jde o pozemského Ježíše: o jeho smrt a jeho vzkříšení. Jak sám připomíná nově obráceným mezi Korintány: „Nic jsem mezi vámi neznal kromě Krista, a to toho ukřižovaného“ (1. Korintským 2:2). Později ve stejném dopise shrnuje to, co vždy považoval za „hlavní“. Tím je učení, že „Kristus zemřel za naše hříchy v souladu s písmy. . . a že byl vzkříšen třetího dne podle písem“ (1. Korintským 15:3–5).

Pavel tedy, alespoň ve svých dochovaných spisech, nevzpomíná na Ježíše jako na léčitele, exorcistu, učitele podobenství nebo kazatele přicházejícího království. Je to Ježíš umírající a povstávající jako mesiáš, o kterém Pavel mluví, teologizuje o něm, libuje si v něm a hlásá ho.

Ti, kdo důvěřují v Kristovu smrt a vzkříšení, budou mít před Bohem pravdu. Na čem jiném by mohlo záležet?

Jedním z důsledků této víry bylo, že obrácení od Pavla se nemuseli držet židovského zákona a ve skutečnosti ho neměli dodržovat (Řím 3:19–26; Gal 2:15–21). Zda si Pavel myslel, že tomu tak má být i u těch, kdo se narodili jako Židé, je velmi těžké říci (nikdy nenaznačuje jen jednu nebo druhou cestu); ale byl to určitě případ u nežidů. Každému nežidovi, který by si myslel, že je důležité dodržovat zákon hrozil, že ztratí spasení. Nezáleželo podle něj na židovském zákoně (Gal. 2:11–21; 3:1–4; 10–14; 5:1), ale pouze na Kristu (Flp 3:2–11), mesiáši, který zemřel a vstal z mrtvých aby přinést světu spásu.

### ***Q vzpomínka na Ježíše***

Ještě více hendikepováni jsme, pokud jde o poznání Ježíšových názorů, které zastával neznámý autor dnes již ztraceného dokumentu, který vědci nazvali Q.<sup>14</sup> Pokud si vzpomínáte, Q poskytl Matoušovi a Lukášovi mnoho svých výroků od Ježíše, včetně takových nezapomenutelných pasáží, jako jsou Blahoslavenství, Otčenáš, některá podobenství a mnoho etických učení. V devatenáctém století, kdy byl poprvé Q navržen jako hypotetický zdroj od těchto kanonických zpráv, byl prezentován jako sbírka Ježíšova učení bez vyprávění o jeho smrti a vzkříšení.<sup>15</sup> Mohli byste si jistě představit možnou námitku proti této myšlence, že by kdysi existoval nějaký takový spis: jak by mohl nějaký raný křesťanský autor napsat evangelium bez popisu Ježíšova utrpení? Copak by to bylo všechno? Evangelia se přece již ze své podstaty zaměřují na Ježíšův osud a ospravedlnění? Ne, je to špatně. Když bylo v roce 1945 objeveno Tomášovo evangelium, okamžitě se ukázalo, že je velmi podobné hypotetickému Q, tedy sbírce výroků bez vyprávění o utrpení. To neznamena, že Tomáš je Q. K tomu má daleko. Existuje mnoho výroků v Q které nejsou v Tomášovi a naopak. Ale možná šlo o stejný druh dokumentu.

Každý autor, který by si myslel, že to bylo spíše Ježíšovo učení než jeho smrt a vzkříšení, na čem nakonec záleží, by byl v rozporu s Pavlem. Ale podle Q, byl Ježíš skutečně připomínán především jako učitel s velkou moudrostí a vysokými morálními nároky a jako apokalyptický prorok předjímající brzký konec věku a ten, jehož zázračné aktivity ukázaly, že den soudu přijde brzy. Podle autora Q bylo Ježíšovo učení cílem křesťanského života. Následovníci Ježíše jsou ti, kteří se drží jeho pokynů, jak žít v očekávání příchodu Božího království.

### ***Matoušova vzpomínka na Ježíše***

Anonymní autor Matoušova evangelia v jistém smyslu souhlasil s Pavlem i s Q. Ve skutečnosti jejich názory víceméně spojil do jednoho amalgámu, který byl ve výsledku odlišný od obou. Největší význam Ježíše podle Matouše spočíval v tom, že Ježíš zemřel pro druhé a byl vzkříšen z mrtvých. To je jako u Pavla. Ale na rozdíl od Pavla byl Ježíšův život před jeho smrtí zcela

zásadní. Ve skutečnosti to v mnoha ohledech bylo smyslem evangelia: je nezbytné vědět, co Ježíš skutečně dělal, a zejména, co řekl. Ježíš v tomto evangeliu vyučuje velmi obsírně, jako například v Kázání na hoře, které zabírá celé tři kapitoly. Velká část tohoto kázání pochází z Q.

Matoušovy vzpomínky na Ježíše se od Pavlových zásadně liší ještě jiným způsobem. Zatímco Pavel byl proti tomu, aby Ježíšovi následovníci (nebo alespoň pohané) dodržovali židovský zákon, v Matouši je Ježíš připomínán jako Žid, který sám tento zákon dokonale dodržoval a trval na tom, aby jeho následovníci dělali totéž. Podle Matouše byl Ježíš židovským mesiášem poslaným od židovského Boha k židovskému lidu, aby naplnil židovský zákon. Následovat Ježíše znamenalo přizpůsobit svůj život životu (židovského) Ježíše, a tedy dodržovat zákon – ve skutečnosti ho měli dodržovat dokonce lépe než nejnáboženší židovští vůdci (viz Mt 5:17–20). To znamená nejen dodržet výslovné požadavky (např. „oko za oko a zub za zub“), ale také kopat ještě hlouběji a naplnit jeho konečný záměr („nastav druhou tvář“; viz Mat. 5:21–48), abychom byli „dokonalí“ před Bohem (Mt 5:48).

Zatímco tedy podle Pavla přinesl Kristus „konec zákona“ (Řím 10:4), podle Matouše je připomínáno, že naléhal na trvalé dodržování zákona. Činit tak je povinnost.

### **Souhrn: Vzpomínky na Ježíše v Novém zákoně**

Nyní jsme viděli řadu velmi odlišných vzpomínek na život a význam Ježíše v Novém zákoně (Marek, Jan, Pavel, Q a Matouš). Ve skutečnosti se zdá, že všichni autoři Nového zákona mají jiné vzpomínky. Pro některé čtenáře Nového zákona jsou různé vzpomínky na Ježíše na jeho stránkách přínosnější než jejich podobnost. Pro ostatní jsou to naopak podobnosti, které jsou hlubší a významnější. To je debata, kterou nikdy nevyřešíme. Lidé prostě vidí věci různě. Ti, kteří jsou více analytičtí, mají tendenci vidět tyto rozdíly; ti, kteří jsou zaměřeni na syntetický přístup, mají tendenci vidět jejich podobnosti. Můj názor je, že existují jak podobnosti tak i rozdíly.

Důvody pro tyto podobnosti není těžké najít. Za prvé, církevní otcové, kteří rozhodovali o tom, které knihy zahrnout do Nového zákona, se rozhodli z jasných a pevných důvodů. Nikdy by tam nezahrnuli spis, který by představoval pohled na Ježíše, který by byl zcela v rozporu s tím, čemu oni sami věřili, nebo s tím, co by měly říkat tyto „přijatelné“ knihy. A tak jejich knihy jako autoritativní písmo – ty, které jsme dnes zdědili – jsou těmi, o nichž věřili, že všechny sdílejí stejnou teologickou perspektivu.

Navíc nelze dostatečně zdůraznit, že všechny tyto knihy křesťanských písem se nacházejí v jedné knize v Novém zákoně. Nepřijde nám to proto jako dvacet sedm různých knih, nebo jako sbírka knih od řady různých autorů. Dostává se k nám jako jeden svazek, v tvrdých nebo měkkých deskách. Protože ji získáváme jako jednu knihu, máme tendenci ji číst jako jednu knihu.

Kdykoli čtete knihu od jednoho autora – třeba i sbírku jeho esejí – prostě předpokládáte, že si nebudou protiřečit. Pokud uvidíte dvě pasáže, které vypadají odlišně, smíříte je ve své mysli a myslíte si, že musí představovat jednu perspektivu, nikoli různé pohledy, které jsou ve vzájemném rozporu. Stejně je to s Biblí. Lidé ji čtou jako jednu knihu – zvláště lidé, kteří si myslí, že místo toho, aby měla řadu různých autorů, má jen jednoho autora, Boha. Takoví lidé vidí všude v ní jednotu a jen velmi malé rozdíly.

Na druhou stranu lidé, kteří se zaměřují na skutečnost, že Nový zákon má řadu různých autorů, mají tendenci číst tuto knihu – nebo spíše knihy – jinak. Stejně jako byste nečekali, že se patnáct nebo šestnáct předních amerických politiků na všem shodne, nebudete očekávat, že se také srovnatelný počet raných křesťanů na všem shodne. Všichni politici budou mít jistě mnoho velmi základních podobností: všichni budou například pevně oddáni ústavě, demokracii, svobodnému podnikání, čtyřem svobodám a tak dále. Ale kromě těchto základních podob přemýšlejte o rozdílech mezi Barackem Obamou a Tedem Cruzem. Pokud by někdo shromáždil skupinu politických autorů k inspirativní četbě spisů, které mají oni sami rádi, pravděpodobně by tam nezahrnuli eseje od Obamy a Cruze. Spíše by tam byli eseje od demokratů nebo republikánů, takže podobnosti by byly zjevné. Ale i tam by se objevily rozdíly.

Nový zákon je oficiální sbírka dvaceti sedmi knih vytvořená pozdějšími církevními otci. Přirozeně tam budou podobnosti. Ale jak jsme viděli, tyto podobnosti někdy zamaskují velmi hluboké a hluboce zakořeněné rozdíly.

Jakmile se přesuneme mimo Nový zákon, rozdíly budou mnohem větší a pro každého je mnohem snazší je vidět. Zde se krátce podíváme na tři vzpomínky na Ježíše, které jsou běžnému čtenáři mnohem méně známé: na Jidášovo, Marcionovo a Theodotovo evangelium.

### **Evangelium Jidáše a vzpomínky na Ježíše**

Jedním z nejnovějších objevených evangelií je Jidášovo evangelium, objevené v Egyptě v 70. letech 20. století, ale poprvé zveřejněné až v roce 2006.<sup>16</sup> Byl to bezpochyby nejvýznamnější objev křesťanského rukopisu od slavné knihovny z Nag Hammadi v roce 1945.<sup>17</sup> Stejně jako většina dokumentů ve sbírce z Nag Hammadi bylo také Jidášovo evangelium brzy označeno za gnostické evangelium. Stejně jako mnoho z nich je vytvořil neznámý autor někdy v polovině druhého století.

Jak jsme již viděli, gnosticismus byl široce rozmanitou skupinou různých náboženství, která sdílela určité rysy.<sup>18</sup>

Přívrženci těchto náboženství zejména tvrdili, že skutečné „poznání“ (řecky: gnóze) je to, co nám přineslo spásu z tohoto padlého hmotného světa. Ježíš byl tím, kdo poskytl toto poznání. Pocházel z božské říše obývané celou řadou božstev, která všechna začala existovat ve věčné minulosti. Naučením se tajným znalostem, které nám mohl předat, mohou ti, kteří „poznali“,

uniknout hmotným nástrahám tohoto světa a vrátit se do svého právoplatného domova v nebeské říši.

Jidášovo evangelium sdílí tento pohled na Ježíše a vzpomíná na něj jako na toho, kdo odhalil toto tajemství, ani ne tak svým učedníkům, ale především jednomu a to Jidášovi Iškariotskému. V tomto evangeliu je Ježíš připomínán jako ten, kdo se vysmíval ostatním učedníkům a jejich nedostatku poznání. Zdá se, že si myslel, že stvořitelem tohoto světa je pravý Bůh.

Nic ale nemohlo být dále od pravdy. Jidáš sám pochopil, že Ježíš nepřišel od Stvořitele, ale z vyšší božské říše. Zřejmě z toho důvodu Ježíš zjevuje tajemství o této vyšší říši Jidášovi. Toto zjevení tvoří jádro jeho evangelia, je to popis toho, jak vznikla tato božská říše a poté tento hmotný svět.

Ale ani Jidáš nebyl schopen vstoupit do této říše. Je vyhrazena pro ostatní, pro ty, kteří plně pochopí pravdu Ježíšova mystického a mysl ohromujícího učení. V tomto evangeliu ani trochu nezáleží na Ježíšově smrti a vzkříšení. Evangelium nevypráví o utrpení, ale končí v bodě, kdy Jidáš zradí Ježíše. To však v tomto evangeliu není jako špatné; jakmile totiž Ježíš zemře, vrátí se do nebeské říše a ti, kteří porozumí tajnému poznání, které zprostředkoval, tam sami odejdou na požehnanou věčnost mimo tento hmotný svět a Boha, který jej stvořil.

### ***Marcionova vzpomínka na Ježíše***

Nemáme žádné dochované spisy od teologa, učitele a evangelisty Marciona, i když to byl pravděpodobně jeden z nejvýznamnějších křesťanských autorů druhého století. Protože však byl široce odsouzen za hlásání kacířství, tak se jeho díla nedochovala, kromě případů, kdy je citovali církevní otcové, kteří považovali jeho názory za urážlivé a zavrženíhodné. Bohužel se v důsledku toho musíme spoléhat na to, co nám tito otcové – Marcionovi nepřátelé – říkají o jeho názorech.<sup>19</sup>

Z těchto citátů je zřejmé, že Marcion by souhlasil s Jidášovým evangeliem, že Ježíš nepatřil ke stvořiteli tohoto světa. Nebyl synem židovského Boha. Ale Marcion by ostře nesouhlasil s gnostiky, kteří tvrdili, že Ježíš přišel z božské říše obývané mnoha jinými božstvy a že to bylo pochopení tohoto tajného poznání o světě a sobě samém, co vede ke spasení. Podle Marciona byli dva a pouze dva bohové. Tito dva se však výrazně odlišovali. Bůh, který stvořil tento ubohý svět, byl Bůh Starého zákona, který si za svůj lid vyvolil Židy a dal jim svůj zákon. Protože každý porušil tento zákon, proto každého odsoudil – spravedlivě, ale tvrdě – k zatracení. Ježíš přišel od jiného Boha, který byl nad Stvořitelem, který poslal Ježíše, aby osvobodil lidi od hněvu Boha Židů. Protože Ježíš nebyl součástí stvořeného řádu, proto neměl ve skutečnosti lidské tělo. Jinak by byl stejně jako my tvorem z hmoty. Ježíš tedy měl maso a krev jen zdánlivě. Všechno to bylo jen zdání.

Když Ježíš zemřel, ve skutečnosti neproléval krev, netrpěl a nezemřel. Zjevně to byl podvod, který měl oklamat Boha stvořitele, aby se vzdal svých nároků na lidi. Fungovalo to. Spasení pak přichází vírou v to, co Ježíš udělal.

Významní církevní otcové tuto vzpomínku na Ježíše zavrhlí. Pro ostatní sice byla široce přitažlivá, ale podle ortodoxního názoru, který se tehdy objevil, nebylo možné aby Ježíš nebyl ve skutečnosti lidskou bytostí, protože by nemohl zachránit nás, kteří jimi jsme. Marcionova vzpomínka na Ježíše jako nečlověka byla nakonec odhozena na smetiště heretických názorů.

### ***Theodotova vzpomínka na Ježíše***

V Římě na konci druhého a na začátku třetího století byla skupina křesťanů, kteří měli nápadně odlišné chápání Ježíše, založené na vzpomínkách zcela odlišných od těch, které se zachovaly v církvích od Marciona. Tito křesťané se hlásili k učení muže jménem Theodotus, který byl řemeslník -švec, ale byl vášnivým amatérským teologem.<sup>20</sup>

Theodotus vehementně trval na monoteistickém pohledu. Bůh je jen jeden. Nebylo jich mnoho, jak tvrdili gnostici, a dokonce ani dva, jak tvrdili Marcionité. Byl jeden a jen jeden Bůh, jak sám prohlašuje v Písmu: „Není jiného Boha kromě mne. . . Já jsem Bůh a nikdo jiný není“ (Iz 45:21–22).

Theodotovi a jeho následovníkům byl christologický důsledek jasný. Je-li Bůh Stvořitel jediným Bohem, pak by sám Kristus nemohl být Bohem. Kdyby byl Kristus také Bohem, byli by tu dva bohové. Ale je jen jeden. A tak Kristus nebyl božskou bytostí. Byl to člověk, od začátku do konce.

Když si přívrženci Theodotuse připomínali události z Ježíšova života, vzpomínali na jeho narození jako výsledek sexuálního spojení Marie a Josefa. Byl plně člověkem a pouze člověkem. Při křtu na něj Bůh seslal svého Ducha v podobě holubice, aby ho zmocnil k jeho službě. V tomto bodě tedy Bůh „přijal“ Ježíše za svého syna. Jelikož byl Ježíš adoptován jako Boží syn, nebyl ve skutečnosti božský – o nic více než králové Izraele, jako byl David nebo Šalomoun. Ježíš byl stejně jako oni lidskou bytostí, které Bůh projevoval zvláštní přízeň.

Byl to Duch působící skrze Ježíše, který mu umožnil dělat jeho velké zázraky a předat jeho velkolepé učení. Být Božím pomazaným znamenalo zejména, že Ježíš musel splnit své poslání, kterým bylo zemřít pro druhé. Učinil tak v poslušnosti Božímu příkazu, a pak ho Bůh vzkřísil z mrtvých. Ale byl a vždy byl plně a pouze člověkem.

Ortodoxní církevní otcové proti tomuto názoru usilovně protestovali. Považovali sice Ježíše za člověka, to ano, ale také za božího. Kdyby nebyl Bohem, jak by mohl plně zprostředkovat Boží vůli na zemi? Kdyby byl pouze člověkem, nemohl by zemřít jako Syn Boží za hříchy světa. Proto musel být jak člověk, tak boží.

### ***Pozdější vzpomínky na Ježíše***

Asi sto let poté, co byli Marcion a Theodotus krátce na výsluní, se ve většině křesťanstva začalo uvažovat o tom, že jejich názory na Ježíše byli v jedné věci zcela správné a v jiné zcela špatné. Marcionité měli pravdu v tom, že Ježíš byl Bůh; mylili se v tom, že nebyl člověk. Theodotiané měli pravdu v tom, že Ježíš byl člověk; mylili se v tom, že nebyl Bohem. Objevil

se totiž konsensuální názor, že byl zároveň lidský a božský. Nakonec se dospělo k názoru, že nebyl napůl z Boha a napůl z člověka. Ale byl plně obojím zároveň.

První oficiální církevní setkání svolané k debatě o teologických otázkách týkajících se Ježíšovy podstaty byl slavný koncil v Nikaj (325 n. l.), kde byli shromážděni biskupové z celého tehdejšího křesťanského světa. Na rozdíl od toho, co se někdy dočtete – v tak neocenitelných autoritativních spisech, jako je Šifra mistra Leonarda – tak všichni na tomto koncilu již bezvýhradně souhlasili s tím, že Kristus je Bůh i člověk.<sup>21</sup>

Ale jak by mohl být Bohem, kdyby Bůh byl Bůh a byl by jen jeden Bůh? Byl Kristus druhořadým božstvem, podřízeným Bohu Otci a jím stvořeným v určitém bodě věčné minulosti? Nebo byl naopak ve všech směrech zcela roven Bohu Otci a koexistoval s ním bez počátku v čase? To byly dvě hlavní možnosti. Nakonec to byl tento druhý pohled, který na tomto koncilu zvítězil a nakonec se stal ortodoxním, dominantním pohledem v církvi jako celku.

Mělo by být zřejmé, že každý, kdo si myslí, že Ježíš byl Bůh v těle, který byl po všechny časy zcela rovný Otci, ale stal se člověkem z masa a kostí, si bude Ježíšův život pamatovat jinak než ten, kdo si myslí, že byl člověk a pouze člověk (ale zmocněný Bohem) nebo že byl božský a pouze božský (pouze byl na pohled lidským). Pro biskupy, kteří souhlasili s nikajským vyznáním víry, byl Ježíš skutečně Bohem v těle. Život a učení Ježíše, jeho smrt a zmrtvýchvstání byly zjevně lidskými – ale nebyl pouhým smrtelníkem; byly dílem člověka, který byl Bohočlověkem. Výsledkem bylo, že si tito biskupové a jejich následovníci již nepamatovali na ty aspekty Ježíšova života, které by jej neomylně učinily omylným a lidským jako my ostatní – na ty aspekty jeho života, které by znala, například jeho původní rodina a přátelé a pozdější učedníci. Tito Ježíšovi pozemští společníci buď takové informace nepředávali dále, nebo pokud ano, tak se nakonec v tradici ztratily.

Vzpomínky na Ježíše jako věčného Boha krácejícího jako člověk po zemi tak byli ovlivněny teologickými investicemi z pozdější doby. Velmi se liší od vzpomínek na Ježíše u kteréhokoli z autorů z prvního a druhého století, o kterých jsem se zmínil v této a v předchozí kapitole.<sup>22</sup> Všechny tyto dřívější pohledy se také mezi sebou liší. Důvod jsme již viděli: v nemalé míře je to kvůli povaze paměti. Vzpomínky nejsou jen informace a zkušenosti z dřívější doby. Je to také, přinejmenším stejně, o tom, co se děje nyní. To, jak si pamatujeme minulost, je důmyslně spojeno s tím, co prožíváme v přítomnosti. Ve velmi reálném smyslu nemáme žádný přímý, nezprostředkovaný přístup k minulosti. V našich myslích k ní máme přístup pouze prostřednictvím chybujících a tvárných procesů v paměti.

## KAPITOLA 8

### *Závěrem: Chvalozpěv o paměti*

Jako většina autorů dostávám hodně e-mailů od lidí, kteří četli mé knihy. Jeden z komentářů, který opakovaně dostávám, považuji za poněkud skličující. Týká se důležitosti paměti. Abych vysvětlil tento komentář, musím k němu poskytnout trochu pozadí. Většinu mé profesní kariéry – jako učitele, výzkumníka, lektora a spisovatele – jsem soustředil na historické problémy. Kdykoli mluvím o Novém zákoně z historické perspektivy, jak to často dělám, odkazuji na problémy u našich zdrojů. Evangelia byla napsána desítky let po Ježíšově smrti lidmi, kteří nebyli vůbec očitými svědky a pravděpodobně ani žádného očitého svědka nikdy neviděli. Jsou plné nesrovnalostí a rozporů. Představují různé pohledy na to, co Ježíš řekl a udělal. Z tohoto důvodu, abychom věděli, co se skutečně stalo v Ježíšově životě, musíme na tyto zdroje aplikovat přísná historická kritéria, abychom z těchto pozdějších zkreslených vzpomínek mohli rekonstruovat historické skutečnosti.

Předkládám tyto názory, protože jsem v jádru historik, který se zajímá o to, co můžeme vědět o minulosti. Některé takové pohledy jsem uvedl zde, v této knize. Ale v této knize jsem se soustředil na paměť, samozřejmě včetně zkreslených vzpomínek na Ježíšův život, ale také vzpomínek, které úzce souvisejí s historií – například jsou to některé ze „zásadních“ vzpomínek které jsou v evangeliích. Paměť nebývá jen chybová: většinou je docela dobrá. Stejně tak je to u vzpomínek na Ježíše. O Ježíšově historickém životě můžeme vědět hodně na základě toho, co nám říkají naše zdroje.

Navíc jsem se snažil zdůraznit, že studium paměti se vůbec neomezuje na to, co bylo časem zkresleno. Je možné zapojit se do zkoumání historie paměti (to, co Jan Assmann nazývá mnemo-historií), abyste uviděli, jak nám vzpomínky na Ježíše mohou pomoci porozumět lidem, kteří na něj tak či onak vzpomínali, proč například Marek, Jan nebo Tomáš vzpomínali na Ježíše takto a jak nám mohou jejich současné okolnosti vysvětlit jejich vzpomínky na minulost.

Komentář, který občas dostávám od čtenářů a který považuji za skličující, je tento: často mi říkají, že pokud je v evangeliích něco, co není historické, pak to celé nemůže být pravda (v žádném ohledu), a pokud to není pravda, pak nemá vůbec cenu to číst.

Mám pocit, že mnoho čtenářů bude považovat za záhadné, proč mě tento pohled tak deprimuje. Ale já vím proč.

Je pravda, že dělat práci historika vyžaduje, aby byl člověk extrémně kritický ke zdrojům dostupných informací z minulosti které jsou o minulosti. Zdá se, že někteří čtenáři si myslí, že tento přístup ke zdrojům zaujímají pouze ateističtí, tvrdohlaví, liberální historici s antisupernaturalistickou zaujatostí, kteří chtějí zcela zničit náboženství. Ale ve skutečnosti

je to přístup všech historiků ke všem historickým materiálům. Důvod, proč někteří čtenáři považují tento přístup k evangeliím za nevhodný, je ten, že prostě nejsou zvyklí zacházet s Biblí jako s historickým dokumentem

Ale i když se Biblí jako historik zabývám, osobně si nemyslím, že je to jediný způsob, jak se vypořádat s Biblí, a považuji za znepokojivé, když si čtenáři myslí, že jakmile v evangeliích zjistí, že mají nějaké rozpory, nevěrohodnosti a historické chyby, měli bychom se jich prostě zbavit a zabývat se jinými věcmi.

Chápu, že křesťanství je široce vnímáno jako „historické“ náboženství a že pokud jsou s křesťanstvím zrovna historické problémy, pak má velké problémy i křesťanství. Chápu to opravdu velmi dobře. Ale podle mého soudu je křesťanství něco více než jen historie. A život, jeho smysl a pravda je víc než jen otázka, zda se to nebo ono stalo tak, jak se to říká v nějakém starověkém textu.

Podle mého názoru jsou raná křesťanská evangelia mnohem více než jen historické zdroje. Jsou to vzpomínky raných křesťanů na toho, koho považovali za nejdůležitější osobu, která kdy chodila po planetě. Ano, tyto vzpomínky mohou být rozpoznány jako zkreslené, když se na ně podíváme z perspektivy historické reality. Ale – alespoň pro mě – jim to neubírá nic na jejich hodnotě. Dělá to z nich prostě vzpomínky. Všechny vzpomínky jsou zkreslené. A ano, všechny novozákonní vzpomínky se od sebe tak či onak liší. Ale to neznamena, že bychom je proto měli všechny vyhodit, protože nejsou zcela důvěryhodné. Vzpomínky všech – i na stejnou událost – se budou lišit od vzpomínek všech ostatních. Paměť tak prostě funguje.

A opět je tomu tak, že všechny tyto vzpomínky byly utvářeny životy, historií a obavami lidí, kteří je zaznamenali, takže „současnost“ těchto autorů ovlivnila to, na co si vzpomínali z minulosti a jak si to pamatovali. Ale to neznamena, že bychom měli místo toho číst jiné knihy. Všechny vzpomínky na minulost jsou vybavovány a utvářeny v přítomnosti. Ve finále mě znepokojuje, že si tolik lidí myslí, že historie je jediná věc, na které záleží. Pokud se podle nich něco nestalo, není to pak v žádném smyslu pravda. Opravdu? Opravdu tak žijeme svůj život? Opravdu trávíme svůj život hledáním smyslu pouze v hrubých faktech toho, co se stalo předtím, a v ničem jiném?

Přemýšlejte o věcech, které jsou pro nás nyní důležité: naše rodiny, přátelé, práce, koníčky, náboženství, filozofie, země, romány, poezie, hudba, dobré jídlo a dobré pití. Opravdu si myslíme, že brutální fakta o minulosti jsou to jediné, na čem záleží?

Dovolte mi abych uvedl jeden z těchto příkladů, jeden který je vzdálený Novému zákonu, abych ukázal svůj názor. Je literatura nedůležitá, pokud se nezabývá brutálními fakty z historie? Nemá Dickensův skvělý román David Copperfield žádnou hodnotu, protože jeho hlavní hrdina ve skutečnosti nikdy nežil? No, to je něco jiného, řeknete, protože je to fikce. Ano, skutečně, je to fikce. A tato fikce může změnit něčí život, protože má velké poselství, i když se to nikdy nestalo.

Nebo uvažujte dále: mohou historické objevy podkopat moc u známé literatury? Vypaří se síla krále Leara, pokud lze historicky dokázat, že to napsal někdo jiný než Shakespeare?

Opravdu nás Dover Beach nedokáže uchopit svým mocným patosem, když zjistíme, že to ve skutečnosti nebyly myšlenky od autora, když se naposledy díval přes Lamanšský průliv?

Literatura k nám mluví zcela odděleně od historických faktů. Stejně tak i hudba. Stejně tak i sochařství. Stejně tak všechna umění. Evangelia nejsou pouhými historickými záznamy o minulosti. Jsou to také umělecká díla.

Navíc je to zapsaná forma vzpomínek. Pravdou je, že většina z nás si hluboce váží svých vzpomínek: vzpomínek na naše dětství, na naše rodiče, na naše přátele, na naše romantické vztahy, na naše úspěchy, na naše cesty, na naše potěšení, na našich milion zážitků. Některé vzpomínky jsou samozřejmě také trýznivé: vzpomínky na bolest, na utrpení, na nedorozumění, na neúspěšné vztahy, na finanční tíseň, na násilí, na ztracené blízké a na miliony dalších zážitků.

Když přemítáme o svém minulém životě, když si vzpomínáme na vše, co se nám stalo, na všechny lidi, které jsme znali, všechny věci, které jsme viděli, všechna místa, která jsme navštívili, všechny zážitky, které jsme zažili, nerozhodujeme se, než se zamyslíme nad vzpomínkou, abychom si ověřili ta fakta, jak si vzpomínáme, abychom se ujistili, že máme ta brutální fakta na svém místě. Naše životy netrávíme připomínáním minulosti, jak se skutečně stala. Je ztracena, jen si ji znovu připomínáme.

Když tak učiníme, naše vzpomínky mohou být křehké, chybné a dokonce i falešné. Ale jsou takové, jaké si to pamatujeme. A tak žijeme naše životy s těmito vzpomínkami. Pokud nám někdo řekne, že se nám něco stalo jinak, než jak si to pamatujeme, můžeme změnit způsob, jakým o tom přemýšlíme. Ale to se obvykle nestává. Častěji prostě říkáme, že si to tak nepamatujeme. A držíme se svých vzpomínek. Pokud změníme to, co si myslíme o naší zapamatované minulosti, tak své vzpomínky nezhodíme, ale přetvoříme je.

Žijeme nejen se svými vlastními vzpomínkami, ale i se vzpomínkami od druhých. Sdílíme své životy. Ostatní s námi sdílejí své životy. Jediný způsob, jak sdílet život mimo tuto existující nanosekundu současnosti, je sdílet život ve vzpomínkách. Naše současnost je ovlivněna touto minulostí, jak naší vlastní, tak minulostí ostatních. Stejně tak je tato minulost utvářena i našim přispěním. A naše úvahy o budoucnosti jsou utvářeny oběma. Žít život není nikdy otázkou izolace od naší minulosti nebo od minulosti ostatních. Život a sdílení vzpomínek tvoří náš život.

Evangelia jsou společnou vzpomínkou na minulost. Ano, mohou je zkoumat historici, kteří chtějí lépe porozumět tomu, co se skutečně stalo v Ježíšově životě. To je to, čím se žívím. Ale pokud by zde byli jen takoví, byli by to suché, banální a upřímně řečeno nezajímavé. Evangelia jsou však více než jen historické prameny. Jsou to hluboce zakořeněné a hluboké vzpomínky na člověka, vzpomínky které nakonec změnily celý svět.

Je samozřejmě snadné argumentovat, že historický Ježíš svět nezměnil. Nezmění ani dnešní svět. Možná si říkáte, jaké by to mohlo být, kdyby se křesťanství nestalo náboženstvím Západu. Podívejte se na to takhle. Dnes jsou dvě miliardy lidí, kteří jsou oddáni Ježíšově památce. Kolik z těchto dvou miliard lidí má to, co bych jako historik považoval za historicky

přesnou vzpomínku na základní fakta o Ježíšově skutečném životě a službě? Několik tisíc? Je to jen nepatrný zlomek. Historický Ježíš neutvářel dějiny. Vzpomínky na Ježíše to udělali.

Pro mě jako historika je samozřejmé, že bychom měli věnovat velkou pozornost tomu, co se lze dozvědět o historickém Ježíši. Ale neměli bychom opomíjet ani Ježíše ze vzpomínek. Záleží na tom, zda Ježíš skutečně pronesl kázání na hoře tak, jak je zapsáno v Matoušovi 5–7? Pro mě je to historicky důležité. Ale i kdyby Ježíš toto kázání nepronesl, bylo by o něco méně silné? Ani v nejmenším. Je to - a podle mého názoru si to zaslouží- jedno z největších zapsaných etických učení v historii planety.

Záleží na tom, jestli Ježíš skutečně uzdravoval nemocné, vyháněl demony a křísil mrtvé? Záleží na tom, jestli on sám vstal z mrtvých? Mně jako historikovi ano. Ale pokud tyto příběhy nejsou historicky přesné, připravuje je to o jejich literární sílu? V mých knihách ne. Jsou to úžasně zaznamenané příběhy. Porozumět tomu, co se nám snaží říci, znamená porozumět některé z nejvíce povznášející a nejvlivnější literatuře, jakou kdy svět viděl. Záleží na tom, jestli se Ježíš považoval za Boha na zemi? Jako historikovi mi na tom velmi záleží. Ale pokud by to neudělal – a myslím, že ne – tak skutečnost, že si ho takto pamatovali jeho pozdější následovníci, je nesmírně důležitá. Bez této vzpomínky na Ježíše by tato víra založená na něm nikdy nevznikla, Římská říše by neopustila pohanství a dějiny našeho světa by se vyvíjely nepředstavitelně odlišnými způsoby.<sup>1</sup> Historie se změnila ne kvůli brutálním faktům, ale kvůli vzpomínkám.

Paměť lze jistě studovat, abychom zjistili, kde je přesná a kde je křehká, vadná nebo dokonce falešná. Měla by se tak studovat. Je třeba ji takto studovat. Většinu svého života trávím tím, že ji takto studuji. Měla by se však také studovat způsobem, který ocení její vlastní význam a sílu. Paměť je to, co dává smysl našemu životu, a to nejen našemu osobnímu životu, ale životu každého, kdo kdy žil na této planetě. Bez ní bychom nemohli existovat jako sociální skupiny ani fungovat jako jednotlivci. Paměť si zjevně zaslouží být studována sama o sobě, nejen proto, abychom viděli, co přesně uchovává o naší minulosti, ale také abychom viděli, co může říci o těch, kteří ji mají a sdílejí ji.

Křesťanská paměť je zvláště a jedinečně důležitá. Křesťanská paměť proměnila náš svět. Křesťanská paměť způsobila revoluci v dějinách západní civilizace. Křesťanská paměť nadále ovlivňuje miliardy životů v našem dnešním světě. Křesťanská paměť samozřejmě sahá až k nejranějším vzpomínkám na Ježíše. I ty je třeba studovat, abychom zjistili, co nám mohou říci o historické osobě, která stojí za těmito vzpomínkami. Měli bychom je však také studovat z hlediska toho, co nám odhalují o těch, kteří přišli po něm, kteří na něj vzpomínali a předali své vzpomínky těm z nás, kteří dnes žijeme.

## PODĚKOVÁNÍ

Vzhledem k tomu, že tato kniha se věnuje tolika oblastem, jsem nezvykle zavázán kolegům s velkými odbornými znalostmi, kteří ji celou nebo její části četli, aby mi dali zpětnou vazbu, kde jsem to zpackal, ať už jsem udělal chyby, nebo jsem neposkytl tolik potřebné nuance. Člověk vždy doufá, že všechny problémy jsou vyřešeny. Pokud ne, je to zcela má chyba. Zvláště jsem vděčný Danielu L. Schacterovi, profesorovi Williamu R. Kenanovi Jr. a bývalému vedoucímu katedry psychologie na Harvardské univerzitě. Je jedním z předních současných psychologů o paměti a pravděpodobně také předním světovým odborníkem na fenomén falešné paměti. Jeho knihy a články měly velký vliv na mé myšlení od samého počátku mého výzkumu. Mezi mnoha dalšími skvělými lidmi je profesor Schacter bývalý Tar Heel (absolvoval bakalářský titul na University of North Carolina, kde nyní učím). Profesor Schacter laskavě souhlasil, že si přečte rukopis této knihy, aby mi řekl, zda a jak jsem sešel z cesty. Jsem jeho hlubokým dlužníkem.

Měl jsem štěstí, že rukopis přečetli a učinili k němu velmi užitečné komentáře dva novozákonní učenci, kteří rozsáhle pracovali na poli kolektivní paměti: Zeba Crook z Carleton University a Chris Keith z Univerzity St. Mary's. Oba mi poskytli významnou pomoc ve věcech větších i menších a já si toho velmi vážím. Kromě toho jsem požádal také svého dobrého přítele a místního odborníka na všechna evangelia, Marka Goodacrea, rivala Duke z crosstownu, aby pracoval na opravě trapných chyb, nepřesností a obecných nepravostí. Ve svých četných postřezích pro mě byl obzvláště velkorysý a nápomocný.

Tři moji kolegové z UNC četli části knihy, které se zabývají jejich obory, a velmi oceňuji jejich ochotu pomoci kolegovi v nouzi: William L. Barney z katedry historie a Jodi Magness a Evyatar Marienburg, a to jak na mé vlastní katedře religionistiky. Kéž se jejich kmen zvětší. Jsem také vděčný třem svým postgraduálním studentům na UNC, kteří pracovali na různých aspektech novozákonních a raně křesťanských studií a kteří mi poskytli značnou výzkumnou pomoc pro tento projekt: Luke Drake, Shaily Patel a Travis Proctor. Každý profesor v oboru by měl mít štěstí na takové učence.

Rozhodl jsem se zapojit do knihy ještě další čtenáře, a přitom jsem udělal něco dost neobvyklého. Tohle bude vyžadovat trochu vysvětlení.

Nejprve pozadí: Blog Barta Ehrmana jsem založil před více než třemi lety. Blog pokrývá všechny oblasti mých odborných znalostí: Nový zákon, historický Ježíš, Pavlovy spisy, raně křesťanské apokryfy, apoštolští otcové, rukopisnou tradici raně křesťanských spisů a vlastně všechno ostatní s tím související o dějinách a literatuře raného křesťanství. Denně dávám na blog asi tisíc slov, dělám to pětikrát až šestkrát týdně. Jediný háček je v tom, že ke čtení mých příspěvků se člověk musí připojit k tomuto blogu a připojení stojí peníze (ale ne moc).

Dělám tento blog a účtuji si za něj peníze ne proto, abych si napěchoval vlastní kapsu, ale abych získal finanční prostředky pro ty, kteří to potřebují. Každá koruna jde pro charitativní organizace – pro dvě místní a dvě mezinárodní – které se zabývají hladem a bezdomovectvím. Blog neustále roste, stejně jako peníze, které jeho prostřednictvím získáváme. Minulý rok jsme vybrali přes 110 000 \$. Doufám, že se mi letos povede výrazně lépe. Pro zájemce o připojení je adresa na [www.ehrmanblog.org](http://www.ehrmanblog.org).

Když jsem tuto knihu dokončoval, rozhodl jsem se zkusit něco neobvyklého: nabídl jsem čtenářům blogu právo si tuto knihu přečíst a okomentovat ji před vydáním výměnou za nějaký dar ve stanovené výši. Zaujalo to hned několik čtenářů. Poskytl jsem jim tedy rukopis; četli ho; dělali k němu poznámky; a já jsem bral tyto poznámky vážně při provádění mých závěrečných revizí.

Jsem hluboce vděčný za tyto přispívatele a čtenáře. Jsou to Steve a Gabby Walrathovi, Eric Brown, James a Jeremy Granada, Steve Leonard, Greg Matthews, Ronald Taska a moji dva dobří přátelé a nedávní spolucestující Gabriela Laranjeira a Bill Sutherland. Zejména jsem pak dlužen svému novému editorovi v HarperOne, Michaelu Maudlinovi, který rukopis několikrát s mimořádnou pečlivostí přečetl a učinil k němu mimořádně zasvěcené a užitečné komentáře. Kniha je díky tomu mnohem lepší.

Nakonec také můj přítel, bývalý redaktor a nyní literární agent Roger Freet, přečetl celý rukopis a poskytl mi důvtipné komentáře ke stylu a jeho podstatě. Toto je sedmá kniha, kterou jsme společně dokončili (šest, když byl editorem pro HarperOne). Oba sníme o mnoha dalších. Jsem jeho dlužníkem a možná budu někdy dokonce uvažovat o splacení tohoto dluhu.

## POZNÁMKY

### Úvod

1. Tomuto problému se budeme podrobně věnovat v kapitole 3.
2. Viz <http://www.washingtonpost.com/blogs/monkey-cage/wp/2015/02/16/new-ranking-of-us-presidents-puts-lincoln-1-obama-18-kennedy-judged-most-nadhodnocené/>
3. Abraham Lincoln a Forge of National Memory (Chicago: University of Chicago Press, 2000), str. 31.
4. Sebraná díla Abrahama Lincolna, ed. Roy Basler (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1953–1955), sv. 3, s. 145–46. Za jeho nabídku dlužím Barrymu Schwartzovi; viz předchozí poznámka.
5. Schwartz, Abraham Lincoln, str. 4.
6. Někteří vědci rozlišují mezi fenomény známými jako „kolektivní paměť“, „sociální paměť“ a „kulturní paměť“. Pro mé účely v této knize budu jednoduše používat termíny synonymně.
7. Mnoho odborníků na paměť by tvrdilo, že vzpomínky jsou vždy zkreslené. Nemáme v hlavě videokamery, které přesně zaznamenávají, co se stane; uděláme výběr toho, co si pamatovat, a různé části události jsou uloženy v různých částech mozku, aby byly (znovu) vytvořeny později v bodě vzpomínky, jak budu diskutovat v kapitole 4. To znamená, že vzpomínky jsou nikdy úplně a přesně to, co jsme původně zažili. Zčásti proto „zkreslení“ nemusí být nutně negativní termín.
8. Abraham Lincoln, str. 6.
9. James W. Loewen, Lži můj učitel mi řekl: Všechno, co se vaše učebnice americké historie pokazila (New York: Simon & Schuster, 1995), s. 53.
10. Loewen, Lži můj učitel mi řekl, str. 64.

### Kapitola 1: Ústní tradice a ústní tvorba

1. Engel Tulving, „Epizodická a sémantická paměť“, Organisation of Memory, ed. E. Tulving a W. Donaldson (New York: Academic Press, 1972), s. 381–403.
2. Viz str. 140–43.
3. Odborníci na paměť často používají „falešné“ a „zkreslené“, když odkazují na nesprávné vzpomínky - ať už na vaši osobní minulost (epizodická paměť) nebo na faktické informace o světě (sémantická paměť). Někteří lidé mohou mít sklon jednoduše nazývat tento druh zkreslené paměti „chybami“. Toto konkrétní terminologické rozlišení nebude mít žádný vliv na můj argument v této knize. Pojmy „falešný“ a „zkreslený“ budu ve svých diskusích používat jako synonyma.
4. Reza Aslan, Zealot: Život a doba Ježíše Nazaretského (New York: Random House, 2013).
5. Bill O'Reilly a Martin Dugard, Killing Jesus: A History (New York: Henry Holt, 2013).
6. Podívejte se na recenzi Candidy Moss v Daily Beast: <http://www.thedailybeast.com/articles/2013/09/27/the-gospel-according-to-bill-o-reilly-s-new-book-killing-jesus.html>

- [7.](#) Antimaterialistu Ježíše viz například John Dominic Crossan, *Historický Ježíš: Život středomořského židovského rolníka* (San Francisco: HarperSanFrancisco, 1991) a Richard Horsley, *Ježíš a spirála násilí: Populární židovský odpor v římské Palestině* (Minneapolis: Fortress, 1993).
- [8.](#) Zaslouženou klasikou v této oblasti je Elisabeth Schüssler-Fiorenza, *In Memory of Her: Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins* (New York: Crossroad, 1994).
- [9.](#) Viz moji knihu Bart D. Ehrman, *Jesus: Apocalyptic Prophet of the New Millennium* (New York: Oxford University Press, 1993) a Dale Allison, *The Historical Jesus: Millenarian Prophet* (Minneapolis: Fortress, 1998).
- [10.](#) Je však důležité zdůraznit, že učenci, kteří provádějí tyto rekonstrukce, si nevědomě nepamatují Ježíše, ale kriticky se snaží zjistit, co řekl a udělal na základě dochovaných důkazů. Některé úvahy o vztahu historie a paměti najdete v kapitole 7.
- [11.](#) Skutky Petra a všechny apokryfní epizody životů apoštolů, které zde zmiňuji, lze najít v William Schneemelcher, *Novozákonní apokryfy*, sv. 2; Louisville, KY: Westminster / John Knox, 1992. Citace těchto různých účtů pocházejí z tohoto vydání.
- [12.](#) Překlad všech těchto Pilátových evangelií je v publikacích Bart D. Ehrman a Zlatko Pleše, *The Other Gospels: Accounts of Jesus from Outside the New Testament* (New York: Oxford Univ. Press, 2014).
- [13.](#) Zde uvedený překlad je uveden v Ehrman a Pleše, *The Other Gospels*. Všechna evangelia uvedená v této části naleznete v tomto svazku.
- [14.](#) Žalm 148: 7, jak je citován v Pseudo-Matouš, kap. 18.
- [15.](#) Podle mého názoru existuje jednoduchá odpověď. Jako 97 procent všech ostatních v jeho palestinském světě (viz str. 80) se Ježíš téměř jistě nikdy nenaučil psát.
- [16.](#) Diskuse o tom, proč vědci považují tuto pasáž za pozdější dodatek k Johnovu evangeliu, spíše než za originální, najdete v mé knize Bart D. Ehrman, *Misquoting Jesus: The Story Behind Who Changed the Bible and Why* (San Francisco: HarperOne, 2005), str. 63–65.
- [17.](#) Jeden z dokumentů ve sbírce zjevně není křesťanský: je to fragment Platónovy republiky.
- [18.](#) K jedné z nejnovějších a kompetentních diskusí o tom, co stáli gnostici, viz David Brakke, *The Gnostics: Myth, Ritual, and Diversity in Early Christianity* (Cambridge, MA: Harvard Univ. Press, 2010). Chcete-li si sami přečíst nejdůležitější gnostické texty, přečtěte si překlad Marvinu Meyera, ed. *The Nag Hammadi Scriptures* (San Francisco: HarperOne, 2007). Diskuse a vysvětlení těchto různých textů viz Nicola Denzey Lewis, *Úvod do „Gnosticismu“: Ancient Voices, Christian Worlds* (New York: Oxford Univ. Press, 2013).

## Kapitola 2: Historie tvorby

- [1.](#) Když, to znamená, že mluví o zkreslených epizodických vzpomínkách. Zkreslené sémantické vzpomínky by byly vzpomínkami na informace o světě, které jsou nesprávné. Viz poznámka 3 v kapitole 1.
- [2.](#) Daniel J. Simons a Christopher F. Chambris, „Gorily v našem středu: Trvalá nepozorná slepota pro dynamické události“, *Vnímání* 28 (1999): 1059–74; přístupnější a oblíbenější verzi článku najdete v jejich knize *Neviditelná gorila: jak nás naše paměť klame* (New York: Crown, 2009).
- [3.](#) „Gorily v našem středu,“ 1059.
- [4.](#) Praktický anglický překlad viz Reimarus: *Fragments*, ed. Charles H. Talbert (Londýn: SCM Press, 1970). Kniha byla později znovu vydána Wipf a Stock Publishers (Eugene, OR).

[5.](#)Citováno v Talbert, ed., Reimarus: Fragments, str. 1.

[6.](#) Viz str. 21–22.

[7.](#) Nebudu zde podrobně popisovat různé nesrovnalosti a rozpory Nového zákona, protože jsem se tomuto tématu věnoval ve své dřívější knize *Jesus Interrupted: Reveals the Hidden Contradictions of the Bible (and Why We Don't Know About Them)* (New York: Oxford) Univ. Press, 2009).

[8.](#)Existuje několik vynikajících úvodů do historie biblického bádání během devatenáctého století. Pro laiky je docela dobře čitelný Stephen Neil, *The New Testament 1861–1961* (London: Oxford University Press, 1972), který později aktualizoval NT Wright, *The New Testament 1861–1986* (New York: Oxford Univ. Press, 1988). Důkladnějším zpracováním je Werner Georg Kümmel, *The New Testament: A History of the Investigation of its Problems* (Nashville: Abingdon, 1972). Nejnovější hloubkovou studii je William Baird, *History of New Testament Research*, sv. 2, Od Jonathana Edwardsa po Rudolfa Bultmanna (Minneapolis: Fortress, 2003).

[9.](#) Viz poznámka 7 k této kapitole.

[10.](#)Shrnutí důkazů, že většina vědců stále považuje za přesvědčivé, že Marek byl nejstarším z evangelií, najdete v diskusi v mé učebnici Bart D. Ehrman, *The New Testament: A Historical Introduction to the Early Christian Writings*, 5. vydání. (New York: Oxford Univ. Press, 2012), s. 106–9.

[11.](#)Brilantní analýzu těchto Ježíšových životů v devatenáctém století najdete v klasice od Alberta Schweitzera *Pátrání po historickém Ježíši*. Kniha vyšla v němčině v roce 1906 a několikrát vyšla v angličtině (např. Minneapolis: Fortress, 2001).

[12.](#)Publikováno v němčině, 1901. Anglický překlad viz *Mesiášské tajemství*, tr. JC Greig (Minneapolis: Fortress, 1983).

[13.](#) Podívejte se na mou plnější diskusi o Markově prezentaci Ježíše v kapitole 6.

[14.](#)Tři klasické knihy jsou Karl Ludwig Schmidt, *Der Rahmen der Geschichte Jesus* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1919), nikdy nepřeložené do angličtiny; Martin Dibelius, *Od tradice k evangelium* (New York: Scribner, 1965; německý originál, 1919); a Rudolf Bultmann, *Dějiny synoptické tradice* (New York: Harper & Row, 1963; německý originál, 1921).

[15.](#)Pro informovanou diskusi kritiků formy viz Edgar McKnight, *Co je to kritika formy?* (Philadelphia: Fortress, 1969).

[16.](#)Tím není vyloučena možnost, že naši autoři evangelia měli přístup k písemným zdrojům, které byly od té doby ztraceny; Luke sám naznačuje, že ano (Lukáš 1: 1–4). Ale i tyto zdroje by nakonec byly založeny na ústních tradicích v oběhu po celé měsíce - pravděpodobně desítky let - a kromě těchto veršů v Lukášovi neexistují žádné přesvědčivé důkazy o tom, že by ostatní evangelia používaly dřívější písemné zprávy (i když viz, o čem musím říci „Q“ na str. 59–60).

[17.](#) Viz předchozí poznámka.

[18.](#) Birger Gerhardsson, *Paměť a rukopis: Orální tradice a písemný přenos v rabínském judaismu a raně křesťanství*, 2. vyd. Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1998; první vydání, 1961.

[19.](#)Jedná se o posvátné texty z staletí později. Viz moje diskuse na str. 68.

[20.](#) Paměť a rukopis, str. 133.

[21.](#) Viz EP Sanders a Margaret Davies, *Studium synoptických evangelií* (Philadelphia: Trinity Press International, 1989), s. 129–32.

[22.](#) James DG Dunn, *Jesus Remembered* (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2003), s. 203–9.

[23.](#)Například Poet & Peasant and Through Peasant Eyes: Combined Edition (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1976, 1980, 1983); and *Jesus Through Middle Eastern Eyes* (Downers Grove, IL: Intervarsity Press, 2008).

[24.](#) Kenneth Bailey, „Neformální řízená orální tradice a synoptická evangelia“, *Asia Journal of Theology* 5 (1991): 34–54.

[25.](#)„Neformální řízená orální tradice,“ s. 54.

- [26.](#) Diskuzi o tom, co víme o církvi v Korintu, a Pavlově vztahu k ní, viz moje učebnice Nový zákon, s. 340–54.
- [27.](#) Pavel naznačuje, že se později setkal s dalšími apoštoly v Jeruzalémě, včetně učedníka Jana (Gal 2,9).
- [28.](#) Viz Rebecca G. Thompson, „Spolupráce a sociální vzpomínky“, kap. 9 Gillian Cohen a Martin Conway, Paměť ve skutečném světě, 3. vydání. (New York: Psychology Press, 2008).
- [29.](#) William Hirst, Alexandru Cuc a Dana Wohl, „Of Sins and Virtues: Memory and Collective Identity“, v Dorte Berntsein a David C. Rubin, kap. 8 of Understanding Autobiographical Memory: Theories and Approaches (Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press, 2012), s. 8. 148.
- [30.](#) Viz Micah Edelson, Tali Sharot, Raymond Dolan a Yadin Dudai, „Po davu: mozkové substráty shody dlouhodobé paměti“, Science 333 (2011): 108–11.
- [31.](#) Viz Theodore J. Weeden, „Teorie orální tradice Kennetha Baileyho: Teorie zpochybněná jejími důkazy“, Journal for the Study of the Historical Jesus 7 (2009): 3–43.
- [32.](#) Weeden, „Teorie ústní tradice Kennetha Baileyho“, s. 10 a 12.
- [33.](#) Catherine Hezser, židovská gramotnost v římské Palestině (Tübingen: Mohr Siebeck, 2001); údaj o 97 procentech viz str. 498.
- [34.](#) Kent D. Harber a Dov J. Cohen, „The Emotional Broadcaster Theory of Social Sharing“, Journal of Language and Social Psychology 24 (2005): 382–400.
- [35.](#) „The Emocionální vysílací teorie sociálního sdílení“, s. 393.
- [36.](#) Také bych měl poukázat na to, že myšlenka, že očití svědci byli nejvyšší autoritou v rané církvi, je v rozporu s důkazy. Možná si myslíte, že takové osoby by byly neocenitelnými autoritami, kterým by se každý s úctou podřídil. Ale když si vezmeme Pavlovo slovo, tak to vůbec nebylo. Sám Pavel naznačuje, že když Peter přišel do města Antiochie a našel tam Pavla se svými pohanskými obrácenými, připojil se k nim u jejich stolního společenství. To znamená, že s nimi jedl, aniž by se bál, že by to narušilo jeho židovskou potřebu udržovat košer. Když však přišli někteří zástupci jeruzalémské církve, zjevně na příkaz Jakuba, bratra Ježíše, vůdce jeruzalémské církve, si Peter lépe rozmyslel své rozhodnutí jíst s pohany a ustoupil od toho. Jak Pavel odpověděl? Veřejně Petra pokáral a nazval ho pokrytec. Cesty se značně rozdělily (viz Gal 2,11–14). Je tedy třeba se ptát: kolik autority uplatňovali očití svědci v Ježíšově životě v Pavlových církvích? V jednom případě, kdy byl očitý svědek konfrontován s očitým svědkem toho, jak chápat význam Ježíše, tento očitý svědek slovně zaútočil na očitého svědka a znevažoval jeho charakter a chápání evangelia.
- [37.](#) V knize Skutků je přítomen, když se na základě jeho kázání obrátili první lidé ve městě Caesarea (viz Skutky 10). Mezi vědci se hodně diskutuje o tom, zda je za tímto účtem historické jádro.

### **Kapitola 3: Svědectví očitých svědků a naše dochovaná evangelia**

- [1.](#) Tato epizoda je líčena v Elizabeth F. Loftus, Eyewitness Testimony, 2. vyd. (Cambridge, MA: Harvard Univ. Press, 1996), s. 20–21.
- [2.](#) Nejznámější a velmi rozsáhlou studií je Richard Bauckham, Ježíš a očití svědci: Evangelia jako svědectví očitých svědků (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2006).
- [3.](#) Viz Richard J. McNally, Remembering Trauma (Cambridge, MA: Harvard Univ. Press, 2003).
- [4.](#) Daniel L. Schacter, „Konstruktivní paměť: minulost a budoucnost“, Dialogues in Clinical Neuroscience 14 (2012): 7–18.

- [5.](#) Hans FM Crombag, Willem A. Wagenaar a Peter J. Van Koppen, „Crashing Memories and the Problem of 'Source Monitoring“, „Applied Cognitive Psychology 1 (1996): 95.
- [6.](#) „Crashing Memories“, str. 103.
- [7.](#) Viz zejména poučnou diskusi Daniela L. Schacter, *Sedm hříchů paměti: Jak mysl zapomíná a pamatuje* (Boston: Houghton Mifflin, 2001).
- [8.](#) John E. Mack, *Abduction: Human Encounters with Aliens* (New York: Scribner, 1994). Kontroverzně Mack naznačuje, že věří, že v mnoha případech šlo o skutečná setkání s mimozemšťany.
- [9.](#) Cambridge, MA: Harvard Univ. Press, 2005. Je zde více k přidání?
- [10.](#) Unesen, str. 66.
- [11.](#) Unesen, str. 62.
- [12.](#) Quin M. Chrobak a Maria S. Zaragoza, „Inventing Stories: Formering Witnesses to Fabricate Whole Fictitious Events vede k svobodně hlášeným falešným vzpomínkám,“ *Psychonomic Bulletin and Review* 15 (2008): 1190–95.
- [13.](#) „Inventing Stories“, str. 1194.
- [14.](#) John Seamon, Morgan Philbin a Liza Harrison, „Pamatujete si, že jste navrhli manželství se strojem Pepsi?“, *Psychonomic Bulletin and Review* 13 (2006): 752–56.
- [15.](#) „Pamatujete si, jak jste navrhovali manželství,“ s. 755.
- [16.](#) Schacter, „Konstruktivní paměť“, str. 10.
- [17.](#) Viz například Haya Bar-Izhak, „Modes of Characterization in Religious Narrative: Jewish Folk Legends about Miracle Worker Rabbis“, *Journal of Folklore Research* 27 (1990): 205–30; Moshe Rosman, *zakladatel chasidismu: Pátrání po historickém Ba'al Shem Tov* (Oxford, UK: Littman Library of Jewish Civilization, 2013); a úvod k Danovi Ben-Amosovi a Jerome R. Mintzovi, ed., „In Praise of the Baal Shem Tov [Shivhei ha-Besht]“ (Northvale, NJ: Jason Aronson, 1993).
- [18.](#) Zakladatel chasidismu, str. 141.
- [19.](#) Ben-Amos a Mintz, eds., *Předmluva spisovatele, In Praise of the Baal Shem Tov*.
- [20.](#) Viz poznámka 2 výše.
- [21.](#) Ježíš a očití svědci, str. 6.
- [22.](#) Recenze knihy, která se z velké části zaměřuje na otázku přesnosti svědectví očitých svědků, viz Judith Redman, „Jak přesné jsou očití svědky? Bauckham a očití svědci ve světle psychologického výzkumu,“ *JBL* 129 (2010): 177–97. Řadu kritických reakcí na Bauckhama a jeho odpověď viz *Journal for the Study of the Historical Jesus* 7 (2008).
- [23.](#) Podívejte se znovu Hezser, *Židovská gramotnost v římské Palestině*.
- [24.](#) Kritici jsou jednotní v myšlence, že i když pisatelé evangelia občas sami přišli s příběhem, zdědili velkou většinu svých zpráv z ústní tradice. O jejich možném použití dřívějších písemných účtů viz poznámka 16 na str. 304.
- [25.](#) Viz výše, s. 74–76. To, že 1 a 2 Peter ve skutečnosti nenapsal Peter, kritici velmi uznávají. Viz moji diskusi v *Forged: Writing in the Name of God - Why the Bible's Autoors are not who we think they are* (San Francisco: HarperOne, 2012), str. 66–77.
- [26.](#) Viz moji diskusi ve *Forged*, str. 92–114.
- [27.](#) Viz moji diskusi v *The New Testament: A Historical Introduction to the Early Christian Writings*, 5. vydání. (New York: Oxford University Press, 2012), s. 387–91.
- [28.](#) Viz moje diskuse o Papiasovi na str. 110–17.
- [29.](#) Viz diskuse na str. 257–59.

- [30.](#) Překlad jejich spisů s úvody viz Bart D. Ehrman, *The Apostolic Fathers*, 2 vols. (Cambridge, MA: Harvard Univ. Press, 2003). Tento překlad jsem použil pro všechny své nabídky.
- [31.](#) Podívejte se na úvod a sbírku všech fragmentů Papias, které dávám v *The Apostolic Fathers*, sv. 2, s. 85–118.
- [32.](#) To je zřejmé, pokud byl Matouš z velké části založen na Markově evangeliu, jak je téměř všude připuštěno. Matouš souhlasí s řeckým textem Marka doslovně v celém svém účtu. Jediný možný způsob by byl, kdyby zkopíroval řecký text do svého řeckého textu.
- [33.](#) Pro úplnou studii viz Arthur Bellinzoni, *Sayings of Jesus in the Writings of Justin Martyr* (Leiden: EJ Brill, 1967).
- [34.](#) Překlad textu a podrobnější diskuse viz Bart D. Ehrman, *Ztracené Písma: Knihy, které se nedostaly do Nového zákona* (New York: Oxford Univ. Press, 2003), s. 331–33.
- [35.](#) Viz předchozí poznámka.
- [36.](#) Marek 2: 13–17 a Lukáš 5: 27–32 oba vyzývají výběrčího daní, aby byl Ježíšovým učedníkem, ale v těchto verzích se jmenuje Levi, ne Matouš.
- [37.](#) Ohledně obtíží s přijetím tvrzení, že jeden z Pavlových společníků napsal *Luke and Acts*, viz moje studie Bart D. Ehrman, *Forgery and Counterforgery: The Use of Literary Deceit in the Early Christian Tradition* (New York: Oxford Univ. Press, 2013), str. 165–80.
- [38.](#) Jak se ukázalo, Petrovo evangelium je jediné evangelium, které Justin ve skutečnosti pojmenovává (*Dialog s Tryfo*, 106, 3). Dalším důvodem, proč nepřidat knihu Petrovi, mohl být ten, který jsme již viděli. Existovala desetiletí stará tradice, že Peter potřeboval tlumočníka, protože buď neuměl řecky, nebo v něm neuměl plyně, takže to byl jeho tlumočník Mark, který jeho slova překládal / tlumočil širšímu publiku. To samozřejmě ostatním křesťanským autorům nezabránilo v psaní knih v řečtině, kteří se prohlašovali za Petra. To je pravděpodobně pravda například pro 1. a 2. Petra v Novém zákoně. Diskuse o autorství těchto a dalších petřínských knih najdete v mé diskusi v *Kované*.
- [39.](#) Diskuse o této pasáži v Tertullianově viz moje kniha *Forgery and Counterforgery*, s. 117–18.
- [40.](#) Písemné prameny evangelia podle Jana viz moje diskuse v *Novém zákoně*, s. 185–88.

## Kapitola 4: Zkreslené vzpomínky na Ježíšovu smrt

- [1.](#) Ebbinghausovy experimenty a jeho křivka zapomínání jsou diskutovány ve většině průzkumů historie studií paměti; viz například Daniel L. Schacter, „Memory Distortion: History and Current Status“, Daniel L. Schacter, ed., *Memory Distortion: How Minds, Brains, and Societies Reconstruct the Past* (Cambridge, MA: Harvard Univ. Press, 1995), s. 1–43.
- [2.](#) Frederic C. Bartlett, *Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology* (Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press, 1932).
- [3.](#) *Vzpomínáme*, str. 204–5, 213.
- [4.](#) *Vzpomínka*, str. 63.
- [5.](#) *Vzpomínka*, str. 93.
- [6.](#) *Vzpomínka*, str. 175.
- [7.](#) *Vzpomínka*, str. 175.
- [8.](#) E. Tulving, „Epizodická paměť a zdravý rozum“, Alan Baddeley, Martin Conway a John Aggleton, *Epizodická paměť: Nové směry výzkumu* (Oxford, UK: Oxford Univ. Press, 2001), s. 273.

- [9.](#) Viz Daniel L. Schacter, „Navrhovatelnost“, kap. 5 in The Seven Sins of Memory, and Elizabeth Loftus, „Planting Misinformation in the Mind: a Thirty-Year Investigation of the Malleability of Memory“, Learning and Memory 12 (2005): 631–66.
- [10.](#) Elizabeth Loftus, „Realita potlačených vzpomínek“, Americká psychologička 48 (1993): 524.
- [11.](#) R. Brown a J. Kulik, „Flashbulb Memories“, Cognition 5 (1977): 73–99. Odpovědi o patnáct let později, kdy byla teorie podrobena řadě testů, viz Eugene Winograd a Ulric Neisser, ed., Affect and Accuracy in Recall: Studies of „Flashbulb“ Memories (Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press, 1992). Více nedávno viz Olivier Luminet a Antonietta Curci, Flashbulb Memories: New Issues and New Perspectives (New York: Psychology Press, 2009).
- [12.](#) Ulric Neisser a Nicole Harsch, „Phantom Flashbulbs: False Recollections of Hearing the News about Challenger“, Winograd a Neisser, ed., Affect and Accuracy in Recall, s. 9–31.
- [13.](#) Neisser a Harsch, „Phantom Flashbulbs“, str. 19.
- [14.](#) Neisser a Harsch, „Phantom Flashbulbs“, str. 21.
- [15.](#) Neisser a Harsch, „Phantom Flashbulbs“, str. 30.
- [16.](#) „Flashbulb Memories Result from Ordinary Memory Processes and Extraordinary Characteristics“ in Luminet and Curci, Flashbulb Memories, str. 92.
- [17.](#) Ulric Neisser, „Paměť Johna Deana: případová studie“, Cognition 9 (1981): 1–22.
- [18.](#) „Paměť Johna Deana“, str. 9. Kurzíva jeho.
- [19.](#) „Paměť Johna Deana“, str. 10.
- [20.](#) „Paměť Johna Deana“, str. 13.
- [21.](#) Elizabeth Loftus a Katherine Ketcham, Svědek obrany: Obviněný, očitý svědek a expert, který zkouší paměť (New York: St. Martin's Press, 1991), s. 20.
- [22.](#) Viz moje diskuse o kázání na str. 195–202.
- [23.](#) Diskuzi o tom, jak vědci zjišťují, co se pravděpodobně stalo v Ježíšově životě, na základě zdrojů (evangelia), které jsou často problematické, viz moje kniha Jesus: Apocalyptic Prophet of the New Millennium (New York: Oxford Univ. Press, 1999), zejména kap. 2 a 6.
- [24.](#) Argument, že všechny tyto vzpomínky jsou v zásadě historické, viz Ehrman, Jesus: Apocalyptic Prophet, kap. 7–12.
- [25.](#) Zde bych měl zdůraznit bod, který jsem uvedl dříve: je možné, že autor, který zaznamenává epizodu ze života Ježíše, si ji vlastně sám vymýšlí nebo vědomě mění tu, kterou zdědil. I když tomu tak je, stále se jedná o zkreslenou paměť, protože ti, kteří od té doby berou jeho účet za přesný, si událost takto zkresleně pamatují. Prosáknout. xxx.
- [26.](#) Základní historičnost Ježíšova soudu a ukřižování viz moje plnější diskuse v Ježíši: Apokalyptický prorok.
- [27.](#) Viz Ehrman, Ježíš: Apokalyptický prorok, s. 221–23.
- [28.](#) Exodus 1:37 naznačuje, že tam bylo šest set tisíc mužů, což nezahrnuje ženy a děti.
- [29.](#) Viz diskuse v EP Sanders, Jesus and Judaism (Philadelphia: Fortress, 1985).
- [30.](#) Viz Sanders, Ježíš a judaismus.
- [31.](#) Viz moje diskuse v Bart D. Ehrman, Jak se Ježíš stal Bohem: Povýšení židovského kazatele z Galilee (San Francisco: HarperOne, 2014), s. 161–64.

## Kapitola 5: Zkreslené vzpomínky na Ježíšův život

- [1.](#) AR Luria, *The Mind of Mnemonist: A Little Book About a Vast Memory* (New York: Basic, 1968).
- [2.](#) Jan Vansina, *Oral Tradition: A Study of Historical Metodologie* (New Brunswick, NJ: Transaction, 2006; dotisk, s dalšími úvodními materiály originálu z roku 1965; překlad z francouzštiny HM Wright. Francouzský originál 1961), s. 40.
- [3.](#) David Henige, *Oral Historiography* (New York: Longman, 1982), str. 5.
- [4.](#) *Oral Historiography*, str. 5.
- [5.](#) Albert B. Lord, *Zpěvák příběhů* (Cambridge, MA: Harvard Univ. Press, 1960). Souhrn práce Parryho a Pána, který následuje, pochází z tohoto klasického díla.
- [6.](#) *Zpěvačka příběhů*, str. 4.
- [7.](#) *Zpěvačka příběhů*, str. 99.
- [8.](#) Jack Goody, *Rozhraní mezi psaným a ústním* (Cambridge, UK: [[OK zde?]] Cambridge Univ. Press, 1987), s. 84.
- [9.](#) Dobrota, *Rozhraní mezi psaným a orálním*, str. 84, 86.
- [10.](#) *Zpěvačka příběhů*, str. 5.
- [11.](#) Jack Goody, *The Domestication of the Savage Mind* (Cambridge, UK: [[OK here?]] Cambridge Univ. Press, 1977), str. 29.
- [12.](#) Walter J. Ong, *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*, 30. výroční vydání (London: Routledge, 2002; původní vydání London: Methuen, 1982), s. 61 (shrnující Goodyho zjištění).
- [13.](#) *Domestikace Savage Mind*, str. 98–99.
- [14.](#) *Orality and Literacy*, str. 57.
- [15.](#) Viz poznámka 22.
- [16.](#) Tento smysl pro tradici samozřejmě velmi pěkně mapuje experimenty, které FC Bartlett provedl na „sériové reprodukci“. Prosáknout. 137.
- [17.](#) *Oral Tradition*, str. 76.
- [18.](#) David C. Rubin, *Memory in Oral Traditions: The Cognitive Psychology of Epic, Ballads, and Counting-out Rhymes* (New York: Oxford Univ. Press, 1995), str. 130.
- [19.](#) *Oral Tradition*, str. 43.
- [20.](#) *Oral Tradition*, str. 109.
- [21.](#) *Oral Tradition*, str. 109.
- [22.](#) Jan Vansina, *Oral Tradition as History* (Rochester, NY: Broydell & Brewster, 1985), s. 65.
- [23.](#) Lukáš má podobné kázání, které Ježíš přednáší na pláni (spíše než na hoře; viz Lukáš 6: 17–49), ale je mnohem kratší než Kázání na hoře a liší se mnoha jinými způsoby.
- [24.](#) Viz předchozí poznámka.
- [25.](#) Obecnou diskusi o kázání viz Warren Carter, *Co říkají o Matoušově kázání na hoře?* (New York: Paulist, 1994).
- [26.](#) Werner H. Kelber, *Orální a psané evangelium: Hermeneutika mluvení a psaní v synoptické tradici, Mark, Pavel a Q*, 2. vyd. (Philadelphia: Fortress, 1997), str. 30. Zdůrazněte jeho.
- [27.](#) Většina komentářů poskytne možná vysvětlení tohoto zvláštního konce podobenství. Viz uvedené možnosti, například v publikacích WD Davies a Dale Allison, *Kritický a exegetický komentář k evangeliu podle svatého Matouše*, sv. 3 (Edinburgh: T&T Clark, 1988).

[28.](#) Viz moji podrobnější diskusi v Bart D. Ehrman, *Jesus: Apocalyptic Prophet of the New Millennium* (New York: Oxford Univ. Press, 1999), kap. 8–9.

[29.](#) Viz moje diskuse k pasáži v Bart D. Ehrman, *Misquoting Jesus: The Story Behind Who Changed the Bible and Why* (San Francisco: HarperOne, 2005), str. 158–61.

[30.](#) Text viz Bart D. Ehrman a Zlatko Pleše, *The Other Gospels: Accounts of Jesus from Outside the New Testament* (New York: Oxford Univ. Press, 2014), s. 110–11.

[31.](#) Například EP Sanders, *Historická postava Ježíše* (London: Penguin, 1995).

[32.](#) Viz Bart D. Ehrman, *Jak se Ježíš stal Bohem: Povýšení židovského kazatele z Galilee* (San Francisco: HarperOne, 2014), s. 143–51, a konkrétně s ohledem na Ježíšovy aktivity, Bart D. Ehrman, *Nový Zákon*, kap. 16.

[33.](#) Viz předchozí poznámka.

## **Kapitola 6: Kolektivní paměť: Naše nejstarší Markovo evangelium**

[1.](#) Maurice Halbwachs, *O kolektivní paměti*, ed. a tr. Lewis A. Coser (Chicago: Univ. Of Chicago Press, 1992; francouzský originál, 1925).

[2.](#) O kolektivní paměti, str. 169.

[3.](#) O kolektivní paměti, str. 49.

[4.](#) O kolektivní paměti, str. 38.

[5.](#) Viz diskuse FC Bartletta v kapitole 4.

[6.](#) O kolektivní paměti, str. 61.

[7.](#) Lewis A. Coser, v úvodu k *On Collective Memory*, s. 25.

[8.](#) O kolektivní paměti, str. 119.

[9.](#) Z jeho práce „O topografii evangelií“, jak ji citovali Barry Schwartz, Yael Zerubavel a Bernice M. Barnett, „Obnova Masady: Studie kolektivní paměti“, *Sociologické čtvrtletí* 27 (1986): 149.

[10.](#) Jan Assmann, *Moses the Egyptian: The Memory of Egypt in Western Monotheism* (Cambridge, MA: Harvard Univ. Press, 1997), s. 8–9.

[11.](#) Mojžíš Egypťský, str. 10.

[12.](#) Mojžíš Egypťský, str. 10.

[13.](#) Historickou analýzu spolehlivosti Josefových zpráv viz Shaye JD Cohen, „Masada: Literary Tradition, Archaeological Remains, and the Credibility of Josephus“, *Journal of Jewish Studies* 33 (1982): 385–405.

[14.](#) Nebudu diskutovat o názorech Masady mezi jinými sociálními skupinami, jako jsou izraelští Nežidé nebo Židé v Americe nebo jinde.

[15.](#) „Zotavení Masady.“ Viz poznámka 26.

[16.](#) „Zotavení Masady,“ str. 154.

[17.](#) „Zotavení Masady,“ str. 151.

[18.](#) „Zotavení Masady,“ str. 150.

[19.](#) Yael Zerubavel, *Obnovené kořeny: Kolektivní paměť a tvorba izraelské národní tradice* (Chicago: Univ. Of Chicago Press, 1995).

[20.](#) *Obnovené kořeny*, str. 63.

- [21.](#) Obnovené kořeny, str. 67.
- [22.](#) Obnovené kořeny, str. 68.
- [23.](#) Obnovené kořeny, str. 69.
- [24.](#) Nachman Ben-Jehuda, Mýtus o Masadě: Kolektivní paměť a tvorba mýtů v Izraeli (Madison: Univ. Of Wisconsin Press, 1995), s. 13–14.
- [25.](#) Obnovené kořeny, str. 69.
- [26.](#) Je zajímavé poznamenat, že způsob, jakým je Masada dnes prezentována, zejména od konce dvacátého století, je opět jiný - odlišný od toho, jak to řekl Josephus a od toho, jak to souviselo s „národním mýtem o založení“ Izraele v polovině dvacátého století. Z různých důvodů, které zajímavě prozkoumal Paul A. Cohen ve své studii *History and Popular Memory: The Power of Story in Moments of Crisis* (New York: Columbia Univ. Press, 2014), str. 33–36, jsou dnes Izraelci daleko méně nakloněni cítit se bez personálu a v nebezpečí bezprostředního zničení, částečně kvůli jejich úžasným vojenským úspěchům a současné moci. Výsledkem je, že masadský mýtus se vytratil na důležitosti a je vnímán méně jako „pozitivní symbol, který má být emulován, než jako negativní metafora situace, které je třeba se za každou cenu vyhnout“ (str. 62).
- [27.](#) Někdy se říká, že Marek nemá příběh o vzkříšení, protože v našich nejlepších a nejranějších rukopisech chybí posledních dvanáct veršů (16: 9–20). Je pravda, že se zdá, že Marek ukončil své evangelium tím, co je nyní 16: 8, ale to neznamena, že mu chybí zpráva o Ježíšově vzkříšení. Jak se ženy navštěvující hrobku dozvěděly, Ježíš je vzkříšen z mrtvých v Markově evangeliu. Markovi chybí jakákoli zpráva o tom, že se Ježíš později ukázal svým učedníkům; v tomto je zcela odlišný od ostatních tří kanonických evangelií.
- [28.](#) Diskuse o tomto pojmu ve starověku viz Helmut Koester, *Ancient Christian Gospels: Their History and Development* (Philadelphia: Trinity Press International, 1990), s. 1–4.
- [29.](#) Autoritativní přehled viz John Collins, *Žezlo a hvězda: mesianismus ve světle svitků od Mrtvého moře* (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2010).
- [30.](#) Toto je obtížné přeložit, ale řečtinu objasňuje kontext; ti, kteří přišli zachránit Ježíše z očí veřejnosti, jsou jeho rodina (viz v. 31) a jejich uváděný důvod je ten, že „stojí mimo sebe“ - to znamená, že je mimo sebe, mimo svou mysl.

## Kapitola 7: Kaleidoskop vzpomínek na Ježíše: Jan, Tomáš a řada dalších

- [1.](#) Viz moji diskusi v *Jak se Ježíš stal Bohem*, s. 69–75.
- [2.](#) Viz diskuse na str. 220–26 v kapitole 5.
- [3.](#) O tom, proč Jan nazývá Ježíšovy nepřátele „Židy“, viz str. 265–67.
- [4.](#) Především viz Raymond E. Brown, *Komunita milovaného učedníka* (New York: Paulist, 1979) a J. Louis Martyn, *Historie a teologie ve čtvrtém evangeliu*, 3. vyd. (Nashville: Abingdon, 2003).
- [5.](#) Viz práce citované v předchozí poznámce.
- [6.](#) Viz zejména *Komunita milovaného učedníka*.
- [7.](#) Viz výše, s. 40–42.
- [8.](#) Používám překlad z Ehrmana a Pleše, *The Other Gospels*.
- [9.](#) Viz moji diskusi v Bart D. Ehrman, *Lost Christianities: The Battles for Scripture and the Faiths We Never Knew* (New York: Oxford Univ. Press, 2003), s. 39–41.
- [10.](#) Prosáknout. 59.

- [11.](#) K této interpretaci viz moje diskuse v Bart D. Ehrman, *Forgery and Counterforgery: The Use of Literary Deceit in Early Christian Polemics* (New York: Oxford Univ. Press, 2013), str. 415–16.
- [12.](#) Jak mi navrhl můj kolega Zlatko Pleše; viz moje diskuse ve *Forgery and Counterforgery*, str. 340–41.
- [13.](#) Další antiapokalyptické názory jsou v evangeliu rozptýleny v slovech 18, 37 a 51.
- [14.](#) Viz diskuse o Q na str. 59–60.
- [15.](#) To bylo z důležitého důvodu. Jediným způsobem, jak s jistotou vědět, co bylo v Q, je, když Matouš a Lukáš sdílejí materiál, který se u Marka nenachází. Ve svých příbězích o vášni však žádný takový materiál nemají.
- [16.](#) Pro přístupnou diskusi viz sbírka esejů od Rodolphe Kassera, Marvin Meyera a Gregora Wursta, *Judasovo evangelium*, 2. vyd. (Washington, DC: National Geographic, 2008).
- [17.](#) Prosáknout. 40.
- [18.](#) Prosáknout. 40. Pro velmi vlnnou, čitelnou a aktuální diskusi o gnosticizmu viz David Brakke, *The Gnostics: Myth, Ritual, and Diversity in Early Christianity* (Cambridge, MA: Harvard Univ. Press, 2010).
- [19.](#) Pro podrobnější diskusi viz Ehrman, „Ztracená křesťanství“, s. 103–9.
- [20.](#) Pro podrobnější diskusi viz Bart D. Ehrman, *Pravoslavná korupce Písma: Dopad raných kristologických kontroverzí na text Nového zákona* (New York: Oxford Univ. Press, 1993), s. 51–52.
- [21.](#) Pro úplnější diskusi o radě, v reakci na tento úžasný zdroj dezinformací, nejprodávanější román Dana Browna, viz Bart D. Ehrman, *Truth and Fiction in the Da Vinci Code* (New York: Oxford Univ. Press, 2005), zejména kapitola 5.
- [22.](#) Je to samozřejmě nejbližší pohledu na Janovo evangelium; ale toto evangelium rozhodně nepředstavuje Ježíše ve ještě vznešenějších pojmech, které přijali teologové na Nicejském koncilu o více než dvě století později.

## **Kapitola 8: Závěr: Chvalozpěv o paměti**

- [1.](#) To je můj argument v Bart D. Ehrman, *Jak se Ježíš stal Bohem* (San Francisco: HarperOne, 2014).

## O AUTOROVÍ

**Bart D. Ehrman** patří k nejuznávanějším a také nejkontroverznějším biblickým učencům v dnešním světě. Je významným profesorem religionistiky na James A. Gray University of North Carolina v Chapel Hill a je autorem více než dvaceti knih, včetně bestsellerů v New York Times : “Jak se Ježíš stal Bohem”, “Chybně citovaný Ježíš”, “Boží problém”, “Interrupce Ježíše”, “Ježíš apokalyptický prorok” a “Padělané”. Objevil se v Dateline NBC, The Daily Show s Jonem Stewartem, CNN, History a nejlepších programech NPR, stejně jako v časopise TIME, New York Times, The Washington Post, The New Yorker a dalších publikacích. Žije v Durhamu v Severní Karolíně. Navštivte autora online na [www.bartdehrman.com](http://www.bartdehrman.com).